

Szilágyi Zsolt: A modern Mongólia története

Szilágyi Zsolt

A modern Mongólia története

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Modern Kelet-Ázsia Kutatócsoport

A mongolok az egyetlen olyan belső-ázsiai nomád népesség, amely önálló birodalma létrehozása, majd annak bukása után is képes megőrizni identitását és államiságának hagyományát. Jelen kötet arra tesz kísérletet, hogy megismertesse az olvasóval Mongólia modern kori történetét a mandzsu hódoltságtól napjainkig, kitérve a politikai mellett a gazdasági, társadalmi és kulturális változásokra is. Bemutatja milyen külpolitikai stratégiák követték egymást a 20. század folyamán a függetlenség elérése, majd megtartása érdekében az Oroszország és Kína közé ékelődött országban. Megismerhetjük, milyen szerepet játszott a mongol buddhizmus vezetője a 20. század eleji autonómia-törekvésekben, amelyek a teokrácia létrejöttét eredményezték.

A könyv bemutatja, milyen hatalmi harcok során vezetett Mongólia útja a szocializmusba, miként zajlott a szovjet mintát követő iparosítás és kollektivizálás, hogyan adaptálták a rendszert a nomád viszonyok közé. A demokratikus átalakulás, a piacgazdaságra való áttérés és a globalizáció azonban újfajta kihívások elé is állította az országot. Megindult egy markáns társadalmi és kulturális átalakulás, amelybe a szerző saját tereptapasztalataira is alapozva nyújt betekintést. Ma a mongol lakosság több mint kétharmada városlakó. A vidéki népesség csökkenésével pedig fokozatosan háttérbe szorul az a nomád életmód és kultúra, amely az évszázadok során meghatározta a mongolokat, és ma is fontos hivatkozási pont, identitásuk egyik alappillére.

Szilágyi Zsolt

A MODERN MONGÓLIA TÖRTÉNETE

Budapest
PPKE BTK Modern Kelet-Ázsia Kutatócsoport
2022

A kötet kiadását a Magyar Nemzeti Bank támogatta.

ISBN: 978-963-308-437-3

©Szilágyi Zsolt

TARTALOM

TARTALOM	3
BEVEZETÉS	5
MONGOLOK A PREMODERN KORBAN	11
MONGOL HATALMI KÖZPONTOK A 15—17. SZÁZADBAN	11
MONGÓLIA A MANDZSU BIRODALOMBAN	14
<i>A mandzsu hódoltság kialakulása a déli-mongol területeken</i>	14
<i>A halha-mongol területek hódoltatása</i>	16
<i>Az ojrát területek függetlenségének elvesztése</i>	19
<i>A mongol buddhista vallás és kolostori rendszer a mandzsu fennhatóság idején</i>	25
VERSENY ÁZSIA ÚJRAFELOSZTÁSÁÉRT A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN	30
JAPÁN TERÜLETSZERZŐ AMBÍCIÓINAK HATÁSA A MONGOLOKRA	31
A MONGÓLIAI OROSZ BEFOLYÁS KIÉPÍTÉSÉNEK ELSŐ LÉPÉSEI	36
NAGY-BRITANNIA TIBETI MEGJELENÉSÉNEK KÖVETKEZMÉNYEI	38
MONGÓLIA A 20. SZÁZAD ELEJÉN	43
A MONGOL BELPOLITIKAI HELYZET	43
A MONGOL TÁRSADALOM A SZÁZADFORDULÓN	48
A MONGOL BUDDHIZMUS NYOLCADIK FŐLÁMÁJA	53
ÚTON A KÁNI TRÓN FELÉ	57
A TEOKRATIKUS MONGOL ÁLLAM IDŐSZAKA	62
A KÍNÁTÓL VALÓ ELSZAKADÁS ELŐKÉSZÍTÉSE	62
A TEOKRATIKUS MONGOL ÁLLAM LÉTREJÖTTE	66
KÍSÉRLETEK AZ ORSZÁG NEMZETKÖZI ELISMERTETÉSÉRE	69
<i>A teokratikus kormány külpolitikája és az 1912-es orosz–mongol szerződés</i>	69
<i>Az autonómia rögzítése, az 1913-as orosz–kínai és az 1915-ös kjahtai egyezmény</i>	72
AZ AUTONÓMIA ELVESZTÉSE	76
<i>Ungern Mongóliában</i>	79
A SZOVJET-OROSZ DOMINANCIA KEZDETEI	83
AZ 1921-ES FORRADALOM	83
<i>A bogd geegen trónfosztása</i>	88
A FORRADALOMTÓL A FÜGGETLENSÉG ELISMERTETÉSÉIG	92
ÚTKERESÉS.....	92
AZ ÚJ HATALMI STRUKTÚRA KIÉPÍTÉSE	96

A SZOCIALISTA RENDSZER ALAPJAINAK KIÉPÍTÉSE	102
CHOIBALSAN HATALOMRA KERÜLÉSE ÉS A „NAGY TISZTOGATÁS”	108
KHALKHIN GOL ÉS KÖVETKEZMÉNYEI	114
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ÉS MONGÓLIA. A TÉNYLEGES FÜGGETLENSÉG KIÉPÍTÉSE	118
NOMÁDOK A SZOCIALIZMUSBAN. MONGÓLIA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN	127
YUMJAAGIIN TSEDENBAL, A KONSZOLIDÁLT SZEMÉLYI KULTUSZ MEGTESTESÍTŐJE	127
A SZOCIALISTA MONGÓLIA: TÁRSADALOM, GAZDASÁG, KULTÚRA	132
A FÜGGETLEN MONGÓLIA KÜLKAPCSOLATAI	141
<i>Mongólia és a keleti blokk</i>	141
<i>Mongólia és Magyarország kapcsolatainak kezdete</i>	143
<i>Mongólia „nyugati” kapcsolatai</i>	146
<i>Mongólia mint ütközőállam</i>	148
REPEDÉS A FALAKON. BATMÖNKH ÉS AZ ENYHÜLÉS.....	151
MONGÓLIA AZ EZREDFORDULÓN	156
A MONGOL BELPOLITIKAI HELYZET	156
<i>A mongol rendszerváltás</i>	156
<i>Parlamenti választások és a mongol demokrácia 1992 után</i>	167
<i>A mongol elnökválasztások és az államelnökök</i>	174
MONGÓLIA AZ ÁTALAKULÓ VILÁGRENBEN.....	182
<i>Mongólia külkapcsolatai</i>	182
<i>A harmadik szomszéd politika</i>	186
A MONGOL GAZDASÁG	189
A MONGOL TÁRSADALOM AZ ÚJ ÉVEZRED ELEJÉN	199
<i>A VALLÁSOSSÁG SZEREPE A MAI MONGÓLIÁBAN</i>	211
MONGOLOK A 21. SZÁZADBAN: NOMÁD HAGYOMÁNY ÉS IDENTITÁS.....	215
BIBLIOGRÁFIA	224
FORRÁSOK, FORRÁSKIADVÁNYOK:	224
SZAKIRODALOM:	225

BEVEZETÉS

A mongolok évszázadok óta az eurázsiai térség történetének meghatározó szereplői. Az egyetlen olyan belső-ázsiai nomád népesség, amely önálló birodalma létrehozása, majd annak összeomlása után is képes volt fennmaradni, nem olvadt be más államokba, megőrizte identitását és államiságának hagyományát. A Dzsingisz és utódai által létrehozott Nagy Mongol Birodalom, illetve annak utódállamai sok tekintetben még ma is érezhető hatással voltak a belső- és közép-ázsiai történelemre, elég csak a közép-ázsiai posztszovjet államok napjainkban oly sokat tárgyalt korai történetére, az egykor itt létrejött kánságok időszakára gondolunk. A mongolok a Kínában uralkodó Yuan-dinasztia bukása, a széttagothság korszaka és a több évszázados mandzsu hódoltság után az elmúlt bő száz évben képesek voltak ismét kivívni függetlenségüket, és újjáépíteni államukat.

Ez az időszak Mongólia történetének egyik legfordulatosabb korszaka volt. A 20. század során az ország államformája, nemzetközi státusza és szövetségi kapcsolatai többször változtak, mint az azt megelőző évszázadokban. Bár az ekkor létrejött mai modern Mongólia az egykori birodalom területének csak töredékét birtokolja, de megőrizte a központi mongol szállásterületet, és ugyan a 20. század során is kénytelen volt elszenvedni területi veszteségeket, közvetlen szomszédjai ma már szerződéseikben garantálják területi integritását és szuverenitását.

A mai Mongólia a belső- és kelet-ázsiai térség elismert állama, meghatározó regionális és nemzetközi szervezetek tagja, együttműködő partnere. A modern állam létrejötté egy olyan, nagyjából egy évszázados folyamat eredménye, amely nem lehetett független a térségben – és a világban – lezajlott politikai változásoktól, azoknak a régióra és közvetlenül a mongol területekre gyakorolt hatásaitól. Ez a kötet Mongólia történetének e rövid, de meghatározó korszakára fókuszál, áttekinti azt az időszakot, amelyben a mandzsu fennhatóság megszűnésétől a mongolok eljutottak odáig, hogy immár egy önálló államban élhetnek. Ezalatt olyan politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális változások történtek az országban – és olyan gyorsan –, amelyre a mongol történelem egyetlen korábbi korszakában sem volt példa.

Könnyű belátni, hogy a viszonylag mérsékelt erőforrásokkal, alacsony népességszámmal és nemzetközi összehasonlításban kis gazdaságokkal rendelkező országokra a globális folyamatok jóval nagyobb hatást gyakorolnak, mint ahogyan ők képesek befolyásolni azokat. Hatványozottan így van ez Mongólia esetében, amely ország két, népességét, gazdasági erőforrásait és nemzetközi befolyását tekintve is meghatározó nagyhatalom, Oroszország és Kína közé ékelődve éli mindennapjait. Ezért amikor az ország történetéről – különösen annak

utóbbi nagyjából 120 évről – beszélünk, elkerülhetetlen egy hangsúlyosabb külpolitikai perspektívájú megközelítés.

A kötet megírásakor felvetődött a kérdés, hogy e rövid összefoglalásban vajon milyen mértékben érdemes kitérni Mongólia nemzetközi környezetére, illetve a 20. századot közvetlenül megelőző történeti korszakra, a mandzsu hódoltság időszakára. Ahogyan fentebb már utaltunk rá, Mongólia 20. századi mozgásterének alakulásában mindkettő meghatározó szereppel bírt. A mongol történelem és politika- és társadalomtörténet sem érthető meg, beszélhető el a régió és a világ keretrendszerait, konfliktusait vagy szövetségi viszonyait ignorálva. Ezen okok miatt itt egy hosszabb – bár korántsem mindenre kiterjedő – bevezető fejezetet szenteltünk a mandzsu kornak, illetve a térségben érdekelt országok Ázsia-politikájának a 19–20. század fordulóján.

A mongol népek a 17. század végétől fokozatosan két, egymással rivalizáló nagyhatalom befolyási övezetébe kerültek. Északról a 16. század közepétől keleti irányba terjeszkedő cári Oroszország szibériai hódításai következtében szinte körül ölelte Mongóliát. Délen pedig ott volt a mandzsu dinasztia uralma alatt álló Kína, amely a 18. század közepétől uralta Belső-Ázsia mongolok lakta területét. A mandzsu kor a korábbi szétagoltság után egyfajta egységet, politikai stabilitást hozott az országba – miközben nyilvánvalóan folyamatosan jelen volt a megszállóktól való függetlenedés igénye –, megtörtént a közigazgatási rendszer átszervezése, és létrejött az a társadalmi struktúra, amely az 1921-es forradalmat követő átalakulásig meghatározta az országot. A mandzsu kor jelentőségét szűkebb témánk szempontjából az adja, hogy hatása az utolsó kínai császári dinasztia 1911-ben bekövetkezett bukása után is érezhető volt, akár az adminisztrációs rendszert, akár a társadalom rétegződését, akár a korszakban megerősödött buddhista kolostori rendszer társadalmi és politikai szerepét tekintjük.

Az 1911-ben létrejött *Szentkáni Mongólia* időszakában a mongol buddhizmus és buddhista kolostori rendszer hatalma, társadalmi és politikai befolyása csúcsára ért. A 16. század utolsó harmadában indult második mongol buddhista megtérés, és a mandzsu kor folyamatos építkezése után a vallás a mongol kultúra elidegeníthetetlen részévé, a mongol buddhizmus vezetője pedig a magát függetlennek tekintő mongol állam kánjává vált. Az 1911-ben létrejött teokratikus mongol állam időszaka sok tekintetben a mandzsu kor folytatása volt, amelynek utolsó szakaszában már Oroszország és Kína versengett egymással a Mongólia feletti fennhatóságért.

Az 1921-ben kirobbant Kína ellenes felkelést, illetve az új politikai rendszert kialakító forradalmat követő szakasz egyértelműen a szovjet-orosz hegemonia korszaka, hiszen ekkor Kína már képtelen volt érdekeit eredményesen képviselni a térségben. Egyúttal azonban az is kijelenthető, hogy annak az államnak a létrejöttében, amelyet ma Mongóliaként ismerünk, alapvető szerepe volt a két szomszédos nagyhatalom által kötött politikai alkuknak is.

Hasonló okok miatt érdemes kitérni a 19–20. század fordulóján a térséget jellemző nemzetközi környezet kissé részletesebb bemutatására is, hiszen az ebben meghatározó szerepet játszó országok elképzelései kijelölték azt a mozgásteret, amiben a mongolok hozzáláthattak saját céljaik megvalósításához. Ezért különösen fontos megismernünk azoknak az országoknak a szándékait, amelyek ebben a nagyszabású politikai játszmaiban részt vettek. Itt a közvetlen szomszédok, Oroszország és Kína mellett még két országot emelhetünk ki, amelyek jelentősebb hatással voltak Mongóliára. Az egyik Japán, amely a 20. század elején Kelet-Ázsiában megszerzett új befolyási övezeteinek köszönhetően gyakorlatilag szintén az ország szomszédjává vált. A másik Tibet, amelyet több évszázados kötelékek fűznek Mongóliához, gondolva akár a hosszú időre visszanyúló politikai kapcsolatokra, akár a buddhizmusra, amely minden szerződésnél szorosabban fűzi össze a két ország történelmét és kultúráját. A 20. század elején – a Qing-dinasztia összeomlásakor – mindkét ország meglehetősen hasonló helyzetben és politikai státusban találta magát, így amikor a teokratikus mongol kormányzat kétségbeesett lépéseket tett az új állam nemzetközi elfogadtatása érdekében, sok tekintetben szimbolikus jelentőséggel bírt, hogy 1913-ban Tibet volt az első – és tegyük hozzá, az egyetlen – ország, amely a viszonzás elve alapján elismerte Mongólia önállóságát. Tette mindezt úgy, hogy maga sem mentesült a folyamatos kínai katonai jelenlét terhétől.

Nyilvánvaló, hogy Mongólia, ahogy a világ bármely más országa, nem tekinthet el a geopolitikai tényezők által meghatározott körülményektől. Az itt tárgyalt történeti korszakok tanulsága az, hogy a mongolok folyamatos egyensúlyozásra kényszerülnek a különböző nagyhatalmak, vagy hatalmi tömbök között annak érdekében, hogy ezen felek egyike egyfajta biztonságot adjon a másik szomszédos nagyhatalom esetlegesen agresszív törekvéseivel szemben. A mongolok függetlenségének egyetlen esélye az lehet, ha mindig a politikai egyensúly, a nemzetközi status quo megtartására törekednek.

Kívülről tekintve a Mongóliával kapcsolatos folyamatokra első pillanatban úgy tűnhet, hogy az ország a régió történetét befolyásoló nagyhatalmak játékszere, de ez téves értelmezés. Az eseményeket részleteiben vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy bár a mongolok ma jóval

kiszolgáltatottabbak a külső hatásoknak, mint birodalmi korszakukban, ugyanakkor – talán épp nomád hagyományaik miatt – mesterien alkalmazkodnak, és az adódó lehetőségeket sikeresen használják fel saját céljaik eléréséhez. Történetük ilyen olvasata épp azért lehet érdekes, mert láthatjuk, hogy egy kis ország hogyan tudja szívós munkával, kiváló alkalmazkodó- és jó helyzetfelismerő képességgel elérni azt, hogy kivívja és meg is őrizze függetlenségét, megtartsa önálló államiságának hagyományait, saját kultúráját és identitását.

A szovjet szövetségi rendszer összeomlása óta eltelt három évtizedben a mongolok hosszú idő után végre valódi önállóságukat ünnepelhetik. A rendszerváltást kísérő politikai átalakulás, a piacgazdaságra való áttérés, és az épp ezekben az évtizedekben egyre meghatározóbbá váló globalizáció gazdasági és kulturális hatásai azonban újfajta kihívások elé is állították az országot. E részben globális folyamatok következtében Mongóliában elindult egy markáns társadalmi és kulturális átalakulás is. A hagyományos nomád életmód az elmúlt harminc évben soha nem látott mértékben formálódott át, vagy szorult vissza. Az évszázadokon át – és bizonyos értelemben a 20. század jelentős részében is szinte változatlanul – megmaradt nomád életmód az utóbbi években felgyorsuló modernizáció, az infokommunikációs csatornák megjelenése és elterjedése következtében, illetve az átalakuló piaci környezetből fakadó kihívásokra adott válaszok nyomán döbbenetes módon és sebességgel változott. Az állatállomány drasztikus – a terület eltartó képességét jóval meghaladó – mértékben nőtt, módosult az összetétele, megváltozott a legeltetés stratégiája, a legelőterületek elhelyezkedése is. Ez a változás, az ennek következtében regionális szinten kialakult túllegeltetés a globális klímaváltozás hatásaival együtt bizonyos területeken jelentős mértékben rontotta az állomány túlélésének esélyeit. Több helyen így komoly áldozatokat követelt a téli állatvész, a *zud*, amely a nomád családok gyakran minden erőforrását, teljes állatállományát elpusztította. Az így elszegényedő pásztorok egyetlen lehetősége a városba költözés lett, ami hozzájárult a mongol társadalom strukturális átrendeződéséhez is. A belső migráció a század folyamán az aktuális gazdasági környezetre adott válaszul a rurális és városi területek között váltakozó irányban zajlott, de nettó eredménye egyértelműen a vidéki lakosság csökkenése, és a városok lélekszámának radikális emelkedése lett. Mára a mongol lakosság több mint kétharmada városban él, a vidéki népesség csökkenésével pedig fokozatosan háttérbe szorul az a nomád életmód és kultúra, amely az évszázadok során a mongol identitás egyik alapjává – és ma is hivatkozási pontjává – vált.

A fent említett változásokkal párhuzamosan a modernizálódó Mongóliában ugyanakkor megfigyelhető egy karakteres kulturális átalakulás is, amely egyes elemeit tekintve nem

egyedülálló abban a közép- és belső-ázsiai térségben, ahol a Szovjetunió összeomlása után önállósodó államok próbálják megfogalmazni saját nemzeti identitáskonstrukciójukat. Mongóliában, amely épp a szovjet korszakban nyerte vissza területi függetlenségét, inkább egyfajta rekonstrukciós folyamatról beszélhetünk, amelyre sajátos hatással volt a globalizáció. Egyrészt itt is határozottan érzékelhető a globalizáció uniformizáló, a kultúrát átalakító szerepe, ugyanakkor e folyamat okozta konfliktusok egyfajta identitásválságot is eredményeztek, amire az egyik válaszreakció épp a nemzeti kulturális hagyományra való egyre határozottabb hivatkozás.¹ A 2010-es évek eleje óta e jelenségre egyre határozottabb példákat láthatunk Mongóliában is. A mai kormányzati narratívának – de a tudományos és közéletnek is – egyre fontosabb eleme a dzsingiszida mongol történeti hagyomány mellett immár a korai nomád törzsszövetségekig visszavezetett „nomád államiság” hagyományainak hangsúlyozása, beemelése az állam legitimitációjával kapcsolatos diskurzusba. Ezzel párhuzamosan – a hagyományos életmód egyre gyorsabb ütemben történő visszaszorulása mellett – a nomád kulturális hagyományok előtérbe helyezése is megfigyelhető, amely nem csak a legfontosabb mongol állami ünnepé tett *Naadam* reprezentációs szerepének növekedésében látszik, de olyan új rendezvények létrehozásában is, mint a 2022-ben második alkalommal megrendezett „Nomád fesztivál”.² Egyúttal itt kell hivatkoznunk a buddhizmus szerepére is, amelyet a mongol identitásban betöltött szerepe miatt – a szekuláris államforma ellenére – tudatosan használ az állami örökséspolitikai is.

A bevezetés zárásaként itt kell megemlíteni, hogy jelen kötet bizonyos tekintetben nem mentes a szubjektív megközelítéstől. Ez egyrészt a személyes elkötelezettségemből fakad. 1992 óta, mikor először jártam Mongóliában, évről évre visszatérve szinte testközelből tapasztaltam meg az elmúlt három évtizedben lezajlott alapvető változásokat és átalakulást. Másrészt tény, hogy Mongólia történetéről magyar közönségnek írni azért is különleges, mert a térség egyetlen más országával sincsenek a magyarságnak olyan szoros kulturális – és jórészt ebből táplálkozó érzelmi – kapcsolatai, mint Mongóliával. Ez elsősorban a nomád kulturális hagyományokból fakad, amelynek kutatása a magyar keletkutatókat Közép- és Belső-Ázsia, illetve Mongólia felé fordította, s amely a rendszerváltás után újraformálódó mongol nemzeti identitás egyik

¹ Ezzel a kérdéssel foglalkozott az MTA Néprajztudományi intézetének 2012. évben megjelent kiadványa is: SÁRKÁNY 2012. <https://nti.abtk.hu/hu/kiadvanyok/online-tudastar/evkonyv/146-ethno-lore-xxix-kotet-2012> (utolsó megtekintés: 2021. 11.20.)

² *Nüüdelchin Mongol-2022, öv soyoliin naadam* („Nomád mongol – 2022, a hagyományos kultúra fesztiválja”) <https://montsame.mn/mn/read/302118> (utolsó megtekintés: 2022. 08.16.) Az első hasonló rendezvényt a 2014-ben a nomád kultúra megőrzésére, védelmére hozott törvény elfogadása után négy évvel, 2018-ban rendezték meg. <https://isee.mn/n/38602> (utolsó megtekintés: 2022. 08.16.)

alappillére. A nomád hagyományok nyomán a korai magyar történelem kutatói is kiemelt figyelemmel fordultak a térség felé, így a 19. század második felében több kutató is megismerkedett a mongol nyelvvel és kultúrával a két nép közös gyökereinek megtalálása reményében. E szoros kötelék a diplomáciai kapcsolatok felvételétől kezdve rendszeres témája volt a találkozóknak, és mind a mai napig a magyar–mongol tudományos együttműködésben folyó kutatások egyik legfontosabb kérdése, amely hivatkozási alapot nyújt a kétoldalú kapcsolatok valamennyi területén. Diplomáciai kapcsolatot a két ország 1950. április 28-án létesített egymással, de igazán szoros együttműködés elsősorban az 1960-as évektől kezdődően jött létre közöttük, amikor Magyarország kiemelt szerepet vállalt a mongol gazdaság modernizálásában. Erre a mongolok azóta is szívesen emlékeznek, és ez teremtette meg az alapot ahhoz is, hogy az 1990-es évek politikai átalakulása után a kapcsolatok szinte zökkenőmentesen folytatódhassanak.

MONGOLOK A PREMODERN KORBAN

Mongol hatalmi központok a 15–17. században

A mongolok a 20. századba a Mandzsu Birodalom alattvalóiként léptek be. Ez a tény alapvető hatással volt a mongol területek gazdasági, társadalmi struktúráira a századforduló idején, egyúttal a hódoltság alatt olyan változások is bekövetkeztek – lásd például a buddhista vallás és kolostori rendszer politikai szerepének megerősödése –, amelyek közvetlen hatással voltak a modern mongol állam létrejöttének folyamatára is. Emellett a mandzsu korban a térségben kialakult geopolitikai struktúrák is meghatározták a mongolok mozgásterét, így a modern mongol állam történetének bemutatásakor nem hiábavaló röviden áttekinteni, hogyan alakult ki a mandzsu fennhatóság, és milyen politikai, geopolitikai, társadalmi rendszert hozott létre a mongolok által lakott területen.

A mandzsuk a mongol területeket három, egymástól jól elkülöníthető szakaszban vonták a fennhatóságuk alá. Ez részben annak volt köszönhető, hogy a Yuan-dinasztia (1271–1368) kínai összeomlását követő évszázadokban a mongol területek jellemzően egymással is rivalizáló kánóságokra bomlottak, amelyeket több határozott próbálkozás ellenére sem sikerült újra egységes fennhatóság alá vonni. A nagykáni pozíció egykori presztízst, befolyását egyetlen későbbi mongol kán sem volt képes visszaállítani. Ugyanakkor a központi hatalom megszerzésére irányuló kezdeményezések is közrejátszottak abban, hogy a 15. század elejétől kezdődően az egykori Nagy Mongol Birodalom magterületein fokozatosan három hatalmi központ alakult ki. Ezek a központi- (egyes összefoglalásokban halha, vagy keleti) mongol területek, a Góbitól délre eső déli-mongol területek, illetve a nyugati-mongol, vagy ojrát területek.

A 15. század elején az akkor magát Északi Yuannak nevező, és jellemzően a központi szállásterületen uralkodó mongol dinasztia kánjai rövid időre a nyugati mongol területek vezetőinek befolyása alá kerültek, de a század közepén Batu Mönge kán (Batmönkh Dayan khan, uralk. 1464–1517) mint Kubiláj kán (uralk. 1260–1294) leszármazottja a hagyomány szerint is jogosan ragadta magához a hatalmat. Uralkodása a központi-mongol területek megerősödését hozta. Hatalmát sikeresen konszolidálta, fennhatósági területének lakóit új közigazgatási rendszerbe sorolta, a nomád hagyományokat követve országát jobb- és balszárnnyra osztotta. Ő maga a balszárnny vezetője volt (ide tartoztak például a halha, csahar,

urjanhai törzsek), míg fiára a jobbszárny (például ordosz, tümet, jöngsijebe területek) irányítását bízta. A felsorolásból is látszik, hogy ebben az időben még nem különült el a központi résztől a mandzsu hódítás korai szakaszában már egyértelműen elváló déli-mongol terület.

Batumöngke felvette a Dajan (Dayan)³ kán uralkodói nevet,⁴ sikeres hadjáratokat vezetett nyugat felé, és a Míngekkel is megegyezésre törekedett,⁵ azonban ilyen irányú próbálkozásait kevés siker koronázta.⁶ A Míngek számára ekkor egy kevésbé stabil központi-mongol terület kisebb veszélyt jelentett, ezért nem törekedtek békés kapcsolatok ápolására. A mongol kán által előre aláírt szerződéssel a kínai udvarba küldött követeket is kivégezték. Ennek ellenére Batumöngkének haláláig sikerült megőriznie országa stabilitását, területeit nyugat felé is sikeresen kiterjesztette. Őt tekinthetjük a 16. századtól e területen megjelenő halha-mongol kánok elődjének, annak ellenére, hogy neki magának nem sikerült hatalmát olyan mértékben konszolidálnia, hogy rendelkezhesen az öröklés kérdéséről is.

Dajan kán halála után a mongol területeken ismét hatalmi átrendeződés következett be, a hatalmi központ ezúttal dél felé tolódott. A kirobant trónviszályt kihasználva a jobbszárny egyik mongol előkelője, a tümet-mongol Altan kán (1507–1582) ragadta kezébe az irányítást.⁷ Az 1550-es évektől ő számított az egyik legjelentősebb mongol előkelőnek, aki stabil hatalmi központot alakított ki az Ordosz vidéken,⁸ uralkodói központját a Sárga folyó nagy kanyarulatának közelében található Kék városban (Köke qota, ma Hohhot) alakította ki.⁹ Sikeres hadjáratokat vezetett nyugati és keleti irányban is. Nyugati hódításainak köszönhetően nem csak az ojrát területek egy részére terjesztette ki hatalmát, de kapcsolatba került Tibettel, a tibeti buddhizmussal is,¹⁰ ami máig tartó hatást gyakorolt nemcsak a mongol és tibeti történelemre, de az egész belső-ázsiai kultúrtörténetre is.

³ A kötetben számos idegen szó és kifejezés szerepel, ezeket az esetek döntő többségében nem fordítottuk le, de jelentésüket megmagyarázzuk, és első előfordulásukat dőlt betűvel jelezzük. A könnyebb azonosíthatóság érdekében a mongol szavakat a modern halha mongol nyelv angolos tudományos átírásával adjuk meg, de a magyar nyelvben is meghonosodott kifejezések (például Dzsingisz kán, Ulánbátor) említésekor a népszerű magyar alakot adtuk meg. A főszövegben így járunk az orosz nevek tekintetében is. A jegyzetek és a bibliográfia azonban a tudományos átírást tartalmazzák. A kínai kifejezések a pinyin formában szerepelnek, és ahol szükséges, ott a szöveg Wylie-féle átírásban a tibeti (tib.) és esetleg a szanszkrit (szkr.) kifejezéseket is tartalmazza.

⁴ Nevének eredetét a Da Yuan („Nagy Jüan”), a Kínában uralkodó Jüan-dinasztia hagyományára vezetik vissza. Mongol megfelelője a dajan (mong. dayan), MORIKAWA 2008.

⁵ JAMSRAN 2004: 76–80; ARIUNGUA 1996: 54–62.

⁶ Hatalmát azonban a Míng-dinasztia évkönyvei is elismerték. ARIUNGUA 1996: 55–56.

⁷ JAMSRAN 2004: 91–102.

⁸ A nomád birodalmak egyik központjának tekinthető terület ma a Belső-Mongol Autonóm Tartományban található.

⁹ HYER 1982.

¹⁰ PÜREVJAV 1968: 26–28.

Altan több sikeres hadjáratot vezetett a Ming-területek ellen is (1529, 1530, 1542),¹¹ amelyeket a korai időszakban elsősorban a zsákmányszerzés motivált. 1550-ben megközelítette Pekinget is, és két év múlva északi hadjáratában megszerezte a mongol főváros, Karakorum feletti fennhatóságot is. Az 1571-ben aláírt szerződésben a kínai Ming-dinasztia is elismerte hatalmát,¹² hozzájárult a mongol és kínai területek közötti kereskedelem újraindításához, s a szerződés megpecsételéseként a Ming-dinasztia 12. császára, Longqing (1537–1572) kínai címmel (*shunyi wang*, „engedelmes és igazságos fejedelem”) tüntette ki a mongol uralkodót.

Az 1582-ben elhunyt Altan volt az utolsó olyan mongol kán, akinek valódi esélye lehetett volna egy jelentősebb kiterjedésű egységes mongol állam kiépítésére. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy hatalmi pozícióit jobban erősítették a mongolok lakta területen túli hódításai, mint a „belpolitikai” sikerei. Bár jelentős hatalmi központot épített ki, vezető pozícióját sem fegyverrel, sem ideológiai eszközökkel nem sikerült elfogadtatnia a mongol népekkel, így uralkodói korszaka a területek egységesítése helyett inkább a déli területek szeparációját eredményezte. A buddhizmus támogatásában tett jelentős lépései hosszú távon alapvetően befolyásolták a mongol nomád társadalmat és a politikát is, így a mongol történelem megkerülhetetlen uralkodójává vált.

A harmadik terület, mely a mandzsu hódítás időszakában fontos mongol hatalmi központnak számított, a nyugat-mongol terület volt, melynek valódi megerősödését a 17. század közepére tehetjük. A déli-mongol területek mandzsu fennhatóság alá kerülését követően nem sokkal, 1640-ben, a gyakorlatilag egy pánmongol együttműködés megvalósításának céljából szervezett gyűlés¹³ újabb fejezetet nyitott Belső-Ázsia történetében. Itt teljesedtek be Erdenibátor (Erdenebaatar, vagy Baatar khuntaj uralk. 1634–1653) korábbi erőfeszítései, amelyek a konszolidált központi hatalom kiépítését célozták. A sikeresen megszervezett *kurultáj*on a legjelentősebb mongol előkelők vettek részt – nem csak az ojrátok, de a nyugatra vonult torgutok és a halhák képviselői is. Az itt létrejött megállapodás alapozta meg az Ojrát (egyres összefoglalásokban Dzsungár) Kánság létrejöttét.

Írásba foglalták a dzsingiszi törvények megerősítését,¹⁴ emellett a mongol előkelők kinyilvánították a buddhizmus támogatásának¹⁵ szándékát is, így gyakorlatilag hatalmi szóval döntöttek arról, hogy az Ojrát Kánság nyugati területein megjelenő iszlámmal szemben a

¹¹ URANGUA 2007: 22–31.

¹² ARIUNGUA 1996: 63–72; URANGUA 2007: 27.

¹³ Ulaan Buraa nevű területen, a Tarbagati hegységben, ZANKHUU – ALTANTSETSEG 2014: 131.

¹⁴ OCHIR 2004: 85–87; DALAI 2006: 74–82.

¹⁵ Alig öt évvel korábban a halha előkelők hasonló lépést tettek, mikor Öndör Gegeent a mongol buddhizmus vezetőjének kiáltották ki. SZILÁGYI 2010: 12–14.

buddhizmus mellett teszik le voksukat, ami újabb lépést jelentett az ezen a területen tibeti közvetítéssel megjelent lámaista vallás társadalmi pozíciójának megerősödése felé.¹⁶

Mongólia a Mandzsu Birodalomban

A mandzsu hódoltság kialakulása a déli-mongol területeken

A fent röviden megemlített három, egymástól jól elkülöníthető mongol hatalmi központ lett később az a három egység, amelyet a mandzsuk fokozatosan, három lépésben hódoltattak a 17. század elejétől a 18. század közepéig terjedő időszakban. A mandzsu állam alapítója, Nurhaci (Nurhaci, mong. Tengri-yin süldetü császár 1559–1626) már a kezdetektől szoros kapcsolatokat ápolt a mongol területekkel. Ez a korábbi időszakban elsősorban a békés kapcsolattartást, a szövetségekötés lehetőségének keresését jelentette, hiszen a központi- (halha-) és a déli-mongol területek kánjai között is voltak olyanok, akik egy esetleges mandzsu szövetség kialakítására törekedtek. Az 1600-as évek elején a mandzsuk szoros kapcsolatot tartottak a halha mongolokkal:¹⁷ 1605-ben, 1606-ban és 1607-ben három követséget is vezettek a mongolok Nurhaci udvarába, sőt kölcsönös házasságkötésekkel is biztosították az együttműködést a két hatalom képviselői között.¹⁸

1612-ben egy horcsin előkelő, Mingan egyik lányát a mandzsu uralkodónak ajánlotta feleségül, ezzel próbálta szorosabbra vonni a mandzsukkal kötött szövetségét.¹⁹ Nem ez volt az első eset, mikor a felek házasságkötéssel biztosították egymást kölcsönös jó szándékukról, hiszen a belső-ázsiai és a kínai történelemben is számos példát találunk hasonló esetekre. Az uralkodók kedvelt politikai eszköze volt ez a szövetségek megerősítésére, amit aztán a nomádok és később a mandzsuk is átvettek és tökélyre fejlesztettek. A korszak történetét feldolgozó korabeli művek számos esetben említik, hogy a mandzsu előkelők lányait mongol kánokhoz adták feleségül.²⁰

¹⁶ Az ojrát buddhizmus egyik legkiemelkedőbb személyisége Zaya pandita (1599–1662) volt, akinek tevékenysége az egész mongol buddhizmus szempontjából meghatározó. 1617–1639 között Tibetben folytatott buddhista tanulmányokat, majd visszatért szülőföldjére, de nem csak ott, hanem a halhák és a kalmükek között is többször tanított (1645, 1657, 1660). 1648-ban alkotta meg a *világos írást* (*tod bichig*), mely az ujjur-mongol írás „pontosított”, a hozzáadott mellékjelek miatt egyértelműbben olvasható változata. BIRTALAN – RÁKOS 2002: 40. Életéről bővebben lásd: TERBISH 2008: 71–86.

¹⁷ NARAN 2009: 19–28.

¹⁸ ERMACHENKO 1974; DUMAN 1974: 23–25; BERGHOLZ 1993: 155.

¹⁹ NARAN 2009: 19–28.

²⁰ Hong taiji (Abahai 1592–1643), a Qing-dinasztia alapítója tizennégy lánya közül kilencet mongol előkelőkhöz adtak feleségül, és a mandzsu uralkodócsaládba is számos mongol nemes lánya érkezett. VEIT 1990: 180.

A mandzsuk déli irányba történő terjeszkedésének kézenfekvő következménye volt, hogy előbb-utóbb konfliktusba kerültek a déli-mongol területek kánjaival. Ráadásul a határozottabb mandzsu előretörés épp arra az időszakra esett, amikor a csahar-mongol Ligdan (uralk. 1603–1634) saját fennhatósága alatt megpróbálta egyesíteni a déli-mongol területeket, és a mongol hagyományokra hivatkozva egyértelműen a nagykáni pozíció megszerzése volt a célja.²¹ A mandzsuk feltűnésekor a mongol előkelők álláspontja nem volt egységes. Egy részük üdvözölte a mandzsukat, hiszen a Mingek vezette Kínából fenyegető veszéllyel, illetve Ligdan központosítási törekvéseivel szembeni támogatójukat látták bennük. Mások viszont felismerve a mandzsuk valódi szándékát mint betolakodókra tekintettek rájuk. Így egy a mandzsukkal szemben álló mongol szövetség is kibontakozni látszott, amelyben a déli-mongolok egyes vezetői mellett a Góbitól északra eső területek halha kánjainak képviselői is megjelentek. Az egymásnak feszülő érdekkellentétek, az önállóság különböző értelmezései miatt a mongol területek képtelenek voltak egységesen fellépni a határokon megjelenő új hódítóval szemben, és ez a szétagoltság hosszú távon a valódi függetlenség elvesztéséhez vezetett.²²

1619. november 12-én²³ Ligdan követei megérkeztek a mandzsu udvarba, és átadták Nurhacsinak a kán üzenetét, melyet határozott nemtetszés fogadott. A kán kijelentette, hogy ő mint csahar nagykán elvárja a mandzsu uralkodótól hatalmának elismerését. Felszólította, hogy ne küldje seregeit a határon túlra, ne kerüljön konfliktusba se a déli mongolokkal, se a Ming-dinasztiával. Kinyilvánította, hogy ő az egyetlen, akinek jogában áll a nagykáni trón elfoglalása. A kínai diplomácia is abban reménykedett, hogy a csahar kán képes lesz útját állni a mandzsu hódításnak – hiszen saját seregeire nem számíthatott, mivel a mandzsuk teljesen visszaszorították őket a Liaotung-félszigethez közel eső területekről.²⁴

1620 februárjában delegáció vitte Nurhacsi válaszát a csahar kánhoz.²⁵ A mandzsu uralkodó a mongol és a mandzsu kulturális, történeti hagyományok hasonlóságaira hivatkozva próbálta elkerülni a nyílt összeütközést, ugyanakkor egyértelművé tette, hogy nem ismeri el Ligdan jogát a káni trónra. Feltette neki a kérdést, vajon mit jelenthet a nagykáni titulus, ha maguk a csaharok is kínai fennhatóság alatt élnek. A követség nem enyhítette, inkább csak elmélyítette az ellentéteket a mandzsu és a mongol kán között. Ligdan feltételezése szerint riválisa halogató taktikája csak azt célozta, hogy amíg őt leköti a Mingek elleni harc, a mandzsu

²¹ CROSSLEY 1997: 77–78.

²² ELVERSKOG 2006: 25–29.

²³ BERGHOLZ 1993: 159; DUMAN 1977: 129.

²⁴ ERMACHENKO 1974: 33.

²⁵ DUMAN 1977: 130.

kán felkészülhessen ellene. A mandzsu követek kivégeztetésével egyértelművé tette, hogy lehetetlen az ellentétek diplomáciai úton történő rendezése.

A közvetlen fegyveres konfliktus azonban még váratott magára. A mandzsu seregek 1621-ben ugyan komoly győzelmet arattak a kínaiakon, a Ming-dinasztia seregét visszaszorították Shanhaiguanba, de nem törtek tovább déli irányba.²⁶ A kínaiak e vereséget követően formális szerződést kötöttek Ligdannel, mely 1621–1628 között volt érvényben.²⁷ Ez a szerződés többek között gazdasági előnyökkel is járt a csahar kán számára, hiszen hét év alatt a kínai határvédelmi egység számára mintegy 52 000 lovat adtak el, amiért 320 000 lan ezüst vételárat kaptak.²⁸

A helyzetet azonban nehezítette, hogy a következő években további déli-mongol kánok hódoltak be a mandzsu uralkodónak. 1626-ban meghalt Nurhacsi. Fia, Abahai (Huang Taiji, Tiancong uralk. 1626–1643) apja politikáját követve tovább folytatta az offenzívát Ligdan ellen, és a mongol kánok megosztásával egyre jelentősebb sikereket ért el a csahar kán ellen. Abahai az 1630-as évek elejére fokozatosan defenzívába kényszerítette ellenfelét, aki apránként kénytelen volt a Kuku-nor vidékéig hátrálni, ahol végül 1634-ben betegség következtében életét vesztette. Halálával az utolsó jelentős akadály is elhárult az elől, hogy a mandzsuk deklarálják fennhatóságukat a déli-mongol területek felett. 1636. május 5-én az Abahai által összehívott kurultájon 49 déli-mongol kán fogadott hűséget a mandzsu uralkodónak, aki hivatalosan is kinyilvánította új dinasztiája – Nagy Qing (Da Qing 1636/1644–1911) – létrehozását. Annak érdekében, hogy a mongol kánok feletti uralmát formális címmel is megerősítse, felvette a *bogd* (szent) kán címet, mely a későbbiekben a mongol nagykáni címmé vált, sőt a mandzsu dinasztia bukása után a függetlenségét kinyilvánító Külső-Mongólia uralkodójának egyik titulusa is lett.²⁹

A halha-mongol területek hódoltatása

A mandzsuk belső-mongóliai³⁰ térnyerése csak még jobban felértékelte a Góbitól északra eső mongol területek fontosságát. Kérdés volt, vajon sikerül-e ezeket halha fennhatóság alatt

²⁶ A mandzsuk ekkor alapították Mukdent, amit 1621-től Nurhacsi fővárosává tett CROSSLEY 1997: 32.

²⁷ BERGHOLZ 1993: 162.

²⁸ CHIMITDORZHIEV 1974: 11.

²⁹ Halha *Bogd khaant Mongol Uls.* („Szentkáni Mongólia”).

³⁰ A kifejezés itt már a Góbitól délre eső mongol területeket jelenti, és arra a mandzsu korban meghonosodott rendszerre utol, amikor a sivatagtól északra eső központi mongol szállásterületet – nagyjából a mai Mongóliát – külső-, még a déli – kínai magterülethez közelebb eső vidéket – belső-mongol területeknek nevezték. Ez a rész képezte az 1947-től létrejött kínai Belső-Mongol Autonóm Tartomány alapját.

megtartani, egyesíteni, vagy ezek is külső befolyás alá kerülnek. A 17. század közepétől már a szibériai területeket addigra jórészt elfoglaló cári orosz birodalommal is számolnia kellett annak, aki a halha területekre vettet szemet. Ugyanakkor ebben az időben – elsősorban a tibeti közvetítéssel újra e területre érkező buddhizmus terjedésének, az ún. második mongol buddhista megtérésnek köszönhetően – Tibet befolyása is érezhetően növekedett nem csak a déli-mongol, de a halha és az ojrát területeken is. Ennek köszönhetően a mongolok és Tibet kapcsolata kölcsönösen hatott az adott területek belpolitikai életére is. A tibeti gelugpa³¹ rend ebben az időben vívta harcát a rivális buddhista rendekkel befolyása kiterjesztése érdekében, és ez 1642-ben a hosut-mongol Güsüri (Güüsh 1582–1655) segítségével sikerült is nekik. A mongol kánnak köszönhetően a dalai láma Tibet világi trónjára ülhetett. A hatalmi harcok olyannyira szorossá tették a gelugpa rend és a mongolok kapcsolatát, hogy ez egyes mongol nemzetségeket is egymás ellen fordított.³² Épp a halha terület feletti fennhatóság megszerzéséért fokozatosan kibontakozó harc időszakában erősödött meg a buddhizmus befolyása. A halha kánok – az egymással szemben olykor felszínre törő ellenségeskedéseiket is félre téve – 1639-ben közösen nyilvánították a mongol buddhizmus első megtestesült lámájának a Tüsijetü kán fiát, Öndör Gegént (Öndör Gegeen, 1635–1723), akit 1650-ben tibeti zarándoklatán az 5. dalai láma is elismert mint megtestesülést, és a *jebtsundamba*³³ címet adományozta a fiatal lámának. Így létrejött a mongol buddhizmus főlámájának pozíciója, a *bogd gegeen* cím is, amely a mai napig meghatározó a mongol politika- és kultúrtörténetben egyaránt. ok során. A tisztség birtokosai a mongol buddhizmus, és ezen keresztül a mongol történelem és kulturális hagyomány megkerülhetetlen szereplőivé váltak, amiben nem kis szerepe volt magának Öndör Gegeennek, hiszen az első bogd korának meghatározó történeti szereplőjévé vált.³⁴

³¹ A Tsongkhapa (blo-bzang grags pa, 1356-1419) által alapított reformált buddhista rend, a sárga süvegesnek is nevezett „erényes rend” a *dge lugs pa* elsősorban a dalai lámák hatalomra kerülése után lett a belső-ázsiai buddhizmus meghatározó rendje.

³² 1565-ben Tseten Dorje a tibeti Tsang tartomány kormányzója lett, mely hagyományosan a renddel szemben álló karma pa rend hátszágának számított. Már hatalomra kerülésekor baráti kapcsolatot alakított ki a csogtu mongolokkal. 1635-ben a hosut mongolok a dalai láma ellenfeleit támogató mongolok ellen fordultak, és 1637-ben az ezekben az években az Ojrát Kánság létrehozásával foglalkozó Erdenibátor huntaidzsi (Erdenebaatar khuntaj ?–1653) és a torgut Örlög támogatásával Kuku nór közelében össze is csaptak velük, de később tárgyalásos úton rendezték a nézeteltéréseiket. Arsalang, a csogtu serege akkori vezetője, nem volt hajlandó tovább harcolni a dalai láma ellen, sőt személyes találkozásukon ígéretet tett, hogy soha nem támad a gelugpa rend ellen. Ezt a lépését az apja árulásnak minősítette, és ezért bérgyilkosokkal ölette meg. SHAKABPA 2000: 98–99; TAUPIER 2015:28.

³³ Tib. *rje btsun gdam pa*, klasszikus mongol *boyda gegen* (*gegegen*), halha mongol *bogd gegeen* cím. A halha *bogd gegeen* („szent fény, fényesség bölcsesség”), *bogd khan* („szent kán”) (mong. *boydo /boyda gegen/, boydo qayan*) címek gyakorlatilag egyenértékűek és szinonimaként használhatóak a tibeti címmel. A tibeti eredetű szavak, nevek mongol átírásaira általában jellemző a nyelvi torzítás, így mongolban találkozhatunk javzandamb átírással is.

³⁴ SZILÁGYI 2010: 19–41.

A halhák kánságai közül ebben az időben hatalmukat tekintve a Dzsaszagtu (Zasagt khan), a Tüsijetü (Tüsheet khan) és a Szecsen (Setsen khan)³⁵ kánság emelkedett ki. Mivel ez utóbbi területe volt legközelebb az egyre erősödő mandzsu territóriumhoz, az akkor uralkodó szecsen kán, Soloj (Sholoi 1577–1655) már Ligdan halálának évében követséget küldött a mandzsu uralkodóhoz, biztosítva őt arról, hogy a béke híve és nem keres semmilyen konfliktust.³⁶ Egy évvel később már a tüsijetü és számos kisebb hatalmú kán is követte a példáját.³⁷ Abahai egyelőre kivárt, de mikor 1638-ban a halha kánok elküldték a „kilenc fehér”³⁸ ajándékot, már biztosította őket jó szándékáról és jelképesen fogadta a mongolok hódolatát. A mandzsu uralkodó e gesztusban igazolódni látta további – a Góbi sivatagtól északra eső területek elfoglalásával kapcsolatos – terveit, a halhák azonban hamarosan siettek demonstrálni a mandzsu hatalomtól való függetlenségüket.³⁹

A déli-mongol területek hódoltatása után a mandzsuk figyelme ismét a Ming-dinasztia felé fordult. 1644-ben elfoglalták a császári trónt, és a következő évtizedekben elsősorban a Kína feletti fennhatóság megszerzéséért folytatott harc kötötte le az erejüket. A mongol területek felé csak a század utolsó két évtizedében fordultak ismét, így a központi mongol szállásterület némi lélegzethez jutott.

A viszonylag békés időszaknak a század nyolcvanas éveiben kirobbant halha belviszály vetett véget, melybe hamarosan mind a mandzsuk, mind az 1640-ben a nyugati mongol területeken létrejött Ojrát Kánság is bekapcsolódott, így a két halha kánság – a Dzsaszagtu és a Tüsijetü – egymás elleni harca lassan egy szélesebb összecsapássá terebélyesedett. A Dzsaszagtu oldalán a háborúba avatkozó ojrát Galdan kán (uralk 1671–1697) jelentős sikereket ért el a halha területen, ezért a támadásoknak addig önerőből ellenálló másik kánság szintén külső segítség bevonását tervezte: felmerült a szövetségkötés a mandzsukkal, sőt az ebben az időben a mongolok által lakott terület északi határain már megjelenő oroszokkal is. A Tüsijetü Kánság végül a mandzsu szövetség kialakítása mellett döntött, amiben nem kis szerepe volt a mongol főláma politikai állásfoglalásának is. A mandzsuk a hetvenes évek végére már végeztek a Ming-ellenállás felszámolásával, gyakorlatilag Kína egész területét birtokolták, így volt erejük és lehetőségük a tüsijetü kán kérésének eleget tenni. A halha belviszályba – illetve ekkor

³⁵ Itt a kifejezés nem a korábbi forrásokban a mandzsu uralkodó megszólítására használt formulát jelenti, hanem a három halha kánság közül a legkeletibb, a Szecsen káni aimag kánjának megjelölésére szolgál.

³⁶ OCHIR 2004: 72.

³⁷ A Tüsijetü kán (Tüsheet khan) 1637 októberében értékes ajándékokkal megrakodva követséget küldött a mandzsu udvarba, hogy biztosítsa az uralkodó jóindulatát. BERGHOLZ 1993: 176; ERMACHENKO 1974: 73–75.

³⁸ Az adó természetesen nem csak tevé és lovak jelképes beszolgáltatását takarta. Mértéke koronként és a mandzsu uralkodó befolyásának nagyságától függően változott.

³⁹ CHIMITDOZHIEV 1974: 20.

már az ojrát–halha háborúba – történt beavatkozásuk hamar eldöntötte a kérdést, 1690 szeptemberében döntő vereséget mértek Galdanra.⁴⁰

A mandzsuk így elérték céljukat, Halha-Mongólia hódoltatásának legfőbb akadályát, az ojrátokat legyőzték, meggátolták, hogy az oroszok érdemben beavatkozzanak a mongol területeken folyó küzdelemben,⁴¹ és Tibetet is kizárták a játszmából, hiszen a fegyverrel elfoglalt területeken a dalai láma már csak a buddhista valláson keresztül tudott némi befolyást kialakítani. A Galdan felett aratott győzelem után eljött az idő, hogy az új helyzetet a régi szokásnak megfelelő módon szentesítsék. A mandzsu–mongol szövetség létrejöttét – gyakorlatilag a halha területek mandzsu fennhatóság alá vonását – az 1691 májusában⁴² Dolon norban (halha Doloon nuur) összehívott kurultáj mondta ki.⁴³ Itt a halha kánok hódolatát fogadó mandzsu uralkodó, Kangxi (1654–1722) mellett már a jebtsundamba is ott állt, jelenlétével képviselve a buddhizmust és elismerve a mandzsuk Halha-Mongólia feletti fennhatóságát. Az a tény, hogy a mongol előkelők a bogd gegeen vezetésével fogadták el a mandzsu fennhatóságot, a buddhista vallás és a császár egyfajta szövetségét, együttműködését vetítette előre, egyúttal felidézte azt a mongol történeti hagyományt, amit „két törvény”-ként ismerhetünk, és amely a világi és szakrális hatalom egymás mellett élésére, együttműködésére utal.⁴⁴ Ezzel Halha-Mongólia történetének egy korszaka lezárult, s egy új kezdődött, amelyben a mongol buddhizmus vezetője is, elvesztve önállóságát a mindenkori mandzsu császár alattvalójává vált.⁴⁵

Az ojrát területek függetlenségének elvesztése

A 18. század elejére az Ojrát Kánság maradt az egyetlen, még független mongol terület. Galdan és utódai mindent elkövettek annak érdekében, hogy az elszenvedett vereségért revánst vegyenek. A századforduló az ojrátok és mandzsuk összecsapásától volt hangos. Ezek színtere

⁴⁰ DALAI 2006: 148–153.

⁴¹ Ebben meghatározó szerepet játszott az 1689-ben megkötött nercsinszki szerződés, amelyben első alkalommal rögzítették az orosz–kínai (mandzsu) befolyási területeinek határát.

⁴² A tanácskozás pontos idejére vonatkozóan eltérőek az adatok. A mongol feldolgozások a császár érkezését a 4. hónapra teszik. OCHIR 2004: 120.

⁴³ A kurultajt Kubilaj kán régi birodalmi fővárosában, Shangduban tartották 1691. május 29. és június 3. között. Vö. HALKOVIC 1985: 9–10.

⁴⁴ Ennek jelentőségére az 1911-ben létrejött Teokratikus Mongol Állam tárgyalásakor még érdemes visszatérni.

⁴⁵ A mandzsu császár az esemény tiszteletére számos kiváltságos címet adományozott a mongol előkelőknek. Később ezek a kínai eredetű címek lettek a mandzsu kori mongol társadalmi hierarchia alapjai. Öten chin van, 6 fő jün van rangot kapott, ezenkívül 3 beil, 7 gүн, 6 tergүүн тай címét adományozott. 34-en a közigazgatásban is résztvevő jazag noyon címet kaptak. SONOMDAGVA 1961: 71; OCHIR 2004: 120.

részben a halha területek, részben Tibet voltak, ahol bár az ojrátok képesek voltak részleges sikereket elérni, végül mégis kénytelenek voltak meghátrálni a mandzsuk előtt.

Ekkor már mindkét szembenálló fél folyamatos kapcsolatot tartott fenn Oroszországgal, hiszen elemi érdekeik fűződtek ahhoz, hogy ellenségeik oldalán ne avatkozzon a konfliktusba. A diplomáciai egyeztetések ismét csak a Qing-hatalomnak kedveztek. I. Péter orosz cár az ojrát–mandzsú ellentétet megpróbálta saját javára fordítani, és többször felajánlotta segítségét Cevanrabdan ojrát kánnak (1643–1717) azzal a feltétellel, ha a kán csatlakozik az Orosz Birodalomhoz. Az ojrátok még a század első évtizedeiben területeket próbáltak szerezni az oroszoktól. Cevanrabdan több követséget is küldött a szibériai vajdákhöz, melyek hangsúlyozták, hogy a krasnojarszki, kuznyetszki, tomszki terület, vagy a Baraba sztyeppe egykor ojrát terület volt, így az oroszoknak el kell hagyniuk azt. Az ojrátok 1709–1710-ben ugyan sikertelenül, de meg is támadtak néhány dél-szibériai erődöt.⁴⁶ I. Péter már 1713-ban megparancsolta a szibériai kormányzónak, Matvej Gagarinnak, hogy vegye fel a kapcsolatot az ojrát uralkodóval és rendezze a vitás kérdéseket.⁴⁷ Ez akkor még nem sikerült, de a nézeteltérés tisztázására az ojrátok tibeti veresége újabb lehetőséget nyújtott.

1722-ben az Iván Unkovszkij vezette orosz misszió volt az utolsó, mely megkísérelte az ojrátokat orosz fennhatóság alá vonni.⁴⁸ I. Péter parancsa arra vonatkozott, hogy próbáljanak aranylelőhelyeket feltárni az ojrát területeken, de emellett a szövetségkötés lehetőségét sem zárták ki. Cevanrabdan korábban már két orosz sereget is visszavert, ennek ellenére nem zárkózott el véglegesen egy esetleges megállapodástól sem. Unkovszkij feladata ennek elérése volt, azonban rosszkor érkezett, hiszen Kangxi császár halálával az ojrátok pozíciója lényegesen javult. Az oroszok ajánlata ismét fegyveres segítség és egy Ajukival kötött szerződéshez hasonló megállapodás volt, de a már hagyományosnak mondható forgatókönyvnek megfelelően az ojrát kán ismét elutasította az orosz területhez való csatlakozást.⁴⁹

Bár a mandzsú császárok is elkövettek mindent annak érdekében, hogy fegyveres támogatást kapjanak az oroszoktól, sem I., sem II. Péter nem volt hajlandó katonai erővel támogatni a mandzsú előretörést, sőt mongol alattvalóiknak – a volgai torgutoknak – meg is tiltották, hogy bármilyen módon beavatkozzanak a konfliktusba. Bár kötötte őket az 1689-es szerződés, és nem avatkoztak az Amurtól délre eső területeken folyó összetűzésekbe, nem állt

⁴⁶ BERHOLZ 1993: 309.

⁴⁷ PERDUE 2005: 211.

⁴⁸ DALAI 2006: 186.

⁴⁹ Perdue közli a tárgyalás jegyzőkönyvének egyes szakaszait is. PERDUE 2005: 224–225.

érdekükben, hogy a mandzsuk a nyugati-mongol területeken is jelentős sikereket érjenek el. Ennek ellenére az ojrát visszautasítás és a folyamatos tárgyalások közelebb hozták egymáshoz a cári és a mandzsu diplomáciát. Az 1727-ben megkötött határszerződés rögzítette a két nagyhatalom határait, mégpedig azon a vonalon, mely mind a mai napig meghatározza a Mongol Köztársaság északi határát.⁵⁰

A végső összecsapás az ojrátok és mandzsuk között a század közepén robbant ki, és részben egy ojrát hatalmi konfliktus következményének is tekinthető, ami lehetőséget adott a mandzsu uralkodónak arra, hogy beavatkozzon riválisa területén. 1755-ben Qienlong (1711–1799) elérkezettnek látta az időt, hogy lezárja konfliktusát a nyugati-mongolokkal, és jelentős seregeket küldött az akkori ojrát kán, Davacsi (Davachi meghl. 1759) legyőzésére. Seregében ott harcolt Amurszana (Amarsanaa, 1723–1757) is,⁵¹ aki ekkor még s a trón várományosának tekintette magát. A mandzsu uralkodónak azonban más tervei voltak. Meg kívánta akadályozni egy újabb erős mongol kánság létrejöttét, ezért a területeket a saját fennhatósága alá kívánta vonni. Amikor Amurszana számára is nyilvánvalóvá vált, hogy céljai nem egyeznek korábbi támogatója elképzeléseivel, a mandzsuk ellen fordult.

1755 szeptemberében régebbi szövetségesei mellett több halha előkelőt is sikeresen maga mellé állított a mandzsuk elleni felkelésben, így Csingundzsavot (Chingünjav 1710–1757), Rincsindordzsot (Rinchindorj)⁵² és Cevenbaldzsirt (Tseveenbaljir) is.⁵³ A Qing-udvar azonban hamarosan tudomást szerzett az összeesküvésről. Rincsindordzs több, az udvarhoz nem lojális halha előkelővel a császár parancsára kénytelen volt Pekingbe utazni, ahol nem sikerült magát tisztáznia, és kivégezték.⁵⁴ Amurszana egy ellene küldött kisebb mandzsu sereg legyőzése után,⁵⁵ 1756 februárjában ojrát kánként hirdette ki magát.⁵⁶ Ezzel a lépéssel azonban a stabilitás helyett a teljes káoszba taszította országát, mert származása miatt sokan nem tekintették a trónra méltónak. Az ojrát felkelők teljesen magukra maradtak, hiszen a mandzsu császár csírájában próbálta elfojtani a felkelést a halhák között, ezért a rebelliseket elfogatta és Pekingbe vitette, ahol számos meghívott mongol előkelő előtt nyilvánosan kivégeztette őket.⁵⁷

A mongol főláma második újjászületése, a második dzsebcundamba és néhány halha előkelő megpróbált titkos tárgyalások útján kapcsolatot keresni az orosz kormánnyal és

⁵⁰ GERELBADRAKH 2002: 117–121.

⁵¹ PERDUE 2005: 270–274.

⁵² OCHIR 2004: 151.

⁵³ PERDUE 2005: 276–279.

⁵⁴ OCHIR 2004: 147–155.

⁵⁵ ZLATKIN 1964: 448.

⁵⁶ CHIMITDORZHIEV 1979: 55–56.

⁵⁷ BERHOLZ 1993: 389.

felajánlották hűségüket abban az esetben, ha a Erzsébet cárnő (uralk. 1741-1762) hajlandó támogatni a halhák függetlenségi törekvéseit.⁵⁸ A kapcsolatfelvétel meg is történt 1756-ban, a cári kormány szibériai képviselője tájékoztatta a cárnőt a mongolok kéréséről, azonban támogatásra innen sem számíthattak. Az orosz csapatok jelentős része ekkor Európában volt lekötve a hétéves háborúban,⁵⁹ így a cári kormány megpróbált minden jelentősebb konfliktust elkerülni a Qing-dinasztiával. A mongolok hiába próbálták az oroszokat céljaiknak megnyerni, nem jártak sikerrel, s bár az előző évben volt lehetőség az orosz álláspont megváltoztatására,⁶⁰ erre ekkor már nem volt esély.

E titkos tárgyalásokkal párhuzamosan Csingundzsav halha kán kiállt a felkelés mellett,⁶¹ és levélben közölte a mandzsu császárral, hogy nem ismeri el fennhatóságát. Ugyanakkor egy nagyjából 2000 fős sereg élén⁶² nyílt szervezkedésbe kezdett.⁶³ Megpróbált egy előkelői gyűlést, kurultajt összehívni, ahol egy mandzsuelles szövetség alapjait szeretne volna létrehozni, és felvette a kapcsolatot Amurszanával, illetve a mongol főlámával, aki az előző megtestesülés tevékenysége és az általa kivívott tisztelet következtében akár a halha előkelők egységének megteremtője, és így közvetve az események kulcsa is lehetett volna. Nem véletlenül állította Jakobi, a cári kormány szelenginszki megbízottja: „Ahol a jebtsundamba kutugtu, ott van Mongólia, és ahol Mongólia, ott van a jebtsundamba.”⁶⁴ Amint a mandzsu uralkodó hírére vette Csingundzsav függetlenedési törekvéseinek és annak, hogy ő is kereste a kapcsolatot a mongol főlámával, azonnal kisebb csapatot küldött a bogd geegen „védelmére”, s ezzel gyakorlatilag teljesen elszigetelte őt. E védőőrizettel elérte, hogy ne avatkozhasson be az eseményekbe, és egyúttal konzerválta a mongolok megosztottságát. Így, ha kevésbé jelentős mértékben is, mint a korábbi megtestesülés, de a második jebtsundamba is hozzájárult a mongolok feletti mandzsu hegemonia kialakulásához. A mongol főláma 1757-ban

⁵⁸ ZLATKIN 1975: 103–104.

⁵⁹ Hétéves háború: 1756–1763. Gyakorlatilag az európai hatalmi viszonyok újraértékeléséért folyik, elsősorban a brit hatalmi pozíció gyengítéséért és osztrák részről Poroszország elszigeteléséért. Erzsébet cárnő 1756-ban a Versailles-i szerződésben csatlakozik a francia–osztrák szövetséghez. A háború az európai hatalmi struktúrák átalakulását eredményezte: bár területi változásokat nem sikerült elérni, Poroszország hatalmi szerepe és Oroszország európai befolyása jelentős mértékben növekedett.

⁶⁰ Bár az orosz vezetés kijelentette – elsősorban a korábban kötött orosz–mandzsu szerződésekre hivatkozva –, hogy az Ojrát Kánságból az orosz területekre költözőket kiszolgáltatja, 1755-ben néhány mongol kérése, mely szerint szeretnek volna a cár alattvalóivá válni, erősen megingatta ezt az álláspontot. A cári kormány el is küldött egy nyilatkozatot a Lifan Yuan hivatalba, melyben jelezte, hogy Oroszország az Ojrát Kánságot önálló államnak ismeri el, mely nem tartozik a mandzsu fennhatóságú területek közé. A helyzet azonban egy év alatt jelentősen változott, és a halháknek 1756-ban már nem volt lehetőségük a támogatás megszerzésére.

⁶¹ DALAI 2006: 237.

⁶² ZLATKIN 1964: 455.

⁶³ OCHIR 2004: 151–156; PERDUE 2005: 278–279.

⁶⁴ BERHOLZ 1993: 393.

bekövetkezett halála után a mongol buddhista kolostori rendszer irányítása közvetve a mandzsu császár befolyása alá került. Hatalma lehetővé tette, hogy parancsban utasítsa a dalai és pancsen lámát, hogy a mongol egyházfő újjászületését ne Mongóliában, hanem Tibetben keressék és találják meg.⁶⁵

1756-ban a mandzsu udvar a kazakokkal is felvette a kapcsolatot Amurszana és a felkelők teljes elszigetelése érdekében. Arra ösztönözte őket, hogy indítsanak támadást a felkelők ellen, és Amurszana korábbi szövetségését, Ablait (1711–1781) is utasította a támadásra. Bár Ablai nem tett eleget a felszólításnak,⁶⁶ nem nyújtott több segítséget a felkelőknek sem. Amurszana ekkor kénytelen volt az oroszokhoz fordulni, de ő sem járt több sikerrel, mint korábban a halha követek. Az egyetlen eredmény – ha ezt annak lehet nevezni – az volt, hogy Oroszország hajlandó volt megnyitni határait az ojrátok előtt.⁶⁷

Amurszana 1757 elején egyetlen megmaradt szövetségésével, Csingundzsavval próbálta felvenni a kapcsolatot. Egyedüli esélyük egy jelentősebb siker elérésére az lett volna, ha képesek egyesíteni seregeiket. Mivel a térségbe vezényelt első mandzsu haderő jelentős része akkor még ojrát területeken tartózkodott, a Qing-udvar korábbi, jól bevált taktikájához folyamodva ismét a mongolokat fordította egymás ellen. Az egyesülés megakadályozása érdekében Csingundzsav ellen vezényelt császári csapatok jelentős részét a csahar mongolok adták, bizonyítva ezzel, hogy a legkorábban hódoltatott belső-mongol területek milyen szorosan kapcsolódnak a mandzsu dinasztiahoz. A második mandzsu sereg a két felkelő csapatainak egyesülését sikeresen megakadályozta, és miután Csingundzsav 1757. január 12-én meghalt,⁶⁸ Amurszana egyedül volt kénytelen szembenézni a nagyjából háromszoros mandzsu túlerővel.⁶⁹

Az első ütközetekben a felkelők jelentős vereséget szenvedtek, Amurszana emiatt észak felé próbált menekülni, de itt újabb meglepetéssel szembesült. Korábbi támogatója, Ablai a Kazak Középső Horda kánja lett, és így mint formálisan a mandzsu császár alattvalója fegyverrel fogadta a felkelőket. Amurszana a nehézségek ellenére sikeresen elérte az orosz területet, ahol a cári kormány⁷⁰ menedékjogot biztosított számára és a Jamisevszkij erődben telepítette le követőivel együtt. Rövidre szabott életéből azonban már nagyon kevés volt hátra.

⁶⁵ SZILÁGYI 2004: 15.

⁶⁶ DALAI 2006: 254.

⁶⁷ BERHOLZ 1993: 390.

⁶⁸ BERHOLZ 1993: 394.

⁶⁹ OCHIR 2004: 151. A harcokról részletesen lásd: PERDUE 2005: 270–289.

⁷⁰ Amurszana az új szövetség megkötése érdekében még 1757 januárjában küldött követséget Davaa vezetésével Szentpétervárra, hogy tárgyaljon a cári kormánnyal. BERHOLZ 1993: 397.

Követét, Davaa-t még útjára indíthatta egy szövetségkötési javaslattal a cári udvarba, a választ azonban már nem várhatta meg, mert 1757. szeptember 21-én 35 éves korában himlőben elhunyt.⁷¹

Halála után a mandzsuk seregei akadály nélkül foglalhatták el az ojrát területeket, és tették most már végérvényesen a Mandzsuk Birodalom részévé. A mandzsuk 1757. június 14-én elfogták a cárnő ojrát felkelőknek szóló válaszát, melyben felelevenítette korábbi álláspontját, miszerint ha Amurszana hajlandó elfogadni az orosz fennhatóságot és önként csatlakozik az orosz területekhez, számíthat segítségre a mandzsuk ellen. A császár nem késlekedett tiltakozni az orosz udvarnál a korábbi mandzsuk–orosz status quo felrúgása miatt, annak ellenére, hogy a javaslat az ojrát felkelő halálával tárgytalanná vált. Azzal a követeléssel fordult a cári kormányhoz, hogy szolgáltatassák ki számára Amurszana holttestét.⁷² A követelést az oroszok visszautasították, és javasolták a kínaiaknak, hogy egy hivatalos küldöttség győződjön meg a felkelő haláláról Szelenginszkben.⁷³ A mandzsuk császár csakúgy, mint a másik fél, nem volt hajlandó engedni álláspontjából, és betiltotta az orosz–kínai kereskedelmet a kjahtai körzetben, sőt jelentős csapatösszevonásokat hajtott végre a kazak határon. A konfliktus azonban rövidesen megoldódott. A mandzsuk császár hamarosan megbizonyosodott arról, hogy az oroszok semmilyen formában sem akarják a lázadó halálát kihasználni a mandzsuk ellen, és 1758 márciusában követi útján meggyőződhetett ellenfele haláláról.⁷⁴ A kereskedelmi kapcsolatot ismét felújították, a csapatokat visszarendelték, és a két ország viszonya újra nyugvópontonra került.

Az ojrátok nem jártak ilyen jól. Amurszana vereségét és menekülését követően az Ojrát Kánság területén tartózkodó kínai csapatok olyan véres megtorlást alkalmaztak a lázadókkal szemben, melyre a mongol területek hódoltatásának idején egyetlen korábbi alkalommal sem volt példa. A korszakkal foglalkozó munkák nem egyeznek a pontos számokat illetően, de a tudósítások alapján nagyjából 200 000 családra becsülik az ojrátok veszteségeit.⁷⁵ Ez a szám

⁷¹ CHIMITDORZHIEV 1979: 57.

⁷² PERDUE 2005: 288.

⁷³ PERDUE 2005: 288; BERHOLZ 1993: 401.

⁷⁴ Végül a mandzsuk kérésének részben engedve Amurszana testét 1762 tavaszán Tobolszkból Kjahtába vitték, hogy ott a mandzsuk követek megbizonyosodhassanak a felkelő haláláról. Később épp a mandzsuelles felkelők menekülésének következtében módosították az orosz–mandzsuk kjahtai szerződés X. pontját, mely a törvényszegőkkel kapcsolatos intézkedésekre vonatkozott. Az új megállapodást 1768. október 18-án írták alá Kjahtában. MARCH 1996: 116.

⁷⁵ A 200 000 család akár 500-600 000 embert is jelenthet. Owen Lattimore véleménye szerint a mandzsuk nagyjából 50%-os népességvesztést okoztak az Ojrát Kánságnak. 20%-ot meggyilkoltak, további 20% a rossz körülmények miatt vesztette életét, és nagyjából 10% hagyhatta el az országot. Ugyanezek a paraméterek Chimitdorzhievnél: 30% lett a kínaiak áldozata, 40% halt meg a nélkülözések miatt és 20% hagyta el az országot. Szerinte 90%-os a népességvesztés. Vö.: LATTIMORE 1950: 195; CHIMITDORZHIEV 1979.

csak részben jelenti a pogromok közvetlen elszennvedőit. Sokan közvetett módon lettek áldozatai a mandzsu csapatok fosztogatásainak, akik feldúltak minden útjukba eső területet, elhajtották vagy elpusztították az állatállományt, lehetetlenné téve a nomádok számára a túlélést, szinte éhhalálva ítélve őket, mások pedig inkább az orosz területekre menekültek a nélkülözések elől.⁷⁶

A mandzsu megtorlás következtében az Ojrát Kánság, illetve Dzsungária területe jórészt elnéptelenedve lett a birodalom része, ezzel – az Oroszország által sikeresen védelmezett burját területek kivételével – gyakorlatilag lezárult a mongolok lakta területek hódoltatása, amelyek a Qingek 1911-es bukásáig a dinasztia fennhatósága alá tartoztak. A 20. század hosszas politikai csatározásaiban egyedül Külső-Mongólia volt képes visszaszerezni függetlenségét. Sőt itt kell hangsúlyoznunk, hogy bár a halha területek egy külső hatalom általi leigázása a mongol történelem kevésbé dicsőséges korszakát jelenti, a mandzsu hatalom konszolidációja után olyan egységbe szervezte az itt élőket, amely a korábbi széttagoaltság után lehetővé tette, hogy egységes államként próbálják megszerezni és megtartani függetlenségüket a 20. század első évtizedeiben. A Góbi sivatagtól délre eső mongol területek ma Kína autonóm tartományaként képezik az ország részét, de a 20. század kínai betelepítési politikájának köszönhetően ma már kisebbségbe kerültek itt a mongolok.

A mongol buddhista vallás és kolostori rendszer a mandzsu fennhatóság idején

A Qing császárok már a dinasztia uralkodásának kezdeti szakaszában felismerték a tibeti eredetű lámaizmus mongóliai elterjesztésében, illetve a buddhista vallás támogatásában, a kolostori rendszer kiépítésében rejlő lehetőségeket. A mongolok feletti hatalmuk konszolidálásának érdekében 1911-ig tartó uralmuk idején gyakorlatilag hasonló céllal használták a vallást, mint a 16–17. században a mongol területek újraegyesítésére törekvő korábbi mongol riválisaik. A fennhatóság fegyverrel történő megszerzése után a hatalom kiépítésében, megtartásában, sőt legitimálásában jelentős segítséget nyújthatott számukra a buddhista kolostori rendszer.⁷⁷

⁷⁶ DALAI 2006: 262.

⁷⁷ Mint korábban említettük, a mandzsu császári legitimációnak és szertartásrendnek része volt Kínában is a buddhista hagyomány. Erre vonatkozóan lásd: PERDUE 2005; ELVERSKOG 2006. Ugyanakkor széles körben elterjedt értelmezés, hogy a mandzsuk csupán a mongolok pacifikálása érdekében terjesztették a buddhizmust. Ha volt ilyen szándékuk, akkor az elsősorban nem azt jelentette, hogy a jámbor mongol lámák majd nem fognak fegyvert a mandzsu hódítókkal szemben, talán fontosabb, hogy a kolostori kiváltságok adományozásával a világi közigazgatásból kiszorult mongol előkelők kárpótlására is felhasználták a vallást.

A mandzsuk az 5. dalai láma halála és a Tibet feletti befolyás megszerzése után közvetlen befolyást próbáltak gyakorolni a dalai és a pancsen lámákra is, akik alkalom adtán közvetlen császári parancsra avatkoztak be a mongol belpolitikába. Az 1755–1757 között kiobbant mandzsuelles felkelés leverése és a második mongol főláma halála pedig olyan lehetőséget teremtett hatalmuk további kiterjesztésére, amit nem hagyhattak kihasználatlanul. Pozíciójuk immár lehetővé tette a mongol belügyek, így a mongol buddhista kolostori rendszer közvetlen befolyásolását is.

Bár Öndör Gegeen (1635–1723), az első mongol főláma a mongol kultúrtörténetet is jelentősen befolyásoló tevékenysége mellett törekedett a mandzsu udvarral való jó kapcsolat kialakítására is, a második újjászületés már nem állt ki egyértelműen a dinasztia mellett. Az ojrátok mandzsuelles felkelése idején tanúsított bizonytalankodása, erőtlen próbálkozása a Qing-dinasztiától való elszakadásra és az oroszokkal történő kapcsolatkeresése rádöbentette a császári udvart arra, hogy az érdekei a pozíció erősebb kontrollját követelik meg. Ezért 1757-ben egy a dalai és pancsen lámának írt közvetlen parancsában egyenesen megtiltotta, hogy a mongol főláma reinkarnációját Mongóliában keressék. Ezzel elérte, hogy a mongolok számára oly fontos, és ebben az időben már nagy tekintéllyel rendelkező jebtsundamba újabb megtestesüléseit hosszú évszázadokig ne keressék mongol területeken.⁷⁸ Ezt követően egészen a legutóbbi időkig a mongolok spirituális vezetője tibeti származású – bizonyos értelemben idegen – volt, aki még a mongol nyelvet is kénytelen volt megtanulni, ha kommunikálni akart alattvalóival. Ennek ellenére a buddhizmus, a kolostori rendszer és maga a cím mit sem veszített jelentőségéből, sőt a mandzsu kor végére a mongol társadalom egyik alappillére lett.

A buddhista kolostori rendszer a mandzsu korszakban látványos növekedésnek indult Mongóliában, ezt azonban csak részben köszönhette a központi hatalom támogatásának. Legalább ilyen jelentős mértékben járult hozzá elterjedéséhez az a rendkívüli képlékenység, alkalmazkodó készség, ami magát a buddhizmust jellemzi. Ez a vallás és eszmerendszer szinte egyedülálló módon képes és hajlandó alkalmazkodni, magába olvasztani az adott területen korábban elterjedt vallások, szakrális hagyomány elemeit, és így vált a mongolok számára is könnyen elfogadhatóvá. A tibeti közvetítéssel mongol területekre érkező buddhizmus

⁷⁸ Ez egészen 2016-ig volt így. Akkor a 14. dalai láma Mongóliában jelentette be, hogy a 10. megtestesülés Mongóliában született. Az esemény vallási jelentőségét azonban sajnos háttérbe szorította az a tény, hogy a dalai láma beutazása miatt a kínai kormány szigorú megtorló intézkedéseket hozott a mongolokkal szemben, akik erre válaszul megtiltották a tibeti főláma későbbi beutazását az országba. <https://www.reuters.com/article/us-mongolia-china-idUSKBN14B0N5> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 18.) A szerző 2022-es mongóliai terepmunkáján gyűjtött adat, hogy a fiatal újjászületést szádékosan nem nevezték még meg. A nyilvánosság elől védve folyik az oktatása, bemutatására még nem érkezett el az idő.

képviselői már a 13. századi első megtérés idején is befolyásos szerepet játszottak, a 16. század végétől, és különösen a mandzsu korban pedig a vallás terjedésével párhuzamosan számos kolostort alapítottak, melyek az évek során az adott terület központjaivá váltak. Az akkor Mongóliában egyáltalán nem ritka fegyveres összetűzések idején védelmet biztosítottak az utazók és a közelben élők számára egyaránt, sokszor egyfajta kereskedelmi központ alakult ki a közelükben, s e közvetítő szerepüknek köszönhetően járultak hozzá magának a vallásnak az elterjedéséhez is.⁷⁹

A mandzsu dinasztia elsősorban politikai céljai megvalósítása érdekében 1691 után jelentős összegekkel támogatta a mongol buddhista kolostorokat, és magát a bogd gegeent. A hódoltság éveiben nem csak a főláma, illetve a kolostorok ellátására kirendelt pásztorok munkája vált általánossá, de a mandzsu császárok is jól nyomon követhető módon és rendszerességgel viszonzták a birodalom felé nyújtott adókat, és ezek a visszajuttatott „ajándékok”, amik természetesen a főláma vagyonát gyarapították, hozzájárultak kolostori rendszer bevételeihez is.⁸⁰

A mandzsuk a 17. század végétől nem csak vagyoni juttatásokkal és egyéb kedvezményekkel, de számos kolostor alapításával is közreműködtek a sárga süveges buddhizmus elterjedésében, a szervezet kiépítésében Mongóliában.⁸¹ A mai Mongólia területén ilyen fontosabb kolostor az 1727–1736 között épített és a jebtsundambának adományozott Amarbayaszgalant (Amarbayasgalant) kolostor, vagy az 1760-as években épített Dambadardzsa (Dambadarjaa) kolostor, de a sort természetesen tovább folytathatnánk.

A császárok mellett a mongol főlámák is számos templomot és kolostort hoztak létre, így a 17–19. században ezek száma látványosan növekedett, és a huszadik század elejére egész Mongóliában elérte a csaknem hétszázat.⁸² A kolostorok egymástól többé-kevésbé függetlenül, önálló egységekként működtek, az egyes kolostorokban élő lámák gyakran csak zarándoklataik során találkoztak a máshol élő szerzetesekkel. Az egyetlen összekötő kapocs közöttük maga a vallás, illetve adminisztratív értelemben a mongol buddhizmus vezetője, a bogd gegeen volt.

A kolostorok számának gyarapodásával párhuzamosan azok gazdasági jelentősége is folyamatosan növekedett.⁸³ 1639-ben az akkor már szentként tisztelt, de egyházi hivatalt be

⁷⁹ TSEDENDAMBAA 2009.

⁸⁰ Az adományok rövid ismertetését lásd: SZILÁGYI 2004.

⁸¹ BANJARAGCH – SAINKHÜÜ 2004; TSEDENDAMBAA 2009.

⁸² GOMBOJAV 1981: 23.

⁸³ A Mongol Állami Központi Levéltár M-85 szám alatt nyilvántartott csaknem 4000 mandzsu kori dokumentumának jelentős része elsősorban kolostori nyilvántartások, adóztatás, egyházi adományok adatait tartalmazza.

nem töltő Öndör Gegeen számára a mongol előkelők saját alávetettjeik közül 32 pásztorcsaládot adományoztak.⁸⁴ Ez volt az első alkalom Mongólia történetében, hogy világi alattvalók egyházi méltóság fennhatósága alá kerülve egy új, a világi előkelők alávetettjeitől jól elkülöníthető társadalmi csoport, a *shabi* (shav')⁸⁵ képviselőivé lettek. A későbbiekben ezek az adományozások általánossá váltak,⁸⁶ és a Mongólia feletti teljes mandzsu irányítás kiépítése után a mandzsu császárok a kolostorok alapításával együtt – azok fenntartására és kiszolgálására – pásztorcsaládokat adományoztak.⁸⁷ A mandzsu uralom időszakában létszámát tekintve ez a társadalmi csoport növekedett a leglátványosabban. A folyamat érzékeltetéséhez elég, ha csak a mongol főláma közvetlen fennhatósága alá tartozó területen élő egyházi alávetettek számának változását tekintjük át: míg 1764-ben létszámuk 20 000 fő volt, alig több mint hatvan évvel később, 1825-ben ez a szám már 110 ezerre emelkedett, és az autonómia időszakáig még tovább növekedett. 1723-ban a mandzsu kormányzat új közigazgatási egységet is létrehozott: az Ikh shav' a mongol egyházfő közvetlen fennhatósága alá tartozó terület volt, amelynek irányítására hozták létre az erdene sandzodba hivatalát.⁸⁸

A buddhizmus elterjedésével, a kolostorok számának növekedésével természetesen a lámák száma is jelentősen gyarapodott,⁸⁹ a mongol társadalomban fokozatosan kialakult az a hagyomány, hogy – tekintet nélkül a társadalmi hierarchiában betöltött pozícióra – általában a családok legalább egy gyermeke belépett a szerzetbe.⁹⁰ Ennek is köszönhető, hogy a korszak

⁸⁴ ICHINNOROV 2005: 23; CHOINKHOR 1995: 9.

⁸⁵ A mong. *shabi*, halha *shav'* (kb. világi tanítvány) a kolostor, illetve a főláma ellátására rendelt alávetett pásztor. Ez a társadalmi réteg a második mongol buddhista megtérés idején, a 17. század közepén jött létre. Első alkalommal 1639-ben hallunk róluk, amikor a halha aimagok (akkor egy kán fennhatósága alá tartozó terület, ma megye) kánjai önként 32 pásztorcsaládot adományoztak Öndör Gegeennek (1635–1723), a mongol buddhizmus első főlámájának. Hasonló neve (mong. Yeke Šabi, halha Ikh Shav') volt a később a mongol buddhizmus vezetőjének elismert főláma, a bogd gegeen fennhatósága alá tartozó területnek, ami a mai Mongólia Arkhangai, Bulgan és Khövsgöl megyéinek bizonyos területeit foglalta magában, és 1723-ban vált külön a világi adminisztrációtól. Részletesebben lásd: SZILÁGYI 2011: 67–68.

⁸⁶ ALTANZAYA 2009: 103–114.

⁸⁷ SZILÁGYI 2001: 202–209.

⁸⁸ Mong. *erdeni*, skr. *ratna* („drágakő”), klassz. mong. *shangjodba*, halha *shanza*, *shanzodba*, *shanzodvaa* („kolostori hivatalnok”). Mong. *erdeni shangjodba*, halha *erdene shanzodva*, tib. *phyag mdzod pa*. Ezt megelőzően a bogd gegeen alávetettjei adminisztratív szempontból a Tüsjetü (halha Tüsheet khan) Kánság hivatalához tartoztak. A shanzodva hivatala (Erdene shanzodviin yaam, TELEKI 2012: 21.) hasonló jogokat birtokolt, mint az *aimagok chuulganjainak* vezetői (halha *aimgiin chuulganii darga*). CHULUUNBAATAR 2005. A hivatal létrehozásakor a császár a legitimitás alapját jelentő pecsétet is adományozott. OCHIR 2004: 206.

⁸⁹ A folyamat értékeléséhez jó adalék, hogy a jebtsundamba közvetlen fennhatósága alá tartozó (mong. Yeke Shabi, halha. *Ikh Shav'*) területen található kolostorokban élők száma – a lámákat és a kolostorok kiszolgálására rendelt *sabikat* (*shav' nar*) is számítva – 1785-ben még csak 15 000 volt, egész Mongóliában nagyjából 70 000 – mely becslést adat, de a szakirodalom adatait vizsgálva elég pontosnak tekinthető. 1868-ban csak a fővárosban 10 000 láma élt. A változást még jobban érzékelteti, ha ezeket az adatokat összevetjük Moses adataival, melyek az 1919-es állapotot mutatják. Vö.: MOSES 1977: 128.

⁹⁰ A mai hagyomány ebben Öndör Gegeennek kiemelt szerepet tulajdonít. Az első főláma útmutatásai szerint minden családból legalább egy fiúnak szerzetbe kellett vonulnia, de annak érdekében, hogy ez ne befolyásolja

végére valószínűleg a mongol családok döntő többsége közvetlen kapcsolatba került a kolostori rendszerrel.⁹¹

1691-ben a halha területek Kangxi által történt elfoglalásával – mint arról fentebb már szó esett – a mongol buddhizmus főlámájának beiktatása is császári beleegyezést igényelt. 1723-ban Yongzheng (uralk. 1722–1735) még az első jebtsundambának a „vallás védelmezője” címet és egy arany pecsétet adományozott, mely később hagyományosan a mongol főlámák beiktatási ajándéka és hatalmuk jelképe lett.⁹²

A korszakban nagyságrendekkel nőtt a kolostorok bevételeinek értéke,⁹³ és így gazdasági szerepe is az ország életében. Míg kezdetben inkább csak a körülöttük kialakuló kereskedelmi gócpontok jellemezték a mongol gazdaságban betöltött gazdasági szerepüket, addig a mandzsu uralom végére, és még inkább a teokratikus állam időszakára ez a helyzet jelentős mértékben megváltozott. A rendszeres császári adományoknak, a kolostorok és főlámák ellátására rendelt alávettek növekvő számának köszönhetően a bevételek folyamatosan nőttek.

A hathatós császári segítséggel kiépülő buddhista kolostori rendszer a világi adminisztráció mellett lassan a mongol társadalom második meghatározó szervező erejévé vált. Saját igazgatási rendszerrel, adókkal és az ebből származó bevételekkel rendelkezett. Egyúttal a vallás terjedésének köszönhetően kulturális szerepe is meghatározóvá vált. A mongol gazdaság és a halha lakosság jelentős része közvetlen kapcsolatban állt a kolostori rendszerrel, ami gyakorlatilag mint „állam az államban” működött, és bár jelentős mértékben függött a központi hatalomtól, mégis egyfajta belső önrendelkezéssel és irányítással bírt.⁹⁴

negatívan a mongolok lélekszámát, az alapvető beavatások után hazatérhetett, hogy családot alapítson, s csak negyvenéves kora után kellett visszatérnie a kolostorba. SZILÁGYI 2010: 31.

⁹¹ Ma elfogadott adatok alapján a 19. század végére a halha területeken jóval több mint 100 000 láma élt és csaknem 940 kolostor működött. OCHIR 2004: 212.

⁹² SZILÁGYI 2004: 13.

⁹³ Kialakultak a kolostori adózási egységek; létrejött a kolostori kincstár (halha *jas*), amelynek kezelője a kolostori kincstárnok (*nyarav*) volt. PÜREVJAV 1968: 134–155. A bevételekkel kapcsolatban lásd: TELEKI 2009: 50–54; PÜREVJAV 1961: 110. A szocializmus kiépítésének időszakában épp a kolostori kincstárok felszámolására indított kampány volt az új hatalom egyik legmarkánsabb kezdeményezése. A témát részletesebb lást a vonatkozó fejezetben.

⁹⁴ Sajátos adalék, hogy eközben a mandzsu udvar közvetlen irányítása alatt álló Belső-Mongóliában a 19. század végétől – Guangxu (1875–1908) uralkodása idején – a kolostorok létszáma mintegy kétszázal, 1800-ról 1600-ra csökkent. OCHIR 2004: 212.

VERSENY ÁZSIA ÚJRAFELOSZTÁSÁÉRT A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A mongolok által lakott területek a 18. század közepétől integrálódtak a mandzsu-kínai adminisztrációba, gazdasági rendszerbe. Ennek ellenére a 19. század közepére, utolsó harmadára az is egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a fokozatosan gyengülő Qing-udvar kezdte elveszíteni befolyását a Pekingtől távolabb eső területeken, és még inkább a birodalom peremvidékein. Az 1820–1830-as évekre Kína mély gazdasági válságba jutott, az 1839–1842 között zajló első ópiumháború, illetve az 1857–1860 között lezajlott újabb összecsapások azt is egyértelművé tették, hogy a nyugati hatalmakkal szemben sem képes magát megvédeni. Az első háborút lezáró, 1842. augusztus 29-én aláírt nanjingi szerződéssel megkezdődött az a korszak, amit a kínaiak az „egyenlőtlen szerződések” vagy „félgyarmati alávetettség” időszakának neveznek.⁹⁵

A korszakban a birodalom más területeihez hasonlóan a mongolok is több felkelést indítottak a folyamatosan gyengülő központi hatalom ellen, azonban ezek legfontosabb tanulsága éppen az volt, hogy a még oly gyenge mandzsu kormányzat is játszi könnyedséggel képes a függetlenségi mozgalmak legyőzésére. Egyértelművé vált, hogy a mongolok nem képesek önállóan megszabadulni a kínai fennhatóságtól, a függetlenség eléréséhez harmadik fél bevonása szükséges, leginkább olyané, akinek érdekében állt a gyengülő Qing-kormányzat peremvidékei feletti fennhatóság, gazdasági befolyás megszerzése. Ebben a tekintetben kézenfekvő megoldást jelentett a cári kormányzattal való kapcsolatfelvétel, hiszen az oroszok a szibériai hátszögöt kihasználva szívesen építettek – elsősorban gazdasági – pozíciókat a halha területeken. Hasonló lehetőséget jelenhetett a 19. század utolsó harmadában egyre határozottabb nagyhatalmi ambíciókkal megjelenő Japán, amely a századforduló körül már közvetlen konfliktusba került Kínával a Koreai-félsziget feletti befolyás megszerzéséért, és az oroszokkal való érdekütközések miatti összecsapás sem váratott magára sokáig. Ennek következtében a mongol történelem szempontjából sem elhanyagolható, hogy a 19–20. század fordulóján, elsősorban saját ambícióik okán, mely hatalmak lehettek befolyással a mongolok függetlenedési törekvéseire. A következőkben – egyfajta kitekintésként – ezt foglaljuk össze röviden.

⁹⁵ SALÁT 2010: 78.

Japan területszerző ambícióinak hatása a mongolokra

Japan a Meidzsi-restaurációt követő gazdasági fellendülésnek köszönhetően a 19. század végére Ázsia egyik legbefolyásosabb államává vált.⁹⁶ Kínával szembeni sikeres expanzióját követően az észak-kínai területek határvidékén hamarosan szemben találta magát Oroszországgal is. Az 1870-es évekre szinte mindennaposá váltak az összetűzések az orosz és japán halászok között, és a Szahalin-sziget birtoklásának megoldatlan kérdését is mihamarabb tisztázni kellett. 1872-ben az első orosz konzul érkezett a japán fővárosba, és azonnal megkezdődtek a szigetekkel kapcsolatos tárgyalások. Gyors előrelépés azonban nem volt várható, mivel mindkét fél igényt tartott Szahalin felségjogára, s bár az egyeztetések során Japan kénytelen volt lemondani a szigetről, de helyette a Kuril-szigeteket követelte. Tárgyalási pozícióit az is javította, hogy maga mögött tudhatta az angol diplomáciát, hiszen London ellenérdekelte volt Oroszország túlzott megerősödésében. Ezt a támogatást a japán diplomácia később is nagyon eredményesen kamatoztatta céljai elérése érdekében.⁹⁷ A szerződést, melyet „Kuril–Szahalin csereszerződés”-ként ismer a szakirodalom,⁹⁸ 1875. május 7-én írta alá A. M. Gorcsakov orosz külügyminiszter és Enomoto Takeaki japán nagykövet Szentpéterváron. A szerződés azonban csak ideiglenesen oldotta meg a két ország közötti vitás kérdéseket, hiszen a századfordulót már ismét a cári Oroszország és Japan rivalizálása jellemezte, s amely végül az 1904–1905-ös orosz–japán háborúban eszkalálódott.⁹⁹

A japán expanzió következő állomása a Korea feletti befolyás megszerzésére irányuló lépés volt. Korea meglehetősen bizalmatlanul szemlélte a japán előretörést, mivel semmilyen formában nem volt hajlandó elfogadni a szigetország kormányát, s aggódva figyelte a gyengülő Kína reakcióját, hiszen a „Mennyei Birodalom” korábban képes volt „megvédeni” az országot. Azonban Japan agresszív fellépése és az 1874-es tajvani „expedíciója”¹⁰⁰ megrémítette a koreai kormányt, és az uralkodó eliten belüli hatalmi konfliktus is lehetőséget teremtett a japánok számára, hogy beavatkozzanak a királyság életébe. A tárgyalások elakadása után Tokió újra katonai fenyegetéssel próbálta megoldani a helyzetet, ez azonban csak másodszorra sikerült,

⁹⁶ KENNEDY 1987: 206–207.

⁹⁷ ROSTUNOVA 1977: 25.

⁹⁸ MARCH 1996: 90.

⁹⁹ ROSTUNOVA 1977.

¹⁰⁰ Az 1874-ben a szigeten hajótörést szenvedett, és a helyiek által meggyilkolt japán tengerészek halálát megbosszuló büntető expedíció volt a modernizálódó Japan első sikeres külföldi katonai próbálkozása, ha úgy tetszik a későbbi japán imperialista hódítás legelső epizódja.

mivel az első, kisebb erődemonstrációra a koreaiak ágyútűzzel válaszoltak.¹⁰¹ A taktika a szigetország számára szerencsésnek bizonyult, hiszen nagyobb áldozatok nélkül sikerült elérni célját: 1876. február 26-án megszületett a barátsági szerződés a két ország között.¹⁰² Ebben Japán független országgént ismerte el Koreát, viszonzásképp a koreai kormány kötelezte magát, hogy egyes kikötőit megnyitja a japán kereskedők előtt. Japán ezzel a lépésével újra szemben találta magát Kínával, mely hagyományosan nagy befolyással rendelkezett a Koreai-félszigeten. Ez a szembenállás aztán több konfliktuson keresztül vezetett a kínai–japán háborúig, amely majd húsz évvel a koreai–japán szerződés aláírása után robbant ki.¹⁰³ Az ázsiai politikai érdekszférák átrendeződése közben azonban számos európai ország is megpróbálta befolyási övezeteit megtartani és kiterjeszteni Kelet-Ázsiában.

Az angol–oros viszony megromlása következtében Japán mint potenciális szövetséges került előtérbe az angolok számára, s mivel Oroszország jóval könnyebben tudta érvényesíteni akaratát a térségben, egyszerűbben tudott terjeszkedni európai riválisánál, Anglia számára létkérdéssé vált Japán megnyerése. Ugyanakkor a világ akkori egyik legerősebb gazdasági és politikai nagyhatalmának támogatása kapóra jött a fokozottabb nemzetközi szerepre és jelentős befolyási övezet kiépítésére törekvő császári kormánynak is. Így hosszas egyeztetések után 1894 júliusában aláírták a módosított angol–japán szerződést, melynek legnagyobb hozadéka a japán kormányzat számára – a konkrét angol kedvezményeken túl –, hogy az angolok hallgatólagos beleegyezésével, támogatásával a háta mögött már jóval bátrabban vállalhatta fel a terjeszkedéssel járó konfliktusokat. Természetesen az így létrejött megállapodásoknak kizárólag megfelelő gazdasági és katonai háttérrel lehetett érvényt szerezni, de ez a térség leglátványosabb fejlődését produkáló Japán tekintetében adott volt.

A császári kormányzat katonai téren is rendkívül gyors sikerek elérésére volt képes, hiszen alig több mint fél évvel a kínai–japán háború kitörése után mind szárazföldön, mind tengeren győzelemre állt a szigetország hadserege. Ennek következtében Peking 1895 februárjában békét kért. A Simonoszekiben aláírt békeszerződésben¹⁰⁴ Kína elismerte Koreát mint független országot,¹⁰⁵ átadta Japánnak a Liaotung-félszigetet és Tajvant, jóvátételt fizetett

¹⁰¹ 1875 májusában három hadihajó a part menti vizek ellenőrzésének ürügyével vonult fel Korea partjainál, közülük az Unjó gőzös pedig mélyen behatolt a Han folyó torkolatába is. Miután erre ágyútűz volt a válasz, a következő expedíciós hadtest már hat gőzöst, s mintegy háromszáz katonát foglalt magában. REISCHAUER 1995: 130; TOTMAN 2006: 444.

¹⁰² CSOMA 2018: 95.

¹⁰³ 1885-ben Ito Hirobumi és Li Hungran Tiencsinben (Tianjin) még aláírnak egy japán–kínai jegyzőkönyvet, melyben mindkét fél ígéretet tett arra, hogy nem állomásoztat csapatokat az országban. CSOMA 2018: 102.

¹⁰⁴ ROSTUNOVA 1977: 28–29.

¹⁰⁵ DR. SZAMUELY 1962: 249–250; REISCHAUER 1995: 131; CSOMA 2018: 104; GERNET 2001: 453–454.

és megadta a nyugati országoknak is biztosított előjogokat. Ezzel a lépéssel Japán megvetette lábát az ázsiai szárazföldön.¹⁰⁶

A transzszibériai vasútvonal¹⁰⁷ építése nagy erővel folyt,¹⁰⁸ amikor a kínai–japán háború győzteseként Japán a kelet-ázsiai területek feletti hegemonia és a kereskedelem szempontjából igen fontos területekre terjeszthette ki hatalmát, elsősorban Mandzsúriában és a Liaotung-félszigeten. Ez kifejezetten érzékenyen érintette a cári Oroszországot, mivel már régóta szemet vetettek a félsziget jégmentes téli kikötőire.¹⁰⁹ Oroszország „a vasútvonallal bekerült a csendes-óceáni nemzetközi gazdasági és politikai vetélkedés érékkörébe”,¹¹⁰ így egyáltalán nem volt számára közömbös, hogy az újonnan megszerezhető területekért egy folyamatosan gyengülő országgal, Kínával kell megmérkőznie, vagy az utóbbi évtizedekben szédületes fejlődést produkáló Japánnal. Ráadásul a szigetország kormánya az esetleges katonai fellépéstől sem riadt vissza érdekei védelmében.

A simonoszeki békével¹¹¹ Japán gyakorlatilag Oroszország szárazföldi szomszédjává vált. Az oroszok a helyzet elfogadása helyett a szembenállást választották. Ehhez azonban mintegy ütközőállamként szükségük volt Kínára is. Az orosz területeket mindaddig viszonylagos biztonságban tudhatták a japán intervencióval szemben, míg a szigetország terjeszkedési vágyának elég volt bizonyos – északkelet-kínai – területeket koncként odavetni. Ugyanakkor nem volt érdekük, hogy Kína végleg összeomoljon, hiszen akkor a japánok túl könnyedén juthattak volna jelentősebb területekhez, s így a versenyben Oroszország elé kerülhettek volna. „Oroszország számára a legelőnyösebb, ha egy erős, de mozdulatlan Kína a szomszédja.” – írta visszaemlékezéseiben az akkori cári politika egyik vezetője.¹¹² E megfontolásból Németország és Franciaország segítségével elérték, hogy Japán feladja a Liaotung-félsziget.¹¹³ 1896-ban pedig tető alá hoztak egy orosz–kínai titkos szerződést,¹¹⁴ amelyben kötelezettséget vállaltak egy esetleges Japán elleni háborúban a segítségnyújtásra.

¹⁰⁶ MARCH 1996: 165.

¹⁰⁷ LINCOLN 1994: 221–238.

¹⁰⁸ 1891-ben a vasútvonal építésével elérték Omszkot, 1894-ben Krasznojarszkot. MARCH 1996: 154–155.

¹⁰⁹ Az orosz külpolitika hosszú idő óta a legnagyobb energiát az egész évben szabad kereskedelmi és természetesen katonai kikötők kérdésének megoldására fordította. Szabad kijárást akartak szerezni mind nyugati irányban a Földközi-tengerre, mind kelet felé a Csendes-óceánra.

¹¹⁰ HELLER 1996: 578.

¹¹¹ CSOMA 2018: 104.

¹¹² Szergej Juljevics Vitte (1849–1915). Tbiliszi-ben született, gimnáziumi tanulmányait Kisinyovban, az egyetemet Odesszában végezte. 1889–1891 között az orosz Pénzügyminisztérium Vasútügyi Hivatalát vezette, majd a cár 1892-ben a terület miniszterévé nevezte ki. 1905–1906-ban orosz miniszterelnök. VITTE 1922: 45.

¹¹³ Egy évig tartott a japán fennhatóság a félszigeten. Két évvel később a kínai kormány bérbe adta a terület déli részét az oroszoknak. 1898. március 15-én orosz haderő vonult be Kinzhou, Talién és Port Arthur erődjéibe.

¹¹⁴ LUJANOV 2007: 151–169.

Még ugyanez év augusztusában megállapodást kötöttek egy keleti vasútvonal építéséről,¹¹⁵ ami Mandzsúrián áthaladva Vlagyivosztokig vezetett volna.¹¹⁶

Emellett az orosz diplomácia a koreai kapcsolatait is a japánok meggyengítésére próbálta kihasználni. Az 1896-ban a japánok ellen kirobbant koreai ellenállásban a császárné ugyan életét vesztette, de partizánharc bontakozott ki a megszállók ellen. Koreai oroszbarát miniszterek egy csoportja az ottani orosz misszió épületébe menekítette a császárt, aki a japánok elleni ellenállásra szólította fel a népet. A cári kormányzat azonban ekkor még nem merészkedett túl messzire.¹¹⁷ 1896-ban a japánokkal két egyezményt is aláírt a két fél Koreai-félszigeten szerzett „egyenlő jogairól”.¹¹⁸ A kialakult helyzet azonban egyértelművé tette, hogy az orosz–japán szembenállás háborúval fenyeget, csak a fegyveres konfliktus kitörésének időpontja volt kérdéses. Japán nagyon céltudatosan készült a háborúra, és Oroszország az adott pillanatban – vesztére – felvette a felé dobott kesztyűt.

A pillanatnyi status quót ugyan még rögzítették az 1896-ban, Szöulban aláírt orosz–japán szerződéssel, mely kimondta, hogy az addig japán fennhatóság alatt álló Koreában az orosz misszió kisebb jogosítványokat szerzett.¹¹⁹ A. Ny. Kuropatkin tábornok a következőket mondta: „Az uralkodó grandiózus terveket forgat a fejében. Meg akarja szerezni Oroszországnak Mandzsúriát, hozzá akarja csatolni Koreát. Arra vágyik, hogy Tibetet is hatalmába kerítse.”¹²⁰

Oroszország a Kínával kötött szerződés¹²¹ alapján – melynek tető alá hozásában nagy szerepet játszott a kenőpénz – 25 évre bérbe vette a Liaotung-félszigetet¹²² és a koncessziós vasúttársaság jogosultságát kiterjesztette a Port Arthur kikötőig vezető szakaszra is. A vasútépítés ürügyén az orosz diplomácia folyamatosan próbálkozott a mind előnyösebb pozíciók megszerzésével. Az 1900-as év elején újabb politikai vihart kavart, hogy sikeres

¹¹⁵ A Kínának nyújtott kölcsön fejében az oroszok hozzájutottak a mandzsúriai vasútépítési koncesszióhoz és a beruházáshoz létrehozták a Kelet-Kínai Vasúttársaságot. A koncesszióval együtt a cári kormányzat közvetve a térség igazgatásának jogát is megszerezte, amellyel a háta mögött két évvel később, akaratát Kínára kényszerítve bérbe vette Port Arthur és Talien kikötőjét, és megépítették az ide vezető dél-mandzsúriai vasutat. SALGÓ – BALOGH 1980: 91–92.

¹¹⁶ MARCH 1996: 156; LINCOLN 1994: 244.

¹¹⁷ A korábban már idézett Szergej Vitte visszaemlékezéseiben egyértelműen a Japánnal való fegyveres konfliktus elkerülése mellett tette le a voksot. „Mély meggyőződése, hogy ha nem oldjuk meg békés úton, kölcsönös engedményekkel félreértéseinket Japánnal, akkor nem csak a fegyveres összeütközés állandó veszélyével kell szembenéznünk, hanem képtelenek leszünk stabilizálni kapcsolatunkat Kínával is. [...] Ha választani kell két rossz között, a fegyveres konfliktust Japánnal, vagy Korea feladását, akkor én gondolkodás nélkül a másodikat választanám.” Csoma 2010:57.

¹¹⁸ A szöuli memorandumot és a moszkvai jegyzőkönyvet.

¹¹⁹ MARCH 1996: 175–177.

¹²⁰ HELLER 1996: 579.

¹²¹ Lásd fentebb az 1896-os titkos orosz–kínai megállapodást.

¹²² DR. SZAMUELY 1962: 316–317.

tárgyalásokat folytattak a koreai kormánnyal a félszigeten létrehozandó orosz kikötő és szénállomás ügyében. Ez súlyosan sértette a japán és közvetve az angol érdekeket is, hiszen a megállapodás egy új bánya megnyitását is rögzítette, gátolva ezzel az angol koncessziók kihasználását. Japán már ekkor is kész volt a katonai konfliktus kirobantására, de végül diplomáciai vonalon rendezték a vitás kérdést. Az oroszok megkapták ugyan Mazampo kikötőjét, de Japán elérte, hogy katonai bázist nem hozhattak létre rajta.¹²³

1902-ben Japán szövetségi szerződést kötött Angliával,¹²⁴ mely garantálta, hogy a nyugati hatalom egy esetleges háborúban nem támogat harmadik országot Japánnal szemben. A szerződéskötés lehetővé tette, hogy 1903. december 31-én Japán magabiztos, éles hangú jegyzéket juttasson el az orosz kormánynak. Ebben követelte az orosz csapatok azonnali kivonását Kínából, melyet természetesen a másik fél nem volt hajlandó megtenni. Ilyen előzmények után nem volt meglepő, hogy 1904 februárjában kitört az orosz–japán háború.¹²⁵

A japán hadsereg betört a Liaotung-félszigetre, a flotta pedig 1904. február 8-án megtámadta a Port Arthurban állomásozó orosz távol-keleti flottát, és egyik győzelmet aratta a másik után.¹²⁶ Az orosz hadsereg rövid idő leforgása alatt megsemmisítő vereséget szenvedett, majd a flotta elvesztése a Csuzima-szorosban¹²⁷ végképp távol-keleti terveik végét jelentette. Az orosz–japán háborút lezáró békét Theodor Roosevelttel közvetítésével Portsmouth-ban írták alá 1905. szeptember 5-én.¹²⁸ A békeszerződésben rögzített megállapodás értelmében Japán megkapta Koreát, Mandzsúria jelentős részét, a Liaotung-félszigetet és Oroszország dél-mandzsúriai vasúti koncesszióit is.¹²⁹ Így Kelet-Ázsiában egyértelműen vezető pozícióra tett szert. Emellett egy másik tényező is tovább fokozta a feszültséget Oroszországban. Az 1904–1905-ös háborút követően a japánok nagyobb területeket foglaltak el Észak-Kínában, és azzal, hogy Japán Koreában¹³⁰ és Ázsia északkeleti részén közvetlenül is képes volt érvényesíteni akaratát, elérhető közelségbe került számára a szárazföld belseje, így Mongólia, sőt a

¹²³ GUBÁNYI 1907: 143.

¹²⁴ 1902. január 30. MARCH 1996: 179.

¹²⁵ Igaz, a japán miniszterelnök és a kormányzat mérsékeltebb politikusai a konfliktus elkerülése mellett voltak, de a végső döntést meghozó Császári Tanács mégis a fegyveres megoldás mellett tette le a voksát. A háborúhoz lásd: ROSTUNOVA 1977: 110–111.

¹²⁶ 1905. január 1-én Port Arthur is elesik, március 10-én a japánok bevonulnak Mukdenbe. LINCOLN 1994: 253–254.

¹²⁷ 1905. május. A hajóhadat Rozsgyetszkij tengernagy vezette. Az orosz Balti-tengeri flotta Afrika megkerülésével több hónapos út után ért a térségbe, így nem csoda, hogy a holtfáradt, dekoncentrált haderőt rövid idő alatt elsöpörte a japán flotta. LINCOLN 1994: 255.

¹²⁸ March szeptember 6-ot ír. MARCH 1996: 183.

¹²⁹ ROSTUNOVA 1977: 363–368.

¹³⁰ Japán a Koreával kapcsolatos célját csak az orosz–japán háború lezárása után érte el. 1905-ben megszerezte Anglia és az USA egyetértését, és Koreát teljes fennhatósága alá vonta. Öt évvel később pedig kinyilvánította, hogy Korea a Japán Birodalom része. CSOMA 2018: 112–118.

békeszerződés titkos megerősítései (1907, 1910, 1912) következtében Belső-Mongólia is a kezükbe került. Így természetesnek mondható részükről az igény, hogy – a mandzsuk gyengeségét kihasználva – tovább terjeszkedjenek észak felé. A végnapjait élő, katonailag rendkívül gyenge mandzsu császárság nem tudta megakadályozni a japánok előretörését. A háború következtében Japán közvetlen szomszédságba került Külső-Mongóliával, és mindent megtett annak érdekében, hogy megszilárdítsa mind gazdasági, mind politikai befolyását ebben az országban is. Bár a 20. század legelejének eseményei még nem eredményeztek közvetlen japán jelenlétet az ázsiai szárazföld belsejében, a szigetország 1905 után mondhatni ugrásra készen várakozott a határon, hogy Kína legkisebb gyengeségének jelére befolyása alá vonhassa a mongol területeket is. A század első évtizedeiben azonban több ezt célzó próbálkozása is kudarcba fulladt, és ez nagyban a cári orosz kormány lépéseinek volt köszönhető.

A mongóliai orosz befolyás kiépítésének első lépései

A mandzsu kor utáni Mongólia talpra állása, az új államrendszer megszilárdulása és a független mongol állam nemzetközi megítélése szempontjából alapvető jelentőséggel bírt a cári orosz kormány állásfoglalása. Oroszország már a 19. században szorosabb kapcsolatokat alakított ki Mongóliával, de ez akkor még korántsem politikai, hanem inkább gazdasági jellegű volt.¹³¹ Ebben az időben a Mandzsu Birodalom még meglehetősen szilárd lábakon állt, és az orosz politikában sem volt meghatározó a mongóliai orientáció. A kereskedelmi kapcsolatok felvételét pusztán a szomszéd viszony kialakulásának, a szibériai hódítások egyenes következményének kell tekintenünk,„amiben szerepet játszott az is, hogy a szibériai területeken megtermelt áruk számára könnyen elérhető felvevőpiacot jelenthetett Mongólia.

A 20. század elejére Kínában az erős központi hatalom hiányának következtében egyre erőteljesebbé vált az elégedetlenség, és a romló gazdasági körülmények kialakulásáért is sokan az országban tartózkodó jelentős számú külföldit hibáztatták. Az ennek következtében robbant ki az 1900-as kínai „boxerlázadás”,¹³² mely jó ürügyet szolgáltatott, hogy az idegen hatalmak újra rávethessék magukat az országra. Az intervenciók csapatok jelentős részét az oroszok alkották, akik az 1901-es – a lázadást lezáró és a megtorlást legitimáló – szerződés aláírása után

¹³¹ 1860-ban a már addig is meglévő árucere-forgalom fokozása érdekében, illetve hogy az orosz, elsősorban Dél-Szibériából származó kereskedők pozícióit javítsák a kínai vetélytársaikkal szemben kereskedelmi konzulátust nyitottak Urgában.

¹³² A lázadást kirobbantó titkos társaság neve „békét és igazságot teremtő ököl”. Innen származik a felkelők angol elnevezése.

is az országban maradtak. A beavatkozás utáni osztozkodás sem tudta elejét venni annak, hogy Japán és a cári Oroszország között a viszony tovább ne romoljon. 1903 májusában Kuropatkin orosz hadügyminiszter, miután Mandzsúriában meggyőződött a vasútvonal építésének eredményeiről és szemlét tartott a kelet-ázsiai orosz haderő fölött, Japánba utazott. Látogatásának célja a két ország közötti meglehetősen megromlott viszony rendezése volt, azonban nem járt sikerrel. Visszatérése után szinte azonnal megkezdődött a mandzsúriai orosz haderő fejlesztése.¹³³ Ezt a célt szolgálta a mandzsúriai vasútvonal teljes átadása a rendes forgalomnak 1903 júliusában.

A rendkívül ingatag kínai belpolitikai helyzet és a sorozatos katonai kudarcok következtében a cári vezetés kénytelen volt olyan területek után nézni, ahol viszonylag kis áldozatok árán juthat területi kárpótláshoz. Ezt a lehetőséget nyújtotta Mongólia, amely egyre gyengébb szálakkal kapcsolódott a mandzsu Kínához. A cári orosz vezetés a japánoktól elszenvedett vereségek után befolyása növelését Mongóliában elsősorban nem fegyverrel, hanem gazdasági eszközökkel próbálta elérni.

A mongol piac azonban nem volt szabad. Az itt gyakorlatilag monopol helyzetben lévő kínai kereskedők századok óta jelen voltak, és a kormányzat is erőfeszítéseket tett az orosz áruk behozatalának megakadályozása érdekében. A 20. század elején kb. 500 kínai vállalkozó működött Mongóliában – csak magában a fővárosban, Urgában nagyjából 160-an voltak –, így az orosz kereskedelmi mérleg passzív volt, gyakorlatilag csak a mongol kivitel volt számottevő.¹³⁴ Az Oroszországba irányuló mongóliai nyersanyagkivitel viszont a század első éveiben óriási mértékben megnőtt. A kapcsolatok további bővítését a kínai nagytőkések minden eszközzel megpróbálták megakadályozni, de viszonylag kevés sikert értek el.

Ahogy fentebb már utaltunk rá, Oroszország a japánokkal szembeni háború lezárása után két évvel, 1907-ben titkos szerződést írt alá egykori ellenfelével, amelyben viszonyuk további rendezése érdekében megállapodtak a belső-ázsiai érdekszféráikról. Ennek értelmében Külső-Mongólia¹³⁵ az orosz befolyási övezetbe tartozott, Belső-Mongóliát¹³⁶ pedig – Japán kínai hódításainak és további terveinek megfelelően – a japán érdekszférához tartozónak tekintették. Ez a szerződés az orosz–japán ellenségeskedést hosszú időre lezárta és lehetővé

¹³³ A cár 1903 augusztusában E. Alekszejev admirálist nevezte ki a mandzsúriai orosz területek teljhatalmú kormányzójává.

¹³⁴ A mongol kivitel – az orosz import – elsősorban élőállatból és egyéb állati eredetű nyersanyagokból állt.

¹³⁵ A mai Mongólia területének jelölésére az *Ar Mongol Uls* (Külső -Mongólia) meghatározást használja a mongol nyelvű szakirodalom.

¹³⁶ Nagyjából a mai kínai Belső-Mongol Autonóm Tartomány, melyet 1947-ben hoztak létre mai formájában. A Góbi sivatagtól északra és délre elhelyezkedő mongol területeknek a történeti hagyományban meghonosodott megjelölése, és a kínai elnevezésükre utal.

tette viszonyuk normalizálását. Így minden akadály elhárult az elől, hogy a két ország egy szövetségi rendszer tagjaként vegyen részt az első világháborúban. A japánok sikeres terjeszkedése, és jelenlétük a mongolokkal határos területeken azonban azzal fenyegetett, hogy a mandzsu hatalmat esetleg a japán követi majd.

A fentiek gyakorlatilag egyenes következménye, hogy amikor a kialakult – meglehetősen zavaros – politikai helyzetben végre eljött a pillanat, hogy a mongolok kivívhatták függetlenségüket, a kínai hatalom elleni harcukhoz Oroszország segítségét kérték. Mint később látni fogjuk, a mongol vezetés a huszadik század elején tévesen ítélte meg a helyzetet: Bár kétségtelen, hogy 1920–1921 előtt orosz katona nem lépte át hódító szándékkal a mongol határt, de a két ország között létrejött szerződések már egyértelműen az oroszoknak kedveztek. Az 1910-es évek végén Oroszországban bekövetkezett változásokat azonban semmiképpen nem láthatta előre.

Nagy-Britannia tibeti megjelenésének következményei

A 19. század közepétől a kelet-ázsiai brit szerepvállalás jelentős hatással volt az itt lezajlott folyamatokra. A belső-ázsiai térségben elsősorban az orosz befolyási övezetek kiépülésének akadályozása volt a céljuk, amit a 20. század első évtizedében elsősorban Tibeten keresztül akartak megvalósítani. Kína érdekérvényesítő képessége a századfordulón a japánoktól elszenvedett vereség következtében tovább csökkent, ami kapóra jött a brit tervek megvalósításához. Az északi területeken az orosz, illetve japán kormányzat könyvelhetett el sikereket. Az angolok azonban nem nézték jó szemmel az oroszok mandzsuk északi határvidékén történő térnyerését, így amikor az újabb belső-ázsiai területek kerültek a lehetséges orosz szövetség kapujába, a brit kormányzat nem késlekedett a megelőző lépéssel.

A britek már a 19. század közepén is kísérletet tettek a tibeti kapcsolataik megújítására, de ez a mandzsu kormányzat ellenállása és a tibetiek bizalmatlansága miatt ekkor még nem sikerült.¹³⁷ 1875 után azonban a 13. dalai láma színre lépésével alapvetően változott Tibet külfölddel szemben képviselt álláspontja. Tibet nyitott a világ felé, szakított az addigi elzárkózás politikájával, hiszen az új, energikus főláma a nemzetközi kapcsolatokat

¹³⁷ 1886-ban a tibetiek a mandzsu helytartótól értesültek arról, hogy a Chefui tanácskozáson a mandzsu császár engedélyt adott a briteknek arra, hogy India és Kína között egyik expedíciójuk Tibeten vonuljon keresztül. A tibeti kormány hevesen tiltakozott ez ellen. Bár Szikkim kormányzója megpróbált közvetíteni a két fél között, a tibetiek inkább erődítéseket hoztak létre a határon, hogy megakadályozzák a brit expedíciót.

kiszélesítésében látta az ország fejlődésének zálogát. Elképzeléseit azonban csak nagy nehézségek árán tudta megvalósítani, előbb kénytelen volt az ellene szerveződő konzervatív érdekcsoportokat¹³⁸ legyőzni, csak utána foglalkozhatott a külpolitikával.

1890-ben Lord Landsdowe, India kormányzója és Sheng Tai, a Lhászai mandzsu helytartó (amban) – anélkül, hogy a tibeti kormánynak erről tudomása lett volna – kalkuttai találkozójukon megállapodtak Tibet és Szikkim határáról, és rögzítették a Szikkim feletti brit protektorátus tényét. 1893-ban aláírtak egy ezzel kapcsolatos kereskedelmi szerződést is, mely a határterületen történő kereskedelem feltételeit tárgyalta. Mindkét megállapodás jogi értelemben érvénytelen maradt egészen addig, míg a felek el nem tudták éni, hogy tibeti diplomaták elismerjék annak érvényességét. A britek ekkorra már tisztában voltak azzal, hogy a mandzsuk tibeti befolyása névlegessé vált, s gyakorlatilag szabad mozgásterük lehet a térségben. Ezt ki is kívánták használni, mivel az orosz befolyás lehetséges növekedésével kapcsolatban információkhoz jutottak.¹³⁹

1898-ban Lord Curzont¹⁴⁰ nevezték ki India alkirályává, aki meglehetősen aggasztó híreket kapott a tibeti–orosz kapcsolatok erősödéséről. Az angolok megpróbálták a szövetség kialakulását megakadályozni, s ennek következtében vált Tibet a 20. század eleji orosz–angol rivalizálás véres színterévé. Az angolok számára a jelentős földrajzi távolság, a közvetlen határok hiánya ellenére is hihetőnek tűnt az orosz–tibeti közeledés, amiben sajátos módon a cár fennhatósága alatt álló buddhisták, részben a kalmük-mongolok, de még inkább a burjátok játszottak fontos szerepet. A 19. század utolsó éveiben, illetve a századfordulón egy burját láma, Agvan Dorzhiev¹⁴¹ valóban mindent megtett annak érdekében, hogy ezt a szövetséget tető alá

¹³⁸ A régens Demo rinpoce, illetve unokaöccse és titkára, Norbu Chering szervezte összeesküvést a régens és segítői letartóztatása útján sikerült megakadályozni. SHAKABPA 2000: 178.

¹³⁹ SHAKABPA 2000: 178. Idézi Ekai Kawaguci japán szerzetes visszaemlékezéseit, aki az angoloknak háromszáz Tibetben tanuló burját diákról és esetleg az oroszoktól származó fegyverekről számolt be. KAWAGUCI 1909: 496–506.

¹⁴⁰ George Nathaniel Curzon (1859–1925). Tanulmányait Etonban és az Oxfordi Balliol College-ban végezte. 1898–1905 között töltötte be az alkirályi pozíciót Indiában. 1919-től Anglia képviselőjeként részt vett az első világháborút követő kelet-európai rendezésben, a nevéhez fűződik a lengyel és orosz területeket elválasztó Curzon-vonal létrehozása.

¹⁴¹ Agvan Dorzhiev (1853–1938) burját láma. 1873-ban 19 éves korában lépett be a gelugpa rendbe és utazott Tibetbe, ahol a gomang dacanban tanult. 1888-ban tette le szerzetesi fogadalmát. Később a 13. dalai láma tanítója lett, és igen szoros kapcsolatba került a tibeti uralkodóval. Az orosz területeken kívül járt Kínában, de Franciaországban, Ausztriában, Olaszországban és Angliában is megfordult. 1900-ban a kínai boxerfelkelés leverésének is szemtanúja volt. A 20. század első évtizedeiben jelentős szerepet játszott a belső-ázsiai buddhista életben, de a tibeti és mongol diplomáciában is. Közreműködött az 1913. január 21-én aláírt tibeti–mongol egyezmény létrehozásában is. Ez volt az egyetlen olyan szerződés, amely függetlennek ismerte el a mandzsu császárság bukása után létrejött Teokratikus Mongol Államot, illetve a független Tibetet. SZILÁGYI 2003: 312–318. Ő volt az orosz buddhisták legnagyobb tiszteletnek örvendő lámája, számos kolostort alapított, szertartásokat tartott, nem csak a burját területeken, de az orosz fővárosban is. Kísérletet tett a latin abc bevezetésére a burját nyelvetterületen. DUGAROVA-MONTGOMERY – MONTGOMERY 1999: 79–97. A forradalom után az orosz polgárháborúban a Vörös Hadsereg számos kolostort lerombolt a burját, tuvai és kalmük területeken is. Ezek egy

hozhassa, nem titkoltan azzal a céllal, hogy a belső-ázsiai buddhisták számára egy új államot szervezzen.

A forrásokból úgy tűnik, valóban Dorzhiev volt az események mozgatórugója. Jelentős tevékenységet folytatott annak érdekében, hogy az orosz cárt meggyőzze arról, érdemes kapcsolatokat építenie Tibettel, s – akár a buddhista egyház protektoraként, a térség buddhista népeit (a halha-, burját- és nyugat-mongolokat, valamint a tibetieket) egyesítve és egy új politikai struktúrát létrehozva – bővítenie befolyását Belső-Ázsiában. Ennek alapja részben a teokratikus tibeti állam, részben a 20. század elején a halha területen a mandzsu közigazgatás konkurensként működő mongol buddhista egyház, illetve annak vezetője, a 8. bogd gegeen és kormányzata lehetett volna.

Dorzhiev már 1898-ban egyeztetett az orosz udvarban arról, hogyan lehetne a Tibetet veszélyeztető angol fenyegetést megakadályozni.¹⁴² A következő években (1900, 1901) többször találkozott és tárgyalt is II. Miklóssal, valamint a mongol egyházfővel, majd 1903-ban visszatért Tibetbe a dalai láma udvarába.¹⁴³ Tevékenységével azonban nem azt a célt érte el, amit kitűzött. Az indiai angol kormányzat úgy értékelte, hogy a láma tevékenysége következtében reális esélye van egy tibeti–orosz szövetségnek, így az alkirály már 1903 nyarán elküldte követeit Tibetbe. Francis Younghusband ezredes csaknem 700 katona kíséretében indult meg Tibet déli határa felé. A britek és a tibeti kormány képviselői több alkalommal tárgyaltak Khampa Dzongban, de nem sikerült érdemi megegyezésre jutniuk. Az év kilencedik hónapjában az angolok végül visszavonultak Szikkimbe.¹⁴⁴

Ezzel a brit expedíció azonban nem zárult le. 1904 elején visszatértek az országba. Younghusband már március 3-án Guru mellett tárgyalt a tibetiekkel. Itt kijelentette, hogy szándékai békések, katonáival Gyaceba vonul, és csak akkor bocsátkozik harcba, ha támadás éri. Ugyanakkor azt kívánja, hogy a tibeti kormánnyal olyan szerződést köthessen, mely az oroszokéhoz hasonló kereskedelmi jogokat biztosít az angoloknak. Az angol betörés végül egy dicstelen vérengzéssé vált. A tibeti kormányzat agresszióknak tekintette az angol lépéseket, ezért fegyverrel védekezett, de esélye sem volt a jól felszerelt angolokkal szemben. Mire áprilisban Gyacéig jutottak az angolok, már több száz tibeti katonát öltek meg. A dalai láma kénytelen

részét a húszas években megpróbálták újjáépíteni, kevés sikerrel. Az NKVD Sztálin parancsára több társával együtt 1937. november 13-án tartóztatta le japán kémkedés vádjával. A börtönben halt meg 1938. január 29-én. Életrajzának faksimile kiadása 2003-ban jelent meg. DORŽIJEV 2003.

¹⁴² DORŽIJEV 2003: 22.

¹⁴³ Dorzhiev közbenjárására a 13. dalai láma 1900-ban levelet küldött II. Miklósnak a tibeti–orosz kapcsolatfelvétel lehetőségéről. BELOV 2005: 35–36.

¹⁴⁴ SHAKABPA 2000: 181.

volt elhagyni az országot,¹⁴⁵ és Agvan Dorzhiev javaslatára a fa-sárkány év hatodik havának 15. napján¹⁴⁶ (1904. július 30.) Mongóliába menekült.¹⁴⁷

A kormányzat ennek ellenére sem kerülhette el a vereséget, és a láma képviselőtében végül 1904. szeptember 7-én kénytelenek voltak aláírni a brit–tibeti kereskedelmi egyezményt. A szerződés IX. pontja kimondta, hogy a tibeti kormány a britek beleegyezése nélkül nem épít kapcsolatokat harmadik hatalommal, nem köt kereskedelmi és ipari szerződéseket, tehát gyakorlatilag teljes brit kontrollt garantál az ország ügyei felett.¹⁴⁸ Bár nem bizonyosodott be, hogy a tibeti kormány valóban jelentősebb lépéseket tett volna egy esetleges orosz szövetség felé, a britek elérték céljukat. Betették a lábukat Tibetbe, jó pozíciókat szereztek Kína nyugati területein, és ők diktáltak a térségben az oroszokkal szemben.

A szerződés utóélete legalább olyan érdekes, mint létrejöttének körülményei. 1904 után az angolok lépéselőnybe kerültek riválisaikkal szemben. A szerződést 1906-ban ratifikálták egy brit–kínai egyezményben, s egy évvel később¹⁴⁹ Oroszországgal is aláírtak egy megállapodást, mely Perzsia, Afganisztán és Tibet kérdését is rendezte, és ratifikálta az 1904-es, illetve 1906-os szerződéseket.¹⁵⁰

Tibeti szempontból később sajátos módon értékelték a szerződést.¹⁵¹ A tibeti álláspont alapján az 1904-es megállapodás – mivel nem említi Kínát – úgy értelmezhető, hogy Tibet már ebben az időben is független államként, önállóan kötött szerződést egy harmadik országgal. Ilyen értelemben – csakúgy, mint az 1913-as tibeti–mongol megállapodás – annak bizonyítéka, hogy a mandzsu dinasztia uralmának utolsó évtizedében, illetve annak bukása után is Tibet független állam volt, ami a 20. század második felében kibontakozó, Tibet szuverenitását tárgyaló vitában komoly érv Kína álláspontjával szemben.

Az mindenesetre kijelenthető, hogy a teokratikus mongol államhoz hasonlóan a mandzsuk bukása után a tibeti kormányzat is mindent elkövetett a Kínától való függetlenedés elérése érdekében. Ehhez mindkét országnak egy harmadik hatalom segítségére lett volna szüksége, ami Mongólia kapcsán megvalósult, Tibet azonban fokozatosan elvesztette

¹⁴⁵ BELOV 2005: 23–26.

¹⁴⁶ A korszakról szóló történeti munkákban keveredik a hagyományos 12-es állatciklushoz kapcsolódó datálás a Gergyel naptár szerinti dátumokkal. Abban az esetben, ahol a forrás az előbbi követi, az évszámot zárójelben adjuk meg.

¹⁴⁷ SHAKABPA 2000: 187.

¹⁴⁸ BELL 1992: 284–287.

¹⁴⁹ 1907. augusztus 18-án, Szentpéterváron.

¹⁵⁰ Utóbbi angol szövegét is közreadja: BELL 1992: 287–289.

¹⁵¹ Az orosz és a tibeti kormány között 1904 után sem szakadt meg a kapcsolat. Számos hivatalos és titkos üzenetváltás bizonyítja, hogy az oroszok folyamatosan tájékozódtak a tibeti helyzetről, és az angolokkal kötött megállapodásuk kidolgozásakor egy Közép- és Belső-Ázsiára vonatkozó általános rendezésben gondolkodtak. BELOV 2005.

jelentőségét, és a brit ázsiai gyarmatbirodalom összeomlása után esélye sem volt arra, hogy az angolok által kikényszerített egyezményt eszközként használhassa saját céljai érdekében.

MONGÓLIA A 20. SZÁZAD ELEJÉN

A mongol belpolitikai helyzet

A mandzsuk a 18. század közepére Belső-Ázsia mongolok lakta területeit is a birodalmukhoz csatolták. A terület irányítását a Lifan Yuan hivatal¹⁵² alá rendelték, a nomád területek a kínai gazdaság rendszerébe integrálódtak. A mongolok minden évben megfizették a kötelező birodalmi adókat, a jószágadót, a katonai adókat,¹⁵³ és ezek mellett az ún. „kilenc fehér” adót (8 fehér ló és egy fehér tevé),¹⁵⁴ ami elsősorban a kötelező tisztelet, a mandzsu fennhatóság elismerésének jelképe volt.

A 19–20. század fordulóján a korábbi évszázadokhoz hasonlóan Mongólia lakói alapvetően nomád életmódot folytattak, a háziipar a nomádok alapvetően önellátó életmódjának köszönhetően csak meghatározott szakmák tekintetében fejlődött, míg a földművelés elsősorban a földrajzi környezet okozta korlátok miatt csak minimális területet érintett. A század elején egy átlagos mongol szállás (család), egy *ail* 60 állattal rendelkezett, egy mongol előkelő nagyjából 2500-at, egy kolostori kincstár az átlagos pásztorcsalád állatainál akár nyolcvanszor többet is birtokolhatott. Ebből adódik, hogy a mongolok a nomád életmódra jellemző termékeket, azaz húst, élőállatot, szőrmét szállítottak, és cserébe fűszereket, ipari termékeket kaptak a régi hagyományoknak megfelelően.

A korábbi évszázadokban a Mongóliát észak-déli irányban átszelő „prémúton” folyó forgalomból a mongolok számottevően kivehették a részüket, a 18–19. században a mandzsu uralom előretörésével viszont Mongólia a függetlensége mellett tulajdonképpen a gazdasági önállóságát is elvesztette. A 19. századra a kínaiakkal való kereskedelmi kapcsolattartás szinte egyeduralmukodóvá vált. A 20. század elején nagyjából 500 üzlet, kereskedelmi cég működött az országban.¹⁵⁵ A kínai kereskedők között is elsősorban a pekingi, Hohhoti cégek játszották a főszerepet.

A 20. század elején a mandzsu dinasztia gyengülésének következtében egyre nagyobb lett a nyugati hatalmak befolyása, vállalataik megjelentek Kína egyre több városában és a

¹⁵² 1638-ban a mandzsu uralkodó, Abahai (Hong Taiji, uralkodott 1626–1643, 1636–1643 között mongol uralkodói neve Dagedü erdemtü) Belső-Mongólia elfoglalása és a birodalomhoz csatolása (1636) után hozta létre a Nagy Faltól északra eső területek igazgatásának hivatalát, melynek neve a történetírásban Lifan Yuan. Hong Tajiról lásd: STARY 1999

¹⁵³ ZANKHUU – ALTANTSETSEG 2014: 190–191.

¹⁵⁴ DI COSMO 1988: 291.

¹⁵⁵ OCHIR 2004/4. kötet: 243–248.

birodalom határterületein is. Így a század elején a kínai kereskedők közvetítésével Mongóliába is eljutottak az első amerikai, angol kereskedelmi termékek, később pedig maguk a kereskedelmi vállalatok is.¹⁵⁶

Azonban nem ezek voltak az első harmadik országbeli üzletek. Az oroszok csaknem fél évszázaddal megelőzték riválisaikat. 1860-ban megnyitották első mongóliai kereskedelmi konzulátusukat a mongol fővárosban, Ikh Khüree-ben¹⁵⁷ és ezután először itt, illetve az Oroszországhoz közelebbi északnyugati területeken kezdték fokozatosan megvetni a lábukat. Az 1862. június 20-án aláírt orosz–kínai „szárazföldi kereskedelmi szabályzat”¹⁵⁸ tette lehetővé, hogy az orosz–mongol kereskedelem gyors fejlődésnek induljon. A fővárosban nyitott konzulátus után az oroszok Khovdban, majd Uliastaiban is megnyitották képviselőtüket, de a 19. század hetvenes-nyolcvanas éveiben alig néhány tíz orosz cég képviseltette magát Mongóliában. A kapcsolatok robbanásszerű fejlődése – nem utolsósorban a transzszibériai vasút megépülésének köszönhetően – csak a huszadik század elején következett be.¹⁵⁹

Ezekhez a változásokhoz kapcsolódóan a kapitalista gazdaság más jellemzői is megjelentek az országban. Nevezetesen az 1895-ben Péterváron alapított Orosz–Kínai Bank fiókot nyitott 1900-ban Khüree-ben és Uliastaiban. Ezek a fiókok a mongolok, természetesen elsősorban a nomád előkelők, a magas rangú és jelentős jövedelmet birtokló, az állami adminisztráció magasabb beosztásban lévő hivatalnokainak a megtakarításait kezelték.¹⁶⁰ Így az orosz vállalatok voltak az elsők, amelyek gazdasági szempontból megtörték a kínai kereskedelmi hegemoniát. Az évek előrehaladtával aztán folyamatosan egyre több külföldi vállalat képviselői jelentek meg Mongóliában, de a politikai változások nem egyformán kedveztek az egyes cégeknek. Az 1920-as évektől – az orosz politikai befolyás erősödésével – az orosz cégek szerezték meg az elkergetett kínai kereskedők piacait.

1906-ban a kínai kormány egy különálló hivatalt hozott létre a kínaiak mongol területre költözésének megkönnyítésére, és megalapították a kínai földműveseket *Mongóliába telepítő kormányzati irodát*.¹⁶¹ Az iroda 1909-re összeállította a mongol területek, emberek, állatok és legelők kínai kézbe kerülésének programját, ami összhangban állt a kínai kormányzat azon

¹⁵⁶ ZANKHUU – ALTANTSETSEG 2014: 202–203.

¹⁵⁷ A mongol főváros ismert volt még Daa Khüree, Bogdiin Khüree, Niislel Khüree, Urga néven is. Ez utóbbi vélhetően orosz torzítása a mongol *örgöö* szónak, ami fejedelmi, főpapi szállást jelent.

¹⁵⁸ Halha *Khuurai zamiin khudaldaanii dürim*. Natasagdorj – Shirendeb 1968: 229.

¹⁵⁹ 1861-ben 218 167, 1885-ben 1 700 000, 1900-ban 16 900 000 aranyrubel értékben kereskedett egymással a két állam. Natasagdorj – Shirendeb 1968: 230.

¹⁶⁰ A Daa Chin Ulsiin Bank Khüree-ben működő fiókja 883 000 dollárral gazdálkodott. SHIRENDEB 1999: 21.

¹⁶¹ Mongold nüülgen oruulakh tovchoo. Natasagdorj – Shirendeb 1968: 219.

elképzeléseivel, hogy a kínai népességnek a meglehetősen ritkán lakott mongol területekre történő betelepítésével stabilizálja fennhatóságát ezen a területen.¹⁶²

A tervezett betelepítések hatására természetesen egyre inkább felerősödött a Kína-ellenes hangulat a mongolok között. A 19. század folyamán több, a függetlenedést célzó felkelés is kitört Mongóliában, illetve Kína mongolok lakta területein, de ezek a szervezethez hiányából adódóan csak helyi megmozdulások maradtak. Annak ellenére, hogy e felkeléseket rendre levertek, és a megtorlás sem maradt el, gyakorlatilag folyamatosan újraszerveződtek, bizonyítva azt, hogy a mongolok nem nyugodtak bele a mandzsu fennhatóságba, és a dinasztia hatalmát a mongol területeken igazából sohasem sikerült teljes mértékben konszolidálni.¹⁶³

A Kína-ellenes felkelések nem korlátozódtak csupán a Góbitól északra eső területekre, a Belső-Mongóliában kialakuló ún. *duguilan mozgalmak*¹⁶⁴ a 19. század közepétől visszavisszatérő gondot okoztak a központi kormánynak. Ezek a megmozdulások először Belső-Mongólia nagyobb népsűrűségű területeinek viszonylag szervezettebben élő lakói között alakultak ki, de a 20. század legelején már máshol is megfigyelhetőek voltak. A mongol függetlenségi megmozdulásokra mindig is termékenyítőleg hatottak a Kína más területein kirobbant felkelések, és ezek hatására mindig felerősödtek a mongóliai elszakadási törekvések is.

1869-ben a kínai *dungan felkelők*¹⁶⁵ betörték Külső-Mongólia déli területeire is. Közülük néhányan 1870-ben nagyjából 300 kilométerre megközelítették a fővárost is, és felhívással fordultak lakóihoz.¹⁶⁶ A kínai amban mongol alakulatot akart kiállítani ellenük, de az előzetes tervekben szereplő kétezres csapatot nem sikerült megszervezni, mivel a mongolok megtagadták a sereg ellátását, így alig 800 embert sikerült csak besorozni. A felkelők az Erdene dzú (Erdene zuu)¹⁶⁷ kolostorhoz tartozó területen ütköztek meg az ellenük küldött egységekkel, majd nyugat felé vonultak,¹⁶⁸ később azonban elfogyott a felkelés lendülete és az ellenállás fokozatosan felmorzsolódott.

¹⁶² Mongólia több *khoshuu*-jában is bevezették a rendelkezéseket. Natasagdorj – Shirendeb 1968: 219.

¹⁶³ OCHIR 2004/4. kötet: 249–262.

¹⁶⁴ Halha *ardiin duguilang*. A mozgalom neve a *duguilakh* („kört alkot, körbe vesz”) szóból ered, mert a felkelések résztvevőinek nevét kört alkotva vetették papírra, hogy a vezető kiléte titokban maradjon. OCHIR 2004/4. kötet: 262–273.

¹⁶⁵ Kínában élő muzulmánok. Lásd: SOMFAI KARA 2020: 225; BIRTALAN 1985: 186.

¹⁶⁶ SHIRENDEB 1999: 27.

¹⁶⁷ Az 1585-ben Abatai kán által alapított szakja kolostor az első Mongólia nagy buddhista kolostorai között. A mai fővárostól mintegy 380 km-re Övörhangai *aimag*-ban található az egykori mongol főváros, Karakorum, ill. a mai Harhorin város mellett.

¹⁶⁸ 1870. október 30-án elfoglalták Uliastait.

Az 1900-ban Kínában kirobbant boxerfelkelés – amely a császári udvar hallgatólagos beleegyezésével a külföldiek ellen irányult – megrázta az egész országot,¹⁶⁹ és újabb lökést adott a változásoknak. A harcokkal egy időben a mandzsu adminisztráció több, Mongóliát súlyosan érintő kérdésben hozott döntést, és 1901 elején kihirdették a Mongóliára vonatkozó „Új kormányzati elképzelések”-et.¹⁷⁰ A dinasztia, figyelmen kívül hagyva meggyengült helyzetét, épp ezt a számára meglehetősen kedvezőtlen pillanatot választotta Mongólia feletti hatalmának megerősítésére. Az addigi mongol kedvezményeket jelentős mértékben megnyirbálva új központosító törekvéseket fogalmaztak meg. Ennek a politikának az egyenes következménye volt azonban az is, hogy a mongolok a 20. század folyamán a lehetőségeikhez mérten sokkal szívesebben keresték a kapcsolatot északi szomszédjukkal.

A boxerlázadás, illetve az ezzel párhuzamosan tett kormányzati intézkedések hatására a mongol területeken újabb szabadságmozgalmak formálódtak. 1903-ban kitört a század elejének egyik legnagyobb hatású felkelése, amely kisebb-nagyobb megszakításokkal egészen az 1921-es forradalomig tartott. A megmozdulások élén egy kisebb adminisztratív egység vezetője, Ard Ayush (1858–1939) állt, akinek a mandzsu-kínai gyarmatosító törekvések, és általában az előkelők ellen vívott harca tulajdonképpen csak a bolsevik forradalommal érte el célját. A belső-mongóliai duguilangok mintájára megalapították a Tsetseg nuur-i duguilangot. A csoport egy 44 fejezetes beadványt szerkesztett és juttatott el az *aimag* (megye)-gyűlés vezetőjének. Az egyik legfontosabb elvárásuk az adócsökkentés volt, míg egyéb céljaik életkörülményeik javítására vonatkoztak. Követelték, hogy az *aimag*-gyűlésekhez hasonlóan az *aratok* (*ard*, „nép, pásztornép”) is megalakíthassák érdekvédelmi szervezeteiket. A felirat azonban nem hozta meg a várt eredményt. Mivel kérésüket válaszra sem méltatták, fegyverhez nyúltak és összecsaptak az ellenük kirendelt csapatokkal. A felkelés vezetőit elfogták – bár később kénytelenek voltak szabadon engedni őket.

1905-ben a mongol szabadságmozgalmak egy újabb nagy hatású vezetője tűnt föl. A Setsen khan *aimag*ban fegyveres népi mozgalom tört ki, amelynek vezetője Togtokh taj (1863–1922), egy alacsonyabb rangú előkelő volt, aki legalább annyira meghatározója lett az elkövetkező eseményeknek, mint Ayush. A felkelők rajtaütöttek a kínai üzleteken, elrabolták áruikat és uzsorásokat öltek meg. A kínai hivatalnokokat és a korábban idetelepített kínai telepeseket is elüldözték.¹⁷¹ A felkelők „saját” elnyomóikkal is szembefordultak: megtámadták a Szanbeisze kolostort (San beisiin khiid) és fellázadtak a kolostori adók ellen. Az ellenük

¹⁶⁹ SALÁT 2010: 84–85.

¹⁷⁰ Halha *shine zasgiin bodlogo* („új kormányzati elképzelés”). Részletesen lásd: MEI-HUA 1999: 39–58.

¹⁷¹ OCHIR 2004/4. kötet: 272–273.

küldött mandzsu csapatok rövid idő alatt szétverték a megmozdulást, és a vezetők a határon túlra, elsősorban a Bajkál-tó környékére menekültek. Később partizán egységekként át-át csaptak a határon, de a kereskedők és birtokosok nyugtalanításán kívül más eredményt nem értek el. A kolostor elleni támadást a későbbi történétírók – értelemszerűen elsősorban az 1945 és 1990 között született történeti munkákban – előszeretettel használták fel annak bizonyítására, hogy az aratok a „feudális” uralkodók közé sorolták az egyházat is.

Tény, hogy a magas rangú lámák között voltak olyanok, akik a vallás tanításaival kevésbé összeegyeztethető életet éltek, de ennek alapján nem lehet az egész mongol buddhista kolostori rendszert elítélni. A lámák között valóban előfordultak jelentős vagyoni különbségek is, de ez nem a lámaista buddhizmus alapvető szemléletéből és a nomád társadalomban betöltött helyzetéből adódott, sokkal inkább a buddhizmus Mongóliában kialakult szervezeti sajátosságaiból és a lámák mongol tartományokban betöltött – a mandzsu központi hatalom szándékai szerint alakított – szerepéből következett. A kolostori adókat a több évszázados hagyományoknak megfelelően a hívek azért fizették, hogy így segítsék a karmájukat, és ne felejtsek el, hogy ezzel nem ritkán – ha közvetetten is – a kolostorban szerzetesként élő saját hozzátartozójukat támogatták. Az 1921-es forradalmat és az 1924-es államforma-váltást követően a kolostori adózás tényét tudatosan kiforgatták, hogy a más országokban is folytatott gyakorlatot követve, a bolsevik ideológiának megfelelően szembeállítsák az ország lakosságát a vallással.

A lámák mandzsuellességét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a szegény lámák rendszeresen részt vettek az aratok megmozdulásaiban, tüntettek a kínai uzsorások ellen és nem egyszer a mongol világi előkelőkkel is szembekerültek.¹⁷² Az, hogy a buddhista kolostori rendszer kiépítésének korai szakaszában – nem kis mértékben a mandzsu uralkodók támogatásának köszönhetően – a vallási hierarchia bizonyos mértékig függetlenedett a világi igazgatástól, ebben az időben már inkább kellemetlen, mint sem üdvös volt a Qing-udvar számára.

1907-ben a Tsogdalai-felkelés (Tsogdalaiin boslogo) során, majd 1910-ben újabb konfliktusok alakultak ki a mongolok és a kínaiak között, és hamarosan a mongol főváros, Khüree is összecsapások helyszínévé vált. A mongolok üzleteket gyűjtöttek fel, kövekkel

¹⁷² Ezt példázzák a Khüree-ben 1905-ben és 1906-ban kitört megmozdulások is, melyekben nagy számban vettek részt lámák.

dobálták meg az ambant és kíséretét.¹⁷³ A mandzsu helytartó¹⁷⁴ a felkelők ellen reguláris katonákat és rendfenntartó erőket is kivezényelt. Az intézkedés hatására több százan fordultak a rendőrök ellen és kövekkel, fegyverekkel támadtak rájuk, s bár a felkelők már az ország központjában is megmozdulásokat szerveztek, az ott összpontosított erők sem voltak elégségesek ahhoz, hogy megrenessék a mandzsuk uralmát.

Az itt megemlített néhány esemény eredménytelensége is bizonyította, hogy bár a mongol elégedetlenség folyamatosan tapintható volt a kínai betolakodókkal szemben, a felkelők rendelkezésére álló erőforrások közel sem voltak elegendők ahhoz, hogy a mongolok a jelentős túlerővel szemben önállóan képesek legyenek kivívni függetlenségüket. A társadalom alapvető tömegét ugyanis az egymástól igen nagy távolságokra élő pásztorok alkották, akik – természetesen az életmódjukból adódó sajátosságoknak megfelelően – egymástól meglehetősen elszigetelve éltek, és az egyik aimagban kitört megmozdulás híre csak nagyon későn jutott a távolabbi területeken élők tudomására. Nem lehetett gyorsan és hatékonyan olyan ütőképes erőt szervezni, mely eléggé átfogó lett volna ahhoz, hogy maradandó, a mandzsu uralmat akárcsak megingató katonai sikereket érhetett volna el. Az egyes megmozdulások egymástól való izoláltságának köszönhetően a Mongóliában állomásozó kínai haderő létszáma – bár korántsem volt számottevőnek nevezhető – minden esetben elegendőnek bizonyult a „rend helyreállításához”.

A mongolok számára a függetlenség kivívásának nem csak a belpolitikai, de a külpolitikai feltételei sem voltak biztosítottak egészen a 20. század elejéig. Mivel Mongólia lakosságát és népsűrűségét tekintve szomszédaihoz képest igen kis ország volt, így nyilvánvaló, hogy katonai ereje önmagában nem lehetett elegendő az önálló lépésekhez. Meg kellett várni a kedvező alkalmat. Ez 1911 őszén, a mandzsuk kínai hatalmát megdőntő polgári forradalom kitörésekor jött el.

A mongol társadalom a századfordulón

A mandzsu kori mongol társadalom tagjainak meghatározó része az évszázadok alatt ezen a területen kialakult, a természeti környezet által meghatározott nagyállattartó nomád életmódot folytatta, amelyet legpontosabban a belső-ázsiai kultúrszindróma¹⁷⁵ fogalommal írhatunk le. A

¹⁷³ BATSAIKHAN: 2008: 13–15.

¹⁷⁴ 1904-ben Yanzhit nevezték ki Mongólia helytartójává. 1909. november 16-án kapta meg utóda, Sando Sandova (Sando wen alakban is előfordul) a kinevezését. Sando wen egy év múlva, a függetlenség kivívásakor hagyta el az országot. MEI-HUA 1999: 47.

¹⁷⁵ URAY-KÖHALMI 1989.

gazdálkodás alapja a legelőváltó nomád állattenyésztés volt, amely az öt fő állatra épül.¹⁷⁶ A társadalom szerkezete a mandzsu kori Mongóliában lényegi jellemzőit tekintve hasonlított az Európában megismert feudális társadalomra. A legelőterület és az állatállomány a kiváltságos (születési előjoggal rendelkező) előkelő réteg, illetve a mandzsu adminisztráció képviselőinek kezében koncentrált.

A társadalom legnépesebb csoportját azok a pásztorok alkották, akik nomád életmódot folytatva népesítették be Mongólia legnagyobb részét. Hagyományos elnevezésük az *ard* (orosz torzításban *arat*). Ide tartozott minden mongol pásztor, akinek nem volt kiváltsága és valamilyen kiváltságokkal rendelkező előkelő (*ezen noyon*) fennhatósága alá tartozott. Az *aratok* csoportja ezen belül további kisebb egységekre tagolódott. Helyzetüket elsősorban az határozta meg, hogy uruk milyen kiváltságokkal rendelkezett. A világi kiváltságosok, illetve az állami hivatali és közigazgatási rendszerben működő urak szolgálatában álló alávetettek két, egymástól csak részben elkülönülő csoportot képeztek. Az *aratok* harmadik csoportja elvált a másik kettőtől. Különleges helyzetüket annak köszönheték, hogy a mongol buddhista kolostori rendszer szolgálatában álltak. Elnevezésük a mongol *shav'* („tanítvány”) szóból eredt.

Ez a társadalmi csoport 1639-ben jött létre, amikor a halha-mongol előkelők a mongol buddhizmus vezetőjének pozíciójába emelték Öndör Gegeent, és a számára alapított kolostor ellátására pásztorokat rendeltek, akik az állatok gondozásával, leglegeltetésével szolgálták a kolostort, biztosították a lámák megélhetését. Egy 1764-ben kiadott rendelet ezeket a pásztorokat is röghöz kötötte. Ettől kezdve lényegében ugyanolyan jogfosztottan éltek, mint az *aratok* másik két csoportja, bár ők mentesültek mindennemű állami szolgálat alól. A szabad költözési joggal a vizsgált időszakban gyakorlatilag már egyetlen alávetett csoport sem rendelkezett. Ezen az intézkedésen a teokratikus kormány sem változtatott 1911 után.

A *shav'*-ok is fizettek földhasználati adót, aminek mértéke előre meghatározott volt, ezen kívül számos más speciális, a kolostorok életéhez szorosan kapcsolódó szolgáltatás terheit voltak kénytelenek viselni. A Teokratikus Mongol Állam időszakában ennek a csoportnak a lélekszáma változott meg a legjelentősebb mértékben: az 1909-ben nyilvántartott 55 500 főről 1921-re 89 000-re változott.¹⁷⁷ Mivel a bogd geegen kánná választásával a legfőbb hatalom a mongol buddhizmus vezetőjének kezébe került, a kolostori rendszer soha nem látott mértékben

¹⁷⁶ *Tavan khoshuu mal*. Ló, szarvasmarha (jak), juh, kecske, teve.

¹⁷⁷ SANDERS 1986: 32.

gyarapodott.¹⁷⁸ Ez vonatkozott a főláma fennhatósága alá tartozó területre, az *Ikh Shav'*-ra is. 1917-ben az aratoktól beszedett adók 60%-a már a kolostorok jövedelmeit gyarapította.¹⁷⁹

A kolostorok ellátására rendelt pásztorok mellett az alávetettek két másik csoportja is kialakult. Közöttük az tett különbséget, hogy a velük rendelkező előkelő (*noyon*) birtokolt-e tisztséget a mandzsu adminisztráción belül, vagy nem. Az adminisztrációhoz kapcsolódó aratok a *khoshuu*-ok¹⁸⁰ *zasagjának* (vezetőjének) fennhatósága alá tartoztak, az ő állatait legeltették. A saját megélhetésükhöz szükséges legelőterület használatáért adóval tartoztak uruknak, és rajta keresztül a mandzsu birodalomnak, kötelezettségeik közé tartozott az állandó katonai készenlét és a postaszolgálat (*örtöö*) biztosítása is. Háború esetén viselték a hadikiadásokat, békeidőben pedig a világi és egyházi előkelők, a tisztviselők utazásának költségeit is.

A *khajilgak* (*khamjlaga*) alkották az alávetettek azon csoportját, akik az adminisztráción kívüli előkelőkhöz (*taij*) voltak kötve.¹⁸¹ A személyi függésük mértéke majdnem elérte a rabszolgákét. Egész életükben kötelesek voltak urukat szolgálni, gazdájuk elajándékozhatta vagy kolostorba küldhette őket. Ez utóbbi jelenség a buddhista társadalomnak azt a sajátos hagyományát példázza, hogy a kolostorokban tevékenykedő lámák családjuk, közösségük helyett átvállalták a vallással kapcsolatos teendőket, így téve lehetővé, hogy zökkenőmentesen élhessék világi életüket, „üdvösségük” mégis biztosítva legyen. A *hamjilga* (halha *khamjlaga*, „szolga, cseléd”) általában ura háztartásában dolgozott, de minden más munkát is köteles volt elvégezni. A 19. század végétől fokozatosan állami adókat és egyéb szolgáltatásokat is kivetettek erre a rétegre.¹⁸²

A mandzsu kori mongol társadalomban a kiváltságos családokban csak az elsőszülött fiú örökölhette apja címét, kiváltságait. A második általában alacsonyabb rangot kapott, vagy a világi adminisztráció különböző pozícióit nyerhette el, esetleg lámának állt. A 20. század elején több mint hétszáz kolostor, és az ezekhez köthető több mint 100 000 láma¹⁸³ között a legkülönbözőbb társadalmi rétegek képviselői voltak jelen, azonban őket később, az 1921-es forradalom után egyértelműen elnyomó társadalmi rétegnek bélyegezték. A mandzsu kori adminisztráció a világi előkelőket rangjuk szerint hat, részben kínai, részben mandzsu mintára létrehozott fokozatba sorolta. A legmagasabb a kínai eredetű *van* valamint *chin van*, amit a *beile*

¹⁷⁸ SHIRENDEV 1999: 70.

¹⁷⁹ SHIRENDEV 1999: 65.

¹⁸⁰ Az aimagnál kisebb közigazgatási egység. Mongóliában, és Belső-Mongóliában egyaránt használt kifejezés.

¹⁸¹ Később ennek a rétegnek a helyzete némiképp változott. Személyük függhetett a *khoshuu*-k vezetőitől.

¹⁸² SANDERS 1986: 32.

¹⁸³ SHIRENDEV 1968: 11.

és *beise*, illetve a kétféle *gün* (*tüshee gün* és *gün*) követett. A forradalom utáni állami propaganda ezen csoportok valamennyi tagját megbélyegezte tekintet nélkül arra, hogy milyen társadalmi csoportból származtak.

A mandzsu időszakban az országban elterjedt korrupció következtében a korábbi születési arisztokrácia mellett egyre többen – elsősorban mandzsu hivatalnokok – vásároltak mongol előkelői címeket, illetve a mandzsu császár is címek és a velük járó kiváltságok adományozásával próbált híveket szerezni a trónnak. Ennek köszönhetően a függetlenségi törekvések egyik alapvető célja a hagyományos mongol születési arisztokrácia jogainak visszavétele volt az azt bitorló mandzsu hivatalnoki rétegtől.

A 19. század második felében, a 20. század elején új, eddig ismeretlen társadalmi rétegek is megjelentek Mongóliában, illetve átalakultak az adóztatás formái is. A korábban monopolhelyzetben lévő kínai kereskedők mellett megjelentek más piaci szereplők – jellemzően oroszok – is, így a kereskedelem és a pénzgazdálkodás mind szélesebb elterjedése következtében egyre több mongol előkelő is pénzben kezdte követelni az adókat. Az új réteg képviselői azok az elsősorban kínai, orosz és kisebb számban mongol kereskedők, bankárok, hivatalnokok voltak, akik még a mandzsu korszakban telepedtek meg Mongóliában, és életmódjukban szinte teljesen elszakadtak a nomád hagyományoktól. Leginkább olyan településeken éltek, amelyek 1911 után már egyre inkább városi jelleget mutattak. Ezek sorába elsősorban a főváros Urga (Niislel Khüree), illetve a két nagy közigazgatási és katonai központ, Uliastai és Khovd, valamint olyan kereskedelmi központok, mint Maimachen tartoztak. A kereskedelmi centrumok kiépülésével gyakorlatilag egy időben, nem törődve az érvényben lévő tiltó rendelkezésekkel, egyre több vándorkereskedő kezdte járni az országot, akik áruikat kínálták a városi piacokra csak nehezen eljutó aratoknak. A vidéki pásztorok természetesen nem rendelkeztek mindig megfelelő mennyiségű készpénzzel, így a vásárlásra, illetve gyakran az adók kifizetésére kölcsönöket vettek fel az uzsorásoktól, általában óriási kamatra, így egyre jobban eladósodtak.

Az 1900-as évek elején felerősödő mandzsuellenes megmozdulások legfőbb kárvallottjai a kínai kereskedők voltak, mivel a Kínával szembeni elégedetlenség legegyszerűbb kifejezési eszköze az volt, ha kínai kereskedőtelepeket romboltak le.¹⁸⁴ Helyüket csak fokozatosan és igen lassan vették át mások, többnyire oroszok vagy mongolok.

¹⁸⁴ Ilyen megmozdulások voltak 1906-ban a Zasagt khan aimag szinte valamennyi déli sumjában, 1909-ben a Setsen khan aimagban. 1910-ben a fővárosban a *Da Shiu-yüan* kereskedelmi cég üzleteit gyújtották fel.

A mandzsuk uralta Mongóliában a közigazgatás legkisebb egysége az *arban* („tized”) volt. Ez olyan közösséget jelentett, amely 10 katonát tudott kiállítani. Választott vezető, a *darag* irányította. Általában 10-15 tizedből tevődött össze egy *sum*, amelynek élén a *zangi* (járási hivatalnok) állt. Őt beosztott segítők támogatták munkájában.¹⁸⁵ Az adminisztráció legfontosabb egységei a *khoshuuk* voltak. A *khoshuut* a *zasag* irányította, aki általában örökölte a tisztséget. 1911 után a teokratikus kormány adminisztrációs intézkedéseinek egyik eredményeként némileg átszervezték a *khoshuuk* rendszerét, bár ez a legtöbb esetben csak átnevezést jelentett.¹⁸⁶

A *sumok* vezetői közvetlenül a *zasag* mellett működő, különféle feladatokkal megbízott *tuslagchok* (szó szerint, „segítő”, kb. alispán) alá voltak rendelve. A *tuslagchok* között volt katonai ügyekkel foglalkozó hivatalnok, más a kancellári feladatokat látta el, megint más a pénzügyeket irányította. A *khoshuuk* nagyobb egységbe, az *aimagba* tömörültek. Vezetőik számára kötelezővé tették a legalább háromévenkénti *aimag-gyűlés*, a *chuulgan* látogatását, melyeken a mandzsu adminisztráció képviselői ismertették meg velük az új rendeleteket. A gyűlések elnöke közvetítő szerepet töltött be a mandzsu adminisztráció legmagasabb rangú mongóliai képviselői, a helytartók (*amban*)¹⁸⁷ felé. Az *amban* hivatala a *bogd geegen* kormányának 1911-es megalakulása után természetesen megszűnt, és helyüket az új kormány által kirendelt tisztviselők vették át.

A mandzsu korszakban a mai Mongólia területén négy káni *aimagot* találunk. Ezek nyugatról kelet felé haladva a *Zasagt khan aimag*, a *Sain noyon khan aimag*, a *TüsHEET khan aimag* és a *Setsen khan aimag* voltak. Közülük legkésőbb – 1725-ben – a *Sain noyon khan aimagot* hozták létre a mandzsuk úgy, hogy a *TüsHEET khan aimag* 19 legnyugatibb *khoshuuját* szervezték új közigazgatási egységbe. A 20. század tízes éve végén Mongóliában éveket eltöltő *Maijskij* szerint Külső-Mongólia 4 *aimagjában* 91 előkelői családnak mintegy 410 tagja élt, akik a férfi népesség kb. 0,1%-t tették ki, míg az alávetett lakosság különböző csoportjai

¹⁸⁵ Vladimircov a következő tisztségviselőket sorolja fel: *darga* („főnök, vezető, igazgató”), *zasuul* („tanácsadó”), *demch* („kolostori gondnok”). VLADIMIRCOV 1934: 140.

¹⁸⁶ URANGUA 1997: 45. Meglepő, hogy a témával korábban foglalkozó kutatók adatai nem egyeznek meg a *khushuunok* számának tekintetében. Urangua szerint az ország 6 *aimagja* 119 *khoshuunt* foglalt magában, míg *Shirendev* csak 87-et említ az Állami Levéltár adataira hivatkozva. SHIRENDEV 1999: 67.

¹⁸⁷ A mongol területeken a mandzsu adminisztráció időszakában *Urgában*, illetve *Uliastaiban* állomásozott ilyen magas rangú mandzsu hivatalnok. Az utóbbi felelt a Külső-Mongóliában állomásozó mandzsu csapatok irányításáért is.

összesen nagyjából a lakosság 48%-át, a lámák pedig a népesség 44,5%-át képviselték.¹⁸⁸ Az ország teljes lakosságát ekkor nagyjából 600 000 főre becsülték.¹⁸⁹

A mongol buddhizmus nyolcadik főlámája

Mongólia huszadik századi történetének első évtizedére a mongol kultúra elidegeníthetetlen részévé vált a buddhizmus. A vallás mandzsui kori terjedésének köszönhetően kiépült kolostori rendszer a mongol nomádok mindennapi életére is hatással volt. Adott területen a kolostorok nem csak szakrális központokká, hanem a közösség fontos találkozóhelyévé, kereskedelmi csomópontokká is váltak. A világi adminisztráció mellett fokozatosan úgy kezdtek működni, mint állam az államban, egyfajta sajátos – mongol – alternatívát nyújtva a hivatalos mandzsui közigazgatás mellett. A buddhizmus mély beágyazottságának köszönhetően a vallási hierarchia magasabb fokán álló lámák jelentős befolyással voltak a hívők mindennapi életére is.

Az 1650-ben Öndör Gegeen Zanabazarral (1636-1723) létrejött tisztség képviselői, a mongol buddhizmus főlámái, a buddhizmus mongóliai szerepének köszönhetően a mandzsui korban fokozatosan a kolostori rendszer, és ezen keresztül közvetetten a mongol buddhista közösség – lámák és világi hívők – megfellebbezhetetlen tekintélyű vezetőivé váltak. Szerepük annak ellenére vált meghatározóvá, hogy a 18. század közepétől a mandzsui kormányzat mindent elkövetett azért, hogy befolyásukat korlátozza. Ezért voltak a főlámák a harmadik újjászületéstől kezdődően valamennyien tibeti születésűek, ezért fordítottak különös figyelmet arra, hogy beiktatásuk a kínai császár beleegyezésével válhatott csak jogszerűvé. A mandzsui kormányzat azonban ezen erőfeszítéseivel sem volt képes megakadályozni, hogy a bogd gegeen cím 8. birtokosa a 20. századi történelem meghatározó szereplőjévé váljon.

1868. 11. hónapjának 13. napján, Tonghzi¹⁹⁰ császár uralkodásának hetedik esztendejében elhunyt a mongol főláma 7. újjászületése. Halála után a történelmi hagyományt követve tettek lépéseket az új megtestesülés felkutatásának érdekében. A császár által a mongol főlámának adományozott arany pecsétet letétbe helyezték az erdeni sanzodva¹⁹¹ hivatalában, hogy azzal senki vissza ne élhessen, majd a mongol előkelők egy hivatalos iratban kértek engedélyt a császártól, hogy az új megtestesülés felkutatását megkezdhessék.

¹⁸⁸ MAJSKIJ 1959: 37–42. Orkhon a lámák számát 115 000-re teszi.

¹⁸⁹ ORKHON 2017: 16.

¹⁹⁰ Tongzhi (1856–1875, uralkodott 1861–1875) mongol uralkodói neve Bürent zasagch.

¹⁹¹ Lásd a 84. lábjegyzetet. Korábban a bogd gegeen alávetettjei adminisztratív szempontból a Tüsheet kán hivatalához tartoztak. CHULUUNBAATAR 2005. A hivatal létrehozásakor a császár a legitimáció alapját jelentő pecsétet is adományozott.

A mandzsu uralkodó elődei gyakorlatának megfelelően 1869. negyedik hónap 23. napján parancsba adta a dalai és a pancsen lámának, hogy az új megtestesülést csak Tibetben találhatják meg,¹⁹² és ezzel párhuzamosan a mongoloknak küldött leiratában engedélyezte az újjászületés megkeresését, s egyúttal utasította a Mandzsu Állami Kincstárat, hogy a kutatás költségeinek fedezésére 50 000 lan ezüstöt juttassanak a Mongol Kincstár számára. A keresés sikerrel járt, s a császári parancsnak megfelelően valóban egy tibeti kisfiúban vélték felismerni a mongol főláma következő újjászületését.¹⁹³

A 8. megtestesülés¹⁹⁴ 1869-ben egy tibeti nemesi családban reinkarnálódott, apja a dalai láma egyik kamarása volt. A gyermek a szokásoknak megfelelően életének első éveit a családjánál töltötte, majd mikor elérte a megfelelő kort, előkészületeket tettek arra, hogy elfoglalhassa helyét az őt megillető trónon. Az új jebtsundamba Mongóliába kísérésének előkészületei a buddhista hagyományoknak megfelelően zajlottak, a küldöttség összetételéről és ellátásáról az állami jós javaslatainak megfelelően gondoskodtak.¹⁹⁵

1874-ben a Dá láma (Da lam Luvsan–Ish) vezetésével egy nyolctagú bizottság hagyta el a mongol fővárost annak érdekében, hogy Mongóliába kísérjék a mongol buddhista egyház vezetőjének nyolcadik újjászületését.¹⁹⁶ A bizottság első útja a mandzsu birodalmi központba, Pekingbe vezetett, s a mandzsu császárral – az 1691-es szerződés értelmében Mongólia kánjával –, illetve a Külső-Mongólia ügyeit irányító kormányzati hivatal, a Lifan Yuan képviselőivel tárgyaltak, majd továbbutaztak Tibet fővárosába, Lhászába.

Mint azt a találkozó is bizonyítja, a mandzsu uralom utolsó időszakában is igen jelentős volt a mandzsu császári udvar befolyása a mongol buddhizmus adminisztratív ügyeire. Képesek voltak irányítani, hogy az új megtestesülést hol és milyen körülmények között találják meg, ellenőrizték a bizottságot, és a főlamát kísérő küldöttséget is. A bogd geegen újjászületésének megtalálása csakúgy, mint a dalai láma újabb megtestesüléseinek kiválasztása nem maradhatott meg pusztán vallásos belügynek, hiszen komoly hatással volt az ország politikai életére is.

Korábban utaltunk rá, hogy a mandzsu uralom alatt Külső- és Belső-Mongólia legnagyobb tiszteletnek örvendő főlamája csupán két alkalommal született újjá mongol kisgyermekben. Már az első megtestesülés, Öndör Geegen is – annak ellenére, hogy a világi

¹⁹² SZILÁGYI 2004.

¹⁹³ Ha a mongol buddhizmus főlamáinak reinkarnációit vesszük számba, akkor ez az újjászületés a nyolcadik volt, de a buddhista életrajzok egy sokkal kiterjedtebb reinkarnációs sort említenek, ami szerint a 23.

¹⁹⁴ A cím létrejöttére vonatkozóan lásd: SZILÁGYI 2002.

¹⁹⁵ A jóslatnak megfelelően a követség 77 hajcsárt, 2 jurtat, 4 úti sátrat, 440 lovat, 220 tevét, az élelemre 8939 lan, az ellátásra összesen 5500 lan ezüstöt vitt magával. JAMSRANJAV 1998.

¹⁹⁶ Ebben az időben a bogd gegéneken kívül 13 újjászületett láma élt Mongóliában. MOSES 1977: 126.

kormányzás ekkor még nem tartozott az általa birtokolt cím hatáskörébe – megpróbálta befolyása alá vonni a mongol előkelőket, ezzel mintegy kivonva őket a mandzsu fennhatóság alól.¹⁹⁷ A második mongol főláma halála után a mandzsu kormányzat – ahogyan tette a dalai és pancsen lámák esetében is – igyekezett a lehető legnagyobb mértékben ellenőrzése alá vonni a kiválasztási procedúrát annak érdekében, hogy számára kedvező döntés születhessen. Egy befolyásolható mongol főláma olyan politikai tőkét jelentett a mandzsuk számára, amellyel könnyebben voltak képesek kontrollálni a belpolitikai folyamatokat. Ennek köszönhetően a mongol buddhizmus vezetőinek szerepe, politikai szerepvállalása jelentős mértékben degradálódott ugyan, de ez nem akadályozta azt, hogy a buddhizmus mindennapi életre gyakorolt hatása tovább erősödjön. Sajátos ellentmondás, hogy miközben a mandzsu kormányzat befolyását folyamatosan erősíteni próbálta, részben épp a mandzsu kormányzat mongol buddhistáknak juttatott anyagi támogatásának köszönhetően, a kolostorok és a lámák számának folyamatos növekedésével a mongol buddhista kolostori rendszer is egyre meghatározóbb szerepet játszott a mongol társadalomban. Később részben ennek is volt köszönhető, hogy a mandzsu dinasztia összeomlása után kialakult hatalmi vákuumban a magát függetlennek kikiáltó halha-mongol területen nem egy világi előkelő, hanem a mongol buddhisták vezetője szerezte meg a politikai hatalmat.

Miután a mongol követség megérkezett Lhászába, a hagyomány szerint a dalai láma és a pancsen láma közreműködésével kiválasztották az új reinkarnációt. Maga a szertartás egyes elemeiben hasonlított a dalai lámák mandzsu korban bevezetett kiválasztási ceremóniájára, amelyben inkább a szerencse, mint a tényleges, megfontolt döntés játszott nagyobb szerepet.¹⁹⁸

¹⁹⁷ Öndör Geegen nem szorítkozott csupán a vallással kapcsolatos tevékenységekre. Olyan mértékben vállalt világi szerepet, mely nem volt jellemző utódaira, egészen a 8. bogd geegen színrelépéséig. 1659-ben gyűlést hívott össze, és az itt egybegyűlt nemeseknek, főlámáknak nem csak szakrális, de világi címeket is adományozott, elsősorban a világi uralkodókra jellemző jogokat gyakorolt. Beavatkozott – igaz kevés sikerrel – az egymással ellenségeskedő mongol kánok, illetve a halhák és ojrátok között kialakuló konfliktusokba is. Bővebben lásd: SZILÁGYI 2010: 19–29.

¹⁹⁸ Az 1792-es tibeti–nepáli háború lezárása után a mandzsu császár megnövekedett hatalmát arra is fel szeretne volna használni, hogy beavatkozzon a dalai és pancsen láma reinkarnációjának kiválasztásába. A hagyományos módszerrel szemben a sorsolást pártolta, és ennek érdekében egy arany urnát is küldött Tibetbe, amiből a jelöltek neveit kihúzhatták. Érdekes, hogy a kínai kormány még az 1959-es erőszakos bevonulása után is erre az eseményre hivatkozva próbálta bizonyítani, hogy Kína Tibet feletti fennhatósága, sőt Tibet Kínához tartozása már jóval korábban is egyértelmű volt és történelmi tény. Ezt az elég gyenge lábakon álló érvelést természetesen a Tibet függetlenségét támogatók könnyen meg tudják cáfolni, mivel a sorsolós választás soha nem volt teljesen elfogadott módszer, és az ilyen különlegesen fontos újjászületések kiválasztásakor mindig a hagyományos eljárást követték az ezzel megbízott tisztségviselők, főlámák. SHAKABPA 2000: 182; HOFFMAN 2001: 91–95.

Az új megtestesülés kiválasztását követően a dalai lámától megkapta szerzetesi nevét,¹⁹⁹ majd elhagyva a Tibetet megkezdte csaknem egy évig tartó útját a mongol fővárosba, Urgába.²⁰⁰ Még indulását megelőzően nagy összeget, csaknem 51 ezer lan ezüstöt bocsátottak rendelkezésére az udvartartás ellátása és a saját kényelmének biztosítása érdekében.²⁰¹ Utazása során Qinghaiba tibetiek, attól tovább Urgáig már halha mongolok segítették útját.

A mongolok nem minden bizalmatlanság nélkül fogadták az új főlámát, hiszen nem tekinthették teljesen közülük valónak, voltak olyan előkelők, akik megtagadva kötelességüket, nem vettek részt a bogd kíséretében.²⁰² Végül hosszú utazás után, 1875. október 3-án érkeztek meg Urgába,²⁰³ ahol beiktatták pozíciójába a gyermek bogd gegeent. A szertartás alatt átnyújtották neki a mongol történeti hagyomány szerint a hatalom jelképének számító pecsétet, melyre mandzsu, mongol és tibeti nyelven a következő szöveget vésték: „Parancs által kinevezett, a vallást felvirágoztató, élőlényeket boldogító *javzandamba* láma pecsétje”, valamint megkapta a beiktatását kinyilvánító „arany okiratot”²⁰⁴ is.

A hagyományos procedúra nem zajlott zökkenőmentesen, amiben szerepet játszott, hogy a mandzsu uralkodó épp abban az évben halt meg. Tonghzi császártól már 1872-ben jogot kapott a hagyományos sárga gyaloghintó használatára, és az egyházfő hatalmát hagyományosan jelképező arany pecsétet is megkapta egy 1874. 12. hónap hetedikén kelt parancs értelmében, de az ezzel együtt adományozott kitüntetést már csak 1875-ben, az új mandzsu császár, Guangxu (uralk. 1871. augusztus 14.–1908. november 14.) rendelkezése alapján vehette át.

¹⁹⁹ A 8. jebtsundamba tibeti neve *ngag bdang blo bzang chos kyi nyi ma bstan 'dzin dbang phyug*, amelynek *Javzanagvaanlusanchoiijnyamdananzanchigbalsambuu* a halha változata. Jelentése „szent, magas értelmű, a tan napfényes vallását birtokló ragyogó fényesség

²⁰⁰ Urga, (mong. örgöö – „palota”) a mai főváros, Ulaanbaatar. A szakirodalomban mind a Khüree, mind az Urga megjelölést egyaránt használják. Az 1924-es szocialista forradalom győzelme után változtatták a város nevét Ulaanbaatarra. A mongol fővárost 1911-ig, a mandzsu uralom végéig Ikh khüree („Nagy kolostor”) néven emlegették. A Teokratikus Mongol Állam kikiáltásával egy időben nevét Niislel khüree-re („Főváros kolostor”-ra), majd 1924-ben Ulánbátorra (Ulaanbaatar, „Vörös hős”) változtatták. Az egykori kolostorváros alapításától fővárossá válásáig 28 alkalommal „költözött”. TELEKI 2012: 11.

²⁰¹ A bogd kincstárából 40 ezer *lant*, a négy halha aimagtól 10 ezer *lant*, a mongol nemesektől, előkelőktől további ezer *lant* kapott.

²⁰² A tibeti születésű mongol főlámákkal kapcsolatos bizalmatlanság a legutóbbi időkig, még a rendszerváltás után működött kilencedik megtestesüléssel szemben is megfigyelhető volt. Bármennyire is fontos Tibet a mongol buddhizmus történetében, mindig is a mongol hagyomány megcsúfolását jelentette, hogy „idegen” területen, s nem Mongóliában született újjá a mongol buddhista egyház vezetője. Az 1991-ben megnevezett kilencedik megtestesülést is sajátos légkör vette körül. A buddhista mongolok közül sokan nem tekintették legitimnek, amiben az is közrejátszhatott, hogy Őt nem a hagyományos körülmények között iktatták be. Ebben természetesen az akkori politikai helyzet is jelentős szerepet játszott. SZILÁGYI 2010: 119–131.

²⁰³ A források adatai között itt egyéves eltérés mutatkozik. Egyes források 1874. 10. hó 13. napját jelölik az érkezés dátumaként. Az eltérések véleményem szerint a valódi megérkezés és a beiktatás időpontjának összecsereléséből adódnak. SZILÁGYI 2004: 29.

²⁰⁴ Teljes mongol nyelvű szövegét lásd: JAMSRANJAV 1998: 11–12.

Miután családjával együtt a mongol fővárosba érkezett és megkapta beavatását, a mongol buddhizmusban egyedülálló módon²⁰⁵ hatalmas birtokok ura lett, de nem élhette tovább a négyéves gyerekek szokásos életét. Játszania alig volt szabad, ideje nagy részét a folyamatos tanulás tette ki, hiszen nem csak a buddhista tant kellett megismernie és a tiszttségével járó kötelezettségeit elvégeznie, de tibeti lévén a mongol nyelvet is meg kellett tanulnia.²⁰⁶ Emellett az őt megelőző hét újjászületés által örökül hagyott történeti hagyomány, szokásjog, a buddhista szertartásrend minden elemét pontosan ismernie kellett, el kellett sajátítania annak érdekében, hogy betölthesse hivatalát.

A folyamatos tanulás mellett természetesen ellátta szerzetesi, vallási kötelességeit is. Bár világi, politikai kérdésekben a mandzsu udvar korlátozni akarta a főlámát, a Mongólián belül a legnagyobb tekintélynek örvendő – és az egyik leghatalmasabb vagyonnal rendelkező – tisztség képviselője számos kérdésben a mongolok vezetőjeként foglalt állást már 1911-et megelőzően is.

A fiatal bogd geegen az egyházon belül saját jogon adományozhatott címeket, és a mongol buddhizmus vezetőjeként az ő fennhatósága alá tartozott a *kubilgánok*²⁰⁷ beiktatása is. A címek adományozása és az újjászületések kiválasztása mellett legfontosabb feladata a vallás, a kolostori rendszer irányítása, s annak további építése volt. A beiktatása és 1889 között eltelt időszakban Mongóliában összesen 34 új kolostor alapítása történt.

Úton a káni trón felé

Az új vallási vezető beiktatása után a buddhista újjászületések hagyományos életét élte. Feladatai elsősorban a vallással kapcsolatos tevékenységekre korlátozódtak, de alkalom adtán a világi hívek életét befolyásoló feladatokat is vállalt. 1879–1880 fordulóján az országot téli állatvész, *zud* sújtotta, melyet a főláma a saját kincstáraiból származó adományokkal próbált enyhíteni. Ugyanakkor adott esetben a hívektől származó extra adományokkal is bővítette bevételeit, mint a Dechingalav szentély²⁰⁸ pusztulásakor, amikor a megelőző 200 évben felhalmozott hatalmas érték – buddhista iratok, ereklyék, ruhák, számos ékszer – vált a lángok

²⁰⁵ A bogd volt a mongol buddhista hierarchia egyetlen tagja, aki magántulajdonnal rendelkezett.

²⁰⁶ Mongol nyelvtanára, Badamdorj nagyon jó véleménnyel volt tanítványáról: „A mongol nyelvben igen jó, bár a tibetiben nem megfelelő.” DAMDINSÜREN 1959: 9.

²⁰⁷ Halha *khuvilgaan* („újjászületés, megtestesülés”).

²⁰⁸ A kolostor későbbi történetéről lásd a *Documentation of Mongolian Monasteries* program honlapját. <https://mongoliantemples.org/en/component/dommm/1059?view=oldtempleen> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 19.)

martalékává. Összesen 55 *tümen*²⁰⁹ (550 000) lan ezüst értékű vagyon veszett oda. A hír hallatán a négy halha aimag, a 49 déli-mongol *hoshuu*, öltök, torgutok, burjátok siettek a bogd segítségére.²¹⁰

Ezt az adakozást kötelező adóként is értelmezhetjük, de jól példázza azt az egységes felfogást, mely szerint a bogd geegen a mongol buddhista vallás vezetője, személye bizonyos szempontból – akár a határokon át is – összefogja a mongolokat. Ez a szerep, a mongolok közötti általános elfogadottsága tette lehetővé, hogy a Mandzsu Birodalom felbomlásakor, a mongol függetlenség kikiáltásakor őt helyezték a káni trónra, ezzel is jelképesen egyesítve a mongol népeket.

A századfordulón a bogd még nem vette ki a részét az ország politikai, közigazgatási irányításából, hiszen a császári udvar ezt akár elszakadási törekvésként is értékelhette volna. Ugyanakkor a történeti hagyományoknak megfelelően már ekkor is kénytelen volt megjelenni bizonyos – politikai szempontból is jelentőséggel bíró – eseményeken. 1875-ben a mandzsu császár halálakor, vagy az anyacsászárnő 60. születésnapján mint a Mandzsu Birodalom alattvalója kellett tiszteletét tennie, ezzel is elismerve az udvar személye feletti fennhatóságát. A mandzsu udvarhoz való viszonya azonban korántsem volt felhőtlennek mondható, a mongolok általában minden lehetséges módon próbálták elkerülni, hogy a dinasztiával való együttműködéssel vádolhassák őket. A Koreáért folytatott kínai–japán háború idején is korlátozták a mandzsu kormánynak juttatott utánpótlás mértékét. A segítségnyújtás megtagadása tovább rontotta a mongol főláma és a mandzsu császár viszonyát. Ez különösen kellemetlen helyzetet teremtett, hiszen a mandzsu uralkodónak elvileg a legapróbb részletekig beleszólási joga volt a mongol egyház belső ügyeibe is. Olyannyira, hogy engedélye nélkül a bogd még a fővárost sem hagyhatta el.

A főláma rendszeresen járt a vidéki kolostorokba szertatásokat tartani. Ezeken az útjain hagyományosan az adott terület előkelőjének – illetve az alávetett pásztoroknak – volt a feladata, hogy a főlámát és kíséretét ellássák. Egyik ilyen útján az Erdene zuu, majd az Amarbayasgalant khiid kolostorokban tartott szertartások során ismerte meg későbbi feleségét, Tsendiin Dondogdulamot (1876–1923), akivel 1902-ben kötött házasságot. Egy fiuk is született, és kapcsolatuk sajátos példája volt annak, hogy a mongol buddhizmus bizonyos esetekben milyen rugalmasan kezeli a lámákra vonatkozó előírásokat. A kapcsolat azonban 1911, a főláma uralkodóvá emelése után vált igazán hangsúlyossá, hiszen felvetette annak

²⁰⁹ A *tümen* jelentése 10 000.

²¹⁰ JAMSRANJAV 1998: 17.

lehetőségét, hogy a bogd mint Mongólia kánja a világi uralkodókhöz hasonlóan hatalma továbbélését is biztosíthassa. A század húszas éveit elején kialakult, meglehetősen zaklatott politikai helyzetben ez különösen nagy jelentőséggel bírt, hiszen egy dinasztia alapításával a mongolok demonstrálhatták volna függetlenségüket. Ezt az elképzelést azonban nem lehetett megvalósítani. Egyrészt, mert annak ellenére, hogy az egyházfő kánná szentelésekor valóban egységbe kovácsolta a mongolokat, uralkodása alatt – elsősorban a vallási élettel teljesen össze nem egyeztethető életmódja, kicsapongásai és a buddhista egyház szinte kontrollálatlan túlsúlya következtében – társadalmi megítélése rendkívül megromlott. Másrészt saját gyengeségének köszönhetően 1920-ban egy önjelölt „királycsináló”, ráadásul nem is mongol katonai parancsnok – több kortársa szerint kegyetlen kalandor –, báró Roman Fjodorovics Ungern von Sternberg (1886–1921) játékszerévé vált. Ezzel teljesen kicsúszott a bogd és a hozzá hű támogatói kezéből az irányítás, s 1921-ben az Ungern-érát felváltó bolsevik támogatottságú rendszerrel szemben már képtelenek voltak érdekeik védelmére.

A bogd elődeihez hasonlóan támogatta az oktatást, a mongol nyelvű irodalom fejlesztése érdekében a fordítóiskolákat is. Számos tibeti, kínai és mandzsu nyelvű könyvet is lefordítottak, és ezeknek csak egy része volt kifejezetten buddhista mű, a korszakról született mongol összefoglaló történeti műveket is említenek.²¹¹ Akárcsak elődei, ő maga is hozzájárult a mongol irodalmi munkák gyarapításához, vallási és történeti útmutatásait, „intelmeit” rendszeresen papírra vetette.²¹²

Az egyházi oktatás, a fordítóiskolák, *datsanok* (kolostoriskolák) támogatása mellett komoly figyelmet fordított a világi oktatás fejlesztésére is. Ez a tevékenysége a 19–20. század fordulóján részben a kínaiak terveivel is összhangban állt. A Qing-kormányzat által kiadott „Új kormányzati elképzelések” – számos Mongólia és a mongol lakosság számára negatív hatású intézkedése mellett – egy maradéktalanul az ország javára szolgáló célkitűzést is tartalmazott. Ez az oktatás fejlesztése volt, melyet a főlény mellett számos mongol előkelő is támogatott, sőt 1908-ban, egy a mongol fővárosban tevékenykedő hivatalnokok által az uralkodónak írt levélben kifejezetten kért is.²¹³ Az első világi iskolát még 1898-ban állami költségen alapították, melyben mandzsu nyelvet és írást oktattak a diákoknak. 1909-ben egy a fővárosban alapított világi iskola építésére a bogd saját kincstárából ismét 100 000 lan ezüstöt

²¹¹ JAMSRANJAV 1998: 41–48.

²¹² Ezen fordításainak, elemzéseinek egy részét már publikálták. SÁRKÖZI 1992. A könyvben közölt bibliográfia pontos áttekintést nyújt a témával foglalkozó, 1992 előtt megjelent szakirodalomról. Szerencsére a 8. bogd gegen intelmeinek nagy része mind a mai napig fennmaradt, a mongol központi könyvtár gyűjteményében hozzáférhető. Emellett a világ számos jelentős mongolisztikai gyűjteményében is megtalálható.

²¹³ Mongol Állami Levéltár. 1. fond. HN-1708, 227-229.

adományozott, s később hasonló összeggel támogatta az építkezés folytatását is. Bár a világi oktatás fejlesztése mindenképpen jelentős lépésnek számít, ne feledkezzünk meg arról a tényről, hogy ezek az iskolák általában a kínai és mandzsu nyelv elsajátítását voltak hivatva elősegíteni, így ha burkolt formában is, de inkább szolgálták a dinasztia, mint a mongolok érdekeit. Ugyanakkor ezek az apró lépések nem változtattak azon az alapvető tényen, hogy a mongol lakosság jelentős része nem volt azoknak az ismereteknek a birtokában, amik lehetővé tették volna az államéletben, a hivatalos iratokban és törvényekben való eligazodást, lévén azok jelentős része mandzsu, illetve kínai nyelven és írással született. A hivatalos iratok, valamint a mongol intézményeknek, hivatalnokoknak és alattvalóknak küldött parancsok háromnyelvűek voltak ugyan, de ez keveset segített. A tényekhez tartozik, hogy az 1921-es forradalom előtt az a mongol társadalomban az írni-olvasni tudók száma nem haladta meg a 10%-ot,²¹⁴ az iskolai képzés alapvetően a buddhista oktatást jelentette, a „műveltség” jellemzően a lámák kiváltsága volt. Nem volt véletlén, hogy a forradalom után az új hatalom egyik legfőbb feladatának az írástudatlanság felszámolását, és ezzel párhuzamosan, az új, szocialista ideológia által meghatározott oktatáson keresztül egy új értelmiségi elit kialakítást tekintette.²¹⁵

A britek 1904-es tibeti betörésének következtében a 13. dalai láma június 26-án éjjel elhagyta Lhászázt és titokban észak felé indult. Kíséretének egyik fontos tagja, a burját *hamba láma*, Agvan Dorzhev²¹⁶ tanácsára indult ebbe az irányba, hiszen részben a fennálló politikai helyzetre, részben saját terveire tekintettel a burját láma azt ajánlotta neki, hogy vegye fel a kapcsolatot II. Miklós orosz cárral. Agvan Dorzhiev – miként arról már az előző fejezetben szó esett – azt szerette volna elérni, hogy az orosz uralkodó vállalja fel a buddhizmus európai védelmezőjének szerepét, s így II. Miklós a burját buddhista egyháznak is jelentős támogatójává váljon.

A bogd tisztelettel és rangjához méltón fogadta a tibeti buddhizmus vezetőjét. A dalai láma csaknem egy évig maradt Mongóliában, de a két főláma kapcsolata ez idő alatt eléggé megromlott, sőt némi, a hatáskörükkel kapcsolatos, nézeteltérés is kialakult kettőjük között. Amikor a tibeti egyházfő önállóan kívánt Mongóliában kolostort alapítani, a két vallási vezető konfliktusába a mandzsu kormányzat is beavatkozott, és a császár egy általa kiadott hivatalos állásfoglalásban nyilvánította ki, hogy „bár a dalai láma az angol bevonulás következtében kénytelen volt elhagyni országát, és keletre vonulni, de Urgában és attól keletre továbbra is a

²¹⁴ BATCHULUUN – KHULAAN 2006: 4.

²¹⁵ MARZLUF 2017.

²¹⁶ A mongol történelmi munkák a két buddhista méltóság nevét – csakúgy, mint a bogd, vagy családtagjai nevét – mongolos formában adják meg, így a 13. dalai lámát Tüvdenjamts, a burját lámát pedig Agvaan khamba néven említik.

bogd geegen a vallási élet irányítója”. Egyúttal felszólította a tibeti uralkodót, hogy mihamarabb térjen vissza országába, illetve, ha ezt nem tartja lehetségesnek, akkor a mandzsu udvarba.²¹⁷

A dalai láma távozását követő néhány év viszonylagos nyugalmat hozott a bogd életében, bár az egyre gyengülő mandzsu hatalommal szemben egyre másra törtek ki kisebb függetlenségi mozgalmak, melyek jórészt a fővárostól távolabb eső nyugati területeken lángoltak föl. A század első évtizedének végére kialakult helyzetben már a mongol előkelői réteg is vizsgálta a Kínától való elszakadás lehetőségét. 1909-től több titkos találkozót szerveztek, de gyökeres változást az 1911-es év²¹⁸ hozott, amikor a tavasz első hónapjában több mongol előkelő²¹⁹ egy közös levéllel fordult a bogd geegenhez azt tudakolva, hogyan képzei az ország jövőjét. Válaszában a láma egyértelművé tette, hogy hajlandó az együttműködésre, és a Mandzsu Birodalomtól való esetleges elszakadás sem állt távol tőle.

²¹⁷ Az 1906. február 12-én kiadott mandzsu parancs azzal kezdődik, hogy az angolok bevonultak ugyan Tibetbe, de nem vonták azt fennhatóságuk alá. Ennek némileg ellentmond az a tény, hogy épp ebben az évben ratifikálták azt a tibeti–angol szerződést, melyben Tibet vállalja, hogy Anglia beleegyezése nélkül nem köt nemzetközi szerződéseket. SHAKABPA 2000: 190. A parancsot lásd: JAMSRANJAV 1998: 76.

²¹⁸ A mongol 12-es állatciklus szerinti időszámításban a fehér nőstény disznó éve, halha *tsagaagchin gakhai jil*.

²¹⁹ Összesen 18 láma és világi előkelő. JAMSRANJAV 1998: 80–81.

A TEOKRATIKUS MONGOL ÁLLAM IDŐSZAKA

A Kínától való elszakadás előkészítése

A korábbi évek mandzsuellenes mongol megmozdulásai után a 20. század második évtizedére mind bel-, mind külpolitikai téren olyan helyzet alakult ki, amely magában hordozta a lehetőségét annak, hogy a mongolok Mandzsu Birodalomban elfoglalt helyzete megváltozhasson. Bár az előző évtized fegyveres felkelései nem hoztak jelentős sikereket az elszakadás tekintetében, a kérdés továbbra is napirenden volt a mongolok között. Folytatódott a kiútkeresés, és az elszakadási törekvések jellegében is fontos fordulat állt be. A korábbi években a mandzsuellenes felkelések vezetői leginkább az aratok (az alávetett pásztorok) és a szegény lámák közül kerültek ki, és bár az esetek döntő többségében a kínaiak ellen irányultak, a függetlenedési törekvések mellett a fennálló társadalmi rendszert is támadták. Azonban 1911-ben az elszakadási mozgalom irányítását átvették a mongol előkelők, a vallási hierarchia magasabb szintjén álló lámák, tehát tulajdonképpen az a réteg, amelynek jóval kevesebb hátránya származott a mandzsu fennhatóságból, mint az alávetetteknek. E változásban politikai és gazdasági okok egyaránt közrejátszottak. A külföldiek – elsősorban az orosz kereskedők – megjelenésének köszönhetően szélesedő piaci viszonyok között a kínai kereskedők monopóliumai egyre nehezebben tolerálható módon korlátozták a mongolok piacra jutásának lehetőségét, amin mindenképp változtatni kívántak. Egyúttal érezhető volt a Qing-kormányzat válsága is, így a mongolok számára kedvező külpolitikai eseményekre reagálva a bogd gegeen és a hozzá közelálló előkelők felvették a diplomáciai kapcsolatot a kínaiakkal szembeni lehetséges szövetséggel, a cári Oroszországgal.

A cári kormány 1907-ig tartózkodott az aktív mongóliai tevékenységtől, hiszen az 1905-ben a japánoktól elszenvedett vereség meggátolta abban, hogy a térségben kezdeményező politikát folytathasson. Azonban az orosz–japán enyhülés eredményeképp 1907-ben aláírt szerződés²²⁰ az ázsiai érdekszférák rendezésével lehetővé tette, hogy 1911-ben határozottabb formában nyújtsanak segítséget a mongoloknak.²²¹

²²⁰ A titkos szerződés megállapodást tartalmazott a két ország ázsiai területeire, ill. a hozzájuk tartozó érdekszférákra vonatkozóan. JAMSRAN 1992: 97; MASATO 1972: 33–48.

²²¹ Az 1907-es orosz–japán szerződést 1910-ben és 1912-ben két újabb titkos megállapodás követte. Ezek eredményeképp a két ország között Ázsiával kapcsolatban fennállt vitás kérdéseket maradéktalanul sikerült tisztázni.

Az, hogy a mongolok terveik megvalósítása érdekében keresték a kapcsolatot a cári kormánnyal annak is köszönhető, hogy a 19. század utolsó felében nagyobb lélekszámú orosz kolónia alakult ki Mongóliában. Ennek előzménye volt, hogy a cári kormány a 19. század végén egyre jelentősebb figyelmet fordított a belső-és kelet-ázsiai területekre. A század utolsó évtizedében fokozta diplomáciai aktivitását, majd a századfordulón több orosz expedíciót is indított a terület – és az itt rejlő lehetőségek – felderítésére.²²²

A Mongóliában élő oroszok²²³ döntő többsége elsősorban kereskedelemmel foglalkozott. A cári kormányra már a 19. század közepén jelentős nyomást gyakoroltak azok az orosz nagyvállalatok – különösen a textilipar képviselői –, akik Európában nem tudtak versenyezni az olcsó angol és amerikai árukkal. Önálló politikát követeltek, amely lehetővé teszi számukra, hogy megszerezhessék a kínai monopóliumok által uralt mongóliai piacot.²²⁴ Az addigi árucserre fokozása²²⁵ és az orosz kereskedők pozícióinak javítása érdekében a cári kormány 1861-ben kereskedelmi konzulátust nyitott Urgában.²²⁶ Ez a távol-keleti régióban csak a század második felében aktivizálódó orosz diplomácia első lépése volt annak érdekében, hogy helyzetét erősítse az országban. Az 1881-ben aláírt mongol–orosz kereskedelmi egyezmény nem nyújtott megfelelő védelmet az orosz áruknak, ezért 1909-ben az orosz Kereskedelmi és Ipari Minisztériumban egy „Különleges hivatalközi tanácsot” hoztak létre a kereskedelem fejlesztése érdekében. A következő évben az intézkedések folytatásaként egy a gazdasági kapcsolatok fejlesztésének lehetőségeit feltáró „expedíciót” indítottak Mongóliába.²²⁷

Az intézkedések hatására a kereskedők helyzete némiképp javult.²²⁸ Ezt volt hivatva elősegíteni az 1912-ben Moszkvában létrejött „Orosz exportszövetség”²²⁹ is, amelynek vezetője

²²² Kozlov 1899–1901 között járt Mongóliában és Tibetben, majd útját egy évtizeddel később megismételte. Első útjáról szóló beszámolója magyar nyelven is olvasható: KOZLOV 1950. Hasonló expedíciót vezetett Aleksei Matveyevich Pozdnev 1892–1893-ban Mongóliába. Naplóját az Orosz Földrajzi Társaság 1896-ban adta ki Szentpéterváron. Angol fordítása 1971-ben jelent meg Bloomingtonban. POZDNEEV 1971. I. M. Maiskii 1919-ben járta be Mongólia nyugati megyéit – Uvs és Khovd aimagokat –, és itt szerzett tapasztalatairól írta *Sovremennaya Mongoliya* című könyvét 1921-ben Irkutszkban. MAISKII 1921. 2. kiadása: MAISKII 1959.

²²³ Maiskii az itt élő kínaiak számát 100 000-re, az oroszokét 5000-re tette. MAISKII 1959: 30.

²²⁴ A Mongóliába irányuló orosz kereskedelemben a textilipari termékek voltak a legfontosabbak, azonban 1899–1909 között a kivitel drámaian, több mint 50%-kal csökkent. A vas- és acélipari termékek, fa stb. csak ezt követően szerepeltek az exporttermékek sorában. Mongóliából elsősorban élőállat és Kínából származó termékek – pl. tea – érkeztek Oroszországba. ENDICOTT 1999: 61.

²²⁵ 1860-ban nyílt az első kereskedelmi kirendeltség, és egy évvel később a konzulátus. PÜREVJAV 1968: 93.

²²⁶ OCHIR 2004/4: 190–191.

²²⁷ ENDICOTT 1999: 59–68.

²²⁸ Az orosz kereskedelem és ipar 19. századi mongóliai előretérése a konzulátusok megnyitása után is jelentős volt. 1891 és 1908 között az oroszok Mongóliába irányuló kivitele 22%-kal, míg a mongol kivitel 56,6 %-kal nőtt. SHIRENDEB – NATSAGDORJ 1968: 245; ZLATKIN 1950: 76.

²²⁹ Halha Oroszoos gadaadad ed baraa gargakh nökhörlöl. SHIRENDEB – NATSAGDORJ 1968: 245; Or. Russkoye eksportnoye tovarishchestvo. ZLATKIN 1950: 77.

P. P. Ryabusinsky²³⁰ volt. Ez az exportszövetség később a konzulátusokhoz hasonlóan Urga után Uliastai-ban is képviselőt nyitott.²³¹

1911-ben Mongóliában már az év elején felerősödtek a mandzsu hatalommal szembeni elégedetlenség hangjai, hiszen az udvar nem hagyott fel a fentebb már említett „Új kormányzati elképzelés”²³² szellemében meghozott intézkedések bevezetésével. Tavasszal a Qing-kormányzat egy újabb 16 pontból álló iratban közölte szándékait a mongolokkal, majd a nyáron ismét egy a hagyományos nomád életmódot jelentősen korlátozó lépést tett. Minden mongol járásban mandzsu és mongol hivatalnokok részvételével szántóterületek kialakítását felügyelő és irányító hivatalokat állítottak fel. Ezek az irodák a mongol igények legcsekélyebb mértékű figyelembevételével adtak ki engedélyeket szántóterületek kialakítására. Az intézkedések hatására jelentősen megnőtt a Mongóliába települő kínaiak létszáma. Ezt biztosan kijelenthetjük annak ellenére is, hogy ekkor az országban élő kínaiak számára vonatkozóan meglehetősen ellentmondásos adatok állnak rendelkezésünkre.²³³ A kínaiak tömeges letelepedése egyébként már néhány évvel korábban megkezdődött. Erről Kozlov 1907–1909-es mongóliai expedíciójának leírásában már tudósítást ad.²³⁴

A Qing-udvar új elképzelései a buddhista kolostori rendszerrel szembeni szankciók lehetőségét is felvetették. Ezzel kapcsolatban érezhetően változott a mandzsu hozzáállása. A mongol buddhista kolostorokat, illetve a főlámát már közel sem tekintették olyan sérthetetlennek, mint a korábbi évszázadokban. A mandzsu kormányzat talán úgy vélte, a 18–19. században a vallás elvégezte azt a feladatot, amit neki szántak. A mongol társadalomban betöltött szerepe, illetve a bogd geegen egyre erősödő befolyása miatt már inkább nyugtalanította a hatalmat. A változtatásra azonban már nem maradt idő, hiszen 1911-ben gyökeres fordulat következett be.

Júliusban a mongol előkelők és magas rangú lámák tanácskozással érkeztek Urgába, hogy megvitassák Peking Mongóliával kapcsolatos reformterveit. Az összejövetel egyik

²³⁰ P.P. Ryabushinsky (1871–1924). Egy a 20. század elejei orosz gazdasági életben jelentős befolyással bíró gyáriparos és bankárcsalád tagja. Irányításával létrehozták a „Mongóliai Kereskedelmi Expedíciót” (or. Moskovskaya Torgovaya Ekspediciya v Mongoliju), melynek feladata a mongóliai orosz kereskedelem lehetőségeinek felmérése volt. A tapasztalatokat egy hasonló című gyűjteményben publikálták. ENDICOTT 1999: 59.

²³¹ ZLATKIN 1950: 77; ENDICOTT 1999: 60.

²³² URANGUA 2009; MEI-HUA LAN 1999 27–38.

²³³ Jamsran, L. értekezésében egy orosz forrásra (D. Isaev: *Az orosz Távol-Kelet jelenlegi helyzete* című munkája) hivatkozva az ekkor elkobzott mongol területeket 4 905 000 gyeszjatyinában (1gy=2400 négyzetméter) határozza meg, ugyanakkor az ezen a területen letelepedett kínaiak létszámát 350 000 főben adja meg, ami meglehetősen magas szám Mongólia akkori lakosságához viszonyítva. Ezzel szemben Maiskii I. M. 1959-ben megjelent munkájában 100 000-es kínai létszámról beszél. Véleménye szerint közülük 70 000 fő kereskedelemmel foglalkozott. MAISKII 1959. A gyeszjatyina átváltásáról, szerepéről lásd: KLJUCSEVSKIJ 2009: 111–113.

²³⁴ KOZLOV 1923: 22.

irányítója Mijiddorjiin Khanddorj volt, aki korábbi diplomáciai útjainak köszönhetően jól érzékelte, hogy Kínában akár drasztikus változások is bekövetkezhetnek. A bogd hallgatólagos beleegyezése lehetőséget teremtett a további szervezkedésre, így még a nyár elején a főváros közelében található Bogd uul egyik völgyében da lam Tserenchimed és Handdordzs²³⁵ vezetésével a mongolok Qing Birodalomtól való elszakadásának lehetőségéről tanácskoztak. Azért, hogy terveik megvalósításával kapcsolatban kipuhatolják Oroszország véleményét,²³⁶ egy kisebb delegációt küldtek az orosz kormányhoz.²³⁷ A bogd gegén hozzájárulását adva a tervhez egy levélben vázolta elképzeléseiket II. Miklós orosz cárnak. Megegyezést ajánlott, kérte, hogy a cári kormány ismerje el Mongólia függetlenségét. Javasolta egy új, átfogó kereskedelmi szerződés megkötését, és az orosz transzszibériai vasút és postaszolgálat közös fejlesztését is.²³⁸

Az elszakadási törekvések okai között itt már deklaráltan jelenik meg, hogy a mandzsu udvar nem csak általában a mongolok számára elfogadhatatlan lépéseket tesz – és ezért érkezett el az idő a különválásra –, hanem a mongol buddhizmus társadalmi pozícióit is gyengíteni igyekszik. A mongolok elszakadás melletti érveiket 1911. június 29-én egy az orosz cárnak szánt ún. 21 pontos iratban foglalták össze, amiben a mongolokat általánosan érintő negatív hatások tárgyalása mellett teret adtak a vallás pozícióinak gyengítését, illetve az egyházi jövedelmek és a kolostori vagyon elherdálását felsoroló példákknak is.²³⁹

²³⁵ A teokratikus mongol állam diplomáciai és politikai életének két vezetője: da lam Tserenchimed (1869–1914) az első kormány miniszterelnöke és belügyminisztere, Mijiddorjiin (chin van) Khanddorj (1869–1915) a külügyminisztere volt. Egyes kutatók álláspontja szerint maga Khanddorj volt a mongol politikai élet tényleges irányítója. Már a dalai láma Mongóliába érkezésekor részt vett a tárgyalásokban, és az orosz orientáció egyik legfontosabb támogatója volt. Vö: JAMSRAN 2000: 50–66.

²³⁶ A bogd geegen már július közepén tárgyalt az Urgába akkreditált orosz konzullal. BATSAISKAN 2008: 27.

²³⁷ A küldöttséget Khanddorj vezette, tagja volt még Tserenchimed és gün Khaisan is. SHIRENDEB 1999: 26. A listát Batsaikhan újabb hat emberrel egészíti ki: Gombosüren, Lam Jamba, Lamjav, Luvsan, Yeröolt mint összekötő és Abiduev tolmácsként. BATSAIKHAN 2008: 29. Nakami „titkos” delegációt említ, ami július 11-én hagyta el a mongol fővárost, amiről V. N. Lavdovszkij július 28-án táviratban tájékoztatta az orosz kormányzatot. NAKAMI 1999: 70–71.

²³⁸ URANGUA 1997; DENDEV 1934: 12–14. Meg kell jegyeznünk, hogy az idézet nem pontos. Az itt közölt idézet valószínűleg két pont összeolvasásából született. Véleményem szerint Dendev ilyen nem közöl, bár úgy tűnik, ő sem pontos, mert kötetében a 21 pontból csak 20 szerepel.

²³⁹ DENDEV 1934: 6–15. E kötet 4. része egy sorozatnak, mely az első népi kormány létrejöttének 13. és a Mongol Népköztársaság kikiáltásának 10. évfordulójára jelent meg. Az első három rész A. Amar munkája a forradalom előtti időszakról, a negyedik Dendev fenti kötete, míg az ötödik rész a Kh. Choibalsan, D. Losol és G. Demid nevével fémjelzett összefoglalás a népi forradalom eseményeiről. Ez utóbbit Balogh Péter dolgozta fel 2004-ben megvédett doktori disszertációjában. Az eredetileg 1934-ben megjelent munkát a Mongol Népi Forradalmi Párt 1979-ben D. Dash szerkesztésében cirill betűs átírásban belső használatra újra kiadta. DASH 1979. Dendev 1911-ben a független mongol kormány Belügyminisztériumában mint mandzsu fordító kapott állást, hivatali karrierje a forradalmi kormány igazságügyminiszteri pozíciójáig repítette. Az államélet mellett a tudományos életben is fontos szerepet játszott: 1932 és 1941 között a jelenlegi Mongol Tudományos Akadémia elődjének számító Tudományos Társaság elnöke is volt. A 21 pontos nyilatkozat halha mongol átírata megtalálható a Mongol Állami Történeti Levéltárban is. FA-4. HN-22.

A bogd gegén tisztsége – sokkal inkább, mint az akkor regnáló személye – a hozzá kapcsolódó történeti hagyomány alapján a mongolok hagyományos függetlenségét jelképezte, és a tisztség spirituális jellege a világi politika fölé emelte. Ez és az ennek következtében kialakult társadalmi konszenzus tette lehetővé, hogy a 20. században a 8. bogd a független mongol állam jelképévé válhasson. 1911 nyarán az orosz cári udvarhoz delegált küldöttség már az ő nevében tárgyalta az esetleges orosz–mongol együttműködésről. A cári udvar végső célja Mongólia gyarmatosítása volt, de mivel ehhez nem látták elérkezettnek az időt, elutasították a mongolok kérését.²⁴⁰

A Teokratikus Mongol Állam létrejötte

Az 1911. október 10-én Wuchangban kirobbant felkelés és az azt követően Kínán végigsöprő mandzsuellenes mozgalom véget vetett a kínai császárság intézményének.²⁴¹ A Qing-dinasztia bukása merőben új helyzetet teremtett a térségben. A dinasztiahoz tartozó tartományok egymást követve szakadtak el a központi hatalomtól,²⁴² melynek nyomán a mongolok is lehetőséget láttak a függetlenség kivívására. Az oroszok pedig arra, hogy kihasználva a korábbi mongol követjárásokat, a lehető legkisebb erőfeszítés nélkül vessék meg lábukat az országban. A cári kormány azonban a kedvező lehetőség ellenére sem lépett, inkább kivárt.

Október közepén oroszországi útjáról Khanddorj visszatért a mongol fővárosba, majd a nem sokkal később mongol előkelők kinyilvánították, hogy céljuk Mongólia Kínától való elszakadása, és létrehoztak egy „Ideiglenes Hercegi Bizottságot”²⁴³ az ezzel kapcsolatos intézkedések irányítására. Két nap múlva a bogd gegeen nevében a mandzsu helytartónak átadták kiáltványukat, melyben követelték, hogy a kínaiak hagyják el az országot,²⁴⁴ másnap pedig a mongol néphez fordulva kihirdették Mongólia függetlenné válását.²⁴⁵

Az Urgában és Uliastaiban székelő mandzsu ambanok hamarosan elhagyták az országot, így a mongolok elérkezettnek látták az időt az államformát érintő tényleges lépések megtételére

²⁴⁰ BATSAIKHAN 2008: 34–35.

²⁴¹ JORDÁN – TÁLAS 2005: 55–62; GERNET 2001: 471–476.

²⁴² SALÁT 2010: 86; GERNET 2001: 472–473; YU 1991; YE 2020. <http://yris.yira.org/wp-content/uploads/2020/10/Essay-4-updated.pdf> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 25.)

²⁴³ 1911. november 18. *Khalkhiin khüreenii бүх кhergiig yörөнkhүүлөн түр shiitgekх gazar*. SHIRENDEB 1999: 27. A levél pontos datálásában eltérnek a vélemények, mert az eredeti szöveg a „fehér disznó év 10. hónap 18. napját” adja meg, de Jamsran jegyzetében 1911. december 7-ét említi. JAMSRAN 1992: 9.

²⁴⁴ JAMSRAN 1992: 10. Jamsran nem közli a teljes dokumentumot. Egy teljesebb szöveget közöl: SANDAG 1982: 111. Az eredeti dokumentumot sikerült megtalálni a Mongol Állami Központi Levéltárban. FA-29. HN-4. H2-3.

²⁴⁵ ZLATKIN 1934: 13; GREKOV – SHIRENDEV 1955: 250.

is. 1911. december 29-én²⁴⁶ még a mandzsu korban meghonosodott szertartásrend szerint Mongólia kánjává emelték a mongol buddhizmus vezetőjét, a 8. bogd gegént.²⁴⁷ Az egyházfő hivatalos megnevezése ezután „a vallást és a világi törvényt egyesítő napfényes Szent kán”²⁴⁸ lett. A főláma átvette uralkodói jelvényeit,²⁴⁹ a felszenteléssel új időszámítás vette kezdetét,²⁵⁰ és Mongólia fővárosának nevét Niislele Khüree-re („Kolostor Főváros”) változtatták. A bogd kánna avatása okán kiadott parancsában elfogadta a kinevezést, és felszentelése alkalmából kitüntetések, valamint kiválasztott idős alattvalóinak ajándékokat adott át.

A 8. bogd geegen kánna emelése után személyében egyesítette a mongol történeti hagyományban két törvényként emlegetett hatalmi ágakat, az egyházi és a világi irányítást,²⁵¹ ezért saját hivatalán kívül létrehozta öttagú kabinetjét, amelyben az újonnan létrejött mongol minisztériumok vezetői vettek részt.

A függetlenség kikiáltásával az államforma megváltoztatására is lehetősége nyílt az ország új vezetésének. A főláma káni trónra ültetésével az ország feudális jellegű teokratikus állammá alakult. Azzal, hogy a 8. bogd az ország világi vezetőjévé vált, Mongólia történetének egy olyan fejezete kezdődött, melyre korábban nem volt példa. A mongol buddhizmus vezetője világi jogokat kapott és korlátlan uralommal bíró uralkodóvá vált. Rendelkezett a miniszterek kinevezésével és leváltásával kapcsolatban, akik csak neki tartoztak felelősséggel, így személyén keresztül az állam politikai életében is egyre nagyobb befolyásra tett szert az egyház. Uralkodási korszakában a mongol buddhizmus és kolostori rendszer soha nem látott mértékben növelte politikai hatalmát Mongóliában.

Az ország közigazgatási rendszerében nem történt hangsúlyos változás, a bogd geegen kormánya jelentős mértékben nem módosított a mandzsu uralom alatt bevezetett igazgatási

²⁴⁶ A pontos dátummal kapcsolatban itt is meglepően megoszlanak a vélemények. A feldolgozások egy része 1911. december 16-át fogadja el, bár az eredeti szöveg *tsagaagchin gakhai jiliin övliin dund sariin shiniin yes* („fehér disznó év tél középső havának új 9”-ét) említi, amit Jamsran 1911. december 28-ként értelmez. JAMSRAN 1992: 13. Urangua szintén december 29-ét jelöli meg pontos dátumként. URANGUA 1997: 40. Napjainkban ez a beiktatáshoz kötődő nemzeti ünnep napja is. A forrásokban természetesen a mongol időszámítás szerinti meghatározás szerepel. Mongol Állami Központi Levéltár FA-6 HN-511. b.4.

²⁴⁷ A szertartás végrehajtásának némi praktikus akadálya is volt, mivel az évszázados mandzsu uralom alatt Mongóliában nem volt kormányzati palota, így a szertartásra a Dechingalav kolostor keleti területén található Dorjvavaran templom mellett felépített épületben (*töriin ordon-ger*) került sor.

²⁴⁸ Halha *shashin töriig khoslon barigch naran gerelt bogd khaan*.

²⁴⁹ A mongol kánok legfontosabb uralkodói jelvénye a káni pecsét volt, ennek megfelelően kánna szenteléskor a bogd is rendelkezett ilyennel. A pecséten az első bogd geegen, Öndör Geegen Zanabazar által alkotott *soyombo írás* kezdő jele is helyet kapott, ami azóta a mongol állam jelképévé vált, ma is a mongol nemzeti lobogó eleme.

²⁵⁰ 1911. december 30. Mongol Állami Központi Levéltár FA-4.HN-35. Az új időszámítás kezdő évének megnevezése: „*olnoo örgögdson 1-geer on*” („sokak által trónra emelt első éve”).

²⁵¹ A Yuan-kortól eredeztethető a mongol történeti hagyományban a két törvény hagyománya, amely a szakrális és világi vezetést két különálló, de egyenrangú erőként kezeli. Ezt a két hatalmi ágat egyesítette hatalomra kerülésekor a 8. bogd geegen.

rendszeren. A mandzsuk kivonulásával a közigazgatás fontos helyei üresedtek meg, az ambanok kénytelenek voltak elhagyni hivatalukat, így az ország legfelső vezetése és a kisebb közigazgatási egységek közötti láncszem kiesett. A kán a közigazgatás zökkenőmentes működése érdekében rövid időn belül saját embereit nevezte ki a megüresedett pozíciókba.

Mongólia új kormányzati rendszerében az erősen teokratikus jelleg vált meghatározóvá. A világi előkelők mellett egyre több főláma vállalt szerepet a politikai életben, illetve a különböző világi tisztségek adományozása mellett a kolostoroknak juttatott anyagi javak is egyre jelentősebb mértékben nőttek. A miniszteri, vagy azzal megegyező rangú pozíciók megszerzésével a főlamák kezdték kiszorítani a politikai életből a világiakat, ők alkották a bogd legbelső, legbefolyásosabb körét, így a politika meghatározó szereplőivé váltak.

Az 1912-ben létrehozott Általános Igazgatási Minisztérium felállításakor a kolostori hierarchia egyes képviselői félve attól, hogy ez a kormányzati intézmény esetleg csorbíthatja újonnan megszerzett kiváltságaikat, rákényszerítették a bogd gegént, hogy hozzon létre egy olyan intézményt, mely kormányzati kérdésekben biztosítja a vallás befolyását. Ennek a nyomásnak engedve jött létre a Vallásügyi Minisztérium, melynek vezetője chin van Badamdordj (?–1920), helyettese pedig da lam Dashjav lett, aki később az ország nemzetközi státuszát meghatározó 1915-ös orosz-kínai-mongol háromoldalú tárgyalásokon a mongol delegáció vezetője volt.²⁵²

A minisztérium megalapítását követően szinte azonnal a legfőbb kormányzati szervvé vált, mely az évek során kialakult mongol kormányzati struktúrában közvetlenül a főláma-kán után következett. A később létrehozott parlament, illetve az első kormányzati döntéssel létrehozott minisztériumok is alacsonyabb szintet képviseltek. Mivel a bogd gegeen teljes vétőjoggal rendelkezett, és a Vallásügyi Minisztérium is felülbírálhatta az egyes döntéseket, gyakorlatilag két lépcsőben is megvalósult a buddhista lámák politikai befolyása. A későbbi években egyre több és egyre fontosabb kormányzati tisztségeket is magas rangú vallási méltóságok töltöttek be. 1914-ben a Vallásügyi Minisztérium vezetését da lam Dashjav vette át, később őt Badamdorj követte a poszton.

Mivel a miniszterek kinevezésében és visszahívásában az uralkodónak szabad keze volt, semmi sem akadályozta abban, hogy csak a feltétlen híveit juttassa magas hivatalokhoz. Az 1921-es forradalomig nem is dokumentáltak olyan ellenvéleményt, mely a mongol állam- és egyházfő kinevezési politikáját kritizálta volna.

²⁵² Halha *Shashin törd tuslagch saidiin yaam*. URANGUA 1997: 41; SANDERS 1996: 54.

Kísérletek az ország nemzetközi elismertetésére

A teokratikus kormány külpolitikája és az 1912-es orosz–mongol szerződés

A modern mongol állam kialakulásának utolsó fejezete a Qing-dinasztia hatalmának összeomlása után, a magát immár függetlennek tekintő Teokratikus Mongol Állam körül kialakult diplomáciai viták időszakában vette kezdetét. A folyamat közvetlenül a függetlenség kikiáltása után kezdődött, mikor a teokratikus kormányzat lépéseket tett annak érdekében, hogy létét a külföld vezető hatalmaival elismertette kiszabaduljon szomszédjai harapófogójából. Ezt a törekvést azonban nem sikerült maradéktalanul megvalósítani. A formálódó új államnak egyetlen jelentősebb hatalom sem szentelt elég figyelmet, így a bogd és a kormányzat politikai mozgástere jelentősen leszűkült. Az ország területi integritását pusztán szomszédjaival kötött politikai alkui biztosíthatták volna, ahogy azt – évtizedes küzdelmek után – Mongólia későbbi függetlenné válása is bizonyítja.

Az új mongol kormányzatban a külügyek irányítója a korábban megismert Khanddorj volt. Ő tette a legnagyobb erőfeszítéseket annak érdekében, hogy a független mongol állam szempontjából legfontosabb külpolitikai kérdést, az állam nemzetközi elismertetését el tudják érni.²⁵³ Az újonnan kikiáltott – magát függetlennek tekintő – önálló Mongólia külpolitikája elsősorban a Kínától való teljes elszakadást célozta, lehetőleg úgy, hogy az önállóságot az északi szomszéd Oroszország is maradéktalanul tiszteletben tartsa. E törekvést azonban nem koronázta siker. A függetlenség kikiáltása és a bogd geegen trónra emelése után alig egy évvel már körvonalazódtak a kudarc lehetőségei. Mongólia 1911-ben nagyon rossz gazdasági helyzetben volt, és kiszolgáltatottságát Oroszország azonnal kihasználta:²⁵⁴ óvatos manőverezésbe kezdett annak érdekében, hogy úgy szerezzen stabilabb mongóliai pozíciókat, hogy közben az új kínai kormányzattal sem romoljon meg a viszonya.

Az 1911 őszi mongóliai változások hatására a környező országokban élő mongol nyelvű népesség soraiban újult erővel lobbant fel az anyaországhoz való csatlakozás vágya. Mivel Oroszországnak Dél-Szibéria burjátok lakta vidékeitől eltekintve nagyobb mongolok lakta területei nem voltak, ezért értelemszerűen a Kínában élő mongol nyelvű lakosság soraiban

²⁵³ Már jóval 1911-et megelőzően folytatott tárgyalásokat az oroszokkal az esetleges mongol függetlenséggel kapcsolatos álláspontjukról. BATSAIKHAN 2008: 4–9.

²⁵⁴ YASKINA 2007: 34–36.

kialakult függetlenségi, illetve csatlakozási mozgalom bírt nagyobb jelentőséggel a térségben bekövetkező változások szempontjából.

1912. január elején a kínai Barga területen²⁵⁵ robbant ki felkelés a kínaiak ellen. A terület mongol pásztorai lázadtak fel, hogy csatlakozzanak az anyaországhoz. A függetlenségi mozgalom jellegét tekintve jóval közelebb állt a Külső-Mongóliában 1911-ben bekövetkezett eseményekhez, mint a korábbi évtizedek duguilang mozgalmához, hiszen a Bargában kirobbant megmozdulást is a helyi mongol előkelők vezették. A felkelők elfoglalták Hailart, és győzelmeiket látva több járás lakói is csatlakoztak hozzájuk. Elüldözték a kínai adminisztráció képviselőit, elismerték maguk felett a bogd gegén hatalmát és kimondták csatlakozási szándékukat Külső-Mongóliához.²⁵⁶

Az új mongol kormány számára nagyon csábító volt a lehetőség, hogy az országot a Barga-területek és Belső-Mongólia magukhoz csatolásával erősíthessék. Ez a függetlenség kivívásával együtt – illetve után – nagy ajándéka lett volna a sorsnak. Terveik megvalósítása érdekében már az 1911 nyarán Szentpétervárra utazott küldöttség²⁵⁷ is folytatott ilyen irányú tárgyalásokat. Az orosz cár, II. Miklós azonban Mongólia teljes függetlenségét sem volt hajlandó elismerni, arról pedig hallani sem akart, hogy Mongólia Kína kárára gyarapítsa területét.²⁵⁸

1912 elején mind az oroszok, mind a mongolok megkezdték a tárgyalásokat a Yuan Shikai (1859–1916) vezette új kínai kormánnyal.²⁵⁹ Az orosz–kínai tárgyalások nem vezettek jelentős eredményre annak ellenére, hogy a cár többször is megpróbálta „jobb belátásra bírni” a mongolokat, és a bogd gegeent a Kínához való önkéntes visszatérésre biztatta. Természetesen a mongol kormány ettől mereven elzárkózott, ahogyan Kína is elutasította az esetleges mongol autonómiát,²⁶⁰ de Kínát viszonylagos gyengesége akadályozta érdekei maximális érvényesítésében.

A kialakult helyzetben az oroszok a korábbinál jóval határozottabb, kezdeményezőbb politikával léptek fel. Az orosz diplomácia elképzelése a következő volt: Oroszország

²⁵⁵ A Barga terület a Hulun Buir fennsíkon található, északkeletre nyúlik az Argun folyó, és a Nagy Hinggan hegység nyugati része között. A mai Belső-Mongol Autonóm Tartomány része és földrajzi értelemben kapcsolatban áll a mongol sztyeppével. Az itt élő különböző népesség – mongol, kínai, orosz – találkozási pontja, a térség fontos kereskedelmi útja vezet itt. ZATSEPINE 2017: 26.

²⁵⁶ URANGUA 2006: 42.

²⁵⁷ Az 1911 augusztusában Khanddorj vezetésével Szentpétervárra érkezett delegáció. A tárgyalásokon nem csak a függetlenség lehetőségéről, de a gazdasági kapcsolatok fejlesztéséről is tárgyaltak. Az orosz tárgyaló delegációt P. A. Stolipin vezette. URANGUA 2006: 31.

²⁵⁸ ZLATKIN 1950: 85.

²⁵⁹ YASKINA 2007: 38.

²⁶⁰ URANGUA 2006: 53.

támogassa Mongóliát, a terület kapjon részleges önállóságot Kínán belül, Kína pedig garantálja a mongol autonómiát és azt, hogy nem állomásoztat haderőt az országban, illetve mindkét fél ismerje el az oroszok kereskedelmi jogait a térségben.²⁶¹ Az volt a céljuk, hogy a kínai kereskedelmi monopóliumokat teljes egészében kiszorítsák Mongóliából, így teremtve meg az orosz tőke számára a régen áhított lehetőséget Mongólia piacainak elfoglalására. Az elképzelések e durva formában természetesen nem voltak alkalmasak egy szerződés megkötésére, így az 1912-es évben gyakorlatilag folyamatos volt az egyeztetés a cári Oroszország és Mongólia diplomatái között.²⁶²

Az orosz álláspont a két országgal folytatott tárgyalások folyamán csak mérsékelten módosult, köszönhetően annak, hogy a három ország közül ekkor Oroszország helyzete volt a legstabilabb. A japán–orosz szerződések némiképp megkötötték ugyan a cári kormány kezét, de ennek ellenére az itt szereplő három fél közül még mindig Oroszország távol-keleti státusa volt a legerősebb, és katonai potenciálja a legnagyobb. Leszámítva természetesen a japánokat, akik tartva magukat a fent említett szerződésekhez, egyelőre nem akartak a Külső-Mongóliával kapcsolatos politikai kérdésekbe beavatkozni, hiába kereste a kapcsolatot a japán vezetéssel – az orosz diplomácia határozott tervei miatt – kissé reményt vesztett mongol kormányzat. A bogd geegen az 1912-es orosz–mongol tárgyalások szünetében Tserenchimed vezetésével küldte tárgyaló delegációját Japánba,²⁶³ a próbálkozás azonban nem járt sikerrel. A követeket nem akarta fogadni a japán kormány és Hailarban feltartóztatták őket.²⁶⁴ Így a mongolok számára az egyetlen lehetőség az oroszokkal történő megállapodás maradt.

Ugyanakkor a mongol kormány már ekkor is megpróbált mindent elkövetni a nemzetközi elszigeteltségből való kitörés érdekében, és tájékoztatta a jelentősebb európai nagyhatalmak és az Egyesült Államok Harbinban tartózkodó konzuljait a független mongol állam létrejöttéről.²⁶⁵ A mongolok számára sajnos meglehetősen kedvezőtlen módon a megszólított országok nem válaszoltak a kérdésre annak ellenére sem, hogy nem egy közülük kereskedői révén már a mandzsu uralom korszakában is képviseltette magát a távol-keleti

²⁶¹ A tárgyaláson rész vett A. Neratov külügyminiszter-helyettes, Korostovets és G. A. Kozakov a minisztériumból, ketten-ketten pedig a többi minisztériumot képviselték. NAKAMI 1999: 75.

²⁶² Orosz részről a tárgyalásokat I. Ya Korostovets vezette. BATSAIKHAN 2008: 194–196.

²⁶³ YASKINA 2007: 37.

²⁶⁴ A japán kereskedők más országok (Anglia, USA, Németország) képviselőihez hasonlóan természetesen érdeklődtek a mongol piac iránt, azonban úgy gondolták, hogy e viszonylag szerény forgalmat jelentő lehetőség miatt nem érdemes kockáztatni a cári kormánnyal nehezen kialakított békét.

²⁶⁵ Az itt felsorolt államok mellett még Dánia, Hollandia, Belgium és az Osztrák–Magyar Monarchia is kapott hasonló tájékoztatást, illetve kezdeményezést a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok felvételére. BATSAIKHAN 2008: 235; URANGUA 2006: 65. Mongol Állami Központi Levéltár. FA-4. HN-39.

térségben, így a mongol területeken is.²⁶⁶ Távolmaradásuk is bizonyítja, hogy a Belső-Ázsiában a század elején, illetve a tízes években zajló események világpolitikai szempontból sajnos háttérbe szorultak. A mongolok egész 20. századra kiható problémája volt, hogy a külföld érdektelensége miatt nem volt lehetőségük kitörni két hatalmas szomszédjuk szorításából, így számukra egyetlen alternatívaként a köztük való egyensúlyozás maradt.

A hivatalos orosz–mongol tárgyalások 1912 szeptemberében kezdődtek a mongol fővárosban. Az orosz kormány I. Ya. Korostovetset, a kínai orosz követet nevezte ki a tárgyaló delegáció vezetőjének.²⁶⁷ A tárgyalások eredményeképp 1912. november 3-án írták²⁶⁸ alá a fővárosban²⁶⁹ azt az orosz–mongol megállapodást, amely az 1921-es mongol forradalomig meghatározta a két ország viszonyát. A szerződés érezhetően nem két egyenjogú fél megállapodását rögzíti.²⁷⁰ Oroszország minden kérdés tekintetében rákényszerítette akaratát Mongóliára. Ezzel a szerződéssel kézzelfoghatóvá tette az 1907-es japán–orosz szerződésben foglalt megegyezést, amely a belső- és kelet-ázsiai területek befolyási övezetekre való felosztásáról szólt.²⁷¹

Az orosz diplomáciának gyakorlatilag az összes tervét sikerült megvalósítania. Rögzítették a két ország határait, vállalták, hogy segítik a mongol kormány autonómiára való törekvéseinek beteljesülését, segítséget nyújtanak a fegyveres erők felállításához. Elérte, hogy Mongóliával, illetve a térséggel kapcsolatban semmilyen kérdésben ne születhessen döntés az orosz kormány megkerülésével. Ugyanakkor a térségben érdekelt nagyhatalmaknak – a briteknek, japánoknak – jelezte azt is, hogy amennyiben a szerződésben foglaltakat a kínai kormány elismeri, az oroszok nem fogják ellenezni Kína mongol területek feletti területi fennhatóságát.²⁷²

Az autonómia rögzítése, az 1913-as orosz–kínai és az 1915-ös kjahtai egyezmény

Az 1911-ben kikiáltott és önmagát önálló entitásként meghatározó új mongol állam nemzetközi elismertetését célzó kormányzati erőfeszítéseket az 1915-ben létrejött orosz–kínai–mongol

²⁶⁶ URANGUA 2006: 56.

²⁶⁷ BOR 1988: 164; BATSAIKHAN 2002: 83.

²⁶⁸ A szakirodalom megegyezik a szerződés datálásában, de Bor említ egy 1912. október 21-én Khüreeben aláírt jegyzőkönyvet is, amely többek között az ország nevének megváltoztatását – *Gadaad Mongol* (Külső-Mongólia) helyett *Mongol Uls* (Mongólia) – is rögzíti.

²⁶⁹ YASKINA 2007: 38.

²⁷⁰ BATSAIKHAN 2008: 312–317. A szerződés angol nyelvű szövegét közli: BELL 1992: 304–305.

²⁷¹ KOTKIN – ELLEMAN 1999: 29.

²⁷² SANJMYATAV 1991: 7.

háromoldalú egyezmény aláírása zárta le. Kétségtelen, hogy az ország nemzetközi státusát rögzítő szerződések között ez a legfontosabb, hiszen mindhárom, a kérdésben közvetlenül érintett fél aláírta, ugyanakkor ez csak a kétoldalú tárgyalások során korábban kialakult helyzet véglegesítése volt. A mongol kormánynak az önállóság kivívásával és annak elfogadtatásával kapcsolatos törekvései már korábban kudarcot vallottak, és az 1913-ban aláírt orosz–kínai egyezmény²⁷³ volt az, amely lezárta az ezzel kapcsolatos vitákat. Bár ez a tény talán a mongol diplomácia súlytalanságát és tehetetlenségét sugallja, de be kell látnunk, hogy Khanddorj szakadatlan próbálkozásai ellenére a kérdés nem azoknál a tárgyalóasztaloknál dőlt el, ahol Mongólia képviselői is helyet foglaltak. Az 1905-ben aláírt orosz–japán békeszerződés és annak háromszor ismételt (1907, 1910, 1912) titkos megerősítése²⁷⁴ után a Külső-Mongólia nemzetközi státusának meghatározását célzó egyezkedés irányítása nyilvánvalóan a cári diplomácia kezében volt. Annak ellenére, hogy 1911-ben a mongolok fordultak a cári udvarhoz, 1913 végére, 1914 elejére már maguk is szembesültek azzal a ténnyel, hogy az oroszok bevonása a tárgyalásokba nem szolgálta egyértelműen a mongol érdekeket. Tehát 1912 végére, az orosz–mongol kétoldalú szerződés novemberi aláírása után, a mongol külpolitika szinte teljes egészében orosz befolyás alá került.²⁷⁵ A mongol előkelők képtelenek voltak Kínával megegyezésre jutni, bár Yuan Shikai kormánya 1913-ra megbékélt a kialakult helyzettel. Belátta, hogy az orosz gyámság alatt álló Külső-Mongólia már olyan falat, amellyel a gyenge és az instabil belpolitikai helyzet miatt bizonytalan Kína nem tud megbirkózni.

1913 elején a mongol kormány a megkezdett úton tovább haladva, a novemberi szerződést továbbfejlesztve egyéves katonai egyezményt írt alá az oroszokkal.²⁷⁶ A mongolok engedélyt kaptak egy orosz fegyverekkel felszerelt brigád felállítására, ami a gyakorlatban egy 1900 fős katonai egységet jelentett. Létrehoztak két lovas ezredet, és az egyezmény értelmében orosz katonai kiképzők tevékenykedtek a mongolok mellett. Ezzel az orosz diplomácia határon belülre került, de ahhoz, hogy a kialakult helyzetet maradéktalanul kihasználhassa, a Kínából hallatszó tiltakozást is el kellett hallgattatnia.

Az 1912-es orosz–mongol szerződés nemzetközi elismertetése érdekében az oroszok előbb tárgyalóasztalhoz kényszerítették a kínaiakat, majd az orosz szempontból egyértelműen

²⁷³ YASKINA 2007: 40–41.

²⁷⁴ BATSAIKHAN 2002: 77.

²⁷⁵ BATSAIKHAN 2008: 235–258.

²⁷⁶ 1913. február 16. A szerződés gyakorlatilag konkretizálta az őszi megállapodás katonai vonatkozásait. OCHIR 2004: 79.

sikeresnek²⁷⁷ mondható tárgyalások lezárásaként 1913. október 23-án aláírták az orosz–kínai egyezményt.²⁷⁸ A megállapodás alapját az orosz diplomácia által az utóbbi két évben kivívott mongóliai jogok szentesítése jelentette, s minden fontos kérdésben a mongolok feje felett döntöttek.²⁷⁹ Kína számára a legfontosabb eredmény az volt, hogy a szerződés rögzítette, a mongol területeket mindkét fél Kína elidegeníthetetlen részének tekintette. Oroszország Külső-Mongóliát Kína tartományaként ismerte el, egyúttal mindkét fél elfogadta Külső-Mongólia részleges autonómiáját. Ennek értelmében a szerződés a bogd geegen kormányát külpolitikai kérdésekben a kínai kormány fennhatósága alá rendelte, míg Külső-Mongólia kizárólagos joga saját ügyeinek intézésére, illetve minden az országot érintő kereskedelmi, ipari, gazdasági döntés meghozatalára korlátozódott. Kína vállalta, hogy nem avatkozik be az ország belügyeibe, nem küld haderőt Mongóliába, és nem próbálja újra gyarmatosítani az országot. Ezzel az aláírással Kína is elismerte, hogy a cárizmus tudta és beleegyezése nélkül semmilyen Mongóliával kapcsolatos vitás kérdésben nem született döntés.²⁸⁰ Oroszország egyidejűleg vállalta, hogy a konzul védelmére vezényelt csapatokon kívül nem állomásoztat haderőt Mongóliában, és nem próbálja gyarmatosítani az országot. Az elkövetkezendő években az is kiderült, hogy a kínai fennhatóság csak fikció. A szerződések erre vonatkozó pontjai csak arra voltak hivatottak, hogy leplezzék az egyre erősödő orosz térnyerést.

Természetesen a mongol kormány nem hagyta szó nélkül, hogy a két szomszédos ország gyakorlatilag a fejük felett döntött az ország sorsáról.²⁸¹ 1913 decemberében mongol követség érkezett az orosz fővárosba, amely december 16-án egy jegyzékben rögzítette, hogy a mongol kormány nem ismeri el a szerződést, amit a mongolok megkérdezése nélkül kötöttek. Jelezte, hogy a mongol kormány fenn kívánja tartani a jogot arra, hogy Kínával való viszonyát saját maga határozza meg. A cári diplomácia azonban hamarosan sarokba szorította a küldötteket, és azzal fenyegette a mongolokat, hogy a tervek elutasítása esetén minden támogatást megvon az országtól.²⁸²

1913 végén Japán újra bekapcsolódott a Belső-Ázsia feletti politikai fennhatóságért folytatott harcba. Felajánlotta segítségét a mongol területek (Mongólia, Barga, Belső-

²⁷⁷ Az orosz külügyminiszter arra utasította a pekingi orosz követet, mindent tegyen meg azért, hogy a mongol kérdést tisztázó tárgyalásokba a kínai felet is bevonják. BATSAIKHAN 2002: 87.

²⁷⁸ SANJMYATAV 1991: 38–39.

²⁷⁹ MAGSARJAV 1994: 51–52. A szerződés angol nyelvű szövegét közli: BELL 1992: 305–306.

²⁸⁰ MAGSARJAV 1994: 52–53.

²⁸¹ A *Mongol tiiikhiin deej bichig* című forrásgyűjtemény közöl egy kiáltványt, amelyben a mongol kormány tiltakozik az egyezmény ellen. A levelet 1913. november 4-én keltezték, amelyre a Niislel Khüreeben székelő orosz konzul, Miller 1913 decemberében válaszolt. Lásd: JAMSRAN 1992: 41.

²⁸² BATSAIKHAN 2008: 212–214.

Mongólia) egyesítésére, illetve Mongólia teljes függetlenségének kialakításához. Cserébe a mongóliai vasúti koncessziókat szeretne volna megszerezni, továbbá kereskedelmi kiváltságokat, területi jogokat kért, tehát olyan „lehetőséget”, amivel némiképp csökkenthetnék a térségben kialakult orosz hegemoniát. A mongol fővárosban tartózkodó orosz konzul természetesen tudomást szerzett a tárgyalásokról, és jelentése alapján az orosz külügyminisztérium az orosz–japán szerződésekre hivatkozva azonnal számon kérte a japán kormányon a mongóliai tevékenységét. A japánok nem voltak elég elszántak, és a határozott orosz fellépés hatására most is visszaléptek, így a mongoloknak le kellett mondaniuk arról, hogy japán segítséggel törjenek ki az egyre terhesebb orosz gyámság alól.

A mongol területek státuszának rögzítéséről szóló háromoldalú tárgyalások végül 1914 őszen indultak meg Kjahtában és nyolchónapig tartó maratoni ülések után vezettek a megállapodáshoz.²⁸³ A tárgyalások Oroszország teljes diplomáciai győzelmét hozták. Sikerült végigvinniük korábbi terveiket, így a háromoldalú szerződés gyakorlatilag az 1912-es orosz–mongol és az 1913-as orosz–kínai megállapodások véglegesítését jelentette. Mongólia és Kína egyaránt elismerte és elfogadta Oroszországnak a másik állammal kötött szerződését. „Külső-Mongólia a Köztársasági Kína második évének 11. hónap 5-én, ill. Oroszország által 1913. október 23-án megkötött orosz–kínai egyezményt elismeri.” – olvashatjuk a dokumentum első fejezetében.²⁸⁴ Az 1915. május 25-én aláírt megállapodás véglegesen rögzítette Mongólia nemzetközi státuszát.²⁸⁵ A konferencia végeredményeként Mongólia továbbra is Kína része maradt, de létrejött a mindkét szomszédos ország által elismert Autonóm Mongólia.²⁸⁶ „Külső-Mongólia elismeri Kína fennhatóságát. Oroszország és Kína az Autonóm Külső-Mongóliát elismeri, de Kína részének tekinti.”²⁸⁷ Kína elismerte továbbá a mongol főláma világi hatalmát is: „Kína a jebtsundamba khutagnak (a bogd gegee) Külső-Mongólia káni címét adományozza.”²⁸⁸

A teokratikus mongol állam immár szerződésekben rögzített módon ismerte el, hogy a kínai kormányzattól csak részleges autonómiát kapott. Ezzel együtt is figyelemre méltó, hogy

²⁸³ Batsaikhan a tárgyalások kezdetét szeptemberre teszi. BATSAIKHAN 2008: 275; SANJMYATAV 1991: 12–13.

²⁸⁴ SANJMYATAV 1991: 42. A találkozó teljes jegyzőkönyvét és a szerződés orosz, francia, mongol nyelvű szövegét közli: BATSAIKHAN 1999.

²⁸⁵ A záródokumentum bevezető formulájában rögzítették a tárgyaló delegációk vezetőinek és az aláírásra jogosultaknak a személyét: „Kína, az Orosz Imperátor és Külső-Mongólia tiszta Bogd Jebtsundamba khutagt kánja Külső-Mongólia új állapotából következő nyitott kérdések együttes megbeszélését és az erről való megállapodást kívánva teljes joggal bíró rendkívüli és meghatalmazott követeiket kinevezték: kínai részről Bi Gui Fan generális és Chen Lu. Orosz részről Miller mongóliai követ. Mongol részről Shirendamdin igazságügyminiszter-helyettes, Chagdarjav pénzügyminiszter.” A szerződés szövegét lásd részletesen: SANJMYATAV 2007: 41–43.

²⁸⁶ Halha Avtonomit Mongol Uls.

²⁸⁷ Második fejezet. SANJMYATAV 1991: 42.

²⁸⁸ SANJMYATAV 1991: 43.

még ekkor is működtek a mongol–kínai diplomáciai kapcsolatokban 1691 óta kialakult „régí reflexek”. 1916 januárjában a mongol kormányzat képviselői a szokásjognak megfelelő módon a mandzsu uralom alatt hagyományá vált „kilenc fehér” ajándékkal utaztak Pekingbe, hogy ezt átadva ismerjék el a kínai kormányzatot. A mongol követeket nagy tisztelettel fogadták, s az ajándék átvétele után busás jutalommal bocsátották haza őket.²⁸⁹

A háromoldalú szerződés aláírását követően a mongoloknak még volt egy erőtlén kísérletük arra, hogy a függetlenség megszerzéséhez Japán segítségét vegyék igénybe. A bogd gegen útnak is indította követét a japán császári udvarba, ez a misszió azonban nem érhetett célját, mivel a mongol követeket még saját országuk határának átlépése előtt visszafordították a kínaiak. Az újabb kudarc után a mongol kormány, beletörődve vereségébe, felhagyott a további próbálkozásokkal. Ezt volt kénytelen tenni annál is inkább, mivel az addigi mongol diplomácia több vezető személyisége is ezekben az években távozott az élők sorából,²⁹⁰ így a sorozatos vereségeket követően nem volt, aki tovább folytassa az általuk megkezdett diplomáciai erőfeszítéseket.

Az autonómia elvesztése

Az 1915-ös háromoldalú szerződés aláírása viszonylagos nyugalmat hozott a térségbe. Oroszország és Kína elérte célját, és a mongolok is kénytelenek voltak lemondani a teljes függetlenségről. Az oroszok teljes diplomáciai győzelmet arattak, szinte valamennyi Mongóliával kapcsolatos céljukat elérték – legalábbis látszólag –, és megteremtették a rég áhított lehetőséget az orosz kereskedők és tőke számára, hogy elfoglalják a kínaiak fokozatos háttérbe szorulásával Belső-Ázsiában megüresedett pozíciókat.

A Yuan Shikai halála után, 1916 júniusában hivatalba lépő új kínai államelnök, Li Juanhong (1864–1928) a korábbi kínai állásponthoz ragaszkodva Mongóliát Kína elidegeníthetetlen részének tekintette, bár a kjahtai szerződésben foglaltaknak megfelelően kénytelen volt a bogd gegen hivatalát és személyét elismerni. A történeti hagyományokhoz ő is hű maradt, s az elismerést – mint korábban a Qing császárok – hivatalos pecsét és a beiktatást

²⁸⁹ DENDEV 1934: 138.

²⁹⁰ Khanddorj még 1915 elején, a kjahtai tárgyalások félidejében vesztette életét, és nem sokkal később – rejtett, nem tisztázott körülmények között – da lam Tseerenchimed is meghalt egy a nyugati határterületen vezető útja során.

rögzítő dokumentum adományozásával tette teljessé, amelyet a mongol fővárosban tartózkodó kínai követ közvetítésével juttatott el a főlámához.

A kialakult status quo olyan esemény következtében változott meg, ami mongóliai következményei tekintetében bizonyos értelemben az 1911-es kínai mandzsuellenes felkeléshez hasonlítható. 1917-ben az orosz forradalom győzelmének következtében a bogd geegen kormánya elvesztette a cári orosz kormány támogatását. A mongolok már az októberi események hatására intézkedéseket tettek annak érdekében, hogy az oroszországi változások a lehető legkisebb mértékben legyenek hatással a mongol belpolitikára. A Moszkvában és más orosz városokban tanuló diákokat visszahívták. A cárhű oroszok menekülthulláma a mongóliai orosz kolóniákat is elérte, így hamarosan le is zárták a határokat, hogy megpróbálják megakadályozni a tömeges betelepülést. Ugyanakkor lassan az is nyilvánvalóvá vált, hogy az óriási kiterjedésű orosz–mongol határ hatékony védelme megoldhatatlan, és a következő években kirobbant oroszországi polgárháború idején a bolsevikok és a cárhű csapatok is alkalom adtán felvonulási területként tekintettek a határ közeli mongol területekre. Így a körülmények meglehetősen bizonytalaná tették a mongol kormányt.

A mongol terület védelmére hivatkozva, a „bolsevik veszély” elhárítása érdekében kínai csapatok vonultak be Mongóliába. 1919 elején a kínai kormány követe, Chen Yi (1876–1939)²⁹¹ útján kezdett alkudozni a mongolokkal az autonómia megszüntetéséről.²⁹² Az oroszországi események miatt bevonuló kínai haderő ezekhez a tárgyalásokhoz megfelelő háttérrel biztosított számukra. A kaotikus oroszországi állapotok miatt ugyanakkor a mongolok elvesztették azt a támaszt, amely korábban ellensúlyt jelentett a kínaiakkal szemben, és ebben a pillanatban japán segítségre sem számíthattak. Chen Yi 1919 nyarán átadta a mongoloknak azt a 64 pontból álló megállapodás-tervezetet, amelyben a kínaiak rögzítették a javaslataikat. Eszerint ha Mongólia ismét Kína részének tekinti magát, az ország külső, illetve belső – közigazgatási – határait nem változtatják meg, de a kínai közigazgatási rendszer fennhatósága alá helyezik. A mongol előkelők megtarthatják szerzett jogaikat, ahogy a bogd geegen továbbra is a mongol buddhista kolostori rendszer vezetője maradhat, hivatalát elismerik, csakúgy, mint felesége szerzett jogait. A mongol parlamenten belül nem volt egységes a megítélése a kínai javaslatoknak, ezért a mongolok hezitálását látva a kínai kormányzat határozottabb lépésre szánta el magát. Ekkor lépett a színre Xu Shuzeng (1880–1925) tábornok, aki jelentős katonai erővel felvonulva döntötte el a vitás kérdéseket. A források szerint Xu valószínűleg 1919 késő

²⁹¹ 1918 szeptemberében lépett először a mongol fővárosba, ekkor kezdte meg nagyköveti tevékenységét.

²⁹² BATSAIKHAN 2018: 123.

őszén érkezett először az országba, majd nagyjából egy féléves kihagyás után 1920 júniusának közepén tért vissza; akkor már határozott elképzelésekkel arra vonatkozóan, hogyan fogják leváltani a teokratikus mongol kormányt.²⁹³ Egy 8 pontos dokumentum, a „*Mongol jövőt jobbá tevő 8 törvénycikk*” (*Mongoliin khoichiig saijuulakh 8 zuil*) átadásával tette egyértelművé a kínaiak szándékait.²⁹⁴ Néha a terror eszköztől sem visszariadva meggyőzte a mongol függetlenség képviselőit, hogy helyesebb, ha feladják álláspontjukat.

A két kínai dokumentum a mongol haderő és a közigazgatás átszervezéséről is rendelkezett. A mongol hadsereget nem oszlatták fel, de a vezetés rendjét átalakították. A Mongóliában tartózkodó kínai csapatok irányítása és ellátása teljes egészében a kínai kormány hatáskörébe tartozott. Jelentős teret szenteltek a kínai állampolgárok helyzetének tisztázására. Több pont az ő javukra szabályozta a kereskedelem mellett a mezőgazdasági termelés, a vetés-aratás, a fahasználat és a kaszálók kérdését is. Új adminisztratív intézkedéseket vezettek be annak érdekében, hogy a kínaiak minél kedvezőbb gazdasági pozíciókat szerezhessenek meg. Nagyjából azt a mintát követték, amit korábban az orosz segélyek folyósítása idején, 1912-1913-ban az északi szomszéd kényszerített Mongóliára. A 64 pontos tervezet értelmében a bányákra és más gazdasági tevékenységekre kötött koncessziós szerződések felülvizsgálatát irányozták elő, mivel azok még az autonómia idején, a „régiben” születtek és az új helyzetben érvényüket veszítették.

A parlament alsóháza visszautasította a kínai követelések teljesítését, azonban a magas rangú hivatalnokok tehetetlensége miatt az ellenállás megszervezésére irányuló próbálkozás kudarcra volt ítélve. 1919 októberében a parlament munkáját felfüggesztették.²⁹⁵ A kínai követelésekkel kapcsolatos kétoldalú megállapodást végül 16 mongol állami vezető írta alá, a kán azonban az utolsó pillanatban meggondolta magát és nem látta el kézjegyével a dokumentumot. Ennek ellenére a szerződés életbe lépésével megszűnt az egykori külső-mongol területeken létrejött új állam autonómiája

A kínaiak kemény fellépése, a korábban deklarált mongol autonómia felszámolása természetesen határozott ellenérzéseket váltott ki a mongolokból. Ennek következtében szinte azonnal újból felerősödtek a Kína-ellenes érzelmek az országban, megindult azon lehetőségek felmérése, amelyek a kínai befolyás csökkentését eredményezhették volna. A halha-mongol előkelői réteg egyes képviselői az 1911-es titkos tárgyalásokhoz hasonló szervezkedésbe kezdtek, míg mások a külföldi segítség igénybevételének lehetőségét keresték. Ez utóbbira két

²⁹³ BATHSAIKHAN 2018: 123–125.

²⁹⁴ OCHIR 2004: 104.

²⁹⁵ OCHIR 2004: 86.

alkalom is kínálkozott. Mindkettő meg is valósult, azonban eltérő mértékben befolyásolták a következő időszak mongol történelmét. Kézenfekvő megoldásként merült fel az orosz polgárháborúban a cár oldalán harcoló fehérek felkérése a kínai csapatok Urgából való eltávolításához. A másik lehetőség az orosz fronton a fehérekkel szembenálló bolsevikok segítségül hívása volt.

Ungern Mongóliában

1919–1920 fordulójára az Oroszországban kirobbant polgárháború összecsapásai elértek az ország Mongóliával határos területeire is, és a hadszíntér keletre tolódása a mongol belpolitikára is hatással volt. Az óriási kiterjedésű és nehezen ellenőrizhető orosz–mongol határvidék lehetőséget adott arra, hogy az orosz polgárháborúban részt vállaló csapatok egyfajta hátszágként tekinthessenek erre a vidékre. Ugyanakkor a kínai katonai bevonulás és a mongol autonómia megszüntetése következtében az országban ismét felerősödött a Kína-ellenes hangulat. A mongolok bizonyos tekintetben a mandzsu kori állapotok restaurálását látták a kialakult helyzetben, és a határ északi oldalán harcoló felek, illetve a japánok²⁹⁶ is potenciális szövetségest jelenthettek a mongol függetlenségi mozgalmak számára.

Az orosz Távol-Keleten – a cárhű csapatoknak a legjelentősebb intervenciós támogatást nyújtó japánok bekapcsolódása óta – jelen voltak a monarchia támogatói is; a fehér haderőt névleg Alekszandr Vasziljevics Kolcsak (1874–1920) vezette. A korábban a fehér seregeket követő Grigorij Mihailovics Szemjonov (1890–1946), illetve Roman Fjodorovics von Ungern-Sternberg báró (1886–1921) antibolsevista elköteleződésük ellenére elváltak Kolcsaktól, elutasították fennhatóságát, mert a japánok támogatásának köszönhetően ők is képesek voltak önálló haderőt szervezni.²⁹⁷ Elképzelésük szerint egyfajta bábállamot hoztak volna létre a térségben.

Kolcsak 1920 januárjában kénytelen volt lemondani, később a bolsevikok fogságába került, akik február 7-én kivégezték.²⁹⁸ Halála után Ungern Szemjonovtól is különvált, és 1920 őszén az általa szervezett Ázsiai Lovashadosztály élén betört Mongóliába. Ungern 1908 óta szolgált Szibériában, ismerte a burjátokat, a tibeti eredetű buddhizmussal is kapcsolatba került, így számára nem ismeretlen környezettel találkozott a mongol területekre lépve. 1920. október

²⁹⁶ 1912-ben, 1916-ban és 1918–1920 több alkalommal Japán mérsékelt katonai próbálkozást tett arra, hogy a mongolokat kivonják Kína befolyása alól. BOYD 2010: 72.

²⁹⁷ NAKAMI 2021.

²⁹⁸ SMELE 1996: 661-665.

2-án²⁹⁹ a kb. 800 főt számláló egység élén vonult be Mongólia északi területeire. Nem sokkal a határ átlépése után kiáltványt intézett a környező területek mongol lakosságához, melyben kinyilvánította szándékát, hogy a bogd gegeent megvédi, és a fővárost felszabadítja a kínai fennhatóság alól.³⁰⁰

A báró és az őt támogató csoportok terveik megvalósításához fel akarták használni a mongol előkelő réteg egyes tagjainak kínaiakkal szembeni elégedetlenségét, így országhatár átlépése után Ungern szívesen hangoztatta azt is, hogy a kínaiak elüldözésével helyreállítja az ország függetlenségét. Mivel nem ütközött számottevő ellenállásba, így október 19-én elérte a főváros melletti Bayanzürkh hegyet, ahonnan megpróbálta felvenni a kapcsolatot a mongol főlámával,³⁰¹ aki hajlott az együttműködésre.

A bogd gegeentől kapott beleegyezés alapján Ungern mongol szövetségeseivel Urga felé indult, és szeptember 13-a éjjelén megtámadta a Da khüree kolostor mellett állomásozó kínai csapatokat. A támadás idején a mongol főlámát a kínaiak túszul ejtették, és bár később szabadon engedték, korlátozták a mozgását.³⁰² Ungern október 24-i és a két nappal későbbi támadása is kudarcot vallott, így kénytelen volt visszavonulni, és az év végén már nem is próbálta megfutamítani a mongol fővárost ellenőrzésük alatt tartó kínai erőket. Az ideiglenesen vereséget szenvedett Ungern a visszavonulás után a sereg létszámának növelésére erőszakos toborzást hajtott végre a mongol területeken. Emellett pozíciójuk erősítése érdekében megpróbáltak szövetségeseket keresni a lemondott mongol kormány tagjai között.

1921. január végén Ungern és mongol szövetségesei ismét a mongol fővárosban állomásozó kínai csapatok megtámadását tervezték, és a hónap végén a próbálkozást ezúttal siker koronázta. A mongol főlámát valószínűleg már február 2-án kiszabadították, és az orosz források tanúsága szerint Ungern február 4-én bevonult a városba,³⁰³ ahol ígéretéhez híven – az autonómia visszaállításának érdekében – február 15-én³⁰⁴ újra a káni trónra ültette a mongol főlámát. Február 23-án mind az oroszokat, mind a kínai kormányt – Zhang Zuolin (1875-1928)

²⁹⁹ Kuzmin október 1-re teszi ezt a dátumot. KUZMIN 2021: 66.

³⁰⁰ JAMSRAN 1992: 98.

³⁰¹ JAMSRAN 1992: 98.

³⁰² BATSAIKHAN 2018: 127–129.

³⁰³ BATSAIKHAN 2018: 132–133.

³⁰⁴ JAMSRAN 1992: 99. Egyes álláspontok szerint 21-én. Vö. LŐRINCZ 1977: 215, illetve SHIRENDEB 1969: 186. A bizonytalanság abból adódhat, hogy az autonómia időszakában bevezetett időszámítás szerinti dátumokat másképp váltják át. Ezen eseményt egyébként *olnoo örgögdösnii 11-r onii khavriin tergüün sarin 15-re* („A sokaktól felmagasztalt 11. évének tavasz első havának 15. napja”) datálják.

mandzsúriai hadúron keresztül³⁰⁵ – hivatalos formában értesítették az autonómia visszaállításáról.

Mivel Ungern az Oroszországban zajló polgárháborúban³⁰⁶ a cárhű csapatok oldalán harcolt, felmerült a lehetősége annak, hogy a bolsevikok potenciális ellenségnek tekintik az Ungern által támogatott mongolokat, ezért a bogd gegén kormány próbálta elejét venni a szovjet beavatkozásnak. Gyakorlatilag ugyanazokat a lehetőségeket ajánlotta fel a szovjetek képviselőjének, mint amit 1911-ben a cárnak írt levelében. Mind a szovjeteknek, mind a kínai kormánynak írt levéllel megpróbálta megakadályozni az esetleges ellentámadást. Kevés sikerrel.

A Kínai Köztársaság kormányának küldött hivatalos tájékoztatás nem szorítkozott pusztán az autonómia visszaállításának tényszerű közlésére. A szöveg³⁰⁷ az események történeteszerű elmesélésével arra törekedett, hogy a kínaiak esetleges válaszlépéseinek elejét vegye. Vélhetően Ungern győzelme és a kínai csapatok menekülése után azonnal terhessé vált az orosz parancsnok jelenléte, illetve a korábbi események ismeretében a mongolok újabb kínai támadásra számítottak. A független mongol kormány ismételt létrehozását és az Ungernnel történt szövetségkötést a kínaiak korábbi hozzáállásával magyarázták, s azt sugallták, hogy ha mértékletesebbek lettek volna, az elszakadás elkerülhető lépés maradt volna, hiszen a mongolok sem akartak mindenáron függetlenedni Kínától.

A fenti események következtében Mongóliában a kínai uralmat felváltotta a japánok által pénzelt Ungerné. Az orosz katonai parancsnok a kínai csapatok elkergetése után hamarosan egyértelművé tette, hogy nem kívánja kiengedni kezéből a hatalmat. Saját hatáskörbe vonta a hadsereg teljes irányítását, önállóan végeztetett toborzást a mongolok között. A bogd gegén nem volt képes jelentős ellenállásra vele szemben. A báró a pánmongol elképzelések megvalósításával Dzsingisz kán birodalmát akarta feltámasztani – természetesen a kor adta lehetőségeken belül.³⁰⁸

Ungern győzelme megosztotta a mongolokat. Sokan – elsősorban a mongol szabadságmozgalom jobb szárnya – úgy látták, hogy Ungern által visszanyerték teljes

³⁰⁵ 1921-ban lett a mandzsúriai területek ura. A Mongóliában kibontakozó konfliktus, a Kína ellenes felkelés és a bolsevikok megjelenése idején megfogalmazódott az a terv is, hogy Zhang Zuolin legyen az, aki a külő-mongol területeket tartományához csatolja. ORBACH 2017: 161-171.

³⁰⁶ RALEIGH 2006: 140–167.

³⁰⁷ A dokumentum szövegét Dendev 1934-ben közölte, a magyar fordítás elérhető: SZILÁGYI 2011: 212–213.

³⁰⁸ A 20. század második évtizedének végén a pánmongol törekvések több helyen is megjelentek. A mongol kormányzat sem zárkózott el teljesen ennek ötletétől, bár a megvalósításra kevés lehetőség látszott. 1919. február 25. és március 6. között Csitában Belső-Mongólia, Barga és a burját területek képviselőinek részvételével rendezett megbeszélésen létrejött ugyan egy magát „ideiglenes kormánynak” nevező testület, amely a további lépések szervezeti kereteit próbálta létrehozni, komoly eredményt azonban nem értek el. BATSAIKHAN 2018: 121.

függetlenségüket és így beszüntették a további harcot. Ugyanakkor a báró meglehetősen diktatórikus eszközökkel kormányzott, intézkedéseit nem csak a mongolok, de a Mongóliában élő orosz kolónia egyes tagjai is megszenvedték.³⁰⁹ Így megítélése nem volt egyértelmű. Míg egyesek a mongolok felszabadítóját látták benne, mások csak egy véres kezű diktátort. Úgy vélték, hogy a mongol függetlenség útjában a korábbi kínai megszállók helyett immár a japánok által támogatott Ungern állt. Egyúttal a mongol főláma is egyre inkább elvesztette tekintélyét, egyre inkább a változások gátját látták benne.

³⁰⁹ Többeket könyörtelenül a kerítésekhez kötve fojtottak meg. JAMSRAN 1992: 100.

A SZOVJET-OROSZ DOMINANCIA KEZDETEI

Az 1921-es forradalom

Ahogy korábban már említésre került, a kínaiak mongol autonómia elleni erőszakos fellépése felerősítette azokat a véleményeket, hogy Mongóliának ismét komoly szövetségesre van szüksége déli szomszédja ellen. Sok tekintetben újra az 1911 előtti időszak kérdései merültek fel azzal kapcsolatban, hogy kik legyenek a mongol függetlenség külső támogatói. A cárhű fehérek támogatásának következményeiről már szóltunk. Ismételten felmerült az a kézenfekvőnek látszó megoldás, hogy az ázsiai szárazföld keleti területein egyre stabilabb pozíciókat kiépítő – 1910 óta immár a Koreai-félszigetet is gyarmatként kezelő – Japán legyen ez a támogató, de felvetődött az USA lehetséges szerepe is.³¹⁰ Ezek a lehetőségek elsősorban a bogd közvetlen környezetében, a mongol előkelői réteg képviselőiben fogalmazódtak meg, a köznép és a körükben formálódó Kína-ellenes csoportok inkább az orosz bolsevikokban látták a potenciális támogatót.³¹¹ Ennek a kapcsolatfelvételnek adott keretet, hogy a mongol fővárosban 1920 nyarán létrejött Mongólia első pártja, a Mongol Néppárt – a későbbi állampárt elődje –, ami igyekezett is mielőbb felvenni a kapcsolatot az orosz bolsevikokkal.

Talán itt érdemes utalni rá, hogy a párt létrejötte nem egészen abban a formában zajlott, amit az 1924 utáni mongol történetírás uralkodó narratívája meghatározott. Az az értelmezés alapvetően a személyi kultusz kialakulásának évtizedeiben jött létre, és a kor állami ideológiája mentén próbálta keretbe foglalni a mongol forradalom kitörésének előzményeit, annak eseményeit és utóéletét. Torzították, vagy elhallgatták egyes forradalmárok buddhizmushoz való viszonyát, a lámák szerepét, illetve nem egy esetben az események alakításában markáns szerepet vállaló résztvevők tevékenységének jelentőségét is. Sajátos – de nem egyedülállóan mongol – helyzet volt, hogy ezt a narratívát részben maga Choibalsan, a személyi kultusz tárgya határozta meg, ráadásul úgy, hogy korábban ő is közreműködött eredeti, kortárs visszaemlékezések, összefoglalások megírásában. Hatalomra kerülése után azonban ezek a forrásértékű feldolgozások a cenzúra áldozataivá váltak, és csak a rendszerváltás után váltak újra elérhetővé a szélesebb kutatói közösség számára.³¹²

³¹⁰ BATSAIKHAN 2018: 142.

³¹¹ CHOIBALSAN – LOSOL – DEMID 1934: 76.

³¹² A munkákról lásd a 222. lábjegyzetet.

A Mongol Néppárt létrejöttének történetében számos olyan elem van, mely azt bizonyítja, hogy maguk a forradalmárok is erősen kötődtek a valláshoz. A bogd geegen ellenezte egy újabb, politikailag aktív csoport létrejöttét, de a később erősen vallásellenessé váló forradalmárokról a közelmúltban feldolgozott forrásokból³¹³ tudjuk, hogy szervezkedésük kezdetén egy – pontosabban be nem azonosítható – Vörös Mahākāla³¹⁴ előtt tettek fogadalmat, buddhista áldozatot mutattak be, és segítséget kértek, hogy a vallást és a népet megvédhessék. Ha figyelembe vesszük, hogy Choibalsant az anyja gyerekként szerzetbe adta és buddhista képzést kapott, illetve, hogy a kínai erők ellen szervezkedő közösség nem egy tagja maga is láma volt, ez nem is olyan meglepő. Az aktus elsősorban a későbbi események tükrében érdekes, hiszen ez gyakorlatilag ahhoz a bolsevik forradalomhoz és szocialista egypártrendszerhez vezető út első lépése, amely olyan erőket emelt hatalmi pozícióba, akik alig másfél évtizeddel később már tűzzel-vassal harcoltak a kolostori rendszer és a vallásosság ellen.

A forradalmárok képviselői egy későbbi alkalommal ismét a bogd elé járultak, hogy megszerezzék hozzájárulását, azonban másodsor is kudarcot vallottak. Érdekes, hogy a többszöri visszautasítás és az időközben megkapott szovjet ígéretnek ellenére ezután sem indultak Szovjet-Oroszországba tárgyalni anélkül, hogy az egyházfő beleegyezését ne próbálták volna elnyerni. Ennek érdekében elhatározták, hogy a csoport több tagja, Dogsom,³¹⁵ Dugarjav,³¹⁶ Jigmiddorj³¹⁷ és Dendev megpróbálja megszerezni az egyház prominenseinek támogatását.

A tervek alapján felvették a kapcsolatot a *jalthanz khutag*tal, a *delev khutag*tal, a da lámával,³¹⁸ hogy közvetítésükkel végre megkaphassák az áhított pecsétet. Az, hogy ilyen következetesen ragaszkodtak ehhez, ismét csak annak bizonyítéka, hogy bár nem értettek egyet a fennálló kormányzati rendszer lépéseivel, illetve leginkább annak tehetetlenségét okolták a kialakult helyzetért, mégis a bogd geegent tekintették törvényes uralkodónak. Ebben az időben fel sem merült az a következetes és később könyörtelen egyházellenesség, mely az állampártot az évtized végén jellemezte. Ekkoriban csak a jobbító szándék és a kormányzat tehetetlensége

³¹³ BALOGH 2004; CHOIBALSAN – LOSOL – DEMID 1934; DENEV 1934; DOGSOM 1928: 6–104.

³¹⁴ Tib. Nagpo Chenpo, buddhista tanvédő istenség. A szöveg egyébként nem részletezi, milyen ábrázolásról van szó, de félhetően egy thankára (buddhista tekereskép) gondoltak.

³¹⁵ Dansranbilegin Dogsom (1884–1939). Mongol bolsevik politikus, 1936–1939 között államelnök.

³¹⁶ Badamiin Dugarjav (1899–1941) burját születésű forradalmár. 1924-ben lett mongol állampolgár, az MNFP KB, később (1926–1940) a parlament alsóházának tagja. 1941-ben elítélték és kivégezték, 1966-ban rehabilitálták.

³¹⁷ Ő volt az utolsó személy, aki a *shanzodva* (86-os lábjegyzet) címet birtokolta. Ő volt a 22. ebben a pozícióban 1924-ig. Teleki 2012: 50.

³¹⁸ Halha *jalkhanz khutagt*, *delev khutagt*, *da lam*. Mongol buddhista méltóságok.

miatti felháborodás vezette őket, ideológiát csak később kerestek és – a szovjetek képviselőinek segítségével – találtak maguknak.

1920. június 25-én a „párttagok fogadalma”³¹⁹ című dokumentum elfogadásával elindult az a kezdeményezés, amelynek köszönhetően végül 1921. március 1-én Kjahtában megalakult a Mongol Néppárt.³²⁰ Az eskü egyfajta programnyilatkozatként is felfogható, melyben a kizsákmányolás nélküli társadalom megteremtését és – rögtön az első cikkelyben – a vallás (egyház) megtisztítását tűzték ki célul.

„Első cikkely: Elűzni a vallást és a népet pusztító kegyetlen ellenséget, visszavenni az elvesztett jogot, a politikai rendszert és a vallást tiszta lélekkel megerősítve felvirágoztatni, nemzetünk alapját a pusztulástól megóvni, a belső kormányzatot tiszta lélekkel megjavítani, a saját jogot minden időben tiszteletben tartani, az elnyomás nélküli életet megvalósítani.”³²¹

1920 végén az északi területeken a párt prominensei folyamatosan agitálták, és a pártba való belépésre biztatták a pásztorokat. Az orosz területeken több burját nemzetiségű is csatlakozott a forradalmárokhoz, de az agitáció Mongóliában is sikeresnek bizonyult. Nem minden tanulság nélkül való, ha megemlítjük, hogy a vidéki pásztorok meggyőzéséhez gyakran a bogd nevét használták fel. A főláma pecsétetes levelére – melyet csak hosszas közbenjárásra, harmadszorra volt hajlandó aláírni – és engedélyére hivatkozva sikerült az embereket a forradalom ügye mellé állítani. A vallásos pásztorok meggyőzésekor rendszeresen fordultak ehhez az eszközhöz, így tudatos propagandáról beszélhetünk. A toborzás egyik vezetője Szühebátor,³²² a mongol forradalom és a későbbi hatalomátvétel egyik meghatározó szereplője volt, aki az Erdene vangiin khosuu kolostorának hivatalvezetőjét, Biligsaikhant is tájékoztatta céljairól, s ő nem gördített akadályt a toborzás elé.

A fehér tyúk éve holdújév havának 22-én a Néppárt képviselői gyűlést tartottak, ahol elfogadták a néphez intézett kiáltvány szövegét, és tíz pontban fogalmazták meg a párt

³¹⁹ *Namiin khümüüsiin tangargiin bichig*. SHIRENDEB 1999: 154. A dokumentum teljes magyar fordítását Balogh Péter közli. Az általa összevetett források alapján arra a következtetésre jutott, hogy az itt ismertetett szöveg a jelzettnél később született, csak visszadatálták. Vö. BALOGH 2004 (kézirat). Kivonatos fordítás 13–15; DASH 1979: 278–280.

³²⁰ Halha mongol *Ardiin Nam*.

³²¹ DASH 1979: 278–280.

³²² Damdin Sükhbaatar (1893. február 2.–1923. február 20.), a mongol forradalmi mozgalom egyik emblematikus alakja. Egészen fiatalon, 1912-ben csatlakozott a Teokratikus Mongol Állam reguláris hadseregéhez. Hősiesen küzdött a belső-mongol területek határain a kínaiak ellen, ekkor kapta a *baatar* címet mint kitüntetést. Az évtized végén csatlakozott a bolsevik szövetséget kereső mongol függetlenségi mozgalomhoz, a Mongol Néppárt egyik alapítója, a Központi Bizottság tagja volt. A forradalom idején a mongol haderő vezetője, később az új kormány hadügyminisztere lett. 1923 februárjában tisztázatlan betegségben halt meg, 1924-től a történelmi panteonban a mongol forradalom és a Mongol Népköztársaság egyik jelképes alakjává vált.

törekvéseit.³²³ Ha következetesen tanulmányozzuk a tíz pontot, olyan, a későbbiekben szinte szitokszóként kezelt célkitűzéseket is találunk, mint a pánmongol állam egyfajta szerződéses alapon történő létrehozása, a vallás védelme és megtisztítása, más pártok működése, vagy épp a társadalom felsőbb osztályaiba tartozók párttagsága. Március 23-án a Néppárt először intézett felhívást a főváros népéhez, amelyben tájékoztattak a szovjetekkel kötött szövetségről, az Ungernnel szembeni katonai fellépésről – többek között a vallás védelmében! –, és először jelezték, hogy határozottan fognak fellépni a velük nem együttműködő mongol előkelőkkel szemben is.³²⁴

A kiáltvány hangneme alapján érezhető, hogy eltűnt a bizonytalanság. A kjahtai győzelem, a szovjet támogatás és a szerveződő mongol reguláris sereg megfelelő háttérrel nyújtott ahhoz, hogy ultimátumot adjanak az Ungernnel szövetkező mongoloknak. Március 25-én ismét elkötelezték magukat a vallás védelme mellett, s elküldték képviselőjüket Irkutszkba a Komintern távol-keleti tagozatához. A majmacseni győzelem után a forradalmárok elérkezettnek látták az időt Urga bevételére. Az egyesített sereg május 27-én indult a főváros felé.

A mongol főláma már korábban kiadott nyilatkozatokat arról, hogy a kormány a helyén van, nincs szükség határozottabb beavatkozásra.³²⁵ A szovjet–mongol szövetséges haderő előretörését látva a bogd államfőként felhívással fordult az a felkelőkhöz kérve, hogy szüntessék be a harcot, hiszen a fehérgárdisták kiürítették a várost, így immár semmi nem fenyegeti a törvényes kormányzást.³²⁶ Érezhetően csökkenteni akarta a forradalmárok lendületét, tompítani szerette volna az egyre magabiztosabb elszántságot, amivel a folyamatosan a főváros felé haladó szovjet–mongol szövetséges erők rendelkeztek.³²⁷ Erre a felhívásra azonban nem érkezett válasz. A forradalmárok jól látták, hogy ebben a helyzetben övük a kezdeményezés, s bár voltak közöttük, akik megelégedtek volna Ungern csapatainak legyőzésével, a többség a teljes győzelmet és Urga elfoglalását tűzte ki célul. Ekkor már egyértelműen a teljes hatalom megszerzésére törekedtek.

A forradalmárok július elején felszámolták az Urgában velük szemben megmaradt ellenállást, és július 8-án az Ideiglenes Kormány és a Központi Bizottság bevonult a fővárosba. A fenn leírt adatok jórészt a korábbi, általánosan elfogadott eseménysort és kronológiát adják vissza, mely némileg eltér a kortárs visszaemlékezésekben foglaltaktól. Dendev határozottan

³²³ DASH 1979: 278–280. BALOGH 2004: 48–49.

³²⁴ DASH 1979: 200–201; BALOGH 2004: 69–70.

³²⁵ BATSAIKHAN 2018: 142.

³²⁶ DASH 1979: 250–251.

³²⁷ BALOGH 2004: 90–91.

állítja, hogy még a teljes győzelem kivívása előtt, június 6-án a forradalmárok két vezetője tárgyalt az autonóm mongol kormány miniszterelnökével.³²⁸ A 13 évvel az események után kiadott történeti munka szerint ezen a tárgyaláson született megállapodás a jogszerű népi kormány³²⁹ létrejöttéről. Erről az akkor még hivatalban lévő államfőt, a bogd gegént is sietve tájékoztatták:

„A szent kánt az igazgatás hatalmában meghagyva a Khüreeben lévő 5 minisztérium pecsétjét, birtokolt hivatali beosztását, a Népi Kormánynek történő felügyelt átadását tudatjuk.”³³⁰

A bogd gegén a népi kormány fenti tájékoztatását átvette és elfogadta. Ezzel gyakorlatilag hozzájárult a kormánya lemondásához, illetve áldását adta a népi kormány hatalomátvételéhez. A régi igazgatás tagjai ezt követően 1921. június 5-én 3 órakor a népi kormány vezetőivel, Bodooval,³³¹ Szühebátorral és Danzannal³³² történt találkozájukon személyesen adták a pecsétjeiket és a beosztásukkal kapcsolatos iratokat az új hatalom képviselőinek kezébe. Ezzel a hatalom átvétele gyakorlatilag lezárult. A bogd geegen kormánya nem gördített jelentős akadályokat a forradalmárok útjába, sokkal inkább az együttműködésre törekedett. Azon az erőtlen próbálkozáson kívül, melyet az a levél jelentett, amit Ungern mongol fővárosból való távozása után küldtek a vörös hadsereg vezetőinek, és melyben a fegyverletételt kérték – és nem parancsolták –, nem tettek más lépést a forradalmi erő megállítására.

A forradalmárok a hatalomátvétellel párhuzamosan folytatták a mongol főváros „megtisztítását”: nem csak az itt maradt kínaiak közül kerültek többen börtönbe, de hajtóvadászat folyt a korábban Ungernnel szimpatizáló mongolok, az ellenforradalmárok után is. Az új kormányzat minden potenciális ellenségét megpróbálta félreállítani.³³³

A bogd geegen és egykori kormányának képviselői szívesebben állították volna vissza azt a viszonylagos békét és status quót, melyet az 1915-ös kjahtai szerződés biztosított az

³²⁸ BATSAIKHAN 2018: 143.

³²⁹ Halha ardiin erkhtei zasgiin gazar.

³³⁰ DENDEV 1934.

³³¹ Dogsomiin Bodo (1885–1922) Mongólia miniszterelnöke 1921–1922 között. A kínaiakkal szembeni mongol ellenállás és a Mongol Néppárt vezéralakja. 1922-ben korábbi harcostársai koholt vádak – ellenforradalmi szervezkedés – alapján bíróság elé állították és kivégezték.

³³² Soliin Danzan (1885–1924), az 1919–1921-es forradalmi megmozdulások egyik vezetője. Korán kapcsolatba került a kínai fennhatóság ellen szervezkedő felkelőkkel, majd a Mongol Néppárt alapítója lett. 1921-ben beválasztották a Központi Bizottságba is, de egy évvel később őt is megvádolták a Bodo ellen indított koncepciós perek során. 1924-ben a KGB közreműködésével Choibalsan – a mongóliai személyi kultusz későbbi megvalósítója – kivégeztette.

³³³ BATSAIKHAN 2018: 144.

országban. Ehhez azonban meg kellett volna nyerniük a kínai kormány jóindulatát és el kellett volna érniük, hogy egy jelentősebb, de Xu Shuzhengnél jóval kevésbé agresszív katonai erő biztosítsa az országot, mert a mongol állam hadserege erre nem volt képes. A kezdeményezés lehetőségét azonban már akkor elvesztették, amikor a szovjet–mongol szövetséges csapatok megindultak a mongol főváros felé. 1921-ben új időszámítás kezdődött az országban.

A bogd geegen trónfosztása

Bodoo mint az új miniszterelnök a 11. év 8. hónapjának 10-én (a teokratikus állam időszakában használt kronológia szerint) kiadta az új kormány megalakításáról szóló közleményt. Az 1915-ös kjahtai egyezmény nyújtotta autonómia felszámolására, illetve Ungern bevonulására hivatkozva indokolta meg a népi reguláris hadsereg lépéseit. Kijelentette, hogy nem akarnak háborút a Középső Birodalommal, de Kína fennhatóságát semmiképp sem fogadják el. Ez nemzetközi jogi szempontból az 1915-ös szerződés egyoldalú felmondását jelentette, Kína azonban nem volt olyan helyzetben, hogy ezt megakadályozza. A kjahtai szerződésnek ekkor már csak elvi jelentősége volt. Mind a korábbi mongol államfő, mind a forradalmárok, illetve Ungern is gyakran hivatkozott rá különböző hivatalos dokumentumokban, ezt azonban abban a pillanatban már pusztán formalitásnak tekinthetjük.

A sokak által trónra emelt 11. éve nyárutó havának 6-án, azaz 1921. július 11-én a bogd geegent korlátozott hatalmú kánná kiáltották ki. A Népi Kormány és a főléma képviselői kidolgozták a hatalomátadás és a kormányzás szabályait. Az új intézkedéseket határozatba foglalták, melyeket a bogd pecsétjével szentesítettek. Július 27-én a külügyminiszter-miniszterelnök Bodoo³³⁴ tájékoztatta a Távols-Keleti Köztársaság³³⁵ külügyminiszterét, Krasznokovot, hogy megalakult a népi kormány, de a bogd geegent formális uralkodóként meghagyták a trónon.³³⁶

Mindeközben a népi kormány megpróbálta a hatalmi kérdéseket rendezni. A teljes politikai hatalmat a kezébe kaparintotta ugyan, de a több évszázados vallási hagyományokat nem tudta egyik napról a másikra megváltoztatni, így az ország stabilitása érdekében engedelményekre kényszerültek.

³³⁴ CENDEN 1976/I: 48.

³³⁵ Névlegesen független állam volt Oroszország távolkeleti részén. Kochak halála után jött létre és 1920 áprilisától 1922. novemberéig létezett. Tulajdonképpen ütközőállamként hozták létre a szovjet és a japán fennhatóság alá tartozó területek között.

³³⁶ CENDEN 1976/I: 51–52.

Július 18-án megindult az államosítás. A mongol buddhista kolostori rendszert leginkább érintő lépésként a korábban az állami terhek alól mentesített, a kolostorok ellátására rendelt sabikat kötelezték az adózásra, ezzel megszüntették részleges kiváltságaikat. Ez az intézkedés legnagyobb mértékben az ország leggazdagabb egyházi vezetőjét – az egyetlen magántulajdonnal rendelkező egyházi méltóságot –, a bogd geent érintette, de egészen 1923-ig, a saját irányítása alatt álló közigazgatási egység – az Ikh Shav’ – helyzetének rendezéséig nem volt véglegesnek tekinthető a rendelkezés.

Megindult a világi és egyházi kiváltságok eltörlése is. Augusztus elején a belügyminisztérium eltörölte a mandzsu adminisztráció által a mongol előkelőknek adományozott címeket. A kormány egészen novemberig nem rendezte a főláma státusát, habár a neki járó juttatások mértékét már fokozatosan csökkentette. A bogd így szeptemberben még megpróbált újra államfőként fellépni, és hivatalos levélben kérte Szovjet-Oroszországot és az USA-t,³³⁷ hogy közvetítsenek Kína és Mongólia között.

A főlamát végül novemberben rákényszerítették az ún. *Esküszereződés* aláírására,³³⁸ de ennek ellenére megőrizhette egyházi méltóságát és teljes egyházi hatalmát. Monarchikus jellegű uralkodóként névleg trónján maradhatott, állami ügyekben azonban csak a kormányfőn keresztül avatkozhatott be, és véleménykülönbség esetén az elutasítás ellen nem tudott semmit sem tenni. A törvényeket jóváhagyhatta, de csak egyszer utasíthatta vissza. Ha zavargások törtek ki, a kormány saját hatáskörében járhatott el, nem volt köteles jóváhagyásért a bogdhoz fordulni. Az értelmezések szerint a szerződés az állam és az egyház szétválasztását jelentette, annak ellenére, hogy ezt a kitéletet ténylegesen nem tartalmazta. A bogd geegen egyetlen tényleges politikai szereppel bíró joga, hogy döntéseket csak abban az esetben lehetett kihirdetni, ha kézjeggyével ellátta.³³⁹

A megegyezésről szóló dekrétumot 1921. november elsején írták alá, s ezzel az alkotmányos monarchia rövid korszakába lépett az ország. Az „új” államot elsőként egy 1921. november 5-én³⁴⁰ aláírt szerződéssel Szovjet-Oroszország ismerte el.³⁴¹ A mai napig

³³⁷ 1921. április 1-én az USA konzulátust nyitott Kalganban. Az itt szolgálatot teljesítő első konzul Samuel Sobokin volt, aki három alkalommal járt korábban Mongóliában. Tárgyalt a bogd geegenel és felmentése előtt Bodooval is. A közvetlennek mondható kapcsolat ellenére azonban az USA visszautasította a bogd kérését, és nem közvetített Kína és Mongólia között. BATBAYAR 2006: 67–68.

³³⁸ Halha *Tangargiin geree*. OCHIR – BOLDBAATAR 2006: 133; YASKINA 2007: 69.

³³⁹ BATSAIKHAN 2018: 145–146.

³⁴⁰ BATBAYAR 1996: 320.

³⁴¹ A megegyezéssel egy időben Külső-Mongólia északnyugati területeiből egy jelentős, nagyjából 170 000 négyzetmérföldes területet választottak le. Ez az urianhai, vagy tannu-tuva terület lett később a Szovjetunió Tuva Köztársasága. A terület Mongóliától való elszakadását részben a Burai, részben az 1864-ben aláírt tarbagatai szerződés alapozta meg. MARCH 1996: 199. A mongol–tuva kapcsolatokra, a terület Mongóliától való

forradalomként hivatkozott hatalomváltás és az első nemzetközi szerződés meghatározó pillanatai a mongol történelemnek, a nemzeti emlékezet fontos eseményei, amelyek még napjainkban, három évtizeddel a szocialista korszakot lezáró 1990-es politikai átalakulás után is hangsúlyos igazodási pontként szolgálnak. A forradalom győzelmének időpontjához köthető a legnagyobb mongol nemzeti ünnep is, a *Naadam*,³⁴² amit minden évben július 11–13. között rendeznek meg.

Ahogy a forradalmi hadsereg fővárosi győzelme utáni tisztogatások is jelezték, nem volt egyértelmű támogatottsága az új kormánynak. Sokan az első pillanattól erős szovjet befolyással szemben léptek fel, míg mások az új kormányzati struktúra kialakításával, illetve a korábbi előkelői réteg kiváltságainak csorbításával nem értettek egyet. Már 1921 decemberében leleplezték az első jelentősebb összeesküvést, mely az új hatalom megdöntésére irányult. Ebben elsősorban buddhista lámák vettek részt, hiszen az első – ekkor még alapvetően adminisztratív – korlátozások a kolostori rendszert sújtották. A bogd ekkor még rendelkezett annyi befolyással, hogy a büntetést enyhíteni tudja, de őt, a mongol főlámát is meggyanúsították azzal, hogy tudott a szervezkedésről, és nem tájékoztatta róla a kormányt.

A bogd gegeen 1922 után visszavonult a politikától. Kiváltságait, jövedelmét megnyirbálták, s bár a lakosság döntő többsége előtt megfellebbezhetetlen tekintélye megmaradt, már nem volt képes jelentős mértékben befolyásolni az eseményeket. A népi kormány azonban még ekkor is állami forrásokkal támogatta a mongol főlámát és feleségét.³⁴³

A főláma haláláig a korábbi mongol uralkodó elit vezetője és jelképe maradt. Kapcsolatot keresett az új politikai berendezkedés ellenzőivel, nem törődött bele hatalma elvesztésébe. Ő maradt a régi társadalom utolsó védőbástyája, s életében sikerült megakadályoznia a teljes bolsevik hatalomátvételt.

1924. május 20-án, ötvennégy évesen halt meg,³⁴⁴ s ezzel az utolsó akadály is elhárult a bolsevikok tervei elől. A párt 3. kongresszusa augusztusban a kapitalista fejlődéssel szemben tette le a voksot, a más elképzeléseket vallókat rövid úton eltávolították a hatalomból, és a Nagy

elszakadására, illetve a két ország viszonyára vonatkozó források tekintetében részletesen lásd: TÜMENJARGAL – BATSAIKHAN 2009.

³⁴² *Eriin gurban naadam* („A férfi három játéka”). A hagyományos mongol sportok, azaz a lovaglás, az íjászat és a birkózás nagy országos versenyeit rendezik ekkor.

³⁴³ Mindketten 300-300 lan ezüstöt kaptak havonta a kormányzattól. BATSAIKHAN 2018: 149.

³⁴⁴ Jamsranjav szerint „A sokak által trónra emelt 14. éve 4. havának 17-én, »tigris időben« (órában).” Halha *Olnoo örgögsnii 14 onii, döröwdügeer sariin, 17-nii bars cagt*. JAMSRANJAV 1998: 206. Az európai időszámítás szerinti dátumot lásd: BADARCHIN – DUGARSÜREN – TÜDEV 2000: 174.

Népi Hurál első ülészaka novemberben kikiáltotta a Mongol Népköztársaságot.³⁴⁵ Mongólia az elkövetkezendő csaknem hetven évre ismét elvesztette politikai önállóságát.

³⁴⁵ Az új államformát is meghatározó alkotmányról 1924. november 25–26-án folyt vita a Nagy Hurálban. A végszavazás 1924. november 26-án 16:15 perckor történt. Az Alkotmány első szakasza mondja ki a Mongol Népköztársaság megalakulását. OCHIR – BOLDBAATAR 2006: 133; YASKINA 2007: 154.

A FORRADALOMTÓL A FÜGGETLENSÉG ELISMERTETÉSÉIG

Útkeresés

Az új mongol állam megmaradásának biztosítéka egyértelműen a szovjet támogatás volt, ami lehetővé tette, hogy Mongólia ne jusson az 1911-ben szintén függetlenségét kikiáltó Tibet, vagy akár a japán bábállam, Mandzsukuó sorsára, és képes legyen kivívni, majd később meg is őrizni a Kínától való függetlenségét. Ennek azonban ára volt. A szovjet támogatás csak úgy volt igénybe vehető, hogy hasonló ideológiai alapon nyugvó népi demokráciát hoznak létre az országban. A mongol forradalmárok kezdetben alapvetően csak Mongólia függetlenségének megteremtését tűzték ki célul, a bolsevikokkal kötött szövetség kialakítása során vált ez az ideológia a mongol belpolitikai térben is meghatározóvá. Nem volt véletlen, hogy a korábban egyetértő mongol forradalmárok hamarosan egymás ellen fordultak, és a politikai verseny, a hatalmi harcok végül egyértelműen ideológiai alapon, vagy ahhoz kapcsolódó célokhoz köthető leszámolásokon keresztül jutottak el a végkifejletig.

Az 1920-as évek elején Mongóliában lezajlott politikai átalakulás fontos jellemzője volt, hogy a mongol függetlenség kivívásáért 1919-ben indult szervezkedést vezető mongol forradalmárok – köztük olyan meghatározó alakok, mint Szühebátor, Danzan vagy Bodo – nem voltak „profik” politikusok, és főleg tevékenységük korai időszakában nem, vagy csak kevésbé befolyásolták őket ideológiai megfontolások. Egyetlen céljuk az volt, hogy országukat felszabadítsák az idegen uralom alól, és a függetlenedő államban egyfajta önálló, nemzeti demokratikus kormányzati rendszer megvalósításában reménykedtek. Kétségtelen, hogy bizonyos értelemben képesek voltak azonosulni a bolsevikok hatalomra vonatkozó ideológiai megközelítésével, de többen csak korlátozott mértékben és elsősorban céljaik megvalósítása érdekében fogadták el azt. Egyúttal természetesen hálások is voltak a szovjetek Mongólia függetlensége érdekében nyújtott segítségéért.

A mozgalom fokozatosan vált a bolsevik ideológia „rabjává”, egyesek egyre komolyabb mértékben tudtak azonosulni vele, míg mások mind inkább eltávolodtak tőle. Ez az ellentét már egy évvel a forradalom győzelme után szakításhoz vezetett, melynek politikai leszámolások, az

ún. „Bodoo-ügy”³⁴⁶ és a „Danzan-ügy” lettek a következményei. Miközben korábban mindketten egyetértettek abban, hogy a mongol függetlenség megszerzése érdekében segítségül kell hívni a szovjet Vörös Hadsereget, 1922-ben Bodoo már kategorikusan elzárkózott a szövetség szorosabbra fonásától, hiszen jól látta, hogy a szovjet befolyás erősödésével a mongol függetlenség ismét komoly veszélybe került. Bár a történelem később bebizonyította Bodó³⁴⁷ igazát, véleményéért az új mongol kormányzat első miniszterelnökét 15 társával együtt 1922. augusztus 31-én kivégezték.³⁴⁸

Danzan eleinte Bodooval is politikai konfliktusba került, és a szovjet szövetség stabilizálásának pártján állt. Véleménye azonban idővel változott. 1924-re a párton belül kialakult egy határozott konfliktus az ultrabaloldali politikát követők és azok között, akik a társadalmi átalakulást egy mérsékeltebb, a mongol viszonyokhoz jobban illeszkedő, fokozatos folyamatként képzelték el. Még 1921 augusztusában Khorloogiin Choibalsan vezetésével létrehozták a Forradalmi Ifjúsági Szövetséget,³⁴⁹ illetve 1922 nyarán a Belső Védelmi Hivatalt (Dotoodig Khamgaalakh Gazar), amelyet a burját Elbegdorj Rinchino³⁵⁰ vezetett. Ezek a szervezetek az egyre szorosabb szovjet szövetség és a bolsevik ideológiai irány terjesztésének bázisai voltak.³⁵¹ Az 1924-es harmadik pártkongresszusig komoly ideológiai szembenállás alakult ki a Mongol Néppárt „nacionalista forradalmárai” és a forradalmi ifjúság fiatal bolsevikjai között. A forradalom fokozatosan a „baloldali elhajlás” időszakába lépett, és az ideológiai átrendeződés ellenzői hamarosan a belső rivalizálás és az azt lezáró koncepciók perke áldozataivá váltak. A párt nevét ekkor változtatták Mongol Népi Forradalmi Pártra (MNFP, Mongol Ardiin Khuv’sgalt Nam), amelyet a következő csaknem kilenc évtizedben viselt.³⁵² A politikai leszámolásra a párt harmadik kongresszusán került sor, amit nem sokkal később

³⁴⁶ MOROZOVA 2009: 36.

³⁴⁷ 1921-ben még miniszterelnökként és külügyminiszterként látott hozzá az új mongol alkotmány kidolgozásához, melyben J. Tseveen volt segítségére. Az alkotmányban Mongólia kormányzati rendszerét egyfajta korlátozott káni hatalom (alkotmányos monarchia) formájában képzelték el, azonban hamarosan egyértelművé vált, hogy a bolsevikok számára ez elfogadhatatlan. Bodoo és társai a korlátozott államhatalom rendszerére vonatkozó elképzeléseik miatt kellett, hogy kivégző osztag elé álljanak. BATSAIKHAN 2018: 201.

³⁴⁸ BATSAIKHAN 2018: 152.

³⁴⁹ 1921. augusztus 25. BATSAIKHAN 2018: 215.

³⁵⁰ Elbegdorj Rinchino (1888–1938) burját nacionalista forradalmár volt, aki fontos szerepet játszott az 1921-es mongol bolsevik forradalom győzelmében, illetve a korai mongol népi kormány kialakításában. Az 1924-es harmadik mongol pártkongresszuson a baloldali elhajlás, illetve a Danzannal szembeni leszámolás meghatározó figurája volt. Sorsát azonban ő sem kerülhette el. A következő években személyét burzsoának bélyegezték, míg a mongol nacionalista, illetve pánmongol elképzelést a forradalommal nem összeegyeztethetőnek nyilvánították. 1928-ban visszarendelték Mongóliából, majd a nagy tisztogatás idején perbe fogták, és 1938-ban kivégezték. 1957-ben rehabilitálták.

³⁵¹ MOROZOVA 2009: 32.

³⁵² Choibalsanék még 1921-ben tettek javaslatot arra, hogy a párt nevében szerepeljen a „kommunista” kifejezés, de a szovjetek lebeszélték erről őket. DILLION 2020: 79.

koncepció és a tényleges leszámolás követett. 1924. augusztus 28-án politikai ellenfelei börtönbe zárták Danzant, majd két nappal később politikai szövetségeseivel együtt ki is végezték.³⁵³

1924 végére a korábbi előkelői réteg politikai hatalmának eltörlésével, a Mongol Népköztársaság kikiáltásával a 20. századi mongol történelem meghatározó időszaka zárult le. Az új állam és hatalom a konszolidáció korszakába léphetett, amelyhez a Szovjetunió nyújtott egyértelmű támogatást és biztos háttérrel. A Szovjetunió és a Komintern³⁵⁴ hathatós segítségével, illetve ellenőrzése mellett 1924-re létrejött a világ második szocialista állama. 1925-re a szovjet–mongol szövetséges erők az utolsó ellenséges góccokat is felszámolták az országban, így az új mongol kormány immár az ország feletti teljes ellenőrzést magáénak tudhatta. Kialakultak az új közigazgatási rendszer keretei is, azonban a nomád életmód sajátosságai miatt hosszabb időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az új struktúrák, az új politikai irányvonalhoz illeszkedő kormányzati intézkedések elérjék a központtól távolabb eső területeket is.³⁵⁵ A konszolidáció folyamata még több mint egy évtizedig tartott, és gyakorlatilag csak az 1930-as évek végének végső politikai leszámolásaival ért véget.

Az új független mongol állam nemzetközi diplomácia általi elismertetése azonban további erőfeszítéseket követelt. A frissen megalakult Mongol Népköztársaság legfontosabb – és lényegében egyetlen – szövetségese a Szovjetunió volt.³⁵⁶ Az új mongol kormányzat gyakorlatilag már 1921-től ugyanolyan elképzelések mentén kívánta külpolitikai terveit megvalósítani, ahogyan a teokratikus kormányzat tette azt egy évtizeddel korábban. Céljuk az új mongol hatalom – és a független mongol állam – nemzetközi elismertetése volt. 1921 szeptemberében már értesítették az USA kormányzatát az új állam létrejöttéről, de megkeresésükre hasonló válasz érkezett, mint a teokratikus kormányzat 1912-es próbálkozásaira: semmilyen. Az USA a mongol területeket Kína részének tekintette, nem tárgyalt az új kormányzattal. A mongol népi kormány külpolitikailag elszigetelődött, amiből egyetlen kitérés irányult.³⁵⁷

³⁵³ BATSAIKHAN 2018: 152–158; OCHIR 2004: 146–147.

³⁵⁴ Kommunista Internacionálé. 1919-ben alapított nemzetközi kommunista szervezet. 1935-ig összesen hét nemzetközi kongresszust tartott, melyek közül a később pártszakadás miatt ellenzékbe kényszerült Trockij és követői csak az első négyet fogadták el. A Komintern 1943 májusában oszlott fel.

³⁵⁵ E lassú „leszivárgás” következményeit láthattuk már a mandzsuelenes felkelések kirobbanásának időszakában éppúgy, ahogy a népi kormányzat kiépülésének éveiben, de hasonló tapasztalatokat figyelhettünk meg az 1989–1990-es politikai átalakulás korszakában, illetve az azóta eltelt évek demokratizálódási folyamata során is.

³⁵⁶ YASKINA 2007: 73–77.

³⁵⁷ BATSAIKHAN 2018: 160–166.

Bár az új államot névleg csak északi szomszédja ismerte el, Kína képtelen volt jelentős befolyást gyakorolni az ott játszódó eseményekre. Az országban zajló belpolitikai változások lehetetlenné tették, hogy a perifériákon képesek legyenek érdekeik védelmére. Ugyanakkor a szovjetek sem ragaszkodtak ahhoz, hogy Kína ismerje el Mongólia függetlenségét, egyelőre megelégedtek azzal az átmeneti helyzettel, hogy rendelkeztek a teljes politikai befolyással. Az 1920-as évek második felében a Komintern beavatkozása a kínai belpolitikába, illetve a mongol kérdésben kialakított status quo határozta meg a viszonyokat a térségben.³⁵⁸

1924 februárjában a Pekingbe érkező szovjet követ, L. M. Karahan úgy nyilatkozott, hogy a két ország közötti kapcsolatokban épp Mongólia jelenti a legkevesebb problémát: „A mongol kérdésekkel kapcsolatos ügy meglehetősen egyszerű. Mongólia Kína része.”³⁵⁹ Mondta mindezt annak ellenére, hogy a mongol kormány már 1923 novemberében jelezte a szovjeteknek, hogy segítségüket kérik a Kínával szembeni követeléseik megvalósításához, melyek közül az első pont a teljes mongol függetlenség elismerésének igénye volt.³⁶⁰ A szovjetek elutasították a mongol kérés teljesítését, mivel a formálódó szovjet–kínai együttműködést nem akarták veszélyeztetni. Bár a tárgyalásoktól nem zárkoztak el, azonban ebben az időben a szovjetek célja érezhetően a Kínával való jobb kapcsolatok kialakítása volt.

Ugyanakkor a szovjet diplomácia, és akkori vezetője, G. V. Csicserin³⁶¹ attól is tartott, hogy a mongolok elszakadásának támogatása gyengíthetné a szovjetek pozícióit például a török tárgyalásokkal kapcsolatban. Az 1924. május 31-én megkötött szovjet–kínai megállapodásban³⁶² rögzítették, hogy a Szovjetunió tiszteletben tartja Kína szuverenitását és ezzel összefüggésben megerősítik az 1915-ös háromoldalú kjahtai szerződés Mongóliára vonatkozó rendelkezéseit, s a szovjetek kivonják csapataikat az országból.³⁶³ A megállapodásról Csicserin 1924 júniusában a mongolokat is tájékoztatta.

³⁵⁸ MARCH 1996: 205–207; BATBAYAR 2006; LUZYANIN 1998.

³⁵⁹ BATBAYAR 2006: 86.

³⁶⁰ A mongolok elképzeléseiket egy öt pontos követelésben összegezték az orosz fél számára, és kétoldalú tárgyalásokat kezdeményeztek. BATBAYAR 2006: 87.

³⁶¹ Georgij Vasziljevics Csicserin (1872–1936) orosz arisztokrata családból származott. Pályáját a berlini orosz követségen kezdte, de 1904-ben csatlakozott a szociáldemokrata mozgalomhoz és még abban az évben emigrációra kényszerült. A világháború alatt brit fogságba került, ahonnan a szovjet kormány közbenjárására 1918-ban szabadult, s még abban az évben külügyi népbiztos lett. 1920-tól tárgyalt a török, iráni, afgán kormánnyal, felügyelte a kínai tárgyalásokat. (A delegáció vezetője, a szerződés aláírója L. M. Karahan, a Pekingbe rendelt szovjet követ volt.) Tevékenységének köszönhetően több ország felvette a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval, tető alá hozta a megállapodásokat Törökországgal (1925) és Iránnal (1927). 1929-ben visszavonult, pozíciójáról 1930-ban váltották le.

³⁶² MARCH 1996: 203.

³⁶³ A Szovjetunió érvénytelenítette a cári időszakban kötött szerződéseket, lemondott kiváltságos jogairól, a külön bíraskodás jogáról, a jóvátétel megfizetéséről. A kelet-kínai vasút közös irányítás alá került. JORDÁN 1999: 41–42.

A megállapodás természetesen nem maradt hatástalan. Egyrészt a mongolok ügyük elárulásának érezték, másrészt a japánok elérkezettnek látták az időt a beavatkozásra, és ez katalizátorként hatott a térség politikai viszonyainak alakulása szempontjából is. Az 1924-es szovjet–kínai egyezményről³⁶⁴ a japánok rövid időn belül tudomást szereztek. 1925. március 14-én Kenkichi Yoshizava (1874–1965)³⁶⁵ a pekingi japán misszió vezetője tájékoztatta a japán külügyminisztert a szovjetek mongóliai kivonulásáról.³⁶⁶ A változás a japánok diplomáciai offenzívájának erősödését hozta, a fegyveres konfliktus – mint később látni fogjuk – a következő évtizedre maradt.³⁶⁷ A század húszas-harmincas éveiben ismétlődő japán próbálkozások azonban kudarcot vallottak. Eredményük pusztán az volt, hogy 1937-re a japán intervenció veszélyére hivatkozva a szovjet Vörös Hadsereg jelenléte újból meghatározóvá vált a Mongol Népköztársaság területén. Ebben a helyzetben az ország Kínától való függetlenségének elismertetése már pusztán formalitássá vált, és alapvetően a szovjet kormányzat elképzeléseitől függött.

Az új hatalmi struktúra kiépítése

Miután az új alkotmány és államforma bevezetésével a párton belüli konfliktusok egyelőre nyugvópontra jutottak, megkezdődhetett az új állam konszolidációja. Ebben komoly problémát jelentett, hogy a jogrendszer még fejletlen volt, nem sikerült az új politikai körülményekhez, kormányzati elképzelésekhez gyorsan adaptálni. Az 1925-ben megkezdődött bírósági reformot két év alatt sem sikerült teljesen megvalósítani, bár kétségkívül történtek előrelépések. Megalakult a legfelsőbb bíróság, a közigazgatás fontosabb szintjein, az aimagokban („megye”) és a kisebb közigazgatási egységekben létrehozták a törvénykezés helyi intézményeit.³⁶⁸

Továbbra is fontos feladat volt a kereskedelmi hálózatok állami ellenőrzés alá vonása. Mongóliában a helyi kereskedőkön kívül a mandzsu fennhatóság alatt meghatározó szerephez jutottak a kínai kereskedők is, illetve az orosz kereskedelmi konzulátus megnyitásától kezdve egyre jelentősebbé vált az orosz kolónia szerepe is. Sajátos módon, „etnikai” közösségek,

³⁶⁴ A szovjet–kínai általános egyezmény szövegét lásd: HALMOSY 1983: 216–220.

³⁶⁵ 1923–1929 között a Kína-ügyi miniszter volt, Pekingben, illetve Tienchinben állomásozott a japán konzulátusokon.

³⁶⁶ BATBAYAR 2006: 257.

³⁶⁷ MARCH 1996: 213–214.

³⁶⁸ MOROZOVA 2009: 46.

„útvonalak” mentén szerveződött a helyi és a nemzetközi kereskedelem is, amit a népi kormány igyekezett a befolyása alá vonni.

1925-ben a gazdaság modernizálásában fontos lépés volt a saját nemzeti valuta, illetve az aranystandard bevezetése. Mongóliában a mandzsu fennhatóság idején a Kínában is használt ezüst alapú elszámolás honosodott meg.³⁶⁹ Az adókat *lan* alapján számították, illetve állapították meg. Miközben a 20. század elején tíznél is több fizetőeszköz volt forgalomban Mongóliában, az elszámolás alapja ez a kínai eredetű mértékegység maradt. Az aranyat nem tekintették az általános pénzforgalom részének, így az új elszámolási rendszer bevezetése nem volt zökkenőmentes.³⁷⁰ Ugyanakkor ez a lépés elengedhetetlen volt annak érdekében, hogy Mongóliát jobban lehessen integrálni a nemzetközi – illetve elsősorban a Szovjetunióval keresztül zajló – kereskedelembé. 1928. április elsejével vált a mongol *tugrik* az egyetlen legális fizetőeszközzé az országban, bár a kínai *lan* – mint egységnyi ezüst – még egy rövid ideig használatban maradt.³⁷¹

Az állam gazdasági szerepvállalása mind résztvevőként, mind a folyamatok kontrollálása tekintetében fokozatosan erősödött az 1920-as évek második felében. A gazdaság átalakítása, az államosítás jellemzően a Komintern iránymutatása és a szovjet minták alapján történt. Ennek eredményeképp megalakult a Mongol Építőipari Együttműködés, illetve a kormány létrehozta a Mongol Kereskedelmi és Ipari Bankot is. A kereskedelem szabályozása és az adók kialakítása egyértelműen azt a célt szolgálta, hogy a mongol gazdasági, kereskedelmi kapcsolatokat a korábbi kínai irányból az új szövetséges felé terelje. A Kínából érkező áruforgalmat idővel egyre nagyobb adóterhekkel, vámokkal sújtották. A mongol lovak és élőállat dél felé irányuló exportjára jelentős megszorításokat vetettek ki. A külső forrásból érkező befektetések, támogatások is illeszkedtek ebbe a mintázatba, fokról fokra kiépítve a Szovjetuniótól való gazdasági függés rendszerét. Mindez megegyezett az új hatalom által követett, és az új szövetséges által diktált politikai irányvonallal is.

Az évtized közepére fokozatosan konszolidálódott a pártapparátus rendszere is. A központból hatékonyan terjeszkedtek a periféria felé, felismerve azt, hogy a kisebb közigazgatási egységekben is fontos a párt képviselőinek jelenléte.³⁷² Ez egyrészt a központi elképzelések hatékony kommunikálását is lehetővé tette, ugyanakkor ezek a kisebb „pártsejtek” a helyi adminisztráció – az államigazgatás helyi szervei, a „tanácsok” – mellett egyfajta

³⁶⁹ A pénz, „*möngö*” elnevezése is erre utal, ami szó szerint ezüstöt jelent.

³⁷⁰ MOROZOVA 2009: 48.

³⁷¹ MOROZOVA 2009: 49.

³⁷² BATSAIKHAN 2018: 212–215.

ellenőrző, irányító szerepet is betöltöttek. Ezzel kapcsolatban érdemes szem előtt tartani, hogy a vidéki területeken a társadalmi változások sokkal lassabban mentek végbe, mint a központban. Így a hagyományosnak tekinthető struktúrák, a teokratikus államra, de még inkább a mandzsu korszakra jellemző társadalmi alakzatok, kapcsolatrendszerek és szerepek csak a párt folyamatos jelenlétével és hathatós lépéseivel voltak oly módon átalakíthatók, amik az új hatalom céljainak megfeleltek.³⁷³

Az új hatalom konszolidációjával párhuzamosan a párton belül is politikai csatározások zajlottak, amelyek alapvetően két csoport között történtek. A „jobboldali” csoport egy jóval visszafogottabb politikai átalakulást kívánt megvalósítani. Elképzeléseik mentén a párton belül is próbálták megszilárdítani helyzetüket, ugyanakkor a korábban hangoztatott pánmongol terveiket kénytelenek voltak kissé háttérbe szorítani, mivel ezek támogatása mögül a Komintern fokozatosan kihátrált. A „baloldali” ellentábor eközben szervezettebbé vált, és egyre határozottabban hangoztatták a vallásellenes elgondolásaikat, amelyek megvalósításával a „régirend” utolsó bástyáinak eltörlését kívánták elérni. A párton belül is mind inkább teret nyert az a felvetés, miszerint a buddhista kolostori rendszer, a lámák és a vallásos közösség ellen a bolsevik ideológia által megkövetelt határozottsággal kell fellépni.³⁷⁴

Az erőteljes vallásellenesség kibontakozása épp abban a korszakban történt, amikor a buddhista közösségen belül is elindult egyfajta reformfolyamat a kolostori rendszer, a buddhista hierarchia átalakítása érdekében. A mongol főlény halálával és a népi kormány hatalomra kerülésével természetesen nem tűnt el egy csapásra a vallásosság az országból, ugyanakkor az egyre érezhetőbb volt, hogy valamilyen megújulásra szükség lesz. Ekkor még néhány „jobboldali” és reformista láma úgy gondolta, hogy a vallási élet új politikai környezethez igazítása – kisebb társadalmi szerepvállalás, az új hatalommal, elsősorban a párt helyi képviselőivel való konfliktus elkerülése, tehát egyfajta „háttérbe vonulás – segíthet a mongol társadalmi helyzetet és belpolitikát egyaránt feszítő kérdés, az állam és a vallás viszonyának rendezésében.³⁷⁵ Még látszott a reális lehetősége annak, hogy a kormányzat és a kolostori rendszer képes lehet valamilyen együttműködésre, bár az évek során ennek esélye drasztikusan csökkent.

Ugyanakkor 1925-ben a mongol buddhistáknak a vallás és a kolostori rendszer átalakításán, az új politikai környezetben való tovább élésén túl arra a kérdésre is megoldást

³⁷³ BATSAIKHAN 2018: 205–2015.

³⁷⁴ MOROZOVA 2009: 47.

³⁷⁵ BATSAIKHAN 2018: 180–183; MOSES 1977: 175.

kellett találniuk, hogy hogyan ériék el az elhunyt főláma – mint az egyetlen magántulajdonnal rendelkező mongol láma – vagyonának elosztását. A vallásos közösség álláspontja szerint ez a vagyon a *szanghát*, a közösséget illette, amit a párt néhány tagja támogatott is. A baloldali csoport határozott elképzelése viszont az volt, hogy ez az – akkor meglehetősen üres – államkincstárát illetné. Az 1925-ös negyedik mongol pártkongresszus döntése értelmében a vagyon kétharmada az államra szállt, míg a harmadik harmadot – jellemzően a szakrális tárgyakat – megtarthatta a buddhista közösség. A döntés azt is egyértelművé tette, hogy a párt baloldali szárnya milyen befolyásra tett szert, és hogy hiú ábránd azt gondolni, hogy az állam és a vallásos közösség közötti együttműködés kiegyensúlyozott lesz. A következő évtized ennek markáns bizonyítékát is adta.³⁷⁶

A negyedik pártkongresszus alapvető célja volt egyébként, hogy a „régí rend” képviselőivel, a belső politikai ellenzékkel is leszámoljon. A szovjet tanácsadók és a Komintern fokozódó befolyása kétségtelenné tette, hogy a politikai folyamatok milyen vektorok alapján szerveződhetnek tovább. A párt szakított azokkal az elképzelésekkel, amelyeket a létrejöttkor hangoztatott – az önálló (független) mongol politikai struktúra kialakítása, a vallás védelme – és amelyekre a jobboldaliak még mindig hivatkoztak. A módosult célok szerint kulcsfontosságúvá vált egyrészt a mongol előkelők és a lámák kiszorítása a döntéshozó testületekből, másrészt egy a korábbi alávetett társadalmi rétegek képviselőivel feltöltött pártapparátus és közigazgatási rendszer kialakítása. E törekvésük érdekében mindent elkövettek azért, hogy a lámák képviselőinek számát limitálják a párt döntéshozó testületeiben is.³⁷⁷ Miközben a baloldali csoport egyértelmű célja a vallási hierarchia politikai befolyásának megtörése volt, voltak olyan párttagok (Tserendorj, Amar, vagy Magsarjav),³⁷⁸ akik elképzelhetőnek tartották a buddhista adminisztráció valamilyen formában történő megtartását.³⁷⁹ Álláspontjukkal háttérbe szorultak, és végül vereséget szenvedtek, ami egyes esetekben nem csak politikai karrierjük, de életük végét is jelentette. 1926. szeptember 3-án elfogadták az állam és az egyház szétválasztásáról szóló törvényt, és a legjelentősebb fővárosi kolostorok – Gandan és a Züün Khüree Dashchoilin kolostor – képviselői hiába tettek még egy elkeseredett lépést a kolostori rendszer és a buddhista adminisztráció átszervezésére, a párt balszárnyának képviselői megakadályozták ezt is.

³⁷⁶ MOROZOVA 2009: 47.

³⁷⁷ Az 1925-ös kongresszuson a 188 képviselő közül mindössze 8 volt láma. MOROZOVA 2009: 50.

³⁷⁸ OCHIR 2004/5. kötet: 157–158.

³⁷⁹ MOROZOVA 2009: 51.

1925-től az évtized végéig a szocialista intézményrendszer kiépítése zajlott, amelyhez alapot a szovjet minta adott. Az állami- és pártstruktúrák, a közigazgatási reformok mind ezt a példát követték, bár ahogyan korábban utaltunk rá, a változások eleinte elsősorban a fővárosban voltak jól láthatóak. A vidéken a nomád pásztorok nehezebben alkalmazkodtak az új politikai környezethez, a párt ezért is tett meg mindent annak érdekében, hogy a lehető leggyorsabban és leghatékonyabban építse ki azt az intézményi struktúrát, ami a vidéki népesség elérését, a hivatalos propaganda hozzájuk történő eljuttatását segítette.

Ahogyan a forradalom korai szakaszának mongol vezetői közül néhányan tanultak orosz iskolákban, úgy az új generáció képzése is részben ott zajlott. Már 1923–1924-től kezdődően oktattak mongol kádereket szovjet iskolákban. Fiatalokat küldtek különböző szovjet intézményekbe, illetve Mongóliában is szerveztek tanfolyamokat, iskolákat, „népfőiskolákat” – nem csak a fővárosban, hanem vidéki aimag-központokban is. 1928-tól már nem kizárólag politikai képzésre indulhattak mongol káderek a Szovjetunióba. A következő évtizedekben a mongol értelmiség jelentős része szovjet felsőoktatási intézményekben kapott képzést a legkülönbözőbb tudományágakban, és az 1950-es évektől a kialakuló szocialista tábor, vagy keleti blokk más országaiban is. A szocialista korszakban a mongol mellett az orosz lett az „értelmiség nyelve”.

1927-ben azonban a szovjetek, illetve a Komintern kelet-ázsiai elképzelései komoly léket kaptak. A Kínában kitörő polgárháború és a Kuomintang kezdeti sikerei hatására felerősödtek a nacionalista hangok Mongóliában is. Tavasszal a jobboldaliak ellentámadásba lendültek a párt Központi Bizottságán belül, és megpróbálták háttérbe szorítani a balos csoportot. Megszavazták B. Tserendorj és Tseveen Zhamtsarano³⁸⁰ javaslatát a „mongol nemzeti gyökerek” megerősítéséről, illetve a Szovjetunió politikai befolyásának csökkentéséről.³⁸¹ Előretörésük a párt szeptemberi kongresszusán is tovább folytatódott. A mérsékelt – jobboldalinak titulált – csoport elképzelései a kongresszus döntéseiben is megjelentek. Bár ezek a változások ellenkeztek Moszkva érdekeivel, a baloldali csoport és a Komintern eltekintett a nyílt konfrontációtól. Visszavonulásuk azonban csak ideiglenes volt.

A végső összecsapás a két politikai irányvonal és a két oldal között végül a hetedik pártkongresszuson zajlott le 1928 őszén. A csatát a baloldali csoport nyerte, akik megkezdték politikai ellenfeleik szisztematikus ellehetetlenítését, esetenként végső elpusztítását és egyúttal

³⁸⁰ Burját értelmiségi és forradalmár. (1880-1942) Neve egyes átírásokban Tsyben Zhamtsarano, halha átírásban Jamtsrangiin Tseveen, OCHIR 2004/5. kötet: 162–165.

³⁸¹ MOROZOVA 2009: 57.

politikai hátszáguk felszámolását is. A kongresszus és a Nagy Népi Hurál ötödik ülése meghatározó döntéseket hozott a korábbi kiváltságos réteg, a *noyonok* („előkelő, úr, nemes”, a korábbi korszakok mongol kiváltságos rétege) előjogainak felszámolása és gazdasági forrásaik államosítása tekintetében, és ezt a kolostori rendszer sem kerülhette el. Az új párt- és állami struktúrákat végleg elzárták a megbélyegzett társadalmi csoportok képviselői elől, így azok teljesen kiszorultak a politikai hatalomból, és kiszolgáltatottá váltak az új döntésekkel szemben, amelyek kapcsán semmilyen jogorvoslatra sem számíhattak már.

A baloldali blokk győzelmét segítette az is, hogy a politikai struktúrákból kizárt kiváltságos társadalmi rétegek által birtokolt pozíciókat *aratok*, korábban alávetett pásztorok kapták meg. Ugyanakkor részben a külföldi tanácsadók javaslatára újra megindult a magántulajdon elleni kormányzati támadás. Ez egybecsengett a korábbi alávetett rétegek revansvágyával, akik az előkelők, kolostorok vagyonának államosítását követelték. Egyúttal megindult a külkereskedelmi kapcsolatok határozottabb átrendeződése is, hiszen a kínai polgárháború következtében fokozatosan elmaradtak a déli szomszédtól érkező termékek, ami értelemszerűen magával hozta a mongol külkereskedelem szovjet kapcsolatainak erősödését is.

Ezzel gyakorlatilag kialakult az a politikai rendszer és kapcsolati háló, amely a következő évtizedekben meghatározta a mongol gazdasági, politikai élet irányát. A mongolok számára az 1921-es forradalomban kézenfekvő volt az északi szomszéd segítségét kérni a kínaiakkal szemben, ahogy tették ezt egy évtizeddel korábban is. Ebben a tekintetben kisebb jelentősége van annak a ténynek, hogy a 20. század első évtizedében még egy monarchia támogatását várták a mongolok, míg 1921-ben már egy teljesen más ideológiai, politikai struktúra orosz (szovjet) képviselői nyújtottak segítséget nekik. Mongóliában a forradalom győzelmét követő évtizedben a politikai irányvonal kijelölése kapcsán belpolitikai küzdelmek zajlottak. A szovjetek támogatásának elfogadása nem jelentette azt, hogy egyértelműen ezt a politikai, ideológiai vonalat kívánják követni. A „nem kapitalista” irányú fejlődés megvalósítása tekintetében is eltérő vélemények jelentek meg, amelyek ellentéte a baloldali elhajlás és a jobboldaliak rövid előretörése idején vált nyilvánvalóvá. Az útkeresés végül a külföldi tanácsadók és a Komintern hathatós beavatkozásának, valamint a kínai polgárháború hatásának köszönhetően a baloldali csoport elképzelései szerint zárult, és az elkövetkezendő több mint fél évszázadra a szovjet minta és befolyás vált irányadóvá Mongóliában.

A szocialista rendszer alapjainak kiépítése

A második világháború kitörését megelőző évtized a szovjet befolyás végleges megerősödésének korszaka volt Mongóliában. Kína képtelen volt érdekei érvényesítésére, és a szovjetek gyakorlatilag az 1924-es szerződés árnyékában teljes kontrollal bírtak az országban. Ráadásul a Komintern és a bolsevikok³⁸² szerepe a kínai polgárháborúban 1923–1928 között ismét csak a szovjet kormány mongóliai pozícióinak erősödését hozta.

1929. június 27-én aláírták azt a kölcsönös segítségnyújtási egyezményt, mely a későbbiekben alapvetően befolyásolta a két ország kapcsolatát.³⁸³ A szerződés következménye, hogy a Szovjetunió Mongólia legfőbb – és gyakorlatilag egyetlen – szövetségesévé vált, és kizárta harmadik ország – például Kína – közvetlen beavatkozásának lehetőségét. Egyúttal lezárva az cári orosz, majd szovjet kormányok erőfeszítéseit, legalizálta is a szovjet kereskedelem és ipar monopol helyzetét az országban.³⁸⁴

Mint említettük, az 1920-as évek végére eldőlt, hogy a párton belül a szovjet típusú politikai rendszer mellett elkötelezett csoport vált meghatározóvá. Párton belüli győzelmüket azonban a perifériákon is érvényesíteni kellett. Ennek akadálya volt, hogy az évtized végére a mongol lakosság körében nyilvánvalóvá vált a fokozatos elszegényedés, és a rossz gazdasági helyzet nem segítette az új hatalom elfogadtatását a pásztorok között. A vidéki pártszervezetek kialakítása, a bolsevik propaganda terjesztése mellett szükség volt a gazdasági helyzet javítására is, azért, hogy az új hatalom képes legyen megőrizni társadalmi bázisát. Mivel az új mongol kormányzat nemzetközi szinten meglehetősen elszigetelt volt, a gazdaság élénkítéséhez külföldi forrásokra csak korlátozottan számíthatott. Kína a polgárháború miatt gyakorlatilag mind gazdasági, mind politikai értelemben elvesztette befolyását a mongol terület felett, emellett az új mongol államot és kormányzatot a szovjeteken kívül egyetlen más állam sem ismerte el, ezért gazdasági segítség egyedül az északi szomszédtól érkezhett Mongóliába. Ez a támogatás azonban nem volt elég a gazdaság konszolidációjához, így a mongolok a korábbinál jóval határozottabb módon folytatták a belső erőforrások erőszakos átrendezését.

Mongóliában – ahogy a mintaként szolgáló területeken – fokozódott a „nép ellenségei” ellen irányuló propaganda, és ezzel párhuzamosan tulajdonaik kisajátítása is. Az ellenség

³⁸² PANCOV 2005.

³⁸³ YASKINA 2007: 89.

³⁸⁴ A Szovjetunióba irányuló mongol export 1927-ben 16 900 000 tugrik, a Kínába irányuló 12 800 000 tugrik volt, 1929-ben 21,5 millió állt szemben a 8,5 millióval, 1930-ban 21,5 millió az alig 6,04 millióval szemben. BOIKOVA 1999: 109–110.

bélyegét kapta a buddhista klérus, a korábbi kiváltságosok, de az 1930-as évek politikai pereiben rendszeresen visszatérő elem volt az imperialista kém, japán kollaboráns és hasonló vád azokkal szemben, akiket a hatalom valamiért – politikai meggyőződésük, származásuk, vagyoni helyzetük okán – ellenségnek tekintett. Ide tartoztak azok jellemzően a társadalmi középréteghez tartozó kiskereskedők, vagy sikeres, jól gazdálkodó pásztorok is, akiket elsősorban a baloldali elhajlás idején bélyegeztek osztályellenségnek, és akiket ennek megfelelő retorziókkal különadóval, koncepciós perekkel sújtottak. Paradox módon épp azokat büntetve, akiknek tapasztalata, kompetenciája a vidékfejlesztés egyik fontos erőforrása lehetett volna.³⁸⁵ A fokozódó elnyomás természetesen ellenreakciókat is kiváltott, amik azonban nem voltak képesek változtatni a belpolitikai események irányán, és amikor elbuktak, csak újabb okot adtak a hatalom birtokosainak arra, hogy még kegyetlenebbül lépjenek fel a másként gondolkodókkal szemben. A nomádok, akik számára korábban a letelepültek elleni hadjáratok jelentettek fontos bevételi forrást, most saját területük – és népük egyes képviselői – ellen fordulva biztosították azokat a gazdasági erőforrásokat, amikre hatalmuk konszolidálása érdekében szükségük volt.³⁸⁶

1929-től kezdődően a párt- és kormányzati döntések meghatározó része szólt a korábbi kiváltságos rétegek vagyonának államosításáról. Az egykori előkelők és a buddhista hierarchiában magas rangot betöltő lámák egységes, megbélyegzést kifejező megjelölése lett az orosz terminológiából átvett „*feudal*” megnevezés. A világiakat a *khar* („fekete”) *feudal*, míg a buddhist hierarchia tagjait a vallásra utaló *shar* („sárga”) *feudal* jelzővel illették. Akiket ezzel a szóval bélyegeztek, nem kerülhették el az állami szankciókat, állatállományuk, egyéb vagyontárgyaik az államosítást.

Ez a társadalmi csoport kézenfekvő célpontja lett a hatalom gazdasági hátszágát megteremteni szándékozó pártapparátusnak. A Komintern-tanácsadók által összeállított jelentések alapján a korábbi mongol előkelők, illetve a buddhista hierarchia magas rangú tagjai – illetve általában a kolostori rendszer – birtokában volt a mongol ösztársadalmi vagyon jelentős része. Az 1929-ben végzett összesítések alapján a lámák és a mongol előkelők (*noyonok*) lélekszámukat tekintve a társadalom alig egyötödét tették ki – előbbiek 13%, utóbbiak 7% –, miközben az összes vagyon 30–30 százalékát birtokolták.³⁸⁷ Itt kell megjegyeznünk, hogy a lámák esetében ez nem tényleges magántulajdont jelentett. Ahogyan

³⁸⁵ ROSENBERG 1981: 26.

³⁸⁶ MOROZOVA 2009: 64.

³⁸⁷ MOROZOVA 2009: 71.

korábban utaltunk rá, a mongol buddhista kolostori rendszerben általában nem volt magántulajdon. Ez alól egyetlen kivétel a mongol főláma, a bogd gegén esete, aki jelentős területtel és magántulajdonnal rendelkezett. E vagyon halálát követő államosításáról már szóltunk. Az 1920-as évek állami összeírásaiban a lámák vagyona valójában nem az egyes személyek, hanem a kolostori kincstárak, a *jasok*³⁸⁸ vagyonát jelentette. A párt által irányított államosítások a kolostori kincstárak vagyonának állami fennhatóság alá vonását célozták. A kampány egyenes következménye volt a párt addigi politikájának. Célja az állami tulajdon részesedésének növelése mellett egyértelműen a mandzsu korban kialakult társadalmi struktúrák szétrombolása volt. A kolostori rendszer jövedelmeinek megnyirbálása, a kolostori élet ellehetetlenítése, egyáltalán a vallás visszaszorítása az új, bolsevik ideológia elképzeléseinek megfelelő társadalmi rendszer kialakításának fontos lépése volt.

Az államosítások irányításában 1929-ben került előtérbe ismét a korábbi évek pártharcaiban kissé háttérbe szorult Choibalsan, az 1921-es forradalmi szervezkedés fontos alakja, aki a következő évtizedekben meghatározó politikai pályát futott be Mongóliában. A Mongol Népi Forradalmi Párt Központi Bizottsága által az államosítások lebonyolítására 1929. szeptember 17-én létrehozott szervezet³⁸⁹ Choibalsan irányításával 1930 elejére 729 eljárás alá vont személytől – korábbi előkelők, kolostorvezető lámák – több mint 5,2 millió tugrik értékű vagyont, elsősorban állatokat kobzott el.³⁹⁰ A rekvirálások az 1930-as évek elején is tovább folytatódtak, 1930–1932 között több hullámban zajlottak az ellenőrzések, vizsgálatok, és összességében 1929 novemberétől 1932 februárjáig 1554 személytől 9 722 567 tugrik értékben államosítottak jószágot és vagyontárgyakat.³⁹¹ Az ezzel párhuzamosan futó kollektivizálásnak köszönhetően az 1930-as években csaknem 630 kolhoz jött létre, amelyekhez a szegény és középosztálybeli népesség csaknem 30%-a csatlakozott.³⁹²

Az erőszakos kollektivizálásnak egyenes következménye volt a központi hatalommal szembeni elégedetlenség megjelenése. A nyugat-mongóliai *dörbötök* között már 1930-ban kirobbant egy kisebb felkelés, amely a kollektivizálás és rekvirálás leállítását követelte, de jelszavaik között pártellenes és a vallást támogató hangok is megjelentek. Egyértelművé vált, hogy az 1920-as évek elejéig a mongol társadalomban oly meghatározó kolostori rendszer,

³⁸⁸ A *jas* szerepéről részletesebben lásd, TELEKI 2012: 5359.

³⁸⁹ *Khöröngöö khuraakh komiss*, tükröfordításban „Vagyon Összegyűjtő Bizottság”. ZAANKHÜÜ – ALTANTSETSEG 2014: 307.

³⁹⁰ OCHIR 2004/5. kötet: 173.

³⁹¹ OCHIR 2004/5. kötet: 175. Morozova ezt 1100 főre és 10 millió tugrikra teszi: MOROZOVA 2009: 72.

³⁹² MOROZOVA 2009: 73.

illetve a lámák elleni határozott kormányzati fellépés komoly elégedetlenséget váltott ki a vidéki pásztorok között.

Mint említettük, a párt már a '20-as évek közepétől kiemelt figyelmet fordított a vidéki apparátus, intézményi rendszer kiépítésére, de ez az idő nem volt elég a társadalom alapvető átszervezésére. 1929-ben a mongol társadalom még több mint 10 százaléka volt láma, és rajtuk keresztül a népesség jóval nagyobb része kapcsolódott a valláshoz. Ráadásul ekkor még csak alig egy évtizedre voltak attól az időszaktól, amikor a mongol buddhizmus többszáz éves történetének – egyik – tetőpontjaként a politikai hatalma csúcsára ért. Nem volt véletlen, hogy maguk a forradalmárok is a vallás védelmét zászlajukra tűzve próbáltak támogatókat szerezni ügyükhöz 1920–1921-ben.

Alig egy évtizeddel később a hatalom erejével a vallás és képviselői ellen próbáltak fellépni, ami egyértelműen előre vetítette a társadalmi konfliktus eszkalálódásának lehetőségét. A még ekkor is jelentős társadalmi csoportot jelentő lámák nem voltak hajlandóak megengedni a kolostori kincstári vagyon állami ellenőrzés alá vonását, és végül ez lett a gyújtópontja az államosítások miatt kirobbant ellenállásnak, ugyanakkor sajnos ez vezetett egyenes következményként a buddhista kolostori rendszerrel szembeni végső leszámolóhoz is. Az erőszakos államosítás és kollektivizálás megdöbbentő eredményekkel járt a mongol gazdaság egészére nézve. A régi struktúrák szétverése sokkal gyorsabban ment, mint az új gazdasági, közigazgatási rendszer kiépítése, és ennek következtében a mongol gazdasági helyzet drasztikus mértékben romlott. A lakosság megélhetését jelentő állatállomány száma jelentősen csökkent.

Az 1930-as nyugat-mongóliai megmozdulás csak előfutára volt a sokkal kiterjedtebb felkelésnek, amely 1932. április 11-én vette kezdetét.³⁹³ Ekkor a Khövsgöl megye Rashaat *sum*-jában (járás) található Hyalganatiin khüree (kolostor)³⁹⁴ csaknem 10 lámája szervezett felkelő csoportot, ami elsősorban a kolostori rendszert sújtó kormányzati intézkedések ellen emelte fel a hangját. Rövidesen az Asgatiin kolostorból, illetve a Rashaantiin kolostor lámái közül is többen csatlakoztak a megmozdulásokhoz, és immár több mint 400 láma követelte a buddhista kolostori rendszer ellen hozott intézkedések visszavonását,³⁹⁵ egyúttal remélve azt,

³⁹³ OCHIR 2004/5. kötet: 181. Más feldolgozások egy nappal későbbre teszik a felkelés kitörését. ZAANKHÜÜ – ALTANTSETSEG 2014: 308.

³⁹⁴ <https://www.mongoliantemples.org/en/component/domm/886?view=oldtemplemn> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 20.)

³⁹⁵ ZAANKHÜÜ – ALTANTSETSEG 2014: 308.

hogy a pancsen láma képes és hajlandó lesz beavatkozni a mongol belpolitikába a buddhizmus és a kolostori rendszer érdekében.³⁹⁶

A megmozdulás a kollektivizálás és a baloldali túlkapások, illetve az ennek következtében kialakult szinte katasztrofális gazdasági helyzet miatt a párt ellen fordult általános hangulat egyértelmű jele volt. A felkeléshez a legnagyobb lélekszámmal rendelkező Khövsgöl, Arkhangai, Zavkhan és Övörkhangi *aimagok* lakosságának többsége – az állam lakóinak csaknem 70%-a – csatlakozott. A Mongol Népi Forradalmi Párt Központi Bizottsága és a szovjet tanácsadók, valamint a Komintern képviselői is a kolostori kincstárak államosítására indított „*jas-kampány*” vezetőit – Z. Shijie, O. Badrakh, L. Laagan³⁹⁷ – tették felelőssé a kialakult helyzetért, és intézkedéseket hoztak a központi hatalomból való eltávolításukra.

A felkelés azonban elbukott, és a résztvevőkkel szemben indított leszámolás féktelensége előre vetítette azt, ami öt évvel később a „nagy tisztogatás” idején történt Mongóliában. Kétségtelen tény, hogy mind a szovjet tanácsadók, mind a Komintern képviselői részt vettek a felkelés leverésére tett lépések kidolgozásában,³⁹⁸ de a lámákkal és támogatóikkal szemben történő atrocitások, a koncepciók perek során kiszabott halálos ítéletek végrehajtása a mongolokra maradt. Az egykori buddhista pásztorok immár az új rend képviselőjében hajtották végre gyakran megdöbbentő kegyetlenséggel az ítéleteket. Ez, és a mozgalom kiterjedtségét jelző adatok is bizonyítják, hogy ez a megmozdulás a mongóliai szocialista rendszer kiépítése során megnyilvánuló egyik legjelentősebb ellenállási hullám volt.³⁹⁹

Az 1932-es felkelés megmutatta, hogy milyen a valódi kapcsolat a párt, illetve annak elképzelései és a mongol pásztorok, a köznép között. A pártapparátus részben elismerte a hibákat – az ezekért felelőssé tett kádereket megbüntette –, és megpróbálta azt a látszatot kelteni, hogy nem vesztette el társadalmi bázisát, ennek érdekében a szervezetet még több *arattal*, nomád pásztossal igyekezett feltölteni. Felülvizsgálták az adózásra és a kollektivizálásra vonatkozó szabályozást is, amelyet a kolostori kincstárak számára látszólag kedvező feltételek kialakításával próbáltak a köznép számára elfogadhatóvá tenni. A kampány lényegében elérte a célját. A baloldaliak 1928-as párton belüli „győzelmét” követően 1929–

³⁹⁶ BAABAR 1999: 312–313. A tibeti buddhizmus dalai láma melletti másik meghatározó vezetője. A korszak buddhista hívei a mongol területeken abban is reménykedtek, hogy a pancsen láma segítségével – aki 1923-ban a Jiang Jieshi (Csang Kaj-sek, 1887-1975) mellett működő adminisztráció tagja lett – a Kínában zajló polgárháború adta lehetőséget kihasználva ismét sikerül egyesíteni a tibeti buddhizmus követőit.

³⁹⁷ ZAANKHÜÜ – ALTANTSETSEG 2014: 308–309; MOROZOVA 2009: 79.

³⁹⁸ OCHIR 2004/5. kötet: 182–183.

³⁹⁹ KUZMIN – OYUNCHIMEG 2014: 179-187.

1932 között megtörtént a társadalmi javak alapvető újraosztása Mongóliában. A korábbi kiváltságos társadalmi réteg, a *noyonok* elvesztették vagyonukat, és a *jasok* adóztatásával a buddhista kolostori rendszer is hasonló következményeket volt kénytelen elszenvedni. A kisajátítás és a kollektivizálás bizonyos értelemben még a szovjet mintához képest is markánsabb, gyorsabban végbemenő folyamat volt, ami majdnem katasztrofális hatással volt a gazdaságra és az ország lakosságára nézve is.

A párt azonban az elkövetett hibák ellenére is képes volt megőrizni hatalmát. Az 1920-as években a szervezeten belül lezajlott politikai csatározások összességében a konszolidáció, a párt hatalmának megszilárdulása irányába hatottak. A szovjet mintától eltérő, „mongol út” kialakításának hívei elbuktak, a pártban – és így az országban – a szovjet bolsevikok legfőbb szövetségesei kerültek vezető pozícióba. A párt az új politikai rendszerrel szemben kialakuló ellenállást is sikeresen felszámolta.⁴⁰⁰ Az 1932-ben kitört, és egyes publikációkban mongol polgárháborúként emlegetett felkelés⁴⁰¹ a keleti megyék kivételével szinte az egész országot érintette, s végeredménye a párton belüli harcokban már megtapasztalt véres leszámolás lett. A párt ezzel egyértelműen képes volt biztosítani belpolitikai hatalmát, s újabb lépést tett a szovjet mintájú központosított politikai rendszer kiépítése felé.

A felkelést követő, MNFP-n belüli pozícióváltásoknak köszönhetően kialakult az a vezetői struktúra, ami immár az egyszemélyi vezetés – és idővel majd a személyi kultusz – előfutára volt. Ekkor került a reflektorfénybe Peljiin Genden,⁴⁰² aki a harmincas évek második felére Mongólia későbbi vezetője, Kh. Choibalsan szinte egyetlen riválisa maradt. Genden csaknem a forradalom kezdeteitől az új politikai rendszer elitjébe tartozott, de vezető szerepe elsősorban 1932–1936 között volt meghatározó, amikor az ország kilencedik miniszterelnöke lett. 1936-ig jó viszonyt ápolt a szovjetekkel, Sztálin többször közvetlenül tárgyalt vele. Személyével kapcsolatban felmerült annak lehetősége is, hogy ő lehet az, aki a sztálini mintát követve az ország egyszemélyi vezetőjévé válhat, a szovjet diktátor is támogatta miniszterelnöki kinevezését, de később Genden fokozatosan a szovjet befolyás ellen fordult.⁴⁰³

⁴⁰⁰ ZAANKHUU – ALTANTESTESEG 2014: 321–322.

⁴⁰¹ BAABAR 1999: 315; BOLDBAATAR – SANDDORJ – SHIRENDEB 2004: 181–184.

⁴⁰² Peljiin Genden (1892–1937) mongol forradalmár, a Mongol Népköztársaság egyik prominens politikai vezetője, 1924–1927 között államfő, 1932–1936 között miniszterelnök. A pozíciót 1932-ben még a szovjetek támogatásával nyerte el, de az 1930-as évek közepén már Sztálin – és Choibalsan – egyik leghatározottabb kritikusa volt.

⁴⁰³ BAABAR 1999: 321.

1932-ben még úgy látszott, hogy Choibalsan háttérbe fog szorulni, 1934-ben a Lkhümbe-ügy⁴⁰⁴ során az ő neve is felmerült az esetlegesen vádlottak padjára kerülők listáján, azonban végül készségesen együttműködött az NKVD-vel és elkerülte a felelősségre vonást, sőt úgy tűnt, Sztálin egyre nagyobb figyelmet fordít felé.

Choibalsan hatalomra kerülése és a „nagy tisztogatás”

A mongol személyi kultusz megteremtője, az ország első marsallja 1895-ben született egy szegény nő negyedik, legkisebb gyermekeként a San beise kolostor⁴⁰⁵ közelében, a mai Dornod megye központjához közel. Anyja Khorloo, egy újjászületett láma és kolostorának fennhatósága alá rendelt pásztor volt.⁴⁰⁶ A kisfiú a világi névadáskor a Dugar nevet kapta.⁴⁰⁷ Apját, aki vélhetőleg egy Jamsu nevű, Belső-Mongóliából származó *dahur*⁴⁰⁸ férfi volt, Choibalsan soha nem ismerte meg. Ugyanakkor apja belső-mongol származása talán közrejátszhatott abban, hogy évekkel később, a második világháború után, már az ország vezetőjeként Choibalsan kacérkodott a pánmongol gondolat felélesztésével.⁴⁰⁹ Holott a pánmongolizmus gondolata a század húszas éveiben még erősen kötődött a japánok támogatásához, és abban az időben a japán kapcsolat a mongol párteliten belül levezényelt koncepciók perék egyik visszatérő vádpontja volt.⁴¹⁰

Choibalsan egész életét végig kísérték olyan, gyakran ellentmondásos események, melyek későbbi, akár mai megítélését is bőségesen ellátják pro és kontra érvekkel arra vonatkozóan, hogy vajon a mongol nemzet hőse volt-e, vagy egyszerű politikus, aki könyörtelen eszközökkel lépett fel ellenfeleivel szemben akkor is, ha korábban szoros szövetségesei voltak. Ilyen volt a nagy Mongólia létrehozásával és a pánmongolizmussal

⁴⁰⁴ 1934-ben Jambiin Lkhümbe (1902–1934) és több párttag, illetve számos Mongóliában élő burját került bíróság elé azzal a koholt váddal, hogy japán ügynökök, és forradalomellenes tevékenységet folytatnak. Csaknem 1500 embert vontak vizsgálat alá, közülük 54-et ki is végeztek. BAABAR 1999: 327–331.

⁴⁰⁵ Mong. Sang beise-yin küriye.

⁴⁰⁶ A mong. *shabi*, halha *shav'* (kb. világi tanítvány) a kolostor, illetve a főláma ellátására rendelt alávett pásztor. Részletesebben lásd a 82. lábjegyzetet.

⁴⁰⁷ ATWOOD 2004: 103.

⁴⁰⁸ A *dahurok* (khalkha *dagur*) a mai Belső-Mongólia északkeleti részén élő, mongol nyelvet beszélő népesség. Többen az Észak-Kínában uralkodó Liao-dinasztiát (947–1125) alapító (CSIKY et al. 2017: 6–11) egykori kitan népesség leszármazottainak tartják őket (LI: 2001).

⁴⁰⁹ RADCHENKO 2009.

⁴¹⁰ BAABAR 1999: 229–234.

kapcsolatos kaland is, de hasonló színben tűnhet fel Choibalsan buddhizmussal kapcsolatos ambivalens viszonya is.

12 éves korában anyja buddhista lámatanoncnak (*band'*) adta, hogy megkezdje tanulmányait a hagyományosan több mint egy évtizedig tartó kolostori edukációs rendszerben. Itt kapta a Choibalsan nevet, melyet később világi nevét elhagyva élete végéig viselt. 16 évesen egy társával a fővárosba szökött és örökre megszakította kapcsolatát a kolostorral. Nem tudni pontosan, hogy az ott töltött néhány év milyen nyomot hagyott benne – talán nem véletlen, hogy fiatal kamaszként inkább a világi életet választotta –, de későbbi életében többször is kapcsolatba került a buddhizmussal, bár ezek a „találkozások” már alapvetően egy más ideológia által vezérelt korszakban történtek. Életének meghatározó fordulópontjai kapcsolódtak közvetve vagy közvetlenül a valláshoz, illetve a lámákhoz és a kolostori rendszerhez.

A mongol fővárosban, Ikh Khüreeben egy burját tanár, Nikolai T. Danchinov (1886–1916) segítségével beiratkozott az orosz–mongol fordítóiskolába, így kerülhette el, hogy visszavigyék a vidéki kolostorba, ahonnan elszökött. Hamarosan egy irkutszki középiskolába került, ahol tovább folytatta, immár orosz nyelven a tanulmányait. Bár a források szerint sohasem tanult meg tökéletesen írni és általában nem hatott rá jelentősen sem az orosz, sem más kultúra, az iskolában szerzett nyelvtudása meghatározóvá vált későbbi politikai pályája szempontjából is.

A mongol fővárosba visszatérve hamarosan kapcsolatba került a Bodoó vezette Kína-ellenes politikai csoporttal, mely a mongol autonómia Kína általi megszüntetése idején kezdte meg tevékenységét.⁴¹¹ Choibalsan hamarosan a Danzan által Oroszországba vezetett küldöttség tagjai közt találta magát, melynek célja a Kína elleni támogatás megszerzése, megszervezése volt. Ezzel kezdetét vette politikai pályája, mely során a következő másfél évtizedben gyakran egykori szövetségeseit – például legelső mentorát, Bodoót – sem kímélve tört a legfőbb vezető pozíciójáig.⁴¹²

Choibalsan életútjának a második világháború lezárásáig tartó szakaszához köthetők azok a tettei, melyek mai ellentmondásos megítélését megalapozzák. A második világháború után az immár Kínától minden tekintetben függetlenné váló Mongóliában hatalma konszolidálódott, így 1952-ben bekövetkezett haláláig jelentősebb események nélkül irányította az országot.

⁴¹¹ SZILÁGYI 2013.

⁴¹² Sühkhaatar halála után 1923 februárjától a mongol haderő főparancsnoka volt, 1929-től egy éven át a Kis Hurál elnökségének elnöke, 1939-től haláláig a mongol Minisztertanács elnöke volt.

A Mongol Népi Forradalmi Párton belüli hatalmi harcok során Choibalsan által alkalmazott eszközök nem állnak távol a más sztálinista személyi kultuszok kiépítésében megismert módszerektől, e kultuszok összehasonlítása tekintetében az egyetlen figyelemre méltó jellemző, hogy időben sokkal közelebb állt a mintát adó szovjet bolsevik modellhez, mint a jóval gyakrabban hivatkozott kelet-európai változatok. Ezek a mégoly véres leszámolások, igazságtalan koncepciós pereket követő bebörtönzések és kivégzések azonban jellemzően a párthoz kötődtek, részben azon belül zajlottak, így bár jelentős befolyással voltak a mongolok mindennapi életére, a mongol belpolitikára, a lakosság körében mégsem okoztak általános traumát.

Más volt a helyzet a Choibalsan nevével fémjelzett, illetve uralmának időszakához köthető két meghatározó történeti eseménnyel, az 1930-as évek végének vallásellenes pogromjával, illetve az 1939-es Khalkhin Gol-i ütközetrel, mely alapvetően meghatározta Mongólia 20. századi történetét és egész Kelet-Ázsia, illetve közvetve az egész második világháború későbbi éveit.

1932 után a felkelés alatt még részben a háttérben maradt Genden és Amar⁴¹³ voltak azok, akik az új társadalmi konszenzus kialakítása felé kormányozták az országot. Miközben elkötelezettek voltak a szovjet kapcsolatok irányában, érezhető távolságtartással kezelték azokat. A felkelés felett aratott győzelem egyértelművé tette, hogy a párt hatalma nem került veszélybe. Meg tudta őrizni az erőforrások feletti kontrollját, az új társadalmi kiegyezés célja pedig az *aratok*nak a párttal való együttműködésben való érdekeltté tétele volt. 1932-ben egyúttal az is nyilvánvalóvá vált, hogy a regionális nemzetközi helyzetben az új mongol hatalom képviselői egyedül a szovjetek támogatására számíthatnak hatalmuk megtartása érdekében.

1934-ben Genden novemberi moszkvai tárgyalásain a még szélesebb körű szovjet–mongol együttműködés feltételeiről egyeztetett. Az 1934 decemberében végül Ulánbátorban aláírt megállapodások magukban foglalták a szovjet–mongol vegyesvállalatokról szóló egyezményt, a mongol fizetőeszköz, a tugrik ideiglenes árfolyamának meghatározását,

⁴¹³ Anandiin Amar (1886–1941) mongol államfő 1932–1936 között, illetve miniszterelnök 1928–1930, illetve 1936–1939 között. 1913–1919 között a teokratikus kormány külügyminisztériumában dolgozott. A Mongol Néppárt alapítóinak egyike, majd a '20-as évek második felétől fokozatosan egyre jelentősebb pozíciókat töltött be a szocialista kormányzatban is. tagja volt a MNFP Központi Bizottságának, a Kis Hurálnak, volt külügyminiszter, illetve belügyi- és gazdasági miniszter is. A Lkhümbe-ügy idején került korábbi elvtársai célkeresztjébe, ekkor állították a koncepciós perek alatt bíróság elé. 1941-ben végezték ki, majd 1956-ban a sztálini korszak felülvizsgálata alatt jelentették ki, hogy nincs bizonyíték a bűnösségére, és végül 1962-ben rehabilitálták. Fontos munkákat írt Mongólia 20. század eleji történetéről, a mongol tudományosságról 1931 és 1934 között. Erről részletesen lásd a 221. lábjegyzetet.

valamint a kölcsönös pénz- és áruforgalommal kapcsolatos egyezményeket is, melyek célja, hogy a kétoldalú külkereskedelmi kapcsolatok zavartalanul folytatódhassanak. A Mongol Állami Bank vezetője közvetlen direktívákat kapott szovjet kollégájától annak érdekében, hogy a mongol fizetőeszköz stabilitása biztosított legyen, ami a mongol hitelállomány kezelésének is alapfeltétele volt. A szovjetek immár közvetlenül beavatkoztak a mongol monetáris politikába is.⁴¹⁴ A Szovjetunió és a Mongol Népköztársaság között létrejött megállapodások fontos elemei vonatkoztak a szovjet kiképzők és katonai tanácsadók mongóliai tevékenységére is, hiszen ekkorra egyértelművé vált, hogy küszöbön lehet egy japán katonai támadás, amelynek a mongolok egyedül képtelenek lettek volna ellenállni.

Az 1932-ben Mongólia keleti határainál alapított japán bábállam, Mandzsukuó a harmincas évek közepétől kezdődően folyamatos fenyegetést jelentett nem csak a mongolok, de a Szovjetunió számára is. A kialakuló nemzetközi helyzetben nyilvánvalóvá vált, hogy a két nagyhatalom szakít a befolyási zónákkal kapcsolatban a század elején kialakított status quoval, melynek folytán az összecsapás lehetősége ott lebegett a levegőben. A japánok az oroszokkal létesített megegyezések ellenére tulajdonképpen soha nem hagytak fel azzal az ambíciójukkal, hogy a belső-ázsiai területeket is fennhatóságuk alá vonják, amit nem csak a szovjet polgárháborúban harcoló fehérek támogatása bizonyított. Az 1919–1920-as évek fordulóján ismét felszínre kerülő pánmongol elképzelések felkarolása, továbbá a csitai konferencia szintén a japánok nem szűnő „érdeklődését” bizonyította. Mandzsukuó kikiáltása, illetve a belső-mongóliai bábállam⁴¹⁵ létrehozása egyértelműen a közelgő japán támadás lehetőségét erősítették.

Genden és Choibalsan a '30-as évek közepén Mongólia legfőbb katonai vezetőiként tárgyaltak a szovjetekkel arról, hogy a Szovjetunió milyen feltételekkel és formában képes garantálni Mongólia biztonságát. Ezeket a támogatásokat a szovjetek feltételekhez kötötték. Genden az 1934-es „Lkhümbe-ügy”-et még készséggel hozzáigazította Sztálin elvárásaihoz, így a perek egyik célja a szovjet-orosz polgárháború idején a Transzbajkál régióból Mongóliába áttelepült burjátokkal szembeni leszámolás volt. 1936-ban azonban már ellenállt annak az utasításnak, hogy kezdjék el a mongol buddhista lámák és kolostorok elleni vizsgálat

⁴¹⁴ MOROZOVA 2009: 89.

⁴¹⁵ A távol-keleti és belső-ázsiai területekért folytatott rivalizálást csak időlegesen zárta le az 1904–1905-ös orosz–japán háború végén aláírt szerződés. Japán nem mondott le az ázsiai szárazföld jelentős területeinek bekebelezéséről. Ezt tette 1910-ben Koreával, 1932-ben Mandzsúriával, sőt 1939-ben a belső-mongol területeken is létrehozott egy japán bábállamot, Menggukuót (Mengjiang, 蒙疆), melynek élére egy csahar-mongol előkelőt, Demchugdongrobot (kakhha Demchigdonrov, 德穆楚克栋鲁普, 1902–1966) ültette.

előkészítését.⁴¹⁶ Genden valószínűleg ekkor veszítette el véglegesen a szovjetek bizalmát, egyúttal az is egyértelművé vált, hogy Sztálin Mongóliával kapcsolatos elképzeléseinek megvalósításában Choibalsan az ideális partner aki a felmerülő kérdések döntő többségében képes és hajlandó volt látszólag kritika nélkül együttműködni a szovjetekkel.

A mongol történeti diskurzusban is vissza-visszatérő kérdés, hogy az 1937. szeptember 10-én bekövetkező intézkedésekkel elkezdődő „nagy tisztogatás” felelőssége vajon teljes mértékben a szovjeteket terheli-e, vagy ez alól nem mentesülnek az MNFP vezető tisztségviselői, így Choibalsan sem. Túlságosan leegyszerűsítő megoldás lenne mindent a külső befolyásra fogni, bár kétségtelen, hogy erre a korábbi feldolgozások tettek próbálkozást. A már idézett, és a rendszerváltás előtt megjelent történeti összefoglalások természetesen az ellenforradalmi erőkkel szembeni fellépésként tárgyalták az 1937–1939 között lezajlott vallásellenes pogromot. Az igazság azonban inkább az, hogy ekkorra a szovjetek által támogatott mongol vezetés már elérkezettnek látta az időt ahhoz, hogy végleg leszámoljon a bolsevik hatalom meghatározó ellenségével, a vallással.

A 20. század második évtizedében a mongol buddhizmus meghatározó politikai szerepet játszott, az ország lakosságának döntő többsége buddhistának vallotta magát. A kolostori rendszer és a mongol főláma befolyása olyan jelentős volt, hogy az 1919–1920 között meginduló forradalmi szervezkedés nem is elsősorban a bogd geegen hatalmának megdöntésére koncentrált, a felkelés kezdetben sokkal inkább egy Kína-ellenes függetlenségi harc volt. A megmozdulás csak fokozatosan, a szovjet bolsevikok támogatásának erősödésével kapott más színezetet.

Az 1921-ben győzedelmeskedő és hatalomra kerülő új politikai elit csak lassan volt képes csökkenteni a buddhizmus befolyását. Döntő lépésre a 8. bogd geegen 1924 májusában bekövetkezett halála után szánták el magukat, nem véletlen, hogy a népköztársaság kikiáltása is csak 1924 késő őszen történt meg. Bár az évtized végén az erőszakos kollektivizálás és a kolostori kincstárak ellen folytatott kampány gyakorlatilag elzárta a gazdasági erőforrásoktól a kolostori rendszert, az 1932-es lázadás leverése utáni konszolidáció időszakában a lámák száma mégis növekedni kezdett.⁴¹⁷ 1937-re azonban a párton belüli erőviszonyok is fokozatosan egyértelművé váltak, így megkezdődhetett a bolsevik hatalommal szembeni utolsó bástya végleges elpusztítása is.

⁴¹⁶ BAABAR 1999: 354–355.

⁴¹⁷ MOROZOVA 2009: 88.

Az 1937. szeptember 10-én elrendelt letartóztatásokkal kezdődő⁴¹⁸ vallásellenes pogrom a 20. századi mongol történelem legsötétebb időszaka. A koholt vádakkal, általában államellenes, ellenforradalmi bűncselekményekkel bíróság elé idézettek semmilyen igazságos eljárásra nem számíthattak. A vizsgálati eljárások és büntetőpercek 1937-től kezdődően több hullámban zajlottak.

A kirakatpercek első tárgyalása gyakorlatilag egy nyilvános show keretein belül zajlott az ulánbátori Nemzeti Színházban 1937. október 18–20. között. A vádlottak első csoportjában miniszterhelyettesek, a Központi Bizottság tagjai és más prominens pártvezetők egyaránt szerepeltek. A szovjetek által kikényszerített halálos ítéleteket Choibalsan rendelte el,⁴¹⁹ így kétség sem férhet ahhoz, hogy komoly felelőssége volt a tisztogatásban, ami az elkövetkezendő csaknem két évben szinte rutinszerű módszerekkel folytatódott. Choibalsan és követői az egész mongol politikai elitet átvizsgálták, és „megtisztították” a számukra kellemetlen tagoktól, bár a brutális, alig felfogható pusztítást alapvetően a buddhizmusellenes fellépés köntösébe bújtatták.

A perek hivatalosan egymástól függetlenül és elkülöníthető témákban – „Genden-féle ellenforradalmi szervezkedés”, a „Vörös Pürev ügye”, a „14-es számú ügy”, az „Amar-ügy”, a „Luvsansharav-, Losol-, Dogsom-ügy” stb. –, de egységes elvek szerint, egy jól láthatóan kirajzolódó cél megvalósítása mentén zajlottak.⁴²⁰ Ez a cél pedig a párton belüli „ellenzék”, a feltétel nélküli szovjet szövetség kialakításával szemben fenntartásokkal élő párttagok háttérbe szorítása, sőt elpusztítása volt.⁴²¹

A legnagyobb veszteségeket azonban kétségkívül a mongol buddhista kolostori rendszernek és a lámáknak kellett elszenvedniük. Bár az 1937–1939 között zajló pusztítással kapcsolatban éveken keresztül zajlott egyfajta „számháború”, és az áldozatok, illetve a megsemmisített kolostorok pontos számát talán sohasem fogjuk egyértelműen megtudni, vitathatatlan, hogy az évtized közepén nagyjából 750 000 főre⁴²² tehető mongol lakosság szörnyű veszteségeket szenvedett el. A felállított törvényszékek 25 785 ügyet tárgyaltak, melyek közül 20 099-et zártak le halálbüntetéssel, és mindössze 5739 ítélet született bebörtönzésről.⁴²³ A bebörtönzött és elpusztított lámák mellett több mint 10 000 szerzetest kényszerítettek a kolostorok elhagyására, és arra, hogy visszatérjen a világi élethez. Ők

⁴¹⁸ KHOROLDAMBA 2012.

⁴¹⁹ BAABAR 1999: 362; ATTWOOD 2004: 104.

⁴²⁰ OCHIR 2004/5. kötet: 209.

⁴²¹ ZAANKHUU – ALTANTESTESEG 2014: 322–326.

⁴²² <http://www.populstat.info/Asia/mongolic.htm>. (utolsó megtekintés: 2022. január 12.) Lásd még ATTWOOD 2004: 104.

⁴²³ BAABAR 1999: 361. Hasonló adatokat közöl ATTWOOD 2004: 104.

többségükben pásztorok, gyári munkások lettek.⁴²⁴ A nem hivatalos számok ennél jóval nagyobbak voltak, hiszen a vidéki területeken a kolostorok felégetését és a lámák legyilkolását nem előzték meg „hivatalos” tárgyalások. Choibalsan saját feljegyzései is 56 938 letartóztatásról és 20 356 láma likvidálásáról szólnak,⁴²⁵ amelyekről nem tudni, pontosan milyen viszonyban állnak a hivatalos számokkal.⁴²⁶

A pogrom során Choibalsan – közvetve a szovjet befolyás és Sztálin hatására – utolsó politikai riválisával, Anandiin Amar miniszterelnökkel is leszámolt. Az ellene 1939. március 12-én megkezdődő eljárás volt az utolsó felvonása a politikai tisztogatásnak. Amar, bár nem került azonnal az ítéletet végrehajtók sorfala elé, nem kerülhette el sorsát. Az NKVD foglyaként szállították a Szovjetunióba, és ott került a moszkvai börtönbe azzal a személlyel, Luvsansharavval együtt, aki őt letartóztatta. A politikai bíróság végül szinte napra pontosan az 1921-es forradalom győzelme után 20 évvel, 1941. július 10-én ítélte halálra.⁴²⁷ Jelképes döntés egy jelképes napon.

Khalkhin gol és következményei

A harmincas évek közepén a kormányzat jelentős erőforrásokat fordított a mongol haderő fejlesztésére, modernizálására. A mongol költségvetés tekintélyes részét felemésztette a hadsereg fejlesztése,⁴²⁸ a kötelező katonai szolgálat három évre nőtt, és ahogyan ezt az élet más területein is megfigyelhettük, a szovjet tanácsadók, kiképzők és a Szovjetunió támogatása itt is meghatározó szerepet játszott. Mongólia akkori vezetői – Choibalsan és Demid⁴²⁹ marsallok,

⁴²⁴ WALLACE 2012: 92.

⁴²⁵ ATTWOOD 2004: 104.

⁴²⁶ Morozova jóval nagyobb számokat említ. Az 1930-as években megölt lámák számát 35 000-re teszi, de más kutatókra hivatkozva a 90 000–100 000-es számot is elképzelhetőnek tartja. MOROZOVA 2009: 101; BARKMAN 1993: 1049. Az elpusztított kolostorok számának, helyének pontos felmérésére a rendszerváltás után több kutatási program is indult. Ezek közül talán a legsikeresebbnek tekinthető projekt eredményeit – melyben magyar kutatók is részt vettek – a <https://mongoliantemples.org/index.php/en/> oldalon tették közzé. (utolsó megtekintés: 2022. június 08.)

⁴²⁷ BAABAR 1999: 367.

⁴²⁸ 1934-ben a teljes állami költségvetés nagyjából egyharmada ment hadi kiadásokra, de 1938-ban ez már elérte az 52,5%-ot. MOROZOVA 2009: 95; OCHIR 2004/5. kötet: 214. Ennek és a vissza nem térítendő orosz támogatásoknak köszönhetően az 1920-as évek végi adatokhoz képest a hadsereg teljes létszáma jelentősen, a tüzérség 1,2 szeresére, a páncélozott járművek 3,6 szeresére, míg a repülők száma csaknem 4,1 szeresére. BATBAYAR 2018: 223.

⁴²⁹ Gelegdorjiin Demid (1900–1937) 1921-ben csatlakozott a Mongol Néppárthoz, majd részt vett az 1921-es forradalom harcaiban. 1926–1929 között katonai kiképzést kapott a szovjet Vörös Hadsereg katonai akadémiáján Tverben. Mongóliába való visszatérése után az MNFP Központi Bizottságának tagja lett. 1936-ban Choibalsannal együtt kapta meg a Mongólia marsallja kinevezést. Egy évvel később, 1937. augusztus 22-én a transzszibériai

Genden miniszterelnök – nem értette teljesen egyet abban, hogy a szovjet csapatok milyen mértékben vállaljanak szerepet a mongol területek védelmében.⁴³⁰ Demid és Genden, akik a mérsékelt szerepvállalást preferálták, végül vereséget szenvedtek.⁴³¹ A szovjet kormányzatnak ismét sikerült akarátát rákényszerítenie a mongolokra, és figyelmen kívül hagyva az 1924-es szovjet–kínai szerződést, amelyben a szovjetek elismerték, hogy a mongol területek Kína részét képezik, aláírták a szovjet–mongol kölcsönös segítségnyújtási szerződést.

Az 1936. március 14-én aláírt egyezmény egyebek mellett lehetővé tette a szovjet haderő szabad mozgását Mongóliában,⁴³² így a mongolok nem tudták elkerülni a Vörös Hadsereg „baráti szándékú bevonulását”. Még az év januárjában az MNFP Központi Bizottsága felkérte a Szovjetuniót, hogy állomásoztasson csapatokat a mongol területeken, és ennek végrehajtása az egyezmény hatálya alatt 1937 őszén kezdődött, miután a Mongol Népköztársaság kormánya, illetve az MNFP által többször is hivatalosan megismételt segítségkérésre válaszul a szovjet alakulatok bevonultak Mongóliába.⁴³³

A szovjetek katonai szerepvállalásával kapcsolatos politikai nézetkülönbséget itt sem békés úton rendezték. Még 1936 nyarán újra bebörtönöztek olyan politikai foglyokat, akiket egy évvel korábban a forradalom 15. évfordulója tiszteletére még szabadon bocsátottak. Koholt politikai vádak alapján Genden és Demid is támadások céltáblája lett.⁴³⁴ Demid marsall 1937 augusztusában lett mérgezés áldozata, és Genden sem kerülhette el a sorsát.⁴³⁵

Ahogy korábban már említettük, az 1930-as évek közepétől egyre nőtt a feszültség Szovjetunió és Japán között a kelet- és belső-ázsiai területek feletti fennhatóság kérdésében. Az ellentétek kiéleződése egyre egyértelműbbé vált a japán bábálla kikiáltása után, ami a harmincas években igen jelentős diplomáciai tárgyalássorozatot generált a két nagyhatalom között,⁴³⁶ amelynek látszólagos célja a közvetlen mongol–mandzsukuó határ kialakítása volt.

vasút egyik állomásán vesztette életét. A halál okaként ételmérgezést állapítottak meg, de ezzel kapcsolatban több kétség is felmerült.

⁴³⁰ YASKINA 2007: 99–103.

⁴³¹ BAABAR 1999: 346–348.

⁴³² A protokoll a következő megállapodásokat tartalmazta: 1. A szovjet kormány 10 millió arany rubel értékben támogatja a mongolokat egy Ulánbátor–Csita repülőjárat indításában; 2. mindkét fél részt vesz az Ulánbátor és Csita közötti vasút megépítésében; 3. a Szovjetunió segítséget ad a mongol haderő kiképzéséhez; 4. Mongólia szükség szerint biztosítja a szovjet erők szabad mozgását az országban. BOIKOVA 1999: 109.

⁴³³ BATBAYAR 2006: 193.

⁴³⁴ BAABAR 1999: 355–357.

⁴³⁵ Őt még 1936-ban hívták a Szovjetunióba, ahol egy évet töltött egy szanatóriumban, majd 1937-ben Sztálin nagy tisztogatási kampányában a japánoknak való kémkedéssel vádolták meg, ami a politikai leszámolások rendszeresen visszatérő toposza volt. 1937. november 27-én végezték ki.

⁴³⁶ 1933–1937 között összesen három alkalommal ültek tárgyalóasztalhoz Mongólia és Mandzsukuó képviselői. A tárgyalásokon való részvétel nem jelentett túl jó óment a mongol képviselőknek, mert közülük nem sokan éltek túl az 1937-es tisztogatást. BATBAYAR – GOMBOSÜREN 2004.

A valódi indokot azonban az szolgálta, hogy a szovjet vezetés a mongol területet ütközőzónaként használva próbálta távol tartani magától a japán haderőt. Ezzel együtt elemi érdekük volt az is, hogy kelet-ázsiai riválisuk ne jusson hozzá a jelentős mongol ipari nyersanyagkészlethez. A szemben álló felek 1935 őszén és 1936 októberében, illetve 1937 júniusában is tárgyaló asztalhoz ültek a mongol–mandzsukuó határ vitatott kérdéseinek tisztázására, de érdemi előrelépés nem történt az ügyben.⁴³⁷

A Mongólia keleti határán kialakult feszültségnek és a japánok szándékainak az 1930-as évek közepétől egyértelmű jelei voltak. A korabeli japán sajtó is többször közölt híreket a japán bábállam és Mongólia határain folyó csapatösszevonásokról, illetve a japán kormányzati elképzelésekről is.⁴³⁸ Dornod aimag keleti határai mentén 1935-től gyakorlatilag folyamatosan jelentősebb japán haderő állomásozott, akik tesztelték a mongolok és szovjet szövetségeseik túróképességét.

A mongolok számára nyilvánvaló volt, hogy szovjet segítség nélkül képtelenek ellenállni a japán nyomásnak. A probléma megoldására azonban alapvetően más elképzeléseik voltak, mint szövetségeseüknek, hiszen szerették volna megőrizni – látszólagos – önállóságukat. Ez jelentős politikai konfliktust is okozott az akkori mongol vezetés és Sztálin között, ami – ahogyan fentebb már jeleztük – végül Sztálin politikai győzelmével és az akkori mongol miniszterelnök, P. Genden, illetve a mongol honvédelmi miniszter, G. Demid halálával végződött,⁴³⁹ és Choibalsan teljes politikai egyeduralmát hozta.⁴⁴⁰

1939 májusában mongol területen vívták meg a második világháború első jelentősebb távol-keleti csatáját a Szovjetunió és Japán között, bár ennek előzményeként, egy évvel korábban a Vörös Hadsereg és a japánok már összecsaptak a Haszán-tó vidékén,⁴⁴¹ ahol a szovjet győzelem egyértelművé tette, hogy Japánnak komoly erőfeszítéseket kell tennie, ha fel akarja rúgni az ebben a térségben a század első évtizedeiben kialakult hatalmi egyensúlyt.⁴⁴²

⁴³⁷ BATBAYAR 2006: 190–191.

⁴³⁸ ZAANKHUU – ALTANTESTESEG 2014: 346.

⁴³⁹ BAABAR 1996: 449–450.

⁴⁴⁰ Genden és Demid 1935. december 30. és 1936. január 7-e között tárgyalt Sztálinnal a mongol haderő megerősítéséről. Sztálin a Vörös Hadsereg alakulatainak azonnali Mongóliába rendelését akarta, a mongolok viszont csak kiképzőket és fegyvereket kértek. BOIKOVA 1999: 112–113. Demid véletlenül azt is kijelentette, hogy Mongólia a piacgazdaság keretein belül fejlődik, és kulturális, oktatási segítséget is kér, hiszen nem háború, hanem békeidő van. Felvetették a javaslatot egy szovjet–mongol kölcsönös segítségnyújtási és megneemtámadási egyezmény megkötésére, amit Sztálin elutasított. A helyzetet az sem könnyítette, hogy a kialakult állapotról Genden az amerikai médiának is nyilatkozott. BATBAYAR – GOMBOSÜREN 2004: 53–55. Gendent egy hónappal később felmentették, Demid alig egy évvel élte túl a vitát.

⁴⁴¹ Az esemény Changkufeng incidensként (japán 張鼓峰事件) is ismert, és 1938. július 29. és augusztus 11. között zajlott.

⁴⁴² BATBAYAR 2006: 196.

A mongol-mandzsukó határvidéken végül kirobban jelentősebb összecsapás – 1939. május–augusztus, Khalkhin gol⁴⁴³ – hasonló eredményt hozott. A japánok először május 28-án törtek be a mongol területre, de június végén vissza is vonultak a határra. Az újabb támadás során a Khalkha folyót átlépve próbáltak területet szerezni Bayantsagaan környékén, de a szovjet–mongol szövetséges csapatok masszív ellenállása megghiúsította a japán terveket.⁴⁴⁴ Az egész nyáron tartó hadmozdulatokban a szovjet–mongol egyesített haderő felmorzsolta a japán támadó alakulatokat, a Kwantung hadsereg csúfos vereséget szenvedett.⁴⁴⁵ Augusztusban a japánok fegyverszünetet kértek, amit végül V. M. Molotov és a Moszkvába küldött japán követ, későbbi külügyminiszter Togo Shigenori (1882-1950) a szeptember 13–15. között tartott tárgyalások alapján írt alá. A hadmozdulatok egy nappal később befejeződtek.⁴⁴⁶ A mongol veszteség több mint 700 halott és sebesült volt. A szovjetek részéről 8900 halottat és 15 900 sebesültet, míg japán oldalról 18 100 halottat és 35 500 sebesültet követeltek a harcok.⁴⁴⁷

Az összecsapásnak messzire ható bel- és külpolitikai jelentősége volt. A mongol–mandzsukó határ megállapításáról szóló előzetes egyeztetések már 1939. november 19-én megkezdődtek Moszkvában Molotov és Togo japán nagykövet között.⁴⁴⁸ Az 1939 decembere és 1941 augusztusa között még három alkalommal tartott megbeszéléseken⁴⁴⁹ végül nem csak a Mongólia és Mandzsukó közötti határvonallal kapcsolatos megállapodást készítették elő. A japánok az elszenvedett vereség után lemondtak a további harcokról, erőiket más területekre csoportosították, és önszántukból többé nem is keveredtek jelentős összetűzésbe a szovjet Távol-Keleten. Így a Szovjetunió nem kényszerült kétfrontos háborúra, 1941. június 22. után erőforrásait szinte egy az egyben a nyugati frontra tudta koncentrálni. Ellencsapásra csak az európai harcok lezárulása után, 1945 késő nyarán került sor, amikor egyrészt Japán már vesztesre állt, másrészt Sztálin bírta a szövetséges hatalmak hozzájárulását ahhoz, hogy befolyását megerősítse a belső-ázsiai területeken.

A Khalkhin gol-i japán támadás, és az abból fakadó mongol siker tökéletesen beleillett a korábban a koncepciók perke alatt is megfogalmazott narratívába, miszerint Japán a fiatal

⁴⁴³ A hadmozdulatok a japán állások kiépítésével vették kezdetüket Khalkhin Goltól keletre, ahol a japán csapatok már 1939. május 11-én állásokat építettek ki. BATBAYAR 1996: 446–447.

⁴⁴⁴ BATSAIKHAN 2018: 223.

⁴⁴⁵ OCHIR 2004/5. kötet: 212–222.

⁴⁴⁶ A megállapodás részleteit közli BATBAYAR – GOMBOSÜREN 2004: 69.

⁴⁴⁷ BOIKOVA 1999: 118.

⁴⁴⁸ BATBAYAR 2006: 190–191.

⁴⁴⁹ 1939. december 7–25. között Csitában, 1940. január 7. és 30. között Harbinban, majd harmadik alkalommal 1940. augusztusától 1941. júniusáig tartó tárgyalásokon tisztázták a vitás kérdéseket. A határmegállapodást 1941. augusztus 15-én írták alá. BATSAIKHAN 2018: 224.

Mongol Népköztársaság megsemmisítésére tör, és vele szemben csak a bolsevik hatalom képes ellenállni. Choibalsan miután leszámolt politikai riválisaival,⁴⁵⁰ Zsukov marsallal és a szovjet szövetséges erőkkel az oldalán megállította a japán agressziót, megvédte a mongol függetlenséget. Nemzeti hőssé vált, és ez egész későbbi életében meghatározó szerepet játszott megítélésében.

A Khalkhin gol-i győzelem a 20. századi mongol történelem legnagyobb fegyveres összecsapása. Az elért sikerre a rendszerváltás utáni Mongóliában is éppoly lelkesedéssel emlékeznek, mint a korábbi korszakban. Choibalsan ebben játszott szerepe ugyanúgy vitathatatlan, mint felelőssége a politikai tisztogatásokban, a buddhista kolostorok elleni pogromokban.

1940 után Choibalsan a mongol politikai élet és az állam megkérdőjelezhetetlen vezetőjévé vált. Immár nem voltak riválisai, a kiépített rendszer minden eleme az ő elképzeléseinek – és a Moszkvából kapott „javaslatoknak” – a végrehajtását szolgálta. Ugyanakkor ez a szoros kapcsolat bizonyos értelemben mind a mongoloknak, mind magának Choibalsannak is kapóra jött. Itt nem csak arra gondolunk, hogy belpolitikai hatalmát könnyű volt a „nagy testvér” támogatásával fenntartani, de arra is, hogy Mongólia 1946. január 5-én Sztálin és a Szovjetunió segítségével volt képes visszanyerni Kínától valódi függetlenségét.

A második világháború és Mongólia. A tényleges függetlenség kiépítése

A Khalkhin gol-i győzelem⁴⁵¹ Mongólia 20. századi történetének máig fontos hivatkozási pontja. A szocialista korszakban rögzült narratíva szerint ez a szovjet–mongol barátság egyértelmű bizonyítéka, és az imperializmus felett aratott győzelem meghatározó példája volt. Ahogy láthattuk, a korábbi időszakban a mongol állampárton belüli politikai harcok, az ezzel kapcsolatban lefolytatott koncepciós perek visszatérő eleme volt a japán kémkedés vádjára a perbe fogottakkal szemben. Az ezzel kapcsolatos gyanú a bolsevik propaganda szerint megfelelő indokot szolgáltatott a párt irányvonalától eltérő politikai elképzeléseket vallókkal szembeni fellépéshez. Ebbe a narratívába nagyszerűen illeszkedett a japánok felett aratott győzelem. Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a japán fenyegetés valóban olyan lépésekre ösztönözte a mongol vezetést és szövetségeseit – a mongol haderő

⁴⁵⁰ Az utolsó ezek közül A. Amra volt, akit 1939 tavaszán távolítottak el a miniszterelnöki pozícióból, kizárták a pártból, majd bebörtönözték, és 1941-ben kivégezték. MOROZOVA 2009: 100.

⁴⁵¹ YASKINA 2007: 142–146.

modernizációja, létszámának növelése, a keleti területek infrastruktúrájának javítása, útépitések –,⁴⁵² amelyek hosszú távon is Mongólia érdekeit szolgálták. A Mongol Népköztársaság ebben az időszakban a Szovjetunió kivül mások által el nem ismert ország volt, amelyet a Koreai-félsziget, illetve Mandzsukuo példája alapján valóban fenyegetett az a veszély, hogy az – egykor Kína által ellenőrzött területeken – agresszíven terjeszkedő Japán fennhatósága alá kerülhet. Ennek megakadályozása végül elég legitimációt biztosított az akkori mongol vezetésnek ahhoz, hogy folytassa útját a szövetségese által kijelölt úton.

Az 1940-es évek első felét a tervezdálkodás bevezetése, illetve a második világháború határozta meg Mongóliában. 1940. június 5. és július 22. között zajlott a parlament, a Nagy Hural 8. ülészaka, amely a Mongol Népköztársaság új alkotmányának elfogadásáról vált nevezetessé. Az alkotmány a mintának tekintett 1936-os sztálini szovjet alkotmány másolata volt. Erősebb politikai és ideológiai alapokon nyugodott, mint a népköztársaság létrejöttét deklaráló 1924-es alkotmány, egyúttal rögzítette azokat a politikai, társadalmi változásokat, amelyek a megelőző 15 évben végbementek az országban. A Mongol Népköztársaságot független államként határozta meg, jóllehet nem szakított az 1924-es szovjet–kínai szerződésben lefektetett megállapodással.

Kimondta a nem kapitalista irány folytatását, és célul tűzte ki a szocializmusba történő zökkenőmentes átmenetet, a korábbi kiváltságos rétegek jogainak visszavonását, a társadalmi egyenlőséget, továbbá az állam tulajdonjogát az erőforrások felett. Kijelentette a párt vezető szerepét, ugyanakkor a párttagokat egyfajta új, kiváltságos osztályként határozta meg.⁴⁵³ Az 1920–1940 közötti időszakot „forradalmi–demokratikus” idősakként határozta meg, és az ország előtt álló korszakot a szocializmus építésének időszakaként definiálta. Ezzel összefüggésben a 8. kongresszus által létrehozott Kis Hural⁴⁵⁴ elnöksége 1940 nyarán bevezette a 8 órás munkanapot – a 6 órás helyett –, és az MNFP Központi Bizottsága a gazdaság fejlesztése érdekében adoptálta az egyéves tervek rendszerét.

A gazdaság és az állam feletti irányítás megszilárdítása kapcsán egyrészt folytatódott a párt által irányított országos, megyei és járási szintű adminisztráció kiépítése, illetve átalakítása, másrészt a párt társadalmi bázisának megerősítése is. Az új adórendszer bevezetésével kedvezni kívántak a rosszabb anyagi körülmények között élő pásztoroknak, míg a magasabb jövedelemmel rendelkezők adóit tovább növelték. Folytatódott a kollektivizálás, nem csak a

⁴⁵² ZAANKHUU – ALTANTESTESEG 2014: 349.

⁴⁵³ OCHIR 2004/5. kötet: 225–226; MOROZOVA 2009: 105.

⁴⁵⁴ OCHIR 2004/5. kötet: 227.

mezőgazdaságban, de a kézműiparban is.⁴⁵⁵ Egyúttal jelentős célként tekintettek az állatállomány létszámának növelésére is, mely alapvető fontosságú volt az ekkor még jellemzően hagyományos nomád állattenyésztést és életmódot folytató mongol lakosság számára.

Annak ellenére, hogy 1939 után a mongol területeken nem folytak közvetlenül a második világháborúval összekapcsolható hadmozdulatok, a világegés kibontakozása jelentősen befolyásolta a mongol gazdaság és állami irányítás átalakításának folyamatát is. Az 1941–1945 közötti időszakban a Mongol Népköztársaság gyakorlatilag a Szovjetunió hátszágaként működött, amelynek során legfőbb feladata elsősorban a mezőgazdasági termékekből való utánpótlás előállítását volt. A természeti környezet által meghatározott feltételek miatt kialakult nomád gazdálkodás következtében a Szovjetunióknak a második világháború idején nyújtott segítség jelentős része főként állati eredetű termékek (hús, gyapjú, bőr) szállításán keresztül valósult meg. Az állatállomány növekedésének köszönhetően az állati eredetű nyersanyagok és termékek gyártása is folyamatosan nőtt. 1941-ben a nyers gyapjú értéke az öt évvel korábbi termelés 2,3-szerese lett, és hasonló mértékű növekedés volt megfigyelhető a tej és a feldolgozott tejtermékek esetében is.⁴⁵⁶

A tervgazdálkodásra jellemző módon e termékek előállítását kampányszerű módon szervezték. Jó példa erre az 1940-ben indított a „gyapjú az új arany” szlogennel fémjelzett állami kampány,⁴⁵⁷ továbbá a központi gazdaságélénkítő intézkedések, illetve az MNFP Központi Bizottsága és a Minisztertanács által felügyelt egyéb gazdaságösztönző rendelkezések, vagy az épp ezek kapcsán bevezetett új állami kitüntetések, elismerések – például az *aldart malchin* („kiváló állattenyésztő”) cím – is.⁴⁵⁸ Egyúttal az állam kontrollálni igyekezett a termékek árát is, ennek kapcsán pedig határozott előnyben részesítette a kollektivizálás során létrejött szövetkezeteket a még itt-ott meglévő önálló termelőkkel szemben. Az állam fix áron vásárolta meg az állati eredetű termékeket, amelyekért a szövetkezetek magasabb árat kaphattak, mint a magántermelők. Az állam a földhasználat 1942-es szabályozásával is a kollektivizálás irányába kényszerítette a mongol pásztorokat.⁴⁵⁹ Ugyanakkor azt is érdemes megjegyeznünk, hogy az állam által irányított mongol gazdaság a

⁴⁵⁵ A kézművesipari szövetkezetek száma az 1934-es 23-ról 1940-re 152-re emelkedett. MOROZOVA 2009: 106.

⁴⁵⁶ OCHIR 2004/5. kötet: 229.

⁴⁵⁷ MOROZOVA 2009: 106.

⁴⁵⁸ ZAANKHUU – ALTANTESTESEG 2014: 353–355.

⁴⁵⁹ A szabályozás értelmében a szövetkezeteknek biztosította a jogot a legelőterületek kiválasztására. Ez a független pásztorok lehetőségeit korlátozta, hiszen nem terelheték szabadon a jószágait. Azokat, akik ezt megtették, a helyi vezetők a gyakran büntetéssel sújtották. MOROZOVA 2009: 112.

háború alatt korántsem volt képes olyan teljesítményre, amely biztosította volna az ország ellátását. Ezzel kapcsolatban két tény is le kell szögeznünk. Egyrészt bár a központi kormányzat és az MNFP mindent elkövetett annak érdekében, hogy a kollektivizálással kapcsolatos szovjet mintákat a lehető leghatékonyabban végrehajtsa, valószínűleg képtelen lett volna az országot ellátni a még az 1940-es évek elején is létező magánszektor teljesítménye nélkül. Másrészt hiába tartotta magát az az elképzelés a második világháborúval kapcsolatos mongol narratívában, nem csak a szocialista propaganda időszakában, hogy a mongolok igen jelentős támogatást nyújtottak a Szovjetunióknak – s az ország kétségkívül sok esetben erőn felül teljesített az állati eredetű termékek és egyéb nyersanyagok szállításának terén –, valójában a háború alatt sem lett volna képes gazdaságát működtetni a szovjet támogatások nélkül. Az ebben az időszakban a nemzetközi piacoktól és a hagyományos kereskedelmi partnereitől, így például Kínától is elszigetelt, és egyedül a Szovjetunió által elismert Mongólia csupán északi szomszédja – és gyakorlatilag egyetlen szövetségese – segítségére számíthatott az 1921-es forradalom óta eltelt két évtizedben – a belpolitikai harcok és a kollektivizálás okozta sokkból ekkor még regenerálódni képtelen – mongol gazdaság hiányzó teljesítményének pótlásához.

A háború során nem csak a két ország gazdasági, politikai együttműködése is erősödött meg. A Mongol Népköztársaság és a Szovjetunió olyan szoros kapcsolatba került egymással, hogy az ország az élet számos területén alig különbözött a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének tagjaitól, és ez a helyzet Mongólia jogi státuszának kérdését is felvetette. Az ország területe de jure még mindig Kína részét képezte, és a déli szomszédnak esze ágában sem volt erről lemondani. Hiába merült fel a Kínai Katonai Bizottság Operatív Parancsnokságán 1942 januárjában az esetleges autonóm státusz megadása a mongoloknak⁴⁶⁰ – bizonyos mértékig visszatérve az 1915-ben kialakított megállapodáshoz –, ezt az ötletet végül elvetették. A második világháború végül alapvetően új helyzetet teremtett e kérdés megoldása tekintetében is.

A világháború utolsó évét már egyértelműen a belső- és kelet-ázsiai térség újrafelosztását célzó diplomáciai egyezkedés határozta meg, melyben a Szovjetunió – a szövetségesek jóváhagyásának köszönhetően – abszolút vezető szerepet játszott. Japán teljesen kiszorult a képből, Kína pedig belső konfliktusai megoldására törekedett. A szovjet célok egyértelművé válását bizonyította, hogy az Ulánbátorban szolgálatot teljesítő szovjet nagykövet, A. Ivanov 1943 decemberében határozott kéréssel fordult Choibalsanhoz, felszólítva, hogy kezdjenek tárgyalásokat a mongol–kínai kapcsolatokról. Choibalsan 1944

⁴⁶⁰ MOROZOVA 2009: 116.

januárjában utazott Moszkvába, ahol V. M. Molotovval az Ospan (Osman)⁴⁶¹ vezetésével kirobbant felkelésről, illetve a nyugati-mongol és xinjiangi határterület kérdéséről egyeztettek,⁴⁶² de már ekkor is nyilvánvaló volt a tárgyalások valódi célja.⁴⁶³

A szövetséges nagyhatalmak nem érdeklődtek különösebben a mongol területek iránt, amelyek viszonyaival az USA alelnökének – Henry Wallace⁴⁶⁴ – 1944-es látogatása után vélhetően tisztában voltak.⁴⁶⁵ Így 1945 elején, a jaltai konferencián hozzájárultak ahhoz, hogy a Szovjetunió megerősítse befolyását a térségben. Az 1945 augusztusi Japán elleni hadüzenet⁴⁶⁶ a terv megvalósításának első lépése volt. A mandzsúriai területek elfoglalásával a szovjetek biztosították pozícióikat, így Sztálin, illetve a szovjet külügyi vezetés hozzáláthatott a mongol területek Kínától való elszakításához.⁴⁶⁷ A kairói és jaltai tanácskozásokon⁴⁶⁸ körvonalazódó elképzelések szerint Sztálin, illetve a Szovjetunió igényt tartott a mongol területek feletti fennhatóságra, ami gyakorlatilag az 1921 óta kialakult helyzet nemzetközi szerződésekkel történő rögzítését jelentette.

A közvetlen tárgyalások a szovjet kormányzat és a Kínai Köztársaság képviselői között 1945. június 30-án kezdődtek meg Moszkvában.⁴⁶⁹ A tárgyalásokon Sztálin a mongolokra hivatkozva kijelentette: „A külső-mongolok sem Kínával, sem a Szovjetunióval nem kívánnak egyesülni. Függetlenek kívánnak maradni.”⁴⁷⁰ Ez már egyértelműen az önálló Mongólia

⁴⁶¹ Osman Batur (1899–1951) egy kazak felkelő, akinek a vezetésével robbant ki megmozdulás a Kuomintang ellen annak érdekében, hogy Kelet-Turkesztán a kínaiaktól függetlenedhessen. Ugyanakkor a Mongóliával és a Szovjetunióval egyaránt határos Xinjianban zajló felkelés az egész térséget destabilizálta. Osman megítélése, az életéről szóló narratívák alapvetően eltérőek az egyes térségekben: az 1949 utáni Kínai Népköztársaságban egy feudális gyökerekkel rendelkező felkelőnek látják, míg Közép-Ázsiában egy nacionalista hős narratívája körvonalazódik. JACOB 2010.

⁴⁶² BAABAR 1999: 397.

⁴⁶³ BATBAYAR 2006: 249–250.

⁴⁶⁴ Henry Wallace (1888–1965). Franklin D. Roosevelttel mellett töltötte be az alelnöki pozíciót 1941. január 20. és 1945. január 20-a között. 1944. május 23-tól egy 25 napos szovjet körúton vett részt, ahol találkozott a szövetséges diplomácia vezetőivel. Útja Mongólián keresztül Kínába vezetett tovább, ennek során Belső-Ázsiában, Xinjiangban és Mongóliában tartott terepszemlét. Mongóliai látogatásával kapcsolatban makacsan tartja magát az a szóbeszéd, amely szerint itt tartózkodásakor meglepve vette észre, hogy nem működnek a buddhista kolostorok, amit szóvá is tett: „Úgy tudtam, hogy Mongólia buddhista ország. Miért nem látok egyetlen működő kolostort sem?”; „Hol találkozhatok a lámákkal?” BAABAR 1999: 401. A hagyomány szerint azért nyitották meg a Gandant Ulánbátorban, hogy az illusztris vendégnek demonstrálják, létezik a vallás és nem is üldözik azt. Ekkor több ma is látható propagandafotó készült, majd a kolostort hamarosan bezárták, s a főbejáratán cirill betűkkel egy szöveg jelent meg: „Istenhiány miatt zárva.” Az amerikai kormányzat később nem gördített akadályokat Sztálin mongóliai tervei elé.

⁴⁶⁵ BATBAYAR 2006: 253.

⁴⁶⁶ 1945. augusztus 9. A hadüzenethez a mongolok jó szövetséges módjára egy nappal később a japánok elleni hadba lépéssel csatlakoztak.

⁴⁶⁷ ATWOOD 1999: 137–161.

⁴⁶⁸ BATBAYAR 2006: 256–257; BAABAR 1999: 403–406.

⁴⁶⁹ Az első ülés az július 13-ig tartott, a második pedig augusztus 7–14. között zajlott.

⁴⁷⁰ BATBAYAR 2006: 259.

létrehozásának tervét jelentette, és azt, hogy a szovjetek hajlandóak felrúgni az 1924-es szovjet–kínai szerződés mongol területekre vonatkozó megállapodásait. A Kuomintang-kormányzatnak nem maradtak érvei – és ereje – a mongolok elszakadásának megakadályozására, amiért ekkor már a mongol vezetés is minden erejét latba vetve lobbizott. Choibalsan, a mongol kormányzat – addigra már – teljhatalmú vezetője júliusban tárgyalta a szovjetekkel a kérdés rendezéséről.⁴⁷¹

Miután a kínaiak beletörődtek a mongolok lassan elkerülhetlenné váló elszakadásába, igyekeztek legalább a terület határait saját elképzeléseik szerint – mint kiderült, sikertelenül – meghatározni. Erről tárgyalta Sztálin és a Kuomintang új külügyminisztere augusztus 10-én.⁴⁷² A megállapodást négy nappal később alá is írták.

Ezek után a kínai fél egyetlen kérése az volt, hogy a mongolok népszavazáson nyilvánítsanak véleményt az elszakadásról. Az 1945. október 20-án megtartott népszavazás⁴⁷³ a függetlenség és a Kínától való elszakadás mellett döntött.⁴⁷⁴ A referendumot megelőző masszív állami propaganda elérte célját, egyetlen ellenszavazat sem érkezett, így már minden feltétel teljesült, amit a diplomácia megkövetelt. A 487 409 választópolgár között jelentős számban voltak írástudatlanok, akik ujjlenyomatukkal jelölték szavazatukat.⁴⁷⁵ A század közepi Mongólia sajátos, átmeneti kulturális helyzetét jól példázza, hogy a szavazólapok, illetve a szavazást megelőző kampány során a plakátokon⁴⁷⁶ egyaránt használták a klasszikus mongol és a cirill írásrendszert is, sőt a hagyományos állami jelkép, a *soyombo* írás kezdő jele mellett megjelentek új, a szocialista Mongólia jelképrendszerébe illeszkedő – ötágú csillag, lovas pásztor a botospányvával – motívumok is. A Kuomintang-kormányzat 1946. január 5-én ismerte el a független Mongóliát, mely a mai Mongol Köztársaság jogelődje volt.⁴⁷⁷

1946 februárjában immár egy független állam vezetőjeként utazhatott Choibalsan Moszkvába, ahol 27-én megtörtént a két ország közötti barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírása.⁴⁷⁸ A szovjetek előbb titkos tárgyalásokon, majd nyílt támogatásért cserébe

⁴⁷¹ 1945. július 4-én este találkozott Moszkvában V. M. Molotovval, Sztálin 5-én fogadta a Kremlben.

⁴⁷² Az egyetlen jelentősebb kérdést e tekintetben a délnyugat-mongóliai Altaj-vidék jelentette. Ez a terület 1911-ben még a teokratikus államhoz tartozott, az 1921-es forradalom idején azonban Xinjianghoz csatolták. Az 1940-es szovjet térképeken a terület nagyjából 215 000 négyzetkilométeres része ismét a Mongol Népköztársaság területeként szerepelt, amit a kínaiak a tárgyalásokon végül elfogadtak. BATBAYAR 2006: 270.

⁴⁷³ BAABAR 1999: 411–412.

⁴⁷⁴ OCHIR 2004/5. kötet: 255–256.

⁴⁷⁵ DILLION 2020: 104.

⁴⁷⁶ Az illusztrációk miatt is érdekes összefoglaló: <https://gogo.mn/r/3xj73?fbclid=IwAR3bm36LrNyQCCp8W3LkslGTILBhioCgDg3KEFCmGSxzUUDCYk-eWVfChw> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 21.)

⁴⁷⁷ 1945. február 13-án a hivatalos diplomáciai kapcsolatfelvétel is megtörtént a mongolok és a köztársasági Kína között.

⁴⁷⁸ OCHIR 2004/5. kötet: 257.

a kínai kommunista vezetésknél is elérték, hogy elfogadják a szovjet érdekszférát. Így a Kuomintang későbbi veresége sem írta felül a kialakult helyzetet. A szovjetek 1947-ben hozzájárultak a kínai Belső-Mongol Autonóm Tartomány létrehozásához, ami garantálta, hogy a Góbitól délre eső mongolok lakta területek Kína fennhatósága alatt maradjanak, így a határ menti vitás kérdéseket is tisztázták. Ennek köszönhetően Mao és a kommunista kínai kormányzat is hivatalosan elismerte a független mongol államot,⁴⁷⁹ és 1949-ben a diplomáciai kapcsolatfelvétel is megtörtént a két ország között.⁴⁸⁰

Ahogy fentebb már utaltunk rá, a negyvenes évek közepére egyértelműen Choibalsan lett a szocialista mongol állam vezetője. A sztálini típusú vezérkultusz,⁴⁸¹ mely személye körül még életében kialakult, nem nélkülözte azokat a példákat, melyeket egyértelműen átvettek a mintaadó országból. 1941-ben szülőföldjét, Mongólia legkeletibb megyéjét, ahol legnagyobb győzelmét aratta a Khalkhin gol-i ütközetben, Choibalsanról nevezték el. Az aimag (megye) központja szintén felvette a diktátor nevét, melyet a város máig őriz. Miközben ilyen látványos bizonyítékai voltak a személye iránt megnyilvánuló vezérkultusznak, azt sem lehet egyértelműen állítani, hogy Choibalsan minden tekintetben a sztálini minta követője, a szovjet diktátor árnyéka lett volna. Kétségtelen, hogy a pártpolitikai harcok során egyértelműen a szovjet vezetés mellé állt – részben ennek is köszönheti felemelkedését –, ugyanakkor az is érzékelhető, hogy ezt meggyőződésből, és nem egyszerű hatalmi érdekből tette.

Miközben legfőbb kritikusi általában a szovjetek elvtelen kiszolgálóját látták benne, támogatói elsősorban nacionalizmusát hozzák fel „mentségére”. Ahogy Owen Lattimore írja, személyisége jelentősen eltért Sztálinétól. Miközben egyikük egy hatalmas, többnemzetiségű birodalom egyik kisebbségéből származott, és ennek összes frusztrációját magában hordozta, addig a másik egy etnikailag gyakorlatilag homogén állam vezetője volt.⁴⁸² Ennek némileg ellentmond félig *dahur* származása, amire korábban utaltunk, de nem tudhatjuk, hogy 50 évvel ezelőtt ez az információ elérhető volt-e egy külföldi kutató számára.

Choibalsan volt a legmongolabb mongol, ennek minden előnyével és hátrányával együtt. Megmaradt a mongol hagyományok igazi tisztelőjének, személyében, megnyilvánulásaiban egy „átlagos”, nomád gyökerekkel rendelkező mongol férfi gesztusai köszöntek vissza. Külföldi tanulmányai során és később sem hatott rá érdemben a határon túli – nem mongol – kultúra. Az sem volt érzékelhető, hogy tudatosan követte volna a legfőbb

⁴⁷⁹ BAABAR 1996: 513.

⁴⁸⁰ Az állandó követségek létrehozása egy évvel később történt. BATBAYAR 2006: 300.

⁴⁸¹ Apor 2006; Apor et al. (eds.) 2005.

⁴⁸² LATTIMORE 1962: 150.

szövetségese körül a Szovjetunióban kiépülő kultusz minden kliséjét. Imádott lovagolni, jól forgatta a mongol íjat, nagy kedvvel vetette bele magát a hagyományos ünnepekbe. A politikán kívüli életét nézve egy klasszikus mongol férfi idealizált képe jelenik meg előttünk, amire korai életrajzírói szívesen rá is erősíthettek.

Mélyen gyökerező nacionalizmusát az is jól bizonyítja, hogy nem félt elővenni a pánmongol gondolatot akkor, amikor a legkisebb esély nyílt az eszme, a belső-ázsiai Nagymongol Állam – akár részbeni – megvalósítására. 1945-ben, a második világháború lezárása után, mikor lehetőség mutatkozott arra, hogy Mongólia jogi értelemben is elszakadhasson Kínától, Choibalsan vetette fel a külső- és belső-mongol területek egyesítésének ötletét. A pánmongolizmus eszméjét a 20. század második évtizedében még a teokratikus mongol állam is zászlajára tűzte, és – akkor japán segítséggel – kísérletet tett a megvalósítására.⁴⁸³ A pánmongolizmus emlegetése ugyanakkor nem volt teljesen veszélytelen, hiszen szemben állhatott az esetleges szovjet elképzelésekkel, miközben a koncepciók perében oly gyakran negatív előjellel hivatkozott japán kapcsolatok rossz emlékét is felidézhetette. Choibalsan mégis tett egy próbát, igaz ezeket a terveit nem koronázta siker.

Mint korábban említettük, nem lehet megkérdőjelezni a párton belüli leszámolásokban és a nagy tisztogatásban vállalt szerepét. A korszak tanúi visszaemlékezéseikben mind az 1932-es polgárháború, mind az 1937–1939 közötti véres leszámolások, vallásellenes pogrom idején egyértelműen beszámoltak Choibalsan érintettségéről.⁴⁸⁴ Ugyanakkor meglehetősen sajátos viszony fűzte magához a buddhista valláshoz is. Gyerekként anyja buddhista kolostorba adta, ami egyrészt illeszkedett a mongol buddhizmushoz köthető társadalmi szokásrendszerhez a 20. század eleji Mongóliában. Másrészt az sem kizárható indok, hogy az anyja így próbálta biztosítani a szegény családba született legkisebb gyermek biztos megélhetését. Choibalsan ugyan megszökött a kolostorból, mégsem szakította meg minden kapcsolatát a buddhizmussal. 1921-ben feleségül vett egy Bolortoi nevű nőt, aki nem csak buddhista hívő volt, de varrónőként is a bogd geegen szolgálatában állt.⁴⁸⁵ Bár Choibalsan szenvedélyes vadász volt – és életében természetesen nem követte a buddhizmus világiakra vonatkozó előírásait sem –, mégis egy buddhista oltárt is tartott a házában. A nagy tisztogatás éveiben ugyan semmilyen módon nem korlátozta az őrző pusztítást, de korábbi feleségét, Bolortoit és annak akkori szeretőjét, egy tibeti származású férfit igyekezett megóvni a pusztulástól. Kérdés, hogy ezt a lépését mennyire

⁴⁸³ SZILÁGYI 2011: 181.

⁴⁸⁴ KONAGAYA 2010: 117–119.

⁴⁸⁵ ATTWOOD 2004: 104.

motiválta az egyházhoz való viszonya, és mennyiben játszott közre ebben pusztán egykori feleségével való kapcsolata.

Choibalsan 1952-ben bekövetkezett haláláig a hatalom egyedüli birtokosaként vezette Mongóliát. Ez az az időszak, mikor személye körül fokozatosan egy sztálini típusi vezérkultusz alakult ki. Megítélése egészen a rendszerváltásig nem változott jelentős mértékben. Az 1956-os XX. szovjet pártkongresszust és a hruscsovi reformokat követő enyhülés ugyan Mongóliában is érezte hatását, de ez kevés volt ahhoz, hogy Choibalsan szerepét érdemben felülvizsgálják az 1920–1930-as évek mongóliai belpolitikai eseményei tekintetében.

Bár Choibalsan határozottan sosem kérdőjelezte meg az északi szomszéd befolyását, egyes gesztusai érzékeltették önállóságát is. Ezek közül a legmeghatározóbb, hogy irányítása alatt Mongólia képes volt elkerülni azt, hogy a Szovjetunió részévé váljon. Bár 1921-től a rendszerváltásig a szovjetek „baráti” és nem egyszer szinte fojtogató szövetségében élt, mégis képes volt megőrizni egyfajta függetlenséget, amit aztán 1990 után az ország egyértelműen kamatoztatni tudott. Choibalsan olyan kisebb kilengéseket is megengedett magának, hogy például 1949-ben nem vett részt Sztálin 70. születésnapjára közzétett üzenetén, maga helyett protezsáltját, későbbi utódját, Yumjaagiin Tsendenbalt⁴⁸⁶ küldte a diktátorhoz.

⁴⁸⁶ Yumjaagiin Tsendenbal (1916–1991) 1940–1954, valamint 1958–1984 között a Mongol Népi Forradalmi Párt Központi Bizottságának főtitkára. A mongol személyi kultusz megtestesítője. A hatalmat Choibalsan 1952-ben bekövetkezett halála után szerezte meg, és egészen Batmönkh 1984-es hatalomra kerüléséig Mongólia egyszemélyi vezetőjének volt tekinthető.

NOMÁDOK A SZOCIALIZMUSBAN. MONGÓLIA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Yumjaagiin Tsendenbal, a konszolidált személyi kultusz megtestesítője

Choibalsan 1952-ben bekövetkezett halála után Yu. Tsendenbal követte őt a hatalom csúcsán. A szocialista egypártrendszer sajátos kiválasztási folyamatának köszönhetően ekkor már nem volt valódi riválisa. Az 1930-as évek elején kezdődött politikai karrierje vezetett odáig, hogy 1952–1974 között mint miniszterelnök követte Choibalsant a mongol állam élén, miközben 1958–1984 között a Mongol Népi Forradalmi Párt főtitkára, illetve 1974–1984 között az állam elnöke is volt.⁴⁸⁷

1916. szeptember 17-én született a nyugat-mongóliai Uvs megyében. Nem a társadalom legjelentősebb etnikai csoportjához, a halhákhoz tartozott, hanem a nyugat-mongol ojrátok egy csoportját alkotó dörböt (*dörvöt*) népességhez. Az első volt azok közül a politikai vezetők közül, akiket tulajdonképpen egész élete a szocialista Mongóliához, illetve a szovjet szövetségeshez kötött. Tanulmányait Irkutszkban, a Pénzügyi és Gazdaságtudományi Intézetben végezte, ahol 1938-ban fejezte be a képzést.

Gyors politikai karrierjét egyrészt szinte a kezdettől mentorának tekintett Choibalsannal való szoros kapcsolatának köszönhette, másrészt annak, hogy az erőfeszítések ellenére kevés olyan fiatal, képzett mongol politikus állt rendelkezésre, aki a szovjet szövetségesek számára is elfogadható és megbízható volt. Tsendenbal 1931-ben lépett be a Mongol Forradalmi Ifjúsági Szövetségbe, és 1938-tól már a Komintern-tanácsadók is felfigyeltek a fiatal politikusra. 1939-ben lépett be a Mongol Népi Forradalmi Pártba, és alig egy évvel később már a Központi Bizottság tagjává is választották. 1939 novemberében csatlakozhatott Choibalsanhoz, aki Sztálin meghívására Moszkvába utazott. Bár a szovjet vezető csak 1940. január 3-án fogadta őket, a gesztus egyértelművé tette, hogy a szovjet vezetés kettőjüket tekinti Mongólia meghatározó vezetőinek. E pozíció mongolok általi elismerése sem váratott sokat magára: az MNFP tizedik kongresszusa, amely 1940. március 20. és április 5. között ülésezett, meg is választotta Tsendenbalt a Központi Bizottság főtitkárának.⁴⁸⁸ Ne feledjük, ez gyakorlatilag egy

⁴⁸⁷ SANDERS 1974: 971.

⁴⁸⁸ DILLION 2020: 106.

évvel azután történt, hogy a nagy tisztogatás során Choibalsan véglegesen leszámolt politikai riválisaival, így pártfogoltjának ilyen magas pozícióba helyezése előrevetítette a későbbi utódlás kérdését is.

Tsedenbal a masszív személyi kultuszt kiépítő mentora helyébe lépett, így bizonyos értelemben örökölte az egyszemélyi vezetéssel szemben kialakult bírálatokat is. Hatalmát azonban sikerült úgy stabilizálnia, hogy ezek a bírálatok soha nem érték el a kritikus mértéket vele kapcsolatban. A brutális diktatúrát létrehozó Choibalsannal szemben a Tsedenbal nevével fémjelzett korszak jóval konszolidáltabb időszaka volt a 20. századi mongol történelemnek, mint az 1921-es forradalmat követő két és fél évtized. Az új vezető jól kezelte a sztálini kormányzati módszerekkel szemben kialakult hazai kritikákat, és képes volt reagálni az SZKP 1956-os XX. kongresszusa utáni desztalinizáció jelentette kihívásokra, az ekkor megfogalmazódó szovjet bírálatokra is. Ennek érdekében sikeresen fenntartotta a párton belüli hierarchiát, folyamatosan ellenőrizte a fősodortól eltérő politikai elképzeléseket vallókat a politikai és közéletben egyaránt

A másként gondolkodókkal szemben rendszeresen megfogalmazott bírálatok visszatérő eleme volt a „túlzott” nacionalizmus vádja. Akár a párton belüli – tényleges csoporttá szerveződni nem képes – „ellenzékiet”, akár a tudományos és kulturális közélet szereplőit nézzük, a „mongol érdekek” túlzott hangsúlyozása, a mongol kulturális és történeti hagyomány egyes elemeinek megjelenítése rendszeresen ellenintézkedéseket eredményezett a párt részéről.

Az 1956–1964 között eltelt nyolc évben a mongol pártvezetés és a Politikai Bizottság számos tagját távolították el a hatalom közeléből elsősorban a fenti okokra hivatkozva.⁴⁸⁹ A konfliktus a politikai mellett gazdasági okokra is visszavezethető volt, hiszen nem mindenki értett egyet azzal az irányvonallal, amit a központi kormányzat képviselt, és amely szinte kizárólag a Szovjetunió támogatásaira, illetve a KGST-n belül meghatározott együttműködésekre számított a Mongol Népköztársaság gazdaságának fejlesztése területén.

Tsedenbalt sajátos rokon kapcsolatok kötötték a szovjet vezetéshez, így nem csak politikai értelemben volt jól beágyazott a szomszédos állam legfelsőbb köreibe. Felesége, Anasztazia Ivanova Filatova (1920–2001) nem csupán orosz volt, de családi kapcsolatai révén közel állt Leonyid Iljics Brezsnyevhez (1906–1982), aki 1964-től haláláig az SZKP főtitkáraként irányította az országot. Bizonyos értelemben ezt a kapcsolatot tekinthetjük egyfajta jelképeként is a Mongol Népköztársaság és a Szovjetunió között létrejött szövetségnek. A Tsedenbal-korszakban Mongólia hűséges szatellitállama volt északi szomszédjának. Az ott

⁴⁸⁹ BATBAYAR 2018: 424–426.

megfogalmazott gazdasági, politikai döntéseket soha nem kérdőjelezték meg, a nemzetközi politikai színtéren is együtt, a szovjetek által kijelölt vektorok mentén mozogtak, legyen szó a mongol–kínai kapcsolatokról vagy a szélesebb nemzetközi együttműködésekről. A jelentősebb problémáktól mentes kapcsolat köszönhető volt annak is, hogy a szocialista rendszer Mongóliában nem került szembe olyan kihívásokkal, mint a keleti blokk más országaiban (1956-ban Magyarországon, 1968-ban Csehszlovákiában) –, vagy akár a kelet-ázsiai térségben (például a koreai háború), és így Ulánbátor mindig készségesen visszhangozta Moszkva álláspontját a vitás kérdésekben.

Tsedenbal legitimitációját azonban nem csak elődjéhez, vagy a legközelebbi szövetséges állam vezetéséhez fűződő szoros kapcsolata biztosította. Politikai vezetőként képes volt a mongol társadalom számára fontos kérdések és a politikai elvárások között úgy egyensúlyozni, hogy a két egymással szemben álló oldal is elégedett lehessen. Kijelenthetjük, hogy a mongol társadalomban is jelen volt az a hatalom birtokosa irányában megnyilvánuló vezetőisztelet, melynek jelenlétére hivatkozni szoktak a szovjet típusú vezérkultuszok kialakulásának egyik mozgatójaként.⁴⁹⁰ A mongol történeti hagyományban is megfigyelhető jelenség a 20. század elején sajátos módon a szakrális hagyománnyal is összekapcsolódott, hisz akkor a mongol buddhizmus főláma, a 8. bogd geegen volt a mongolok szinte megfellebbezhetetlen tekintélyű vezetője. Ugyanakkor ennek a „vezértiszteletnek” voltak világi előképei is. A korai nomád társadalmakban a létrejövő törzsszövetséget alapvetően a *sanjü* (*shanyu*), *kagán*, *kán*, tehát a központi hatalom irányában megnyilvánuló feltétlen engedelmesség tartotta össze. Abban a pillanatban, amint ez bármely okból meggyengült, megindult a szövetség összeomlásáig vezető erjedési folyamat. Ezt a pozíciót „örökölte”, vívta ki Dzsingisz kán is a birodalom alapításakor, s e vezető szerepét erősítette a köré épülő, szakrális elemeket is tartalmazó történeti hagyomány. Tsedenbal nem csak az előd köré épített személyi kultuszt volt képes saját képére formálni, de jól bánt a mongol történelem emblematikus szereplői felé megnyilvánuló, a nemzeti identitást gyakorlatilag mindvégig meghatározó jelenségek, személyek irányában megmutakozó tisztelettel is. A szocialista korszak nem kedvezett ezen egyedi – az internacionalista szovjet ideológiai környezetben gyakran nacionalistának, reakciónak titulált – nemzeti tulajdonjegyek hangsúlyozásának, de Tsedenbal képes volt ezeket az ellentmondásokat kezelni. Ebben a korszakban emeltek szobrot Dzsingisz kánnak, akinek Tsedenbal nem csak államszervezői, de politikai, külpolitikai tehetségét is elismerte.⁴⁹¹ Ez a szovjet korszakban bűvő patakként azért

⁴⁹⁰ KUNT 2009: 289.

⁴⁹¹ TÜDEV – JAMBALSUREN 2016.

jelen lévő nemzeti identitás számára fontos megnyilvánulás volt. Hogy ez a politikai kapcsolatok tekintetében mennyire ingoványos terület volt, azt jól példázta a mongol államalapítója, Dzsingisz kán születésének 800. évfordulójára szervezett megemlékezésekkel szembeni szovjet kritika. A moszkvai kormányzat keményen bírálta a mongol megemlékezéseket, amely szerintük Dzsingisz idealizált képét jelenítette meg és relativizálta a mongol birodalom alapításával kapcsolatos kegyetlenségeket, az alávetett népek által elszenvedett „mongol iga” következményeit.⁴⁹²

Hasonlóan pozitív kép alakult ki Tsedenbalról a bogd gegeen, illetve általában a mongol buddhista kolostori rendszer egyfajta rehabilitációja kapcsán is, melynek jeleként múzeummá nyilvánították a 8. főláma palotáját. Szintén aktívan részt vett a Choibalsan-korszak leszámolásában koholt vádak alapján kivégzett mongol politikusok rehabilitálásában az 1950-es, 1960-as években, és nevéhez fűződik annak a törvényjavaslatnak a benyújtása, amely megakadályozta hasonló eljárások lefolytatását. Tevékenyen részt vett az új népköztársasági alkotmány létrehozásában is, amelynek ugyan közvetlen mintájául a Szovjetunió szocialista alkotmánya szolgált, és amely rögzíti az MNFP hatalmát, de egyes elemeiben olyan alapértékeket is megfogalmazott, amelyekre az 1990 után létrejövő többpártrendszer demokratikus alkotmányának fontos előzményeiként is tekintenek.

Az ország egyszemélyi vezetőjeként nem csak a pozíció által nyújtott kiváltságokat birtokolta, de az apparátus figyelmet szentelt annak mindennapi reprezentációjára is. Ez egyrészt fontos propagandaeszközt is jelentett, amelynek rendszeresen visszatérő elemei között szerepelt „a Szovjetunió harcostársa”, „Mongólia jövőjének építője”, „békeharcos” stb. megnevezés.⁴⁹³ Egyúttal ezek az állandó jelzők a közvélemény számára egyfajta sajátos, a párt politikai céljaival, irányvonalával, terveivel kapcsolatos közvetett iránymutatást is jelentettek.

Tsedenbal „uralkodásának” időszaka a szocialista gazdasági fejlesztés, a felülről irányított modernizáció és az ország nemzetközi elfogadtatásának korszaka volt. Az 1950-es évektől kezdődően a szocialista keleti blokk és a Szovjetunió szövetségi rendszerének létrehozásával párhuzamosan zajlott az immár Kína által is elismert, de jure független Mongol Népköztársaság nemzetközi kapcsolatainak kiépítése. Ennek távlatait alapvetően határozta meg a második világháború után kialakuló kétpólusú világrend, ugyanakkor ez annyiban segítséget is nyújtott a mongoloknak, hogy egy jól meghatározott közegben, az azt vezető nagyhatalom támogatásával építhették ki nemzetközi együttműködésük rendszerét.

⁴⁹² DILLION 2020: 110.

⁴⁹³ SANDERS 1974: 974.

A korszak másik hangsúlyos feladata a gazdaság szocialista átalakítása, a modernizáció volt. Az 1921-es forradalom után az erőszakos kollektivizálással a gazdaság helyzetén csak rontottak, ami a vissza-visszatérő társadalmi elégedetlenség, az állami fennhatósággal, állami tulajdonnal szemben kialakuló bizalmatlanság kialakulását eredményezte. A második világháború időszakában a helyzet alig javult, hiszen a legfőbb partner képtelen volt megfelelő támogatást nyújtani, a gazdaság modernizációja stagnált. Így a feladat végrehajtása döntően az 1950-es évekre maradt. Ezzel párhuzamosan zajlott az urbanizáció és a kultúra szervezett átalakítása is, amelynek alapját a szocialista eszmerendszer jelentette. A lakosság városokba, ipari központokba telepítésével akarták kialakítani a szocializmus idealizált társadalmát. Ez a folyamat a korai időszakban jelentős traumát okozott, csak fokozatosan alakult ki egy városi népesség, amely hozzászokott az új környezethez, részben elszakadt nomád hagyományaitól és önálló társadalmi csoportként kezdett működni.

Tsedenbal hatalmának utolsó évtizede a geopolitikai környezet átalakulásának időszaka volt. Bár a párt vezető szerepét senki nem kérdőjelezte meg, a nemzetközi környezet változása, a szovjet–kínai viszony megromlása, az elhidegülés, a Kína és az Egyesült Államok között létrejött „ping-pong diplomácia” időszaka új kihívások elé állította a mongolokat is. Tsedenbal ekkor már gyengülni látszott, és megjelent új vetélytársa is, aki egy évtized múlva az állam vezetését is átvette tőle. Két évvel Jamsrangiin Sambuu⁴⁹⁴ elnök 1972 májusában bekövetkezett halála után, 1974. június 11-én Tsedenbal lemondott a Mongol Népköztársaság Minisztertanácsának elnöki pozíciójáról,⁴⁹⁵ és a Nagy Népi Hurál Elnökségének elnöke lett. Ezt a pozíciót birtokolta a tíz évvel későbbi – nem önkéntes – visszavonulásáig. Az már 1974-ben is látszott, hogy az MNFP legfelsőbb vezetésében megindult egyfajta átrendeződés, generációváltás.⁴⁹⁶ Az új politikai hangulatot, a közelgő „örségváltást” jelezte az is, hogy az 1974. június 12-én hivatalba lépett Politikai Bizottság tagjai közül immár öten voltak olyanok, akik az 1970-es évek elején lettek a politikai felsővezetés tagjai. Az addigi egyszemélyi vezető legfőbb kihívója az akkor 48 éves, Szovjetunióban tanult gazdasági szakember, Jambiin Batmönkh (1926–1997) volt, aki 10 évvel később vette át a teljes hatalmat elődjétől. Az 1974-

⁴⁹⁴ Jamsrangiin Sambuu (1926–1997). Pásztorcsaládban született a mai Töv aimag területén. Már 1922-ben csatlakozott a Mongol Néppárthoz, dolgozott a Pénzügyminisztériumban, és vezetett regionális adminisztrációs hivatalt Ömnögov’ aimagban. 1937-ben nevezték ki moszkvai nagykövetnek, ahol 1946-ig szolgált. Utána a Külügyminisztériumban dolgozott, majd 1951–1953 között nagykövet volt a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságban. 1954-ben lett az MNFP Központi Bizottsága és a Politikai Bizottság tagja, júliustól töltötte be az elnöki pozíciót, amit 1972. május 21-én bekövetkezett haláláig birtokolt. SANDERS 1996: 175–176.

⁴⁹⁵ SANDERS 1974: 971.

⁴⁹⁶ Tsedenbal 1940-ben lett a Központi Bizottság tagja, 1952-től Choibalsan közvetlen örököse, és ez a pozícióváltás inkább tűnt „felfelé bukásnak”, mint előrelépésnek

es pozícióváltás után Tsedembal ugyan névleg megőrizte hatalmát, de pozíciója érezhetően meggyengült. Brezsnyev 1982-es halála, és közvetlen utódainak rövid regnálása már Tsedembal hatalmának végóráival esett egybe.

A szocialista Mongólia: társadalom, gazdaság, kultúra

A mongol forradalom győzelme után az 1920-as évektől kezdődően egy markáns, felülről irányított és a szovjetek által ellenőrzött folyamat indult, amelynek célja a mongol társadalom tervszerű és tudatos átalakítása volt. A bolsevik ideológia jegyében megkezdték a régi kiváltságos rétegek háttérbe szorítását – valójában inkább elpusztítását –, és ezzel párhuzamosan egy új társadalmi struktúra kialakítását egy sajátos, tudatosan épített és strukturált új vezető elit irányítása alatt. Ez az elit pedig kizárólagosan ahhoz a Mongol Népi Forradalmi Párthoz kötődött, amely az új politikai elvekhez igazodva az alkotmányban is rögzített módon vált az egyetlen politikai párttá Mongóliában.

1924-ig, a mongol főláma haláláig az új kormányzat csak apró lépésekben haladhatott, hiszen 1921-ben még maguk a forradalmárok is céljaik között emlegették a vallás – és vezetőjének – védelmét, nem fordulhattak azonnal teljes erejükkel a korábbi rendszer ellen. A mongol buddhizmus vezetője, illetve az általa képviselt kolostori hierarchia ekkor – mint erről korábban már szó esett – még komoly ellensúlyt jelentett a bolsevik törekvésekkel szemben. Nem elsősorban azért, mert 1911–1919 között a bogd geegen világi uralkodóként vezette az országot, sokkal inkább a korábbi évszázadok hagyományain alapuló tekintélye miatt. Az 1920-as évek közepén, utolsó harmadában a jelentős adminisztratív, kormányzati pozíciók közül többet még lámák, vagy korábbi világi előkelők birtokoltak. A mandzsu korban a mongol terület khoshuu-it a születési előjogokkal rendelkező *taijok* vezették,⁴⁹⁷ ők voltak a világi előkelő réteg reprezentánsai, akiket a bolsevik propaganda a *khar* („fekete”) *feudal* jelzővel bélyegzett meg. A kolostori hierarchia képviselői, a vezető lámák lettek a *shar* („sárga”) *feudal* csoport tagjai, és az 1930-as évek elejétől e két csoport vált az új rendszer első számú célpontjává. A bogd geegen 1924 májusában bekövetkezett halálával a lámák és a „régí rend” képviselői elvesztették a korábbi korszak emblematiszus vezetőjét, az Ikh Sav’ terület – a mongol buddhizmus egyetlen közigazgatási egységbe szerveződő területe – pedig az urát. Az

⁴⁹⁷ Ahogyan Atwood fogalmaz, a „születési arisztokrácia”, azaz Dzsingisz kán leszármazottai számítottak a „mongol nemzet” teljes jogú tagjainak. Az alávettetteknek elméletben nem is lehetett közös származása az előkelőkkel, így ők kiszorultak e fogalmi körből. ATWOOD 2004: 507.

új alkotmány elfogadásával, illetve a Mongol Népköztársaság kikiáltásával kezdetét vehette az a program, amely bizonyos tekintetben egyedülálló a század közepére létrejött szovjet szövetségi rendszeren belül is.

Az 1921-es mongóliai forradalomtól a szovjet befolyás végéig tartó csaknem hét évtized alatt szovjet ellenőrzéssel, a korai szakaszban a Komintern közreműködésével, a mongol társadalom jelentős átformálására tettek kísérletet, ami együtt járt az életvilág átalakulásával, a kultúra átformálásával egyaránt. A korábbi történeti munkák itt elsősorban az új politikai rendszer ideológiai hátterét említették e törekvések legfőbb mozgatórugójaként, azonban itt más tényezők is szerepet játszhattak. A szovjet befolyás mongóliai kiépítésének tekintetében is megállja a helyét az a közép-kelet-európai területek megszállása, belső viszonyainak mesterséges átalakítása, átszervezése kapcsán alkalmazott posztkolonialista megközelítés, amely különböző függőségi kapcsolatokat hozott létre a Szovjetunió és Mongólia között.⁴⁹⁸ A térségben az 1920-as évek második felétől felgyorsult társadalmi átalakulás összekapcsolódott egyfajta modernizációval, részleges urbanizációval is, amelynek célja a régi, elavult feudális jellegű struktúrák lebontása, és egy új, modern – szocialista – gazdasági és társadalmi környezet kialakítása volt. A 70 éves mongóliai társadalomtervezési projektet a szovjetek által vezetett modernizációs és fejlesztési törekvés hajtotta. Az a civilizációs küldetés, hogy Mongóliát elmozdítsák „elmaradott”, „feudális” múltjából, amikor a nomád társadalmat egyrészt a születési jogokkal rendelkező előkelői réteg és a mandzsu adminisztráció által oktrojált közigazgatási rendszer, másrészt a buddhista hierarchia irányította, és átstrukturálják azt egy szabványosított, adminisztratíván szervezett, egyszerűsített és kodifikált rendszerbe.⁴⁹⁹

Ezt a célt részben adminisztratív eszközökkel kívánták elérni, részben pedig a párton belül is zajló, az új mongol állam életének irányát meghatározó politikai csatározások során jelölték ki. Az már a forradalom győzelmét követő időszakban nyilvánvalóvá vált, hogy a mozgalom vezetői közül sem mindenki értett egyet a szoros szovjet szövetség kialakításának gondolatával. Ez is bizonyítja, hogy az új mongol kormányzati struktúrában is voltak olyanok, akik – politikai értelemben – jelentősebb távolságot kívántak tartani az északi szomszédtól, akiket egyfajta „vörös imperialistáknak” bélyegeztek.⁵⁰⁰ Ezeket a más politikai perspektívában

⁴⁹⁸ A téma összefoglalását adja Borbély Sándor Böröcz József alapján, aki a következő négy aspektust emelte ki: „1. az egyenlőtlen gazdasági csere- és elosztási rendszerek létrehozását, 2. a megszállt területek kulturális gyarmatosítását, 3. az állami bürokratikus-hatalmi intézmények exportálását, 4. valamint a geopolitikai expanziót – emeli ki mint a birodalmi centrum és a periferikus területek között kialakuló függőségi viszonyok legfontosabb jellemzőit” BORBÉLY 2016:187–188.

⁴⁹⁹ MYADAR 2017: 9; A Szovjetunió keretein belül a burjátok – mint egykori nomádok – által lakott területen lezajlott modernizációval kapcsolatban részletesen lásd: CHAKARS 2014.

⁵⁰⁰ BAWDEN 1968: 273.

gondolkodókat azonban rendre utolérte az „ellenforradalmi összeesküvés” vádja, ami általában nem csak politikai karrierjük, de életük végét is jelentette. Ilyen volt a Boodoo és társai elleni per 1922-ben, Soliin Danzan elítélése és kivégzése 1924-ben, a Lhümbe-ügy és gyakorlatilag az egész „nagy tisztogatás”. A hasonló elven működő politikai leszámolások szinte folyamatosak voltak 1922-től egészen a „nagy tisztogatás” végéig, egyértelművé téve, hogy nem maradhatott fent olyan politikai alternatíva, ami a szovjetek iránti teljes elkötelezettséget kétségbe vonja. Ez megteremtette a politikai alapját annak, hogy a szovjetek által elmaradottnak tekintett mongol társadalmat milyen prioritások mentén alakítsák át.

Az állam több országos programot hajtott végre annak érdekében, hogy a mongol társadalmat az előző rendszertől elszakítsa. A régi társadalmi struktúrák lebontásában az első határozott lépés a *hamjilga* (szolgalmi) rendszer megszüntetése volt 1922-ben. A feudális előjogok, a külföldi cégekkel szembeni tartozások eltörlése, a *shav'* különleges legeltetési jogainak korlátozása határozottan javította a korábbi alávetett réteg, az aratok helyzetét. Az egykori kiváltságosok kezében lévő vagyon kisajátítása az 1920-as évek közepén kezdődött, igazi lendületet azonban az évtized végén kapott. 1928-ban az összes állatállomány 13%-a volt még a kezükben, ez az arány a következő évtized elejére 4,5%-ra csökkent.⁵⁰¹

A kisajátítások második jelentős hulláma a kolostori kincstárak (*jas*) felszámolására indított kampány volt. Az 1930-as évek elején Mongóliában még csaknem 800 kolostor és – a korábbi években velük szemben hozott intézkedések ellenére – majdnem 80 000 láma volt, illetve több mint 7 700 kolostori kincstár. Az ezek felszámolására a kollektivizálás újabb lépcsőjeként indított kormányzati program számukat 1932-re 2 700 körülire csökkentette.⁵⁰² Ahogyan a vonatkozó fejezetben láttuk, ezeknek az intézkedéseknek a kormányzat, és általában a mongol gazdaság szempontjából is inkább negatív következményei voltak. A gazdasági helyzet drámaian romlott, a nagyobb állatállománnyal rendelkező pásztorok inkább lemondtak a szaporulatról, vagy felélték állataikat, hogy elkerüljék a – Magyarországon is ismert – rendszerellenségé (kulák) minősítés vádját, a magasabb adókat. A kollektivizálás miatt elkobzott „közös” állatállományt nem gondozták.⁵⁰³ A folyamat így ugyan politikai célját elérte, és a korábbi kiváltságosok gazdasági bázisát megszüntette, de az állam nem tudott élni a lehetőséggel. A kampány így az 1932-es lámalázadáshoz, és egy gyakorlatilag majdnem polgárháborút eredményező elégedetlenségi mozgalomhoz vezetett, vezetőit pedig hamarosan a „baloldali elhajlás” vádja érte.

⁵⁰¹ MYADAR 2017: 12; SANDERS 1986: 34.

⁵⁰² SANDERS 1986: 34.

⁵⁰³ BAWDEN 1968: 312.

Miközben ezek a modernizációnak nevezett folyamatok a mongol társadalom egy jelentős részét emancipálták, komoly gazdasági károkat is okoztak. Az új, egyenlő, osztály nélküli társadalom eléréseért tett lépések épp a mongol társadalom azon rétegei ellen irányultak, amelyek a jelentősebb gazdasági erőforrások birtokában voltak, az új elképzeléseket pedig nem sikerült hatékonyan működtetni. Ebben komoly szerepet játszott az is, hogy a mongol nomád, aki gyakorlatilag együtt él állataival, nehezen tudta azokat a közösség tulajdonaként „elképzelni”. A hatékonyan gazdálkodó, gyarapodó pásztorok ebben a rendszerben hamar a társadalom perifériájára szorultak, osztályidegennek bélyegezték őket, akiknek „bűncselekménye” az erőforrások – az állatállomány – magántulajdonként való kezelése volt. Az így vizsgálat alá vont társadalmi csoport megbüntetése a nagy politikai leszámolásokkal párhuzamosan zajlott. A „nagy tisztogatás” után az 1940-es évek elejére a régi mongol kiváltságos réteget mint társadalmi csoportot lényegében felszámolták, és a kolostori kincstárak rendszere is megszűnt.⁵⁰⁴

Az erőszakos kollektivizálás kudarca után 1932–1934 között bevezetett „új fordulat”-politika immár kevésbé drasztikus eszközöket használt. Leállították az erőszakos szekularizációt – ennek következtében ismét tízezrek tértek vissza a kolostorokba –, miközben új törvényt alkottak a jasok adóztatásáról. A magántulajdon – elsősorban a pásztorok megélhetését biztosító állatállományra vonatkozó – részleges elismerése alapján újjászervezett rendszer végül a gazdasági helyzet javulását, a társadalmi feszültség enyhülését hozta. Az erőltetett kollektivizálás kudarcot vallott, az első ötéves terv összeomlását, a gazdasági fejlődés megtorpanását hozta. Az a politikai elképzelés, amely a gazdasági érdekeket alárendelte a társadalmi struktúra drasztikus átalakításának, megbukott.⁵⁰⁵ Ugyanakkor az osztályharc mint cél az évek során a propaganda hatékony eszközévé, és a kormányzat fontos indokává vált olyan kampányok lebonyolítása során, mint az államosítás, a jas-kampány vagy a kollektivizálás. Ezen keresztül fogalmazhatták meg azokat az emancipációs narratívákat, amelyek szükségesek voltak ezeknek az ellentmondásos és rövidtávon jellemzően kudarcos folyamatok lebonyolításához.⁵⁰⁶ Ugyan ezek a kampányok elérték – politikai – céljaikat, mindeközben a tetemes gazdasági károk mellett jelentős emberáldozatot is követeltek. Bár pontos adatok valószínűleg sohasem fognak rendelkezésünkre állni, az kijelenthető, hogy a 20. század

⁵⁰⁴ BAWDEN 1968: 301.

⁵⁰⁵ BAWDEN 1968: 379.

⁵⁰⁶ MYADAR 2017: 13.

negyvenes éveire a politikai leszámolások legalább 100 000 áldozatot követeltek, elpusztítva a nagyjából egymillió főt számláló mongol lakosság tíz százalékát.⁵⁰⁷

A mongol társadalom szocialista átalakítása nem csak a régi társadalmi csoportok felszámolásával járt, de olyan új rétegek kialakításával is, amelyek a hagyományos nomád társadalomtól teljesen idegenek voltak. Bár a mai Mongólia területén már évszázadokkal korábban voltak erődített települések, amik a nomádok által lakott pusztán a városias környezet, az urbanizáció előfutárai voltak, ezek elsősorban csak a kivételeket jelentették a hagyományos életmódot folytató nomádok környezetében. A 20. század elejéig elsősorban a kolostorok és azok környéke, a bogd gegeen székhelye, Ikh khürée (Ulánbátor elődje), illetve a jellemzően kínai – később orosz – kereskedői központok, Maimachen, Uliastai képviselték a legfontosabb településeket, városias központokat. A feudális mongol társadalom és a hagyományos életmód nem is lehetett volna messzebb a kapitalista, ipari társadalomtól, így gyakorlatilag az a társadalmi osztály sem jött létre, amely a forradalom és a szocializmus építésének eszköze lehetett volna. Ez volt az oka annak, hogy az 1921-es forradalom után csak fokozatosan, a szovjet tanácsadók, illetve a Komintern hathatós politikai iránymutatásának köszönhetően alakult ki Mongóliában az társadalomra vonatkozó szocialista narratíva, ami a későbbi állami propagandát jellemezte. A szovjeteknek úgy kellett Mongóliában szocialista forradalmat szervezniük, hogy ennek társadalmi bázisa gyakorlatilag nem létezett. Nem véletlen, hogy a forradalom szovjet korszakban használt narratívája – a fejlődésről, a modern társadalomról, a vallásról – csak hosszú évek alatt alakult ki annak ellenére is, hogy 1924-ben a Mongol Népköztársaság létrejöttével – de jure – ez az ország lett a világ második szocialista állama.

Ahhoz azonban, hogy ezt az alkotmányban rögzített tényt a társadalom jellegében is tükrözze, létre kellett hozni azt a városi népességet, a „dolgozó proletariátust”, amely a szocialista társadalom alapját jelentette. Az 1930-as évektől az új társadalmi osztály kialakításának bázisát a szekularizálódott lámák, a nomád állattenyésztést különböző okból elhagyó pásztorok, az egykori aratok, és a korábbi nomád társadalomban is jelen lévő kézművesek szűk csoportja jelentette. A szovjet–mongol gazdasági és oktatási együttműködéseknek köszönhetően többen a Szovjetunióban kaptak képzést, nem csak az újonnan alapított üzemekben végzett feladataik tekintetében, de ideológiai téren is. Ilyen ipari üzemek legkorábban a fővárosban jöttek létre, és alapvetően az állattenyésztéshez kapcsolódva élelmiszert és könnyűipari termékeket állítottak elő.⁵⁰⁸

⁵⁰⁷ MYADAR 2017: 16.

⁵⁰⁸ SANDERS 1986: 36.

Mongóliában tehát egy új, „proletár” osztály megteremtésére volt szükség, amely azután a társadalmi változások alapját és hajtóerejét adhatta, és tulajdonképp a modernitás felé vezette az országot. A szükséges proletariátus létrehozása érdekében a pásztorok a szovjetek végső soron gyarmatosító vállalkozásának természetes célpontjaivá váltak.⁵⁰⁹ Hagyományos körülményeiket, életmódjukat hátrahagyva költöztek a városokba, ahol különböző kollektívákban és gyárakban dolgoztak, utóbbiak hamarosan megjelentek az egész országban, sőt a század 1960-as éveitől megindult az új városok építése is,⁵¹⁰ amelyek a kiépülő mongol szocialista ipar központjai lettek. Mivel Mongóliában a forradalom előtt nem volt számottevő ipari szektor, a proletariátus mint osztály megszervezése nem volt egyszerű feladat. A munkások gyakorlatilag az ipari üzemekkel együtt „építették” saját társadalmi közegüket is. Az új társadalmi csoport kiemelt szerepet játszott az MNFP társadalmiasításában is, politikai szerepük növekedésének súlyát jól jelzi, hogy az 1940-es évekre elérte – egyes számítások szerint jóval meghaladta – az 5%-ot,⁵¹¹ ami a hivatali dolgozók, pártfunkcionáriusok 41,2%-os arányával kiegészülve már a tagság nagyjából felét adta. 1969-ben a munkások, illetve családjaik összesen már hozzávetőleg a teljes mongol népesség egyharmadát, 36,3%-át tették ki.⁵¹²

Az előző korszakhoz köthető társadalmi elit háttérbe szorítása, pozícióik gyengítése és a régi rendszertől elszakadni képes új mongol társadalom kialakítása során az oktatás meg-, illetve újjászervezése, valamint az új kultúra „kialakítása” is fontos eszköze volt a hatalomnak. A mongol társadalom minél inkább hasonlított a mintaadó szovjethez, annál távolabb került hagyományos kultúrájától, és az új kormányzat – jellemzően az elhibázott kollektivizálási kampányok után – jelentős erőforrásokat mozgósított a nomád gazdálkodás, az állattenyésztési ágazat fenntartására, a pásztorok egyre jobban kötődtek az új struktúrájú adminisztratív bürokráciához. Ez egyrészt az MNFP vidéki szervezeti hálózatának kiépítése miatt alakult így, másrészt a szövetkezeti rendszer óvatosabb, de fokozatos kiterjesztése révén. A kollektivizálás egyébként is fontos eszköze volt annak, hogy a mongol nomád társadalmat jól áttekinthető adminisztratív rendszerbe szervezze az új hatalom. A korábbi magángazdaságok és a kolostori birtokok felszámolásával a termelékenység is növelni akarták, de mint láttuk, ennek épp ellenkező hatása volt. A nagy állami gazdaságokat (*sangiin aj akhui*) állattartó kollektívákat (*negdel*) hoztak létre, és ezekhez rendelték az egyes pásztorcsaládokat a közigazgatási rendszer

⁵⁰⁹ MYADAR 2017: 16.

⁵¹⁰ Darkhan 1961, Erdenet 1974.

⁵¹¹ Morozova az 1948-as párttagok között 4,7%-ra teszi a munkások arányát, Sanders viszont 7,6%-ot említ. MOROZOVA 2009: 121; SANDERS 1986: 36.

⁵¹² SANDERS 1986: 37–38.

kereteit – jellemzően a *sumok* szintjén – figyelembe véve. Ezek a kollektívák a gazdaságirányítás központosítása mellett az egységes, egyenlő szocialista társadalom kialakítását, a vagyonkiegyenlítést is segítették, hiszen a nomád körülmények között a vagyon alapja az állatállomány.⁵¹³ A negdelek brigádokra oszlottak, ezek eleme volt maga gazdálkodó pásztorcsalád. Így tehát, miközben a vagyoni különbségeket eltüntették, létrehoztak egy olyan gazdálkodó szervezetet, amely a családok számára biztosította az alapvető gazdasági infrastruktúrát – állatorvosi ellátást, takarmányt, eszközöket – és társadalmi szolgáltatásokat – egészségügy, nyugdíj, oktatás – is. A kollektivizálás csúcán a negdelek száma megközelítette a háromezretet.⁵¹⁴

Ugyanakkor megkezdődött a vidéki bentlakásos iskolák rendszerének kialakítása is. Az állam ezeken keresztül is megpróbálta elérni a pásztorokat, így az intézmények a társadalmi átalakítás és a (szocialista) modernizáció színtereiként is funkcionáltak, ahol a gyerekek az alapfokú oktatás mellett a szocialista ideológiából is ízelítőt kaptak. Az alapfokú iskolák hálózatának kiépítése mellett megkezdődött a magasabb oktatási intézmények kialakítása is. 1942-ben alapították meg Mongólia első felsőoktatási intézményét, az akkor Choibalsanról elnevezett Mongol Állami Egyetemet.⁵¹⁵ Ezek a lépések szervesen illeszkedtek abba a folyamatba, melynek keretében a kormányzat a kultúra minden területén offenzívát indított a korábbi elitek szerepének háttérbe szorítása érdekében. Az előző korszakban az oktatás hagyományos szinterei a kolostoriskolák (*datsan*) voltak, ahol a fiatal szerzetesek buddhista képzésben részesültek. Ennek következtében a műveltség, illetve az értelmiségi réteg alapvetően a mongol buddhista valláshoz és kolostori rendszerhez kapcsolódott, ami a szocialista kormányzat számára elfogadhatatlan volt.

A nagy tisztogatás után a régi kulturális hagyománnyal való szakítás következő lépése volt, hogy az 1940-es évek elején a szovjetek rávették a mongolokat arra, hogy a Dzsingisz rendelkezései alapján bevezetett ujgur-mongol írást feladva a cirill abc-t vezessék be a modern mongol nyelv leírására. Bár ez az írásrendszer sem volt maradéktalanul alkalmas a mongol nyelv lejegyzésére, az MNFP KB és a Minisztertanács 1941 márciusában hozott rendelkezése értelmében bevezetése megtörtént.⁵¹⁶ A lépés szimbolikus jelentőséggel bírt a *szangha* (a buddhista gyülekezet) visszaszorítása, eltüntetése, és a korábban a magas műveltséget jelentő buddhista edukációs rendszerrel való szakítás tekintetében is. Az 1940-es évek közepétől a

⁵¹³ SUTTON-SMITH 2017: 9.

⁵¹⁴ ENDICOTT 2012: 71.

⁵¹⁵ <https://www.num.edu.mn/> (utolsó megtekintés: 2022. 07. 06.)

⁵¹⁶ MOROZOVA 2009: 106.

rendszer váltásig gyakorlatilag a szocialista oktatási rendszer egyeduralma volt jellemző, ami az 1990-es évek vallási újjáéledése során az újjáalakult buddhista kolostorokat is nehéz helyzetbe hozta. A régi mongol kulturális emlékeket, az irodalmat nem tanították az iskolákban, a műtárgyakat⁵¹⁷ – a szakrális tárgyakat már a nagy tisztogatás idején – megsemmisítették. A cél az volt, hogy az új edukációs struktúra, továbbá a kiadványokat cenzúra bevezetésével a lehetőségét is elvegyék annak, hogy a mongol értelmiség a hagyományos mongol kultúrához kötődhessen. A mongolok akkulturációja érdekében a kormányzat – és a párt – az ország legkülönbözőbb pontjain hozott létre olyan kulturális központokat (*ulaan buraa*, „vörös sarok”), ahol a „modern” szocialista kultúra terjesztése volt a feladat, azzal a céllal, hogy a hagyományos kulturális környezet elemeit megpróbálják háttérbe szorítani. Ebben a tekintetben a gyakorlatilag szovjet kulturális minta vált az egyetlen irányadóvá,⁵¹⁸ és vele szemben nagyon kevés más alternatíva létezett, hiszen a szinte egyetlen választási lehetőség – tulajdonképpen a buddhista oktatás – szinte végzetes csapásokat szenvedett el, ahogyan azt fentebb tárgyaltuk.

A '40-es évektől felerősödtek a pártszervezet átszervezésére tett erőfeszítések is: az új hatalmi elit kialakítása érdekében megkezdték a párttagság revízióját, és fokozatosan eltávolították a pártból azokat, akik a korábbi társadalmi elithez kötődtek. Az intézkedések eredményeként alakult ki Mongóliában az új társadalmi elit, melynek tagjai jellemzően az új mongol oktatási rendszerben – és gyakran a Szovjetunióban – végezték tanulmányaikat, ott kaptak szocialista ideológiai képzést. Sokan onnan is választottak párt maguknak, így a mongol politikai, társadalmi elit személyes szálakon is kapcsolódott a mintaadó szovjet mindennapokhoz. A legklasszikusabb példa erre maga Yu. Tsendenbal, aki felesége révén a szovjet pártvezetés legmagasabb köreivel állt kapcsolatban.

Egy új, progresszív és modern mongol társadalom létrehozása érdekében már Choibalsan, de elsősorban Tsendenbal időszakában a párt a kapitalizmus alternatívájaként egy központi irányítású gazdasági rendszert próbált megvalósítani, melynek a szovjet tervgazdálkodás jelentette az alapját és mintáját. A központilag tervezett gazdaság célja az volt, hogy egységesebb, az egyenlőtlenségektől mentes társadalmat hozzon létre. Egy központosított tervezőiroda a gazdaság minden ágazatában kvótákat állapított meg – gyakran az elérhetőnél magasabbakat. Míg a kvótarendszer az állam gazdasági céljainak teljesítését célozta, egyúttal a társadalmi kontroll, a nyilvánosság kontrollját is szolgálta.⁵¹⁹

⁵¹⁷ BAWDEN 1968: 247.

⁵¹⁸ MARZLUF 2017.

⁵¹⁹ MYADAR 2017: 18.

Mongólia a szovjet mintákat követve végrehajtott gazdasági és társadalomszerkezeti átalakításokkal párhuzamosan közigazgatási és településhálózati szempontból is átrendeződött. Az adminisztratív közigazgatási rendszer átszervezésével a megyék és járások hálózata egyfajta centralizált, piramisszerű struktúrát vett fel, amelynek csúcsán a főváros állt, az alsóbb szinteken pedig a városias jellegű települések töltötték be a központi szerepet. A struktúra egyre kevésbé hasonlított a nomád életmód során kialakított rendszerhez, a lakosság térben is átrendeződött, a központi kormányzat által létrehozott új közigazgatási és térbeli struktúrákon belül a lakosság mozgását is korlátozni kellett. Ezek a szabályozások alapvető ellentmondásban voltak a hagyományos nomád gazdálkodás körülményeivel. Az új adminisztrációban, vagy a fokozatosan kialakuló ipari területeken dolgozók olyan életkörülmények közé kerültek, amelyek alapvetően más feltételeket és lehetőségeket biztosítottak, mint korábbi tapasztalataik. Az új struktúrák jelentette kötöttségek markánsan szemben álltak a nomádok sajátos szabadságfelfogásával. A megváltozott körülmények nem csak az életteret korlátozták, de a napi időbeosztást is meghatározták, ami a nomád viszonyok között szocializálódott emberek számára jelentős stresszt okozott. Az állam- és pártapparátusban, ipari üzemekben dolgozó mongolok között ekkor jelent meg az a sajátos tünetegyüttes, amelyet a *yadargaa* fogalmával írhatunk le. Tünetei között szerepel az apátia, a fizikai és szellemi munkára való képtelenség, a krónikus fáradtság,⁵²⁰ melyek egyértelmű oka a „bezártság” okozta stressz.⁵²¹ Ezt a társadalmi szinten megjelenő tünetegyüttest a 20. századi Mongólia olyan korszakaiban – a felülről szervezett, erőszakos központosítás szocialista időszakában, illetve a mongol rendszerváltás után – tapasztalták, amikor a gyors városiasodás, a gazdasági környezet markáns átalakulása miatt tömegek voltak kénytelenek feladni korábbi életmódjukat.

A modernizáció során kialakított új városi környezet, az ipari létesítmények, a kiszélesedő bürokrácia munkaerőigénye fokozatosan szivta el a vidéki területekről a nomád lakosságot. Ehhez hozzájárult az új oktatási rendszer által kialakított értékrend, amely a szocialista – és legalább annyira a bújtatott gyarmatosító attitűddel megjelenő szovjet – felfogás szerint az „elmaradott” nomád körülmények közül a „modern” városi környezet felé terelte a népesség jelentős részét. Az így létrejött belső migráció hatására a városi lakosság aránya 1956 és 1986 között 21,6%-ról 51,8%-ra emelkedett.⁵²² A század végén a három legnagyobb város, Ulánbátor és az alig negyed századdal korábban alapított Darkhan, illetve a még „fiatalabb” Erdenet a lakosság több mint 30%-ának adtak otthont. Emellett a megyeközpontok is hasonló

⁵²⁰ A fogalom is a *yadrakh* („elfárad”) szóból ered.

⁵²¹ MOROZOVA 2009: 124.

⁵²² A jelzett időszakban a mongol főváros lélekszáma 300%-kal emelkedett. SANDERS 1986: 50.

ütemben növekedtek, így a nomád életkörülmények miatt alacsony népsűrűséggel rendelkező Mongólia lakosságának eloszlása drasztikus mértékben egyenetlenné vált már a szocialista korszakban is. A főváros és a jelentősebb megyeközpontok (az említettek mellett Khovd, Uvs vagy Choibalsan stb.) gyakran az adott közigazgatási egységben lakók 25-40%-ának adtak otthont. A vidék fokozatosan elnéptelenedett. Ugyanakkor épp ezek a belső migrációs folyamatok teremtették meg azoknak a politikai folyamatoknak a társadalmi bázisát, amelyek az 1989–1990-es rendszerváltás idején zajlottak. Sajátos módon Mongóliában a szovjet rendszer alapjait a nomádok rakták le, majd e társadalmi csoport visszaszorulásával jött létre az a – szovjet mintára kialakított – társadalmi közeg, amely épp a szocialista rendszer megszüntetésének bázisa lett a rendszerváltás idején.

A független Mongólia külkapcsolatai

Mongólia és a keleti blokk

A mongolok birodalmuk 14. századi bukását követő több évszázados elszigeteltség után a 20. század elején próbáltak ismét a világpolitikai színtérre kilépni. Ez a Teokratikus Mongol Állam időszakában nem sikerült maradéktalanul, így a folyamat 1921-től a legszorosabb szövetségesük, a szovjetek segítségével, annak védőszárnyai alatt, de gyakran szinte fojtogató „baráti” ölelésében játszódtott le, és ez a körülmény alapvetően meg is határozta, hogy az ország milyen pályán és milyen feltételrendszerben mozoghatott.

Ahogy korábban már említettük, az 1921-es mongol forradalom után a Szovjetunió volt Mongólia meghatározó – és majd negyedszázadig egyetlen – diplomáciai partnere. A Mongol Népköztársaság 1924-es elismerése után a következő fontos kétoldalú szerződést 1936-ban kötötték. Ez tette lehetővé a szovjet csapatok mongóliai tartózkodását, és később a japánok elleni közös fellépést. Mongólia a második világháborút megelőzően is a Szovjetunió szatellitjaként mozgott, és ebben érdemi változás nem történt nemzetközi kapcsolatai kiépítésének időszakában sem. 1946-ban írták alá a Szovjet–Mongol Barátsági és Kölcsönös Segítségnyújtási Egyezményt, amely a gazdasági és kulturális kapcsolatok kiépítésének is megfelelő alapot nyújtott.⁵²³ A szerződést nagyjából húsz évvel később, 1965-ben újították meg, amikor egy ötéves együttműködési szerződést kötöttek az 1966–1970 közötti időszakra vonatkozóan. Ez már a Kínával való szakítás korszakára esett, és a Szovjetunió jelentős

⁵²³ GOL'MAN – SLESARCHUK 1966: 156–158.

erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a szovjetek és a kínaiak között a mongol területek feletti befolyásért folytatott, és valójában soha meg nem szűnő rivalizálás az ő győzelmüket hozza.⁵²⁴ A szerződést már Brezsnyev és patronáltja, Tsedenbal írták alá Ulánbátorban, és a felek siettek hangsúlyozni, hogy a szerződés „a szocializmus vívmányainak védelmét, és a Mongol Népköztársaság szuverenitásának biztosítását” szolgálja, üzenve egyúttal az esetleg ezzel ellentétes célokat fontolgató Kínának is.⁵²⁵ Brezsnyev 1974-ben – a Mongol Népköztársaság kikiáltásnak 50. évfordulóján – látogatott ismét Ulánbátorba, határozott állásfoglalást téve a kétoldalú kapcsolatok fontossága mellett, és megerősítve az ott állomásozó szovjet haderő szerepének jelentőségét. Az évtized végéig Kína többször fel is szólította a Szovjetuniót, hogy vonja ki csapatait az országból, amit Tsedenbal a mongol szuverenitásba történő durva beavatkozásként kezelte.⁵²⁶

Brezsnyev 1982-ben bekövetkezett halálával az erőviszonyok némiképp változtak. Az egykori pártfőtitkár utódlásának kérdésére nem találtak megnyugtató megoldást. Bár Tsedenbal találkozott Andropovval (1914–1984)⁵²⁷, a következő két évben érdemi döntések nem születtek a mongol–szovjet kapcsolatok tekintetében. Andropov 1984-es halála, és Tsedenbal ugyanabban az évben történt leváltása után a kétoldalú kapcsolatok új hangsúlyokat kaptak. Az új „időszámítás” Gorbacsov hatalomra kerülésével, illetve az új szovjet külügyminiszter, Eduard Sevarnadze (1928–2014) mongóliai útjával jött el, aki húsz évvel az 1966-os együttműködési szerződés aláírása után látogatott Mongóliába, hogy újabb 10 évre meghosszabbítsák azt. Ekkor már a szovjetek is egyértelműen békülékeny hangot ütöttek meg Kínával kapcsolatban. Szándékaikat csak még nyilvánvalóbbá tette a szovjet pártfőtitkár Ázsia biztonságáról szóló 1986 júliusi beszéde is.⁵²⁸

Mongólia függetlenségének Kína által történt 1946-os elismerésével nyílt lehetőség arra, hogy az immár de jure független állam a nemzetközi diplomácia porondjára lépjen. Ennek keretét a második világháború után kialakult kétpólusú világrend adta, és kézenfekvő volt, hogy Mongólia a formálódó keleti blokk országaival vette fel először a kapcsolatot.⁵²⁹ A kialakuló szovjet érdekszféra országaival épített együttműködések jelentették a mongolok számára a

⁵²⁴ GOL'MAN – SLESARCHUK 1966: 317.

⁵²⁵ SANDERS 1987:147.

⁵²⁶ Ekkor jelentős létszám, nagyjából 75 000 szovjet katona – három gépesített lövészadosztály, megerősítve két tankadosztállyal – állomásozott a mongol területen. SANDERS 1987:147.

⁵²⁷ Jurij Vlagyimirovics Andropov. Szovjet politikus, 1954-től a Szovjetunió budapesti nagykövete. 1956-ban fontos szerepet játszott abban, hogy a döntés született a szovjet bevonulásról. 1967-1982 között a KGB vezetője, 1982. november 10. és 1984. február 9. között az SZKP első titkára volt.

⁵²⁸ SANDERS 1987:148.

⁵²⁹ Magyarország 1950. április 28-án. SZILÁGYI 2020.

diplomáciai kapcsolatok terét az elkövetkezendő egy évtizedben. Ugyanakkor ez határozta meg azt is, hogy milyen lehetőségeik voltak a szövetségi rendszeren kívüli országokkal kialakítandó kapcsolatoknak. 1960-ig Mongólia a két szomszédján kívül még csak 14 országgal alakított ki diplomáciai együttműködést.⁵³⁰ Az ország számára rendelkezésre álló korlátozott lehetőségeket jól példázza, hogy a Mongol Népköztársaság először 1946-ban adta be felvételi kérelmét az ENSZ-be, de azt csak 15 évvel később, 1961-ben fogadták el. Így lett az ország a világszervezet 101. tagja.⁵³¹ A csatlakozás lehetővé tette, hogy az ország részt vegyen az ENSZ speciális szervezeteiben, ugyanakkor azt is, hogy közvetlenül részesüljön a világszervezet által folyósított támogatásokból, segélyekből. A mongol rendszerváltás előtt a szervezet főtitkárai két alkalommal látogattak Mongóliába. Kurt Valdheim 1977-ben, és Javier Perez de Cuellar 1987-ben.⁵³²

Az ország számára a másik meghatározó szervezet a KGST volt. A Szovjetunió és kelet-európai szövetségesei által 1949. január 25-én megalapított szervezet a Marshall-tervvel szemben, annak ellenpontjaként létrehozott gazdasági együttműködés volt, amely a keleti blokk országai közötti szorosabb – ipari, mezőgazdasági, oktatási és tudományos – kapcsolatokat volt hivatva koordinálni. Mongólia csak 1962-ben lett tagja a szervezetnek. A lépés különösen fontos volt az ország modernizációja szempontjából, hiszen így hozzáfért olyan erőforrásokhoz, információkhoz, technológiához és gazdasági segítséghez, amelyek a mongol gazdaság fejlesztéséhez hozzájárulhattak. A szervezeten belül Magyarország is patronáló országa lett Mongóliának. A kétoldalú kapcsolatok jó példáját nyújtják annak a sokrétű támogatásnak, amit a szocialista blokk országai Mongóliának biztosítottak az 1962-es csatlakozásától a rendszerváltásig.

Mongólia és Magyarország kapcsolatainak kezdete

Magyarország – mint a KGST-n és a keleti blokkon belül Mongólia patrónusa – nemcsak közvetlen anyagi segítséggel, de gyárak, üzemek létesítésével és magyar mérnökök, szakemberek mongóliai munkájával is segítette az ország fejlesztését. Magyar geológusok, geofizikusok a hatvanas évek közepétől végeztek munkát Mongóliában. A magyar kormány 1965-ben kötött szerződést e tevékenységre, melynek alapján 1966-ban kezdte meg három évre

⁵³⁰ BATBAYAR 2018: 322.

⁵³¹ OCHIR 2004/5. kötet: 280–283.

⁵³² BATBAYAR 2018: 322.

tervezett munkáját a Magyar Földtani Expedíció.⁵³³ Az első vállalás 17 000 négyzetkilométer feltérképezését irányozta elő, de a magyar geofizikusok – jellemzően az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet (ELGI) munkatársai – a következő évtizedekben további nem elhanyagolható munkát végeztek a mongol területek felmérése céljából. Sajnálatos tény, hogy ezeket a felbecsülhetetlen értékű adatokat a piacgazdaság időszakában nem sikerült a két ország érdekében megfelelő módon kihasználni. A magyarok 1968–1973 között folyamatosan, évente végeztek komplex geofizikai kutatásokat Mongóliában,⁵³⁴ 1976–1990 között pedig a Nemzetközi Földtani Expedíció keretei között folytatták tevékenységüket.

A geofizikai felmérések és a bányaiipari együttműködés eredménye lett az a megállapodás, amit 1984-ben írtak alá a Tsagaan Davaa lelőhelyen talált volfrámvagyon kiaknázására.⁵³⁵ A közös vállalat sajnos nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A bánya létrejött, magyar–mongol közös tulajdonba is került, de a kitermelést nem sikerült hosszú távon fenntartani. Az 1990-es rendszerváltás után a magyar fél érdekeltségei felszámolása mellett döntött, amit a mongol partner igyekezett elkerülni. A magyar döntés a volfrám világpiaci árának csökkenése idején jónak tűnhetett, de látva a piacgazdaság óta indult mongóliai bányászati befektetéseket, illetve azok jövedelmezőségének mértékét, ez ma már kissé más színben tűnik fel.

Magyar beruházások – a mérnöki munka és a geofizikai kutatások mellett – jellemzően a mongol gazdaság húzóágazatának tekinthető és történelmi hagyományokon alapuló állattenyésztéssel kapcsolatban valósultak meg. A geofizikai felmérésekkel párhuzamosan – sőt azt jóval meg is előzve – a magyar vízkutató expedíciók és a vízügyi területen dolgozó mérnökök munkája volt még kiemelkedő. A vízkutatás elsősorban Mongólia felszíni vizekben szegény területein jelentette az állattenyésztés elengedhetetlen feltételét. A mongóliai vízkutató expedíciót az Országos Földtani és Kutató Vállalat, a Magyar Állami Földtani Intézet és az ELGI munkatársaiból szervezték, a mongol partner a Mezőgazdasági Minisztérium, később, az 1960-as évektől a Vízügyi Tervező-Kutató Intézet lett. A magyar mérnökök a felmérések megkezdésétől évente végeztek kutatótevékenységet. Munkájuknak köszönhetően több száz – 1970-ig 422 – kutat létesítettek,⁵³⁶ jellemzően Mongólia rendszeresen szárazsággal sújtott területein, így hozzájárulásuk felbecsülhetetlen a mongol állattenyésztés területén.

⁵³³ KARAKAS – ZSILLE – KREMSZNER 1968.

⁵³⁴ Az expedíciók tevékenységének összefoglalóját Zsille Antal és Erdős László tették elérhetővé. Lásd: <http://mongolia.gportal.hu/gindex.php?pg=26059336>. (utolsó megtekintés: 2022. 08. 22.)

⁵³⁵ Külgazdasági és Külügyminisztérium Archívuma, MONG-041/0/A.

⁵³⁶ <https://mongolia.gportal.hu/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

A másik jelentős és mind a mai napig meghatározó magyar beruházás az Állatgyógyászati Oltóanyag- és Tápszergyár – köznapi nevén Szonginói Biokombinát – megépítése volt. Az államközi szerződés keretein belül 1968-ban indult meg a beruházás, melynek fővállalkozója a magyar Phylaxia Oltóanyag- és Tápszergyár volt, tervezője pedig az Agroterv Vállalat.⁵³⁷ Az építkezés csaknem öt éven keresztül folyt, 1973. július 16-án adta át az intézményt Fehér Lajos, az MSZMP PB tagja, miniszterelnök-helyettes és Yu. Tsendenbal, az MNFP első titkára.⁵³⁸ A biokombinát a mongol állategészségügyi ellátás legfontosabb bázisává vált az elmúlt évtizedekben. A magyar együttműködés nemcsak az épület elkészítésében, az üzemeltetés megindításában volt jelentős, de a szakemberképzésben is elengedhetetlennek számított. Nem véletlen, hogy a biokombinát ma is a magyar–mongol gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok egyik kiemelt eleme.

Talán túlzás nélkül állítható, hogy ez a beruházás a kétoldalú kapcsolatok zászlóshajójának tekinthető. Mongóliában történeti távlatokban, kulturális és gazdasági téren egyaránt az állatállomány és az állatokhoz való kötődés meghatározó. Az állatállományból szerzett, gyártott élelmiszerek nemzetbiztonsági, nemzetstratégiai kérdésnek számítanak, és ennek a megnyugtató megoldásában szerepet vállalni nagy megtiszteltetés és igen nagy felelősség is volt Magyarország számára. Nem véletlen, hogy a gyár létrehozásától egészen napjainkig a magyar–mongol együttműködés sarkalatos pontja az oltóanyaggyár helyzete, az üzemeltetésben vállalt magyar részvétel.

Hasonló jelentőségű beruházás volt a Darhani Húskombinát létrehozása. Az építkezés már a szonginói létesítmény kivitelezését megelőzően, 1967-ben megkezdődött, de végül csak a biokombinát megépítése után egy évvel, 1974. július 8-án adták át.⁵³⁹ Eredetileg csak a technológiai szerelést, irányítást végezték volna a magyarok, de az orosz–kínai viszony 1960-as évek végi megromlása azt eredményezte, hogy a magyar partner az építési munkálatokat is kénytelen volt befejezni. Megnyitásától 1990-ig zavartalanul működött a szezononként akár 8000 tonna hús feldolgozására is alkalmas üzem, amely végig magyar irányítás alatt állt.⁵⁴⁰ A rendszerváltás után privatizálták, de 2002-ig zavartalanul tudott működni.

Fontos, de talán kisebb volumenű beruházás volt az ulánbátori ruhagyár kialakításában való magyar részvétel. Elsősorban a szakemberképzésben működött közre a magyar fél, illetve

⁵³⁷ HEGEDŰS 1973.

⁵³⁸ SZILÁGYI 2015: 18.

⁵³⁹ https://library.hungaricana.hu/hu/view/BacsKiskunMegyeiNepujzag_1974_07/?pg=48&layout=s (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

⁵⁴⁰ Az üzem utolsó magyar vezetőjének, Avar Ákosnak szíves szóbeli közlése.

a gazdasági együttműködésben a magyarországi Vörös Október és Május 1. ruhagyárak voltak érdekeltek.⁵⁴¹

Ahogy a fenti példából is látszik, a szocialista országok és Mongólia külkapcsolatait, gazdasági együttműködéseit az 1950-es évek második felétől a gazdasági, pénzügyi, technikai és technológiai együttműködések határozták meg. Ezek a mongol gazdasági adottságokhoz alkalmazkodva elsősorban az állattenyésztés, a könnyűipari együttműködések, ruhaipari és textiltermékek gyártását elősegítő kapcsolatok voltak. Csehszlovákiával, Bulgáriával, a Német Demokratikus Köztársasággal élelmiszer- és konzervipari együttműködések jöttek létre, Csehszlovákia és Lengyelország az építőipari fejlesztésekből vette ki a részét.⁵⁴² A KGST-országok közötti munkamegosztás alapján dolgozták ki a kétoldalú bilaterális együttműködések.⁵⁴³

Mongólia „nyugati” kapcsolatai

Az ENSZ-csatlakozás lehetővé tette, hogy a Mongol Népköztársaság szélesítse nemzetközi kapcsolatait, és immár a szocialista szövetségi rendszer tagjain kívül más országokkal is kialakíthasson diplomáciai együttműködések. 1963-ban Nagy-Britanniával, Ausztriával, Finnországgal, egy évvel később Svájcjal és Svédországgal kezdődtek meg a kétoldalú kapcsolatok. 1965-ben Franciaország, 1967-ben Görögország, egy évre rá Norvégia és Dánia következett, és az évtized vége előtt Törökország is az együttműködő partnerek közé került.⁵⁴⁴

A következő évtized hozta meg a mongol–japán diplomáciai együttműködés időszakát. Mindkét ország korábban is nyitott volt a kétoldalú kapcsolatok kialakítására, de ezt a politikai környezet nem tette lehetővé. Mongólia a Szovjetunió szövetségeseként 1945-ben, a második világháború lezárása előtt hadba lépett Japánnal szemben, és a diplomáciai kapcsolatok újraindításához a szovjet–japán viszony enyhülésére is szükség volt. A kétoldalú kapcsolatok felvételéről szóló egyezmény végül 1972. február 24-én jött létre a Mongol Népköztársaság és Japán között. Az 1970-es évek egyébként is meghatározó korszakot jelentettek a mongol külpolitika történetében. A Tsendenbal vezette kormányzat ekkortól törekedett a mongol önállóság szovjet szövetségi rendszeren kívüli elismertetésére, amihez fontos volt az egyre erősödő gazdasággal rendelkező Japán támogatása is. A diplomáciai kapcsolatok létrehozásával

⁵⁴¹ GAZDAGH 1967.

⁵⁴² YEROFEEV – STANEK 2021.

⁵⁴³ OCHIR 2004/5. kötet: 280.

⁵⁴⁴ OCHIR 2004/5. kötet: 283.

Mongólia politikai, gazdasági, diplomáciai együttműködéseket tudott kialakítani Ázsia és a világ más fontos gazdasági szereplőivel is, ami a mongol szuverenitás fontos feltétele volt már ekkor is. Ez a gondolat később is a mongol külpolitika fontos iránymutatója lett, és a két szomszédos nagyhatalmon túli diplomáciai kapcsolatok kialakításának szükségessége végül a rendszerváltás után vált doktrinává a mongol külügyi gondolkodásban.

A diplomáciai együttműködés kialakítása Japánnal meghatározó lépés volt, bizonyos tekintetben unikális is, hiszen nem követte a nyugati szövetségi rendszer Ázsiában meghatározó többi államával – a Koreai Köztársasággal, illetve az Egyesült Államokkal – történő kapcsolatfelvétel. Az USA az 1970-es évek elejétől fokozatosan fejlesztette a kapcsolatait a Kínai Népköztársasággal, de ez nem jelentette azt, hogy automatikusan tovább lépett volna Ázsia belső területei felé. Bár tény, hogy a kétoldalú kapcsolatok megalapozása irányába tett puhatolózó lépések egészen 1961-ig nyúlnak vissza,⁵⁴⁵ de a diplomáciai kapcsolatfelvétel ekkor még nem történt meg.⁵⁴⁶ Ennek alapvető oka volt, hogy épp az 1960-as években megromló szovjet–kínai viszony terelte az ázsiai nagyhatalom figyelmét a nyugati kapcsolatok felé, és fokozta a szovjet befolyást Mongóliában. Ennek következtében az Egyesült Államok csak a szovjet befolyás csökkenésének időszakában, Gorbacsov hatalomra kerülése, és a híres 1986-os vlagyivosztoki beszéde (1986. július 28.) után fordult Mongólia felé. 1987 januárjában ismerte el a Mongol Népköztársaságot,⁵⁴⁷ viszont ezután szinte azonnal, 1988-ban már nagykövetséget is nyitott Ulánbátorban. A rendszerváltás után pedig Mongólia meghatározó politikai szövetségese lett.

A Koreai Köztársaság még később csatlakozott a Mongóliával diplomáciai kapcsolatot létesített országokhoz. Érdekes módon az 1988-ban a keleti blokk országai felé meghirdetett koreai nyitást követően – aminek viszonzásában Magyarország járt az élen⁵⁴⁸ – csak két évvel, 1990 márciusában jött létre a diplomáciai kapcsolat Mongólia és Dél-Korea között, és bár a kezdeti tervek csak lassú fellendülés követte,⁵⁴⁹ az azóta eltelt három évtizedben Dél-Korea fontos partner lett.

⁵⁴⁵ BATBAYAR 2018: 324.

⁵⁴⁶ SANDERS 1987: 144.

⁵⁴⁷ ROSSABI 2005: 9.

⁵⁴⁸ CSOMA 2018: 259–261.

⁵⁴⁹ LEE 2016: 1–3.

Mongólia mint ütközőállam

Ahogy korábban már utaltunk rá, Mongólia számára kulcskérdés, hogy milyen viszonyt ápol két szomszédjával. A szovjet-orosz kapcsolatok gyakorlatilag a 19–20. század fordulójától fokozatosan átvették a kínai kapcsolatok szerepét a mongol politikai, gazdasági élet területén. Mongólia függetlenségének kínai elismerésével, illetve a Kínai Népköztársaság megalakulásával új korszak kezdődött, de ez csak addig tartott, amíg a szovjet–kínai kapcsolatok ezt lehetővé tették. 1949 és 1962 között a Mongol Népköztársaság és a Kínai Népköztársaság közötti kétoldalú kapcsolatok látványos sebességgel fejlődtek.

Kína az 1920-as évektől kezdődően képtelen volt akaratát érvényesíteni a perifériákon. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a szovjetek gyakorlatilag – ha a japán tervek nem számítjuk – konkurens nélkül maradtak a belső-ázsiai területek feletti fennhatóság megszerzéséért folytatott versenyben. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy Kínának ne lett volna elképzelése a mongol területek státuszára vonatkozóan. 1924-ben az első Kuomintang Nemzeti Kongresszus utalt a Kínában élő nemzeti kisebbségek önrendelkezési jogára. Ugyanakkor ez az év volt az is, amikor létrejött a Mongol Népköztársaság, és a szovjetek – bár Kínával kötött szerződésben ismerték el azt, hogy a mongol területek Kína részét képezik – sietve vették fel a kapcsolatot az új szocialista állammal.

A Kuomintang által hangoztatott elvekhez hasonlóan az első kínai kommunista alkotmány 1931-ben megadta a kisebbségeknek az önrendelkezés jogát. Mao ezzel szemben 1936-ban és néhány évvel későbbi nyilatkozataiban is úgy fogalmazott, hogy a népi forradalom győzelmével Külső-Mongólia majd a kínai föderáció részévé válik, illetve sajátos autonóm jogokkal felruházva akár önként is csatlakozna Kínához.⁵⁵⁰ Ezek a felvetések akár alapot is adhattak a mongolok rendszeresen felemlgetett félelméhez, miszerint Kína soha nem fog lemondani egykor birtokolt területeiről. A fentiek ellenére a második világháborút követő rendezés és az 1945. őszi mongol népszavazások eredményét a Kínai Népköztársaság is elismerte.

A korai ötvenes években a szovjetek és Kína együttműködtek Mongólia fejlesztésének terén. E kezdeményezések első fontos lépése a transzmongóliai vasútvonal kiépítése volt. Az északi, szovjet–mongol határtól Ulánbátorig 1949-re megépült az összeköttetés, míg Peking felé a vasút csak az ötvenes évek közepére vált használhatóvá. 1952-ben írták alá a vasútfejlesztésre vonatkozó megállapodásokat, ahogyan a tíz évre szóló kínai–mongol

⁵⁵⁰ GREEN 1986: 1342.

gazdasági együttműködésre vonatkozó megállapodást is.⁵⁵¹ Ezzel együtt a korban a kínai beruházások nem érték el a szovjetek által nyújtott támogatások negyedét, még akkor sem, amikor a szovjet csapatok 1956-ban történt részleges kivonása után erre nagyobb lehetőség látszott.

A kínai–mongol kapcsolatok 1950-es években jellemző irányát jól példázza, hogy az 1957-ben Moszkvában tető alá hozott szovjet–mongol támogatási szerződés megkötését követően a Kínai Népköztársaság is hasonló döntést hozott, és 190 millió jüan támogatást ajánlott fel Mongóliának. A döntés – amit a kínai miniszterelnökhöz, Zhou Enlaihoz (1898–1976) kötnek – bizonyítéka a kínaiak és a szovjetek között Mongóliával kapcsolatban továbbélő rivalizálásnak. Mindkét szomszéd fontosnak tartotta, tartja, hogy meghatározó befolyása legyen az országban, és ahogyan látjuk, az inga hol az egyik, hol a másik szomszéd felé billent az évszázadok során.

A mongol–kínai kapcsolatokat a 20. század közepe után is alapvetően befolyásolja a két ország viszonya a Szovjetunióval. Ezen kívül azonban voltak, és a mai napig is vannak még olyan kérdések, amelyek közvetlenül hatással vannak a két ország viszonyára. Ezek közül történeti távlatokban a mongol Yuan-dinasztia hatalmát, és annak a mongol nemzeti identitásra napjainkig gyakorolt hatását érdemes megemlítenünk, de ennek ellenpontjaként a közös történeti hagyományban jelen van a Qing mongol területek feletti befolyásának korszaka is. A kapcsolatok szempontjából nem elhanyagolható tény, hogy Kína egyik elismert nemzeti kisebbségeként több mongol él a nagyhatalom területén, mint amennyien az anyaországban. Létezésük, illetve ehhez kötődően az ország kisebbségeivel szemben folyamatosan változó kínai kormányzati stratégia a mai napig hatással van a kétoldalú kapcsolatokra. Talán itt érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy a mongol buddhizmus, és annak kötődése a tibeti kultúrához szintén befolyással bír a kétoldalú kapcsolatokra, bár ennek jelentősége a szocializmus ideje alatt – az uralkodó állami ideológia hatása miatt – háttérbe szorult. Jelentőséget csak a mongol politikai átalakulás után kapott, amelyre a vonatkozó részben még ki fogunk térni.

Az 1960-as évek elején a mongol és kínai kormány több fontos együttműködési szerződést kötött. 1960 májusában írták alá a Kínai–Mongol Barátsági és Kölcsonös Segítségnyújtási Szerződést, valamint a Gazdasági és Technológiai Együttműködési Szerződést.⁵⁵² A kínai–mongol határszerződést 1962 decemberében rögzítették. Jelentőségét jól

⁵⁵¹ GREEN 1986: 1346.

⁵⁵² BATBAYAR 2018: 323.

mutatja, hogy a két ország 4700 kilométeres közös határon osztozik. Ennek rögzítése a kétoldalú kapcsolatok alapját jelentette.⁵⁵³ Kína érezhetően szerette volna a mongolokat kivonni a szovjet befolyás alól. Zhou Enlai ulánbátori találkozásán arra buzdította mongol partnereit, hogy legyenek „függetlenek” a szovjet befolyástól, mint az abban az időben különutas szocializmust megvalósítani szándékozó Albánia.⁵⁵⁴ A kínai kezdeményezést hamarosan követte a szovjet visszavágás és kritika. Az 1950–1960-as évek fordulóján szovjet tanácsra több olyan mongol politikust is eltávolítottak az MNFP felső vezetéséből, akikkel szemben az volt a vád, hogy a Kínával való szorosabb együttműködést támogatják.⁵⁵⁵

A kínai–mongol határszerződés egyébként a mongolok számára nagyon kedvező volt. A vitatott területek többsége az országhoz került. Egy hónappal azután, hogy Tsendenbal visszatért Pekingből a szerződés aláírását követően, megszületett a kínai–mongol kulturális együttműködés végrehajtási terve, 1964-ben pedig a határszerződés végrehajtási terve is. Ebben az időben már jelentős számú kínai munkás dolgozott az országban, de a kapcsolatok pozitív irányba történő elmozdulása ellenére 1963 tavaszán Mongólia arra kérte déli szomszédját, hogy intézkedjen a munkások hazatéréséről.⁵⁵⁶ Érezhető volt, hogy a romló szovjet–kínai viszony befolyásolja a mongolok Kínával kapcsolatos álláspontját. A kubai rakétaválság eltérő megítélése, az 1962-es Xinjianban történt határkonfliktus,⁵⁵⁷ a távol-keleti területeken kialakuló szovjet–kínai határfeszültség, továbbá a kínai kulturális forradalom okozta nemzetközi reakció csak fokozta a bizonytalanságot.

1964. szeptember 21-én született megállapodás a Szovjetunió és Mongólia között arról, hogy a szovjetek katonai segítséget nyújtanak mongol partnerüknek.⁵⁵⁸ A szerződés indokát és tartalmát tekintve is sok szempontból hasonlított az 1934-ben a japán intervenció árnyékában megkötött szerződéshez. A Barátsági, Szövetségi és Kölcsönös Segítségnyújtási Egyezmény 1966-os aláírása után immár ismét lehetőség volt arra, hogy jelentősebb létszámú szovjet haderőt telepíthessenek az országba. A Damanskij/Zhenbao-sziget miatt a Szovjetunió és Kína között kirobbant összecsapás jelentette az utolsó cseppet a pohárban, és az 1960-as évek végén megkezdődött a szovjet csapatok Mongóliába telepítése. Létszámuk az évtized fordulójára

⁵⁵³ Érdekes talán megjegyezni, hogy a hasonló szovjet–mongol szerződés aláírására majd másfél évtizeddel később, 1976-ban került csak sor. BATBAYAR 2018: 323.

⁵⁵⁴ GREEN 1986: 1346.

⁵⁵⁵ A Dashiin Damba (1908–1989) és támogatói ellen indított eljárások 1958–1959-ben, illetve Daramiin Tömör-Ochir (1921–1985) eltávolítása az MNFP Politikai Bizottságából az 1962-ben Dzsingisz születésének 800. évfordulójával kapcsolatos ünneplések, „nacionalista megmozdulások” okán.

⁵⁵⁶ GREEN 1986: 1350.

⁵⁵⁷ 1962 májusában a kínai „Nagy ugrás” politika miatt káoszba forduló gazdasági helyzet elől csaknem 60 000 ujjur menekült a Szovjetunióba a Xinjian és a kazak területek határán át.

⁵⁵⁸ BATBAYAR 2018: 324.

elérte a 70-80 000 főt, és ez a nagy létszámú személyi állomány jelentős páncélos és légítámogatással együtt az 1980-as évek közepéig a területen is maradt. Mongólia gyakorlatilag a szovjet haderő előretolt felvonulási területének számított.

A fagypontra jutott kapcsolatokban némi enyhülés következett be az 1970-es évek közepén. Már 1971-ben tettek lépéseket egymás felé a mongol és a kínai diplomácia képviselői, bár kétségtelen az is, hogy a mongol média készségesen ismételte a rendszeresen Kínát bíráló szovjet propaganda kijelentéseit. Enyhülést jelentett, hogy Mao 1976-ban bekövetkezett halála után a Szovjetunió és Mongólia is azok közé az országok közé tartozott, akik azt hangoztatták, hogy normalizálni kívánják kapcsolataikat Kínával. Ez azonban sajnos csak a tervek szintjén maradt, mert egy évvel később Kína azzal vádolta meg a mongol határőröket, hogy betörték a belső-mongol területre, és a konfliktusra hivatkozva a kínai kormányzat ismét felszólította a szovjeteket arra, hogy vonják ki csapataikat Mongóliából. A feszültség ismételt növekedése miatt a mongolok attól tartottak, hogy erősödhet a szovjet jelenlét az országban.

A nyolcvanas évek eleje némi enyhülést hozott a mongol–kínai kapcsolatokban, bár a bizalmatlanság továbbra is érezhető volt. Ezt látszott alátámasztani az az eset, amikor 1983-ban több ezer Mongóliában élő és dolgozó kínait utasítottak ki az országból arra hivatkozva, hogy nem végeznek megfelelő munkát, és csak „élősködnek” a mongolokon. Érdekes tény, hogy hasonló vélemények évtizedekkel később is megjelentek a Mongóliában dolgozó kínaiakkal kapcsolatban. Ezek a toposzok jellemzően a mongolok Kínával és a kínaiakkal szembeni bizalmatlanságának megnyilvánulásai voltak, és azok ma is. Kína természetesen felháborodásának adott hangot a mongol intézkedések miatt, de jelentősebb diplomáciai konfliktus nem lett az ügyből. A nyolcvanas évek közepétől a szovjet szövetségi rendszerben érezhető fokozatos politikai változás aztán a kétoldalú kapcsolatokban is kifejtette hatását. Előbb a kulturális együttműködések szaporodtak, majd ezek mentén lassan a diplomácia más területein is megtörtént a közeledés, ami aztán az 1989–1990-ben beköszöntő új korszakig vezetett.

Repedés a falakon. Batmönkh és az enyhülés

Breznjev 1982-ben bekövetkezett halála, és az utódlása körül kialakult bizonytalanság – Andropov és Csernyenko rövid regnálása – következtében Mongóliában is érezhető volt, hogy a fiatalabb politikus generáció lehetőséget lát egy új kormányzati irány és stílus

megvalósítására. Támogatója halálával, a régi politikai gárda háttérbe szorulásával Tsendenbal is elvesztette hatalmának bázisát.⁵⁵⁹ Gyengülését jól példázza leváltásának körülménye is. 1984 augusztusában gyógykezelésre utazott a Szovjetunióba, és politikai ellenfelei ezt a pillanatot használták ki arra, hogy megfosszák hatalmától. A leváltását legfőbb politikai kihívója, Bathmönkh és köre szervezte, de a szovjetek teljes egyetértésével.⁵⁶⁰

A korábbi elnököt rossz egészségi állapotára hivatkozva váltották le tisztségéből,⁵⁶¹ de a valódi okot elsősorban a vele és generációjával szemben megfogalmazódó, és egyre növekvő kritika jelentette. Egyrészt a Szovjetunió szinte szolgai követését emlegették, másrészt a rossz gazdasági teljesítményt, ami a mongol gazdaság stagnálását eredményezte. Az igazsághoz tartozik, hogy Tsendenbal kormányzásának éveit alatt sem volt mindig teljesen egyértelmű a szovjet minta másolása. Itt-ott – bár a teljes képet tekintve jellemzően csak pillanatokra – feltűnt a sajátos mongol gondolkodás, a nomád hagyományokban gyökerező mentalitás képe is. A mongolok néha öntörvényű, a külső szemlélő számára talán kevésbé követhető döntéseket tudnak hozni a gazdaságirányítás, vagy a politika terén is, ami nem ritkán értetlenséget szül velük szemben. Ehhez szorosan kapcsolódik, hogy a mongolokat általában rendhagyó perspektívából szemlélték, szemlélik közvetlen szövetségeseik is. Nem ritka, hogy elmaradottnak, lustának, nemtörődömnek titulálják őket, rendhagyó álláspontjukat a normakövetés megtagadásának tartják. Miközben a szocialista korszakban is lehetett olyan értelmezéseket olvasni, hogy a mongolok a szovjet döntéseket kritika nélkül követik, és a Szovjetunió felé megnyilvánuló lojalitásuk még az észak-koreai vagy a vietnami rezsimét is felülmúlja, valójában többször is épp ellenkező előjellel fogalmazódtak meg kritikák velük szemben azért, mert a Szovjetunióban hozott döntéseket nem a szövetségeseik elvárásainak megfelelően hajtották végre.⁵⁶²

Az igazsághoz közelebb áll az az értelmezés, hogy a mongol kormányzat általában tisztában volt saját politikai, gazdasági mozgásterével, ugyanakkor ennek keretein belül mindig a lehető legmesszebb ment elképzelései, érdekei megvalósítása terén. Ez tekinthető egyfajta nacionalista hozzáállásnak is, valójában talán az a napjainkban is tetten érhető, a nomád kulturális hagyományból fakadó önállóság, öntörvényűség és a külső ingerekkel szembeni bizonyos fokú rezisztencia megnyilvánulása, ami gyakorlatilag az egész mongol történelmet

⁵⁵⁹ Jellemző volt a kialakult helyzetre, hogy szovjet-orosz állami vezető a '80-as éveket követően, Brezsnyev halála után több mint húsz évig nem tett hivatalos látogatást Mongóliába egészen Putyin 2000. novemberi útjáig. BATBAYAR 2018: 315.

⁵⁶⁰ DILLION 2020: 113.

⁵⁶¹ ROSSABI 2005: 7.

⁵⁶² SZALONTAI 2005: 91–92.

végigkíséri azokban a korszakokban, amelyekben külső hatás, befolyás, vagy fennhatóság alatt voltak kénytelenek élni. Mongólia történetét gyakorlatilag a mandzsu hódítástól az 1990-es rendszerváltásig – és bizonyos értelemben napjainkig – meghatározza az ország geopolitikai helyzete, melynek következtében a mongol vezetés minden korszakban ebben a szűk térben volt kénytelen kormányozni országát. Ezeken a kereteken belül működött a mongol kormányzat Choibalsan és Tsendenbal – és követőik – korszakában is. Épp ezért nem véletlen, hogy politikai örökségük napjainkban is vita tárgyát képezi. Mindketten a Szovjetunió teljes politikai, gazdasági dominanciájának időszakában voltak Mongólia egyszemélyi vezetői, míg Batmönkh épp e politikai struktúra gyengülése idején került az MNFP és az ország élére, amit bizonyos értelemben a Szovjetunióban lezajló politikai változások hatásának is köszönhetett.

Jambiin Batmönkh (1926–1997) képzett közgazdász volt, politikusi pályája előtt 1951-től oktatóként, később vezetőként dolgozott különböző mongol felsőoktatási intézményekben.⁵⁶³ 1973-tól volt tagja az MNFP Központi Bizottságának, ahol a tudományos és oktatási területért felelt, majd 1974-ben előbb elnökhelyettese, később elnöke lett a Minisztertanácsnak. Ekkor már a párt reformkommunista szárnyának meghatározó alakja volt, komoly politikai támogatottságot épített ki maga mögött, és végül egy évtized elteltével, 1984-ben lépett Tsendenbal helyébe.

Hatalomra kerülésével – közgazdászként – azonnal a gazdasági kihívásokra adott válaszok kidolgozására fektette a hangsúlyt. Első beszédében, az 1981-es 18. pártkongresszus által meghatározott célok elérését, a gazdálkodás reformját, a pazarlás megszüntetését, az energia és nyersanyag megtakarítását, a mezőgazdaság hatékonyabbá tételét és a beruházások hatékonyságának növelését jelölte meg célként, ami nagy vonalakban azonos volt az akkori – hetedik – ötéves terv célkitűzéseivel is.⁵⁶⁴

A megfogalmazott tervek ugyanakkor az előző politikai nomenklatúra kritikáját is jelentették. Elítélte Choibalsant az általa alkalmazott kormányzati módszerek, a vezetése alatt tapasztalt állami elnyomás miatt, és közvetlen elődjét is bírálta a személyi kultusz átvétele és fenntartása okán. Bathmönk tisztában volt azzal, hogy a gazdasági gondokat bizonyos mértékig a nyitás, egyfajta korlátozott liberalizáció segíthet megoldani, így ennek érdekében hajlandó volt megengedni bizonyos mértékű politikai és gazdasági reformok bevezetését is. 1985 után nem állt ellen a Gorbacsov hatalomra kerülésével a Szovjetunióban elindult reformfolyamatnak. Irányelveket adott ki a gazdaság decentralizációjáról, és 1986-ban a

⁵⁶³ SANDERS 1996: 20.

⁵⁶⁴ SANDERS 1985: 123.

politikai környezet változását jelezte, hogy a MNFPhivatalos folyóirata, az *Ünen* („Igazság”) Gorbacsovnak az SZKP kongresszusa elé terjesztett, gazdasági liberalizációról szóló teljes beszédét is változtatások nélkül közölte.⁵⁶⁵ Bár Batmönkh a reformokat kissé lassabb tempóban képzelte el, mint a példát adó szövetségese, azonban nem akadályozta a változást. Ennek érdekében a pártvezetésben és a gazdaságirányításban is jelentős személyi változtatásokat hajtott végre, így 1989-re már az új gazdasági, politikai irányvonal mellett elkötelezett reformkommunisták kerültek túlsúlyba a fontosabb döntéshozó szervezetekben.

Batmönkh nem sokkal hatalomra kerülése után sietett normalizálni a mongol kapcsolatokat Kínával. 1984 októberében tett moszkvai látogatásán a gazdasági együttműködések fejlesztése mellett a szovjet–kínai, mongol–kínai viszony kérdése is terítékre került. Csernyenko⁵⁶⁶ akkori szovjet főtitkár a mongol vendég tiszteletére rendezett vacsorán vetette fel a kínai kérdést, ahol Batmönkh üdvözölte a kétoldalú kapcsolatok normalizálódását, és felvetette azt is, hogy az enyhüléssel párhuzamosan a mongol területen – ideiglenesen – állomásozó szovjet haderő kérdését is tisztázni kell.⁵⁶⁷ Az új mongol vezetés sietett is lépéseket tenni a kínai diplomáciai kapcsolatok rendezése érdekében, és a következő időszakban több mongol–kínai kétoldalú találkozón is sürgette az együttműködések fejlesztését.

A kínai kulturális forradalom, illetve az 1960-as évek végének határvitái idején megromlott kínai–szovjet viszony rendezését végül Mihail Gorbacsov vitte véghez. Ekkor Moszkva külpolitikai elképzeléseinek már fontos részét képezte a szovjet–kínai kapcsolatok helyreállítása. Ennek egyik fontos mozzanata volt Gorbacsov 1986. júliusi, az ázsiai biztonsági kérdésekről szóló vlagyivosztoki beszéde, melyben a pártfőtitkár egy sor egyoldalú engedményt fogalmazott meg. Többek között bejelentette a csapatkivonást Mongólia területéről és a Távols-Keletről, illetve elfogadta a kínai álláspontot az Usszuri és az Amur fő hajózási útvonalairól.⁵⁶⁸ 1987. január 15-én hangzott el a haderő kivonásának konkrét időpontja. A folyamat április 16-tól június közepéig ment végbe, és ennek során az orosz csapatok mintegy 25%-a hagyta el Mongóliát.⁵⁶⁹

Batmönkhöt és kormányát az utókor részéről a legnagyobb elismerés kétségkívül azért illeti, mert képes volt felismerni az új politikai változásokat, és elősegítette a békés átmenetet

⁵⁶⁵ DILLION 2020: 114; ROSSABI 2005: 8.

⁵⁶⁶ Konsztantyin Usztyinovics Csernyenko (1911-1985), Brezsnyev híve volt, de a korábbi első titkár halálakor alulmaradt a KGB támogatását élvező Andropovval szemben. Végül annak halála után 1984. február 13. és 1985. március 10. között lett az SZKP első titkára.

⁵⁶⁷ SANDERS 1985: 129.

⁵⁶⁸ VÁMOS 2010: 102.

⁵⁶⁹ ROSSABI 2005: 9.

Mongóliában. Képes volt a reformkommunista vonal elképzeléseit érvényesíteni az 1989–1990-es politikai átmenet időszakában, elutasította a fegyver használatát a politikai megmozdulások szereplőivel szemben, és békés úton adta át a hatalmat a demokratikus kormánynak.

MONGÓLIA AZ EZREDFORDULÓN

A mongol belpolitikai helyzet

A mongol rendszerváltás

A mongol politikai és gazdasági átalakulás a kelet-európai rendszerváltásokhoz hasonlóan szorosan összefüggött a Szovjetunióban a nyolcvanas évek közepén megindult reformfolyamattal. Az alapvető különbség az, hogy Mongólia minden más szovjet érdekszférába tartozó országnál jobban ki volt szolgáltatva a KGST-nek, illetve a Szovjetuniónak. Ennek következtében a mongol gazdaság a többi szocialista országnál jobban kitett volt a gazdasági helyzet drasztikus romlásának, ami a '80-as évek közepén jellemző volt a keleti blokk országaira. A helyzet az évtized végére sem javult, és ez egyre jelentősebb mértékben ásta alá az ország politikai stabilitását.

Részben erre a szituációra volt válasz a Szovjetunióban Gorbacsov nevével fémjelzett politikai enyhülés, aminek célkitűzéseire a Batmönkh vezette mongol reformkommunisták is csatlakoztak. Az MNFP Központi Bizottságának első titkára 1987 júliusában deklarálta, hogy Mongólia csatlakozik a Szovjetunióban indult reformfolyamathoz. 1988 augusztusában megszüntették a Sajtó és Irodalmi Ellenőrző Igazgatóságot – a kormányzati cenzúra hivatalát – , így véget ért a párt közvetlen kontrollja a sajtó felett.⁵⁷⁰ Ugyanakkor az is egyértelmű volt, hogy a párt nem kíván nagy léptekkel haladni a politikai reformok felé, igyekeztek lassítani azokat, „a mongol érdekeknek megfelelően”.

Sajátos módon a mongol demokratizálódási folyamat kapcsolódik a kelet-európai politikai változásokhoz is, és nem csupán annak köszönhetően, hogy a Szovjetunióban bekövetkezett események hatására párhuzamosan zajlottak az átalakulások a két térségben.⁵⁷¹ Közvetlen kapcsolatnak tekinthető, hogy ezekben a folyamatokban gyakran olyan fiatal mongol értelmiségiek játszották a vezető szerepet, akik maguk is Magyarországon, Lengyelországban vagy Csehszlovákiában tanultak, tehát adott esetben bizonyos itt megismert mintákat követtek. Ki kell emelnünk az 1989. decemberi romániai eseményeket is, melyek katalizátorként működtek, és újabb inspirációt jelentettek a mongóliai ellenzék számára.⁵⁷²

Az 1980-as évek második felében a Szovjetunió Ázsia-politikájának változásával, és a szovjet–kínai viszony fokozatos normalizálódásával kialakult helyzetben valamelyest

⁵⁷⁰ BATBAYAR 2018: 439.

⁵⁷¹ ZAANKHÜÜ – ALTANTSETSEG 2014: 421–422.

⁵⁷² OCHIR 2004/5. kötet: 402.

Mongólia mozgásteret is bővült. Az új gazdaságpolitikai lépések azonban nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, így a társadalmi feszültség növekedésével a jelentősebb politikai átalakulás is egyre elkerülhetetlenebbé vált. A peresztrojka nyomán meghirdetett mongóliai átalakulás az *öörchlön baiguulalt* (átalakítás), *il tod* (nyitás)⁵⁷³ fogalmakkal került be a mongol köztudatba. A cél elsősorban a Szovjetunióban elindult változások követése, a folyamat helyi viszonyokhoz adaptálása, különösen a gazdaság átalakítása volt. A társadalmi, még inkább a politikai környezet megváltoztatása még távlati célként sem fogalmazódott meg. Az új politikai irányvonal meghirdetésével azonban létrejöttek azok a – jórészt közéleti – fórumok, ahol a társadalmi és politikai feszültségek, a romló életszínvonal, a szovjet katonai jelenlét és politikai befolyás okozta konfliktusok is napvilágra kerültek. Ezek egyre hangsúlyosabb szerepet kaptak Mongóliában is, amelyek a külpolitikai változások hatásaival együtt a politikai fordulat felé sodorták az országot.

A jelentősebb rendszerellenes mozgalmak 1989 őszén kezdődtek és 1990 elején váltak általánossá. A fokozódó elégedetlenség azonban érezhető volt már 1989 elején is. Január 4-én szórólapok bukkantak fel Ulánbátor utcáin, ezeken jelentek meg szélesebb körben az első kritikák az MNFP hatalma és a kormányzat ellen. 1988–1989 fordulóján olyan politikai reformcsoportok, klubok jelentek meg, mint az Öörchlön Club („Reform Klub”) vagy a Shine Üye („Új Idő”, „Új Generáció”), amely szórólapokon kezdte terjeszteni az ENSZ közgyűlése által 1948. december 10-én elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát.⁵⁷⁴ A kezdeményezéshez csatlakozott az *Ünen* című pártlap is, ahol 1989. február 9-én a teljes szöveget publikálták.

A politikai megmozdulások szervezői, résztvevői elsősorban a fiatal városi értelmiség képviselői voltak. A mozgalmak társadalmi bázisa azonban hamarosan jóval szélesebbé vált: bár a megmozdulások elsősorban a fővárosra koncentráálódtak, fokozatosan áttérjedtek vidékre – természetesen ekkor is a kisebb vidéki városokra és nem a nomád területekre kell gondolnunk. Ennek példaként érdemes megjegyezni, hogy Nyugat-Mongólia egyik oktatási és közigazgatási központjában, Khovdban 1989 decemberében is voltak olyan politikai megmozdulások, amelyeket az ottani egyetem diákjai szerveztek, csatlakozva a fővárosban megjelent hasonló kezdeményezésekhez.⁵⁷⁵

Mongóliára a 20. század valamennyi politikai átalakulása idején jellemző volt (és ma is az), hogy a hagyományos életmód okán többnyire jóval konzervatívabb, és a változásokban

⁵⁷³ A fogalmak első említése az MNFP 19. kongresszusán történt (1986. május 29.). KOVÁCS 2001: 49.

⁵⁷⁴ BATBAYAR 2018: 440.

⁵⁷⁵ OCHIR 2004/5. kötet: 405.

kevésbé érdekelt vidéki nomád népességgel szemben az új mozgalmak, politikai elképzelések progresszív támogatói elsősorban a városi népesség köréből kerültek ki.⁵⁷⁶ Itt vált különleges jelentőségűvé, hogy a szovjet korszakban megindult átalakulás, amely elsősorban a nomád viszonyok felszámolását, az uralkodó ideológia elvárásainak megfelelő „modern” társadalom kialakítását célozta, nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy létrejöhessen az a politikailag is aktív réteg, mely a rendszert kritizáló társadalmi mozgalom bázisát adta.

Mongol sajátosság, hogy a megmozdulásokat szervező ellenzék kapcsolatot tartott a párton belüli ellenzékkel, hiszen nagyjából azonos társadalmi réteget és korosztályt képviselt. Fontos megemlíteni, hogy az ellenzékben teljes egészében hiányoztak a szélsőséges csoportok, sokkal hangsúlyosabb volt a mozgalom alulról szerveződő jellege, mely inkább a hagyományokhoz való visszatérést és a nemzeti öntudat felébresztését célozta.

Az uralkodó kormánypárt, a Mongol Népi Forradalmi Párt belső megosztottságára jellemző, hogy egészen 1990 áprilisáig nem lépett fel egyértelműen az ellenzékkel szemben. Még januárban is alapvetően két egymással ellentétes véleményt képviselő csoport volt megfigyelhető az MNFP Központi Bizottságán belül. A párton belüli keményvonalas, az ellenzékkel szemben határozott – akár erőszakos – fellépést sürgető csoporttal szemben formálódott egy mérsékeltebb, a békés megoldást és kisebb reformokat is támogató réteg, melynek Batmönkh volt a vezetője. A két csoport közötti rivalizálás – ahogy korábban említettük – egészen a korábbi pártvezér, Tsendenbal nyugdíjazásáig visszamenőleg megfigyelhető volt; a keményvonalasok ellenállását még 1989 végére sem sikerült teljesen felmorzsolniuk. Ugyanakkor a mérsékeltek győzelmének köszönhető, hogy a demokratikus átalakulás egyetlen puska lövés nélkül ment végbe, ami a mongol rendszerváltás egyik legfontosabb jellemzőjének is tekinthető. Az állampárt belső ellenzéke elég erőt képviselt ahhoz, hogy képes legyen a keményvonalasok visszatartására, és a demokratikus ellenzékkel gyakorlatilag együttműködve járuljon hozzá a békés politikai átmenethez. Ez a párt hosszú távú politikai céljait is jobban szolgálta.

A spontán társadalmi megmozdulások mellett 1989 végétől egyre szervezettebb ellenzéki csoportok is létrejöttek. Az új politikai elképzeléseket a Fiatal Alkotóművészek Második Országos Tanácskozásán⁵⁷⁷ vitatták meg 1989. november 27–28-án.⁵⁷⁸ Az 1989 őszi tanácskozást követően a változások iránt elkötelezett fiatalok alakították meg a Mongol

⁵⁷⁶ Ez nem csak az 1921-es forradalom, de az 1989–1990-es politikai rendszerváltás időszakában is így volt, és bizonyos értelemben jellemző az 1990 óta lebonyolított demokratikus választásokkal kapcsolatban is.

⁵⁷⁷ KOVÁCS 2001: 99.

⁵⁷⁸ BATBAYAR 2018: 441. Az első hasonló rendezvényre még 1974-ben került sor.

Demokrata Szövetséget⁵⁷⁹ (MDSZ), amely egy teljesen új politikai-civil kezdeményezés volt. 15 tagja között a társadalom legkülönbözőbb csoportjainak képviselőit találjuk: ügyvédet, két gazdasági szakembert, egy lámát, újságírókat, színészt, mérnököt, egyetemi oktatót, kutatót, diákokat. Az MDSZ⁵⁸⁰ egy nappal később, az ENSZ-határozat elfogadásának 41. évfordulóján felhívással fordult a mongol kormányhoz és a párthoz az emberi jogok tiszteletben tartása, a demokratizálódás és a többpártrendszer bevezetése ügyében. Az MNFP vezetői ekkor még ignorálták a kiáltványt. December 14-én az MDSZ vezető testülete S. Zorigot⁵⁸¹ jelölte a szervezet vezetőjének.

Az MDSZ mellett további új csoportok is létrejöttek, mint a szintén 1989 decemberében megalakult Demokratikus Szocializmus Mozgalom (1989. december 28.), vagy a következő év február 7-én életre keltett Új Haladás Mozgalom.⁵⁸² Ezek azonban az MDSZ jelentőségét nem csökkentették. A Mongol Demokrata Szövetség élen járt a párttá szerveződés folyamatában is. A Szövetség 1990. február 18-án tartotta első kongresszusát, melynek alkalmával az országos politikai-civil kezdeményezés résztvevői pártot alapítottak. A kezdeményezés szervezettségét jól bizonyítja, hogy összesen 611 küldött érkezett a fővárosi szervezetekből, 16 megyéből és két megyei jogú városból, valamint csaknem 200 vendég, különböző szervezetek megfigyelői, illetve a mongol és nemzetközi sajtó munkatársai kísérték figyelemmel a tanácskozást, amelyen létrejött a Demokrata Párt (DP).⁵⁸³ A többi formálódó politikai szervezet csak hónapokkal később követte az MDSZ-t ezen az úton. 1990. március 2-án jött létre a Mongol Szociáldemokrata Párt (Mongoliin Social-Demokrat Nam), március 9-én a Mongol Zöldpárt (Mongol Nagoon Nam), később pedig a Mongol Hívők Demokrata Pártja (Mongoliin Shashinthii Ardchilsan Nam), a Mongol Néppárt (Mongol Ardiin Nam), a Mongol Pásztorok és Földművesek Pártja (Mongoliin Malchin Tariachdiin Nam), a Mongol Függetlenségi Párt (Mongoliin Tusgaar Togtnoliin Nam), és még számos más politikai kezdeményezés.⁵⁸⁴

⁵⁷⁹ A szervezet neve eredetileg Mongol Zaluuchuudiin Ardchilsan Kholboo („Mongol Fiatalok Demokratikus Szövetsége”) volt. Később a zaluuchuudiin („fiataloké”) kifejezést kihagyták belőle.

⁵⁸⁰ ZAANKHÜÜ – ALTANTSETSEG 2014: 422.

⁵⁸¹ Sanjaasürengiin Zorig (1962–1998) a mongol politikai átmenet meghatározó politikusa volt. 1989. december 10-én, a berlini fal leomlása után egy hónappal 200 társával együtt követelte a piacgazdaság és a demokratikus választások bevezetését. 1990 januárjában demokratikus politikai átalakulást követelő megmozdulást szervezett a Szühebátor téren. 1990-ben, 1992-ben és 1996-ban is parlamenti mandátumot szerzett. Az 1998-as politikai krízis idején az akkori miniszterelnök, Ts. Elbegdorj – későbbi mongol államfő (2009–2017) – kénytelen volt lemondani pozíciójáról, és sokan az akkor az infrastruktúráért felelős minisztert, Zorigot várták utódjának. A bejelentést 1998. október 5-re tüzték ki, de három nappal korábban Zorig gyilkosság áldozata lett. ROSSABI 2005: 1–6.

⁵⁸² BATBAYAR 2018: 442.

⁵⁸³ BATBAYAR 2018: 441.

⁵⁸⁴ OCHIR 2004/5. kötet: 406.

Az ellenzéki pártok felbukkanása mellett még egy, az eseményekre jelentős hatást gyakorló katalizátorról kell említést tenni. Ahogyan a demokratizálódási folyamat megindulása is a Szovjetunióban bekövetkezett változásokhoz kapcsolható, úgy a mongol ellenzéki megmozdulások határozottabbá válása is hasonló eseményhez köthető. 1990. március 2-án az *Izvesztyia* napilap közölte, hogy értesülései szerint Mongólia csaknem 10 millió transferábilis rubelre⁵⁸⁵ rúgó összeggel tartozik északi szomszédja felé. Az összeg nagysága, a hatalmon lévő mongol politikai vezetők hallgatása óriási elégedetlenségi hullámot indított el a fővárosban, ami az ellenzéki csoportokat egységbe kovácsolta.

Március 7-én az MDP tíz tagja éhségsztrájkba kezdett,⁵⁸⁶ mellyel sikerült az MNFP KB képviselőit tárgyalásra kényszeríteniük. Az eredmény a párt meghátrálása és a párton belüli ellenzék térnyerése volt. A párt vezetése, élén J. Batmönkh főtitkárral hivatalos közleményt adott ki a Politikai Bizottság lemondásáról. Március 10-én az ellenzéki kezdeményezések képviselői és az MNFP képviselői közös nyilatkozatban kötelezték el magukat a demokratikus átalakulás mellett, a párt pedig olyan határozatokat fogadott el, melyek megteremtették a rendszer átalakításának politikai feltételeit.

1. Törölni kell az Alkotmány 82. cikkelyét, mely kimondta az MNFP vezető szerepét.⁵⁸⁷
2. Tsedenbalt – aki 1940-től az MNFP főtitkára, és Choibalsan 1952-es halála után a teljes politikai hatalom birtokosa volt – ki kell zárni a pártból.
3. Rehabilitálni kell a politikai elítélteket.
4. 1990. április 9-ére össze kell hívni a párt rendkívüli kongresszusát.⁵⁸⁸

Az MNFP vezetése korábban elsősorban adminisztratív eszközökkel próbálta útját állni a rendszerellenes mozgalmak megerősödésének. Az első és gyakorlatilag egyetlen jelentősebb esemény, amikor a tüntetők ellen karhatalmat vetettek be, csak 1990 áprilisában, több mint félévvel az ellenzéki szerveződések illegalitásból való kilépése után következett be. 1990. április 27-én az MDP egy nagy nyilvános megmozdulást szervezett, ahol a korábbi politikai vezetés hatalomból történő eltávolítását sürgették. Ekkor a tüntetés betiltását követően kirendelték a karhatalmat a kormányépületek védelmére. A lépés csak olaj volt a tűzre. A felháborodás országos méretűvé duzzasztotta az ellenzék bázisát. Khövsgöl megye

⁵⁸⁵ Az 1962-ben létrehozott és 1964. január elsején bevezetett fizetőeszköz a szocialista országok egymás közötti kereskedelmi forgalmának elszámolását szolgálta. Aranytartalma 0,987412 gr tiszta arany volt, és értéke az 1980–1990-es évek fordulóján nagyjából 1 dollárnak felelt meg. A transferábilis rubel 1991-ben szűnt meg, amikor a volt szocialista országok áttértek a dollár alapú külkereskedelmi elszámolásra.

⁵⁸⁶ ROSSABI 2005: 18–19.

⁵⁸⁷ ROSSABI 2005: 23.

⁵⁸⁸ KOVÁCS 2001: 104.

központjában, Mörönben is éhségstrájkba kezdtek ellenzéki aktivisták.⁵⁸⁹ Az állampárt kénytelen volt engedni. A pártok képviselői újra tárgyalóasztalhoz ültek,⁵⁹⁰ melynek eredményeképp a parlament május 4–10. közötti ülésén elfogadta a pártok alapításáról és az alkotmánymódosításról szóló törvényt, amely lehetővé tette az egypárti alkotmány megváltoztatását. 1990. június 22-re pedig kiírták az első demokratikus választásokat, amelynek június 29-én tartott második fordulóján a Kis Hurál⁵⁹¹ tagjairól szavaztak.⁵⁹²

A választáson hat párt indult.⁵⁹³ Az MNFP társadalmi beágyazottságára jellemző volt, hogy valamennyi választási körzetben, és minden parlamenti mandátumért képes volt jelölteket állítani. Az ellenzéki pártok viszont a 430 parlamenti helyért összesen csak 346 jelöltet voltak képesek kiállítani, így 84 helyen az utódpárt képviselője kihívó nélkül indult.⁵⁹⁴ Ennek a különbségnek és – ahogyan korábban említettük – a vidéki nomád népesség politikai inaktivitásának is köszönhetően a korábbi állampárt a parlamenti helyek 86%-át szerezte meg. 357 képviselőjük ült a parlamentbe, miközben a Demokrata Párt 16, a Nemzeti Haladás Pártja 6, a Mongol Szociáldemokrata Párt 4 képviselőt juttatott az országgyűlésbe.⁵⁹⁵ Bár a választásokon nem történtek bizonyítható visszaélések, az ellenzék ellehetetlenítését célzó adminisztratív intézkedések jórészt sikerrel jártak. Ezek közül talán a legfontosabb, hogy az MNFP-nek sikerült elérnie, hogy a választási törvény alapján ne egységesen szabályozzák a választókerületek méretét. Ez részben Mongólia népességének sajátos eloszlásából is következett, aminek eredményeként a vidéki választókörökben a győzelemhez akár 2000 szavazat megszerzése is elegendő volt, míg a városokban legalább 10 000 kellett. Mivel az ellenzék bázisa gyakorlatilag a városi népesség volt, így a vidéki kerületekből könnyebben jutottak be az állampárt képviselőjelöltjei a 430 fős Mongol Nagy Hurálba.⁵⁹⁶ Az állampárt a

⁵⁸⁹ BATBAYAR 2018: 443.

⁵⁹⁰ ROSSABI 2005: 20–21.

⁵⁹¹ Az Ulsiin Baga Khural 1924-től 1951-ig lényegében a Mongol Népköztársaság irányító testületeként működött. vezetője az állam elnökének volt tekinthető, és a Kis Hural tett javaslatot a miniszterelnök személyére is. Első ülése nem sokkal a népköztársaság kikiáltása után, 1924. november 29-én volt. Az intézményt 1951-ben eltörölték. Az 1960-as új alkotmány bevezetése után egy a parlament képviselőiből létrehozott 50 fős törvényhozó testületként tért vissza, és ezt a szerepét töltötte be a rendszerváltás éveiben 1990–1992 között is. Az 1992-es alkotmány eltörölte az intézményt, és egykamarás országgyűlést hozott létre.

⁵⁹² ZAANKHÜÜ – ALTANTSETSEG 2014: 433.

⁵⁹³ A Mongol Népi Forradalmi Párt, a Demokrata Párt, a Mongol Nemzeti Felemelkedés Pártja (Mongoliin Ündesnii Debshliin Nam), a Mongol Szabad Munka Pártja (Mongoliin Chölööt Khödölmöriin Nam), a Mongol Egyesült Párt (Mongoliin Negdsen Nam), a Mongol Felemelkedés Pártja (Mongoliin Sergen Mandaltiin Nam). ZAANKHÜÜ – ALTANTSETSEG 2014: 441–442.

⁵⁹⁴ ROSSABI 2005: 27.

⁵⁹⁵ A képviselői helyek 8%-át később töltötték be a választásokon felmerült problémák miatt. ROSSABI 2005: 77.

⁵⁹⁶ A mongol parlament. Az ellenzék 40%-os eredménye így csupán a képviselői helyek 14%-át jelentette.

szavazatok nagyjából 60%-ával döntő győzelmet aratott a választásokon. A politikai átalakulást azonban ez sem akadályozta.

Az ekkor megválasztott parlament két évig működött. Az átmeneti időszak legfontosabb feladata az új, demokratikus alkotmány kidolgozása volt. Az Előkészítő Bizottság munkáját törvény szabályozta, és 1991. április 19-én kezdte meg munkáját. Az új alkotmány tervezetét a *Ardiin Erkh* („Nép Joga”) című folyóiratban publikálták 1991 júniusában, és társadalmi vitát kezdeményeztek vele kapcsolatban. A Nagy Hurál 12. ülészakán,⁵⁹⁷ 1991. november 11-én kezdte meg az alkotmányról szóló vitát,⁵⁹⁸ és végül 76 napi tanácskozás után 1992. január 13-án fogadta el az új alkotmányt, mely a Mongol Népköztársaság nevét Mongóliára változtatta.⁵⁹⁹ Az új alaptörvény 1992. február 12-én lépett hatályba. Ez volt az ország negyedik alkotmánya, és az 1940-es, illetve az 1960-as alapokmányt váltotta fel, amelyek gyakorlatilag a Szovjetunió alaptörvényének adaptált változatai voltak.

Mongólia új alaptörvénye egykamarás, 76 fős parlamentet hozott létre, valamint kétfordulós többségi szavazást és közvetlen államfőválasztást vezetett be. Az új rendszer szerinti többpárti választásokat 1992. június 28-án tartották, melyeken a választópolgárok 95,6%-a vett részt. Az MNFP 70 képviselői helyet szerzett. Szeptember 5. és 20-a között megtartották az első helyhatósági választásokat is, így a megyékben (a *sumok*ban) és a városi kerületekben is új, demokratikus választások alapján bekerült képviselők foglalták el helyeiket. Ezzel gyakorlatilag lezárult a mongol demokratikus átalakulás első szakasza.

A rendszerváltás után két évvel bevezetett alkotmányt három alkalommal, 1999-ben és 2001-ben,⁶⁰⁰ továbbá 2019-ben módosították. Ez utóbbi alapvető befolyással van Mongólia kormányzati rendszerére, hosszú távú hatását azonban még ebben a pillanatban nem tudjuk felmérni. A legutóbbi módosítás lényege, hogy megváltoztatta az elnöki mandátum időtartamát – négyről hat évre –, és a választhatóságot is egy alkalomban maximálta.

A mongol alkotmány és jogrendszer alapvetően a kontinentális, római-germán jogrendszeren alapul, de összetettségére jellemző, hogy egyes részleteiben őrzi a szovjet jogrendszer néhány maradványát is, aminek oka, hogy kialakításuk során számos, egymástól gyakran eltérő mintát vettek alapul. Az alkotmány hat fejezetből áll. Az első fejezete kimondja az ország függetlenségét és területi integritását, a második foglalja össze a politikai és emberi jogokat, kinyilvánítja a szabad vallásgyakorláshoz való jogot, a harmadik rendelkezik a

⁵⁹⁷ Halha Ulsiin Ikh Khural.

⁵⁹⁸ ZAANKHÜÜ – ALTANTSETSEG 2014: 439.

⁵⁹⁹ BATBAYAR 2018: 445; OCHIR 2004/5. kötet: 409.

⁶⁰⁰ BATBAYAR 2018: 445.

kormányzati struktúráról. A negyedik szabályozza az ország adminisztratív beosztását, 21 megyére és összesen 329 járásra osztva azt, meghatározza az országos kormányzat és a helyi önkormányzatok közötti kapcsolat kereteit. Az ötödik cikkely rendelkezik az alkotmánybíróság felállításáról, a hatodik az alkotmánymódosítási eljárás szabályait rögzíti.

Az új rendszer kiépítését jelentősen nehezítette az a tény, hogy a kormányzati struktúra kialakításával párhuzamosan egy a mongolok számára teljesen új politikai gondolkodást is el kellett sajátítani, hiszen nem tudtak olyan történelmi példához nyúlni, mely a demokratikus jogállami kereteknek megfelelt volna. Az állam legitimációs alapját a történelmi hagyományban az államalapító Dzsingisz kán által 1206-ban, nagykánválasztásakor kihirdetett nagy törvény⁶⁰¹ jelentette, mely a maga nemében és maga idején páratlan, a nomád államalakulatok és a mongol törzsszövetségek történetében korábban nem tapasztalt újítás volt. A Nagy Mongol Birodalom bukása után – és részben már a Kubiláj és utódai által fémjelzett időszakban is⁶⁰² – a mongol törvénykezés rendszerét külső tényezők befolyásolták: kínai törvénykezési mintákat vettek alapul – a Yuan-korszakban önként, míg a mandzsu fennhatóság idején kényszerből. Az utolsó császári dinasztia bukása után részleges autonómiát elnyerő új mongol kormány kísérletet tett ugyan egy önálló alkotmány kidolgozására, ezt azonban nem sikerült befejezni,⁶⁰³ és a mintát akkor is a kínai (mandzsu) törvénykezési rendszer jelentette. 1921-től, de még inkább az 1924-es népköztársasági alkotmány bevezetésétől pedig a szovjet példa vált követendővé, melynek épp a leváltása volt a cél 1990-ben.

Mongólia szekuláris állam. Az alkotmány rögzíti a szabad vallásgyakorlatot: a 2010. évi népszámlálási adatok alapján a lakosság 53%-a buddhista, 3%-a iszlám hitű, 2,2%-a keresztény, 2,9%-a sámánhitű és 0,4%-a egyéb vallású. 38,6% a nem vallásos lakosok számaránya. A buddhizmus tekinthető államvallásnak, de a kormányzat közvetlenül nem támogatja a kolostorokat.

Az ország etnikai értelemben egységesnek tekinthető. Az egyetlen nagyobb létszámban, egy tömbben élő nem mongol népesség az ország nyugati területein élő kazak lakosság, akik nagyjából 3,8%-ot képviselnek, és lényegében ők alkotják a felmérésekben szereplő muszlim népességet.⁶⁰⁴

A 2010-es adatok szerint a népesség kétharmada, 68%-a urbanizált területeken élt, ez a szám az utóbbi években biztosan nem csökkent. A népsűrűség országos átlaga 1,7

⁶⁰¹ Halha *Ikh tsaa*.

⁶⁰² A Kínában uralkodó mongol Yuan-dinasztia (1271–1368) korszaka.

⁶⁰³ Az alkotmánytervezet füzeteit ma a mongol állami gyűjtemények őrzik.

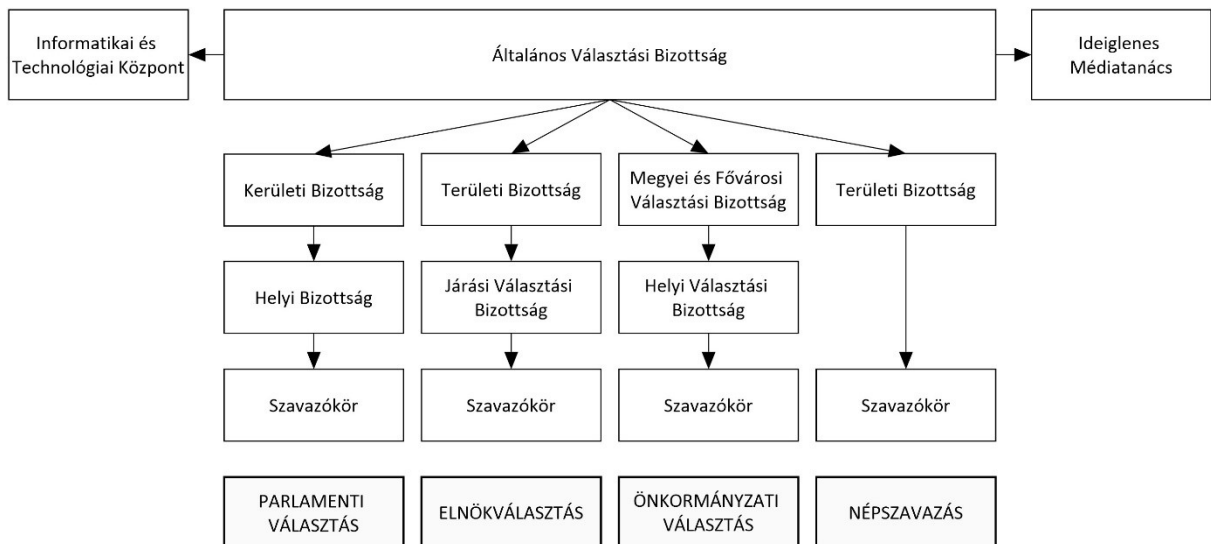
⁶⁰⁴ https://1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=Census2020_Mongolia_Eng.pdf&ln=En (utolsó megtekintés: 2022. 06. 17.)

fő/négyzetkilométer volt, ez országos átlagban 13,3 százalékos emelkedést mutatott az egy évtizeddel korábbihoz képest, ám Ulánbátorban már meghaladta az 50%-ot a növekedés, elsősorban a főváros felé irányuló intenzív belső migrációnak köszönhetően. A lakosság éves növekedési rátája a 2000-es évek második évtizedében 1,5–2,2% között mozgott.⁶⁰⁵

Mongóliában a törvényalkotói jogosultság a parlament, a végrehajtó hatalom a kormány kezében van. A legfőbb törvényhozó testület az 1992 óta 76 képviselői hellyel rendelkező egykamarás Országos Nagy Hurál (Ulsiin Ikh Khural). A jogszabályok tervezetét, a törvényjavaslatokat csak parlamenti képviselők, a kabinet, illetve az államelnök nyújthatja be a parlamentnek. Az 1992-ben elfogadott, majd 2005-ben és 2011-ben módosított választási törvény határozza meg a parlamenti és elnökválasztások kereteit, rendelkezik a megyei, járási, kerületi önkormányzatok választásának feltételeiről, szabályozza a népszavazási kezdeményezéseket. A választási törvény kitér a választókerületek meghatározására, szabályozza a kampányidőszakot és az ezzel kapcsolatos médiamegjelenések kereteit is. Külön kitér a választási kampány finanszírozásának feltételeire is.

A parlament (Khural) képviselői helyeit négyévente megrendezett parlamenti választásokon nyerhetik el a jelöltek, akiket pártok, társadalmi szervezetek indíthatnak, de lehetőség van független képviselők megválasztására is. A választási törvény 2012. évi módosításának köszönhetően jelenleg a választásokon induló pártok jelöltjei egyéni mandátummal, illetve pártlistán is a parlamentbe kerülhetnek. 48 képviselői helyet egyéni választókerületek jelöltjeire leadott szavazatok szerint töltenek be, 28 helyet országos pártlistákról lehet elnyerni.

⁶⁰⁵ https://1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=Census2020_Mongolia_Eng.pdf&ln=En utolsó megtekintés (2022. 06. 17.)

Forrás: saját szerkesztés

A parlament hatáskörét szabályozó törvény alapján a Hurál feladata a törvényalkotás. A parlamenti választásokon többséget szerzett párt vagy koalíció adja a miniszterelnököt, aki a kormány vezetőjeként irányítja az országot. A végrehajtó hatalom Mongóliában a kormány kezében van, ezt azonban az alkotmány korlátozza. Az alkotmány a kabinet számára lehetővé teszi a rendeleti alapú szabályozást abban az esetben, ha a parlament hasonló témában már megvitattott egy törvényt.

A mai mongol félelnöki kormányzati struktúra miatt az állam elnökének jelentős befolyása van a törvényalkotásra, valamint az ország bel- és külpolitikai életére, nemzetközi kapcsolataira egyaránt. Az alkotmány alapján Mongólia elnökét a parlamentbe jutott pártok jogosultak jelölni, hivatalát azonban közvetlen elnökválasztás alapján foglalhatja el. Az államelnök megbízatása 1992-től a 2019-es alkotmánymódosításig négy évre szólt és legfeljebb kétszer választhatták meg. Ezt a rendszer alakította át a jelenleg is kormányzó Mongol Néppárt javaslatára a parlament, így az elnöki mandátum most egy alkalommal, és hat évre szól. A 2021-es választás már az új rendszer szerint történt. Az elnökválasztásokat mindig a parlamenti választást követő évben tartják. Mongólia elnöke birtokolja a főparancsnoki tisztséget, és ő a Nemzeti Biztonsági Tanács vezetője is. Az elnököt a törvények felhatalmazzák a rendeletalkotásra is, amennyiben az összhangban áll az alkotmánnyal. Ugyanakkor a közvetlen elnökválasztás során hivatalba került államelnök sokkal hangsúlyosabb szerephez juthat, mint ahogyan azt a parlamenti demokráciákban megszokhattuk.

Az államelnök szerepe belpolitikai, de még inkább külpolitikai kérdésekben meghatározó is lehet, így a miniszterelnök és az államfő gyakran egyfajta tandemként irányítják az ország politikai életét. Ez nem jelent különösebb gondot abban az időszakban, amikor mindkét politikust a parlamenti többséget szerzett párt(ok) adják. Így volt ez az első parlamenti és elnökválasztásoktól egészen a kétezres évek első évtizedének végéig.⁶⁰⁶ Ehhez a helyzethez képest jelentős újdonságot hozott, mikor 2009-ben Ts. Elbegdorj a Demokrata Párt vezető pozíciójából úgy tudta megnyerni az elnökválasztást, hogy egy évvel korábban még a Mongol Népi Forradalmi Párt győzedelmeskedett a parlamenti választásokon.

Az 1990-es reformok idején politikai konszenzus alakult ki a mongol politikai, gazdasági élet újjászervezésének szükségességéről. Az 1990-es többpárti választások azonban csak az első lépést jelentették e téren. A politikai élet szereplőinek többsége abban is egyetértett, hogy ez az átalakítás a demokrácia bevezetését, a társadalmi, gazdasági és kulturális élet feletti bürokratikus kontroll lebontását, a piacorientált gazdaság kiépítését és a többpárti választási rendszer kialakítását kell, hogy célozza. Az 1990-es és az azt követő parlamenti, illetve közvetlen elnökválasztások bizonyították, hogy az állampárti rendszert a lehető leggyorsabban sikerült leváltani. Az már kérdéses volt, hogy a többi célt milyen ütemben és milyen formában képesek elérni. Kétségtelen, hogy a felsorolt átalakításokat a törvényalkotási rendszer megváltoztatásával kellett kezdeni. A sikeres reformokhoz új értékrendet kellett meghonosítani, át kellett alakítani a képzési rendszert, és biztosítani kellett az új törvényi szabályozás elfogadtatását és betarthatóságát is.

A kétezres évekből visszatekintve úgy látszik, hogy a rendszer átalakítása nagyjából két szakaszra bontható. Az első az 1990-es választások megszervezésétől az 1992-ben készített új alkotmány elfogadásáig tartott, amelynek alapvetően az volt a feladata, hogy megteremtse azokat az alapokat, amelyek lehetővé teszik, az új politikai, gazdasági, társadalmi reformok sikeresen bevezetését. A folyamatnak ez a része nagyjából az új mongol Alkotmány 1992. január 13-án történt bevezetésével le is zárult.

A második rész immár az új alkotmányos keretek közötti törvényalkotás volt, melynek meghatározó szakasza a következő öt évben zajlott. Ebben a kormányzati ciklusban a már második szabad választás alapján felállt új parlament mennyiségi szempontból jól dolgozott. Az összesítések alapján elfogadtak 137 ágazati törvényt, 142-t módosítottak, ratifikáltak 40 nemzetközi egyezményt, és 46 törvényt töröltek. Ez azonban csak a folyamat első része volt,

⁶⁰⁶ Részben kivételt jelent Ochirbat elnök második ciklusa, mert ő ugyan a parlamenti többséget szerzett MNFP támogatásával jutott a pozícióhoz először, de második ciklusára 1993-ban már az akkor ellenzék jelölte.

hiszen a jogrendszer átalakításának lendülete semmit sem veszített azt követően sem, hogy a következő, 1996-os választásokon egy alapjaiban új összetételű országgyűlés ült össze. Összesen 255 törvénymódosítás és 71 nemzetközi egyezmény elfogadása fémjelzte az immár a korábbi ellenzék által vezetett törvényhozás munkáját.

Az 1998 januárjában elfogadott „Mongol jogi reform” nevű programterv a parlamenti ciklus második felére további 50 új törvény megalkotását, illetve száznál is több törvénymódosítás kidolgozását irányozta elő. Az itt felsorolt lépéseket az új politikai elit természetesen egy olyan környezetben tette meg, melyben hangsúlyos szerepet kaptak azok a külkapcsolatok, melyek a korábbi rendszer prioritásaival ellentétes előjelűek voltak. A különböző nemzetközi szervezetek támogatásának köszönhetően számos parlamenti képviselő, tanácsadó és kutató utazhatott a nyugati országokba, hogy személyesen szerezzon tapasztalatot a többpárti demokráciák működésével, működtetésével kapcsolatban.⁶⁰⁷

Parlamenti választások és a mongol demokrácia 1992 után

Amit a volt állampárt a demokratizálódási folyamatok elején nem tudott elérni, jelesül az ellenzék megosztását, azt megtették a megváltozott körülmények. Az ellenzéknek láthatóan nem volt egységes kormányzási koncepciója, amit a közvéleménnyel képes lett volna elfogadtatni. Ennek következményei nem csak a két választási vereségben nyilvánultak meg. Az ellenzék a választások után szétzilálódott, több pártszakadás is bekövetkezett, s a folyamatot a fokozódó gazdasági nehézségek csak tovább erősítették.

A korábban szinte kizárólag a szovjet kapcsolatokon és a KGST-n keresztül működtetett gazdaság az oroszok kivonulása után gyakorlatilag összeomlott. 1992-ben a városokban alig volt élelmiszer, akadozott az áram- és üzemanyag-ellátás.⁶⁰⁸ A kormány kénytelen volt az alapvető élelmiszerek tekintetében jegyrendszert is bevezetni. Az ellátás akadozását elsősorban a városi lakosság érezte, illetve szenvedte meg. A hagyományosan önellátásra berendezkedett, vidéken élő nomád állattartók az élelmiszerhiányból jóval kevesebbet

⁶⁰⁷ Az első ilyen szervezet az USA-ban székelő The Asia Foundation volt, mely már 1990-től jelen volt Mongóliában, hogy segítse a politikai rendszerváltást és a piacgazdaság bevezetését, támogassa a társadalmi átalakulást az országban.

⁶⁰⁸ Ezt a jelen kötet szerzőjének személyes tapasztalata is alátámasztja. 1992-ben a mongol főváros boltjai kongtak az ürességtől, az alapvető élelmiszerekre, a kenyérrre, de még az alkoholra is jegyrendszert vezettek be. A városi lakosok többször utaztak vidékre, hogy rokonaiktól, helyi pásztoroktól vásároljanak húst, néha élő állatot, hogy ezzel biztosítsák családjuk megélhetését egy rövid időre. A '90-es évek első felében a városban nem volt ritka látvány a bérháza erkélyein tartott élőállat, vagy a téli hónapokban az ott tárolt fél bika.

éreztek. Gyakran előfordult, hogy a városi lakosság vidékről, nem ritkán vidéki rokonaitól magánúton volt kénytelen élelmiszert beszerezni.

A gazdasági nehézségek azonban kevésbé befolyásolták az utódpart politikai népszerűségét. A politika iránt kevésbé fogékony, a változásokra nehezebben reagáló vidéki pástorok támogatásának köszönhetően a nyári választások gyakorlatilag konzerválták a korábbi állampárt hatalmát.⁶⁰⁹ Az utódpart a szavazatok majd 56,9 százalékát elnyerve 70 helyet szerzett a 76 fős parlamentben. Az ellenzékbe kényszerülő Szövetség (a Demokrata Párt és a Mongol Nemzeti Haladás Pártja) 4, míg a Mongol Szociáldemokrata Párt egy szavazatot kapott, és egy független képviselő is a parlamentbe jutott. Ugyanakkor több rendszerváltó párt nem volt képes képviselőket küldeni az országgyűlésbe. A tényleges hatalomátadás tehát nem történhetett meg, hiszen az ellenzék nem volt képes olyan politikai alternatívát felmutatni, amely lehetőséget biztosított volna számára a hatalom átvételére. Az ellenzéki tömörülések nem voltak képesek önmagukat pártként megszervezni, üzeneteik nem jutottak el a választókhoz.

Az egy évvel később – 1993. június 6-án – megtartott közvetlen elnökválasztás azonban újabb lépést jelentett a mongol demokratizálódási folyamatban. Az MNFP meglepő módon nem jelölte az ország korábbi elnökét, P. Ochirbatot, aki a mongol politikai élet és a mongol rendszerváltás emblematikus figurája volt. Az ellenzéki pártok ekkor létrehozott koalíciója viszont az államelnök mögé állt, és támogatásukkal Ochirbat képes is volt megtartani pozícióját. Újabb négy évre Mongólia elnökévé választották. Ezzel az ellenzék első komolyabb politikai győzelmét szerezte meg, és képes volt azt is bebizonyítani, hogy az elképzeléseit meg tudja valósítani.

Az 1996-os parlamenti választásokon folytatódott ez a tendencia. A Demokrata Unió Koalíció a szavazatok 47 százalékát és 50 parlamenti helyet szerzett, maga mögé utasítva az addig kormányzó Mongol Népi Forradalmi Pártot, mely meg kellett, hogy elégedjen 25 képviselői hellyel.⁶¹⁰ A korszaknak a jelenből visszatekintve egyik fontos epizódja, hogy ebben a ciklusban került először jelentős vezetői pozícióba későbbi elnöke, Ts. Elbegdorj,⁶¹¹ aki már a rendszerváltás idején a demokratikus ellenzék egyik fontos tagja volt.

⁶⁰⁹ Ebben közrejátszott az a korábban már említett tény is, hogy a választási körzetek egyenlőtlen kialakítása következtében a vidéki lakosság szavazatai felülreprezentáltak voltak.

⁶¹⁰ Az 1996-os választásokra létrejött Mongol Demokrata Unió Koalíciója – amelynek vezető ereje ekkor is a Demokrata Párt volt – összesen 48 mandátuma mellett az MNFP csak 23 parlamenti helyet volt képes megszerezni. (A fennmaradó 5 helyet függetlenek szereztek meg.)

⁶¹¹ Tsakhiagiin Elbegdorj (1963–) a demokratikus mongol ellenzék egyik vezéralakja, korábban újságíró. 1998-ban, illetve 2004–2006 között Mongólia miniszterelnöke. 2009–2017 között Mongólia elnöke.

A Tokióban megrendezett ötödik Donor Konferencia még az év elején 212,5 millió USA dollárt szavazott meg az ország nehéz gazdasági helyzetére való tekintettel. A rendszerváltás után éppen csak lábadozó mongol gazdaság a kilencvenes évek közepén a külföldi investíció és segély köldökzsinórján élt, a piacgazdaságra való áttérés vontatottan haladt. Ezért számított a gazdaság modernizálása felé tett jelentős lépésnek, hogy Mongólia 1997 januárjában csatlakozhatott a Kereskedelmi Világszervezethez.

A Demokratikus Unió Koalíció által vezetett kormány sajnos nem tudott úrrá lenni a gazdasági nehézségeken, hamar teret vesztett. Ebben közrejátszott több olyan kormányzati döntés, amely a piacok liberalizációja nyomán sokkhatásként érte a mongol társadalmat. Az egyik ilyen lépés az energiahordozók árának liberalizációja volt. Az új mongol kormány szakítani kívánt azzal az egypártrendszer idejéből megörökölt gyakorlattal, amely szerint az energiahordozók fogyasztási árát az állam határozta meg. Az alig két hónappal a parlamenti választások után végrehajtott árliberalizáció következtében a szén ára 48%-kal, a villamosenergia tarifája 60%-kal, a fűtés díja pedig 40%-kal lett magasabb, ami tulajdonképpen sokkolta a mongolokat.⁶¹²

A másik hasonló döntés a bankrendszer átalakítására tett kísérlet volt. 1996-ban és 1998-ban komoly krízis rázta meg Mongóliát előbb az Ardiin Bank (Népbank), később a Golomt Bank körül kialakult helyzet miatt. A Mongóliát támogató donorországok és nemzetközi szervezetek képviselői, illetve belföldi politikusok is rendszeresen támadták a kormányt a bankok és a politikai szereplők, parlamenti képviselők közötti kapcsolatok, a nem megfelelő pénzügyi háttér, valamint a korrupció miatt.⁶¹³ Eközben az 1996. október 25-én törvénybe iktatott lehetőségekkel élve megkezdődött az országban a lakások privatizációja is. Az Országos Privatizációs Bizottság felügyelete mellett Ulánbátorban 68 000, az országban összesen csaknem 120 000 ingatlant privatizáltak,⁶¹⁴ ami a meglehetősen nagy vagyoni különbségek miatt a társadalom csak kisebb részének jelentett valódi lehetőséget.

A mongol adórendszer átalakítása sem növelte a koalíciós kormány társadalmi támogatottságát. 1997 áprilisában a tehergépjárművek után fizetendő éves adó mértékét tizenkétszeresére emelték a korábbinak, ami hatalmas elégedetlenséget váltott ki. A következmények megértéséhez tudni kell, hogy Mongóliában még ebben az időben is – és gyakorlatilag napjainkig – a belső áruszállítás döntően közúton történik. A korábbi évtizedek változó sikerességgel végrehajtott modernizációs programjai következtében még a 20. század

⁶¹² ROSSABI 2005: 72.

⁶¹³ ROSSABI 2005: 72–74.

⁶¹⁴ ROSSABI 2005: 75.

utolsó évtizedében is csak elenyésző hányada volt műút az úthálózatnak. Az útvonalak döntő része még földút volt, ami számos okra vezethető vissza. Egyrészt a szocialista korszakban sem az út-, sem a vasútfejlesztésre nem fordítottak kellő figyelmet. Ennek következményeivel valójában a mai napig küzd Mongólia. Másrészt minden jószándék ellenére a szélsőséges mongol éghajlati és terepviszonyok között nagyon nehéz a nulláról megfelelő úthálózatot építeni. A fentiek miatt már a szocializmus korszakában is sajátos tisztelet övezte azokat a sofőröket, akik teherautóikkal járták az úttalan utakat, és szállították a termékeket Mongólia legtávolabbi területei felé is. Az adók emelése az ő felháborodásukat váltotta ki, és érdekérvényesítő képességük miatt a tiltakozások országos méreteket öltöttek, aminek következtében Ochirbat elnök megvétózta a törvényt.⁶¹⁵

Így az, hogy a korábban még ellenzékben szerveződött koalíció képtelen volt az 1996-os választási győzelemmel élni, több okra vezethető vissza. Ezek közül csak az egyik volt a megosztottság. A már említett ellenzéki tömörülések, pártok sorában kétségkívül a Demokrata Párt tekinthető a legjelentősebb erőnek, de ez a tény inkább kárára, mint előnyére vált a parlamenti helyek többségét megszerző ellenzéki koalíciónak. Az MDP a kisebb ellenzéki pártok támogatása nélkül nem kerülhetett volna hatalomra, ugyanakkor a koalíció vezető erejeként megpróbálta rákényszeríteni elképzeléseit támogatóira is, nem törekedett a konszenzusos megegyezésre. A belső ellentétek, amelyek inkább gazdasági, mint politikai jellegűek voltak, hamarosan a szövetség széteséséhez vezettek. A miniszterelnök, Mendsaikhani Enkhsaikhan (1955–) két év után, 1997 áprilisában kénytelen volt lemondani, és utóda, Ts. Elbegdorj – a későbbi mongol államelnök – sem húzta tovább az év végénél. A Demokrata Párt támogatottsága döntő mértékben visszaesett.

Az általános elégedetlenség eredményeképp a következő parlamenti választáson, 2000-ben az MNFP ismét szinte földindulásszerű győzelmet aratott. A 76 parlamenti hely közül 72-t szerzett meg. A Demokrata Unió Koalíció a parlamenti helyek közül csupán egyet volt képes megszerezni, s az egy független képviselő mellett egy új politikai formáció, a Mongol Demokratikus Új Szocialista Párt (Mongoliin Ardchilsan Shine Socialist Nam) és a Civil Jövő Párt – Mongol Zöld Párt (Irgenii Zorig – Mongoliin Nagoon Nam) pártszövetség is csupán egy-egy képviselőt küldhetett az új parlamentbe.

A következő választás 2004. június 27-én sajátos eredményt hozott. A Demokrata Párt (DP) által vezetett koalíció⁶¹⁶ csak megszorítani tudta az MNFP-t, mindkét oldal egyaránt 36-

⁶¹⁵ ROSSABI 2005: 77.

⁶¹⁶ Szülőföld Demokratikus Koalíció, mely a Demokrata Pártot, a Szülőföld Pártot és a Civil Jövő Pártot foglalta magában.

36 helyet szerzett a parlamentben. Ahhoz, hogy az MNFP kormányt alakíthasson, az ezen a választáson feltűnt Republikánus Párt egy képviselője, illetve a három független honatya támogatása is elengedhetetlen volt. A választások után egy évvel került a mongol államelnöki pozícióba a Mongol Forradalmi Párt 1997 óta regnáló elnöke, N. Enkhbayar.⁶¹⁷ A választási eredmények alapján egyértelmű volt, hogy egyik politikai oldal sem képes egymaga biztosítani a kormányzáshoz szükséges többséget. A hosszan tartó tárgyalások után végül nagykoalíció született, ahol az MNFP és a Szülőföld Demokratikus Koalíció (Enkh Oron–Ardchilal) közösen alakított kormányt Ts. Elbegdorj vezetésével. A Szülőföld Demokratikus Koalíció összesen kilenc miniszteri helyet kapott. A sajátos helyzetben a kormány legitimitása nem volt egyértelmű, a következő évek kormányzati döntéseiben visszatükröződött ez a bizonytalanság.⁶¹⁸

A 2008. június 29-én tartott következő parlamenti választásokon az előzetes várakozásokkal szemben az MNFP meglepően jól szerepelt, 52,67%-os szavazati aránnyal 45 helyet szerzett az országgyűlésben. A második helyen végzett Demokrata Párt 28 képviselői helyhez jutott, míg a Zöld Párt, illetve a Civil Jövő Párt egy-egy képviselőt küldhetett az új országgyűlésbe, ahol ezenkívül egy független képviselő is helyet kapott. A vereséget szenvedett oldal képviselői megkérdőjelezték az eredményt, és a véleményüknek az utcára vonulva adtak hangot. Az utcai tiltakozások július 1-én kezdődtek, és ezzel kezdetét vette a rendszerváltás utáni Mongólia legvéresebb politikai megmozdulása.⁶¹⁹

Az ellenzék a szavazatok újraszámolását követelve a Parlament előtti Szühebátor téren⁶²⁰ tartott gyűlést, majd az onnan alig 100 méterre lévő MNFP-székház elé vonult. Az eleinte párszáz fős tömeg a hozzá csatlakozókkal rövidesen ezres nagyságrendűre nőtt. A kirendelt csekély rendőrségi erő nem volt képes megfékezni az elégedetlenkedőket, és a tüntetés hamarosan a pártszékház megrohamozásában, felgyújtásában eszkalálódott. A halálos áldozatokat is követelő megmozdulások következtében Enkhbayar szükségállapotot hirdetett. Csaknem 700 embert vettek őrizetbe, közülük 140-et ítélt a bíróság 2–7 év közötti börtönbüntetésre.

⁶¹⁷ Nambariin Enkhbayar (1958–). A politikai változások idején már a Mongol Népi Forradalmi Párt tagja volt. Az 1992-es választások után a kulturális miniszteri pozíciót töltötte be a Demokrata Párt 1996-os győzelméig. Ekkor egy évre pártja Központi Bizottságának főtitkárává, majd 1997-ben elnökévé választották. Ezt a pozíciót több választási cikluson keresztül birtokolta, míg 2005-ben elfoglalta a mongol államelnöki pozíciót.

⁶¹⁸ BATBAYAR 2018: 448–449.

⁶¹⁹ BATBAYAR 2018: 449.

⁶²⁰ A mongol főváros központi tere. Itt található a mongol parlament épülete is. 2013-ban a mongol államalapító tiszteletére nevét Dzsingisz térre változtatták. Az átnevezés nem kapott egyértelmű támogatást.

Míg az 1990-es átmenetet sikerült békés keretek között tartani, a 2008-as választások utáni megmozdulások sajnos öt halálos áldozatot is követeltek. A Demokrata Párt akkori vezetője, Ts. Elbegdorj az elégedetlenkedők élére állt. Majd két héttel a szükségállapot visszavonása után az új törvényhozás bojkottjára szólított fel, kijelentette, hogy kész lemondani a pártelnöki pozíciójáról, amennyiben nem engedik szabadon a bebörtönzött tüntetőket. Hosszas politikai egyeztetések után végül felállt az új parlament, az MNFP és a DP közös jelöltje a miniszterelnöki pozícióra Sh. Bayar lett. Elbegdorj tiltakozásul lemondott pártelnöki pozíciójáról, és ő volt az egyetlen képviselő, aki nemmel szavazott szeptember 12-én a koalíciós miniszterelnök megválasztásakor. A DP korábbi vezetőjének határozott politikai állásfoglalása jelentős ismertséget és számos támogatót hozott számára. Az egy évvel később, 2009-ben megtartott államelnöki választásokon négy százalékos különbséggel legyőzte az MNFP jelöltjét, N. Enkhbayar regnáló elnököt.

Ts. Elbegdorj két ciklusa alatt meglehetősen markáns politikai arculat adott nem csak az elnöki hivatalnak, de magának az országnak is. A nemzeti hagyományok ápolását, a mongol kultúra megőrzését, a nomád kulturális örökség gondozásának fontosságát a hivatalos állami retorika szintjére emelte. Vélhetően a más ázsiai országokban jól működő „soft power” politika sikereire alapozva megkezdte külföldön a mongol kultúrával foglalkozó oktatási és tudományos műhelyek rendszerének kialakítását.⁶²¹ Ezekkel a lépésekkel erős társadalmi bázist épített, s érezhetően kihasználta, sőt némiképp talán tágította is a mongol kormányzati rendszer által az elnöknek juttatott politikai mozgásteret.

A 2012-es parlamenti választást a korábbiaktól részben eltérő rendszerben bonyolították. Az ezt megalapozó új választási törvény bevezette a választási megfigyelők tisztségét, akiket társadalmi szervezetek delegálhattak. A 76 fős parlament 48 helyére a pártok egyéni jelölteket állíthattak, míg 28 mandátumot kompenzációs listák alapján osztottak szét. A parlament összetételét tekintve női kvótát is bevezettek: a törvény értelmében a képviselői helyek 20%-át a nőknek tartották fent. A választást megelőző kampányban a mongol politikai terepet jelentősen befolyásoló államelnök pártja, a Demokrata Párt és a nevéből a „Forradalmi” jelzöt elhagyó korábbi kormányzópart, a Mongol Néppárt (MNP) állt szemben egymással.⁶²² A 65%-os részvételi arány mellett tartott választásokon a DP 34 parlamenti helyet szerzett, a nagy

⁶²¹ Ezek közül az egyik elsőt épp Budapesten, az ELTE-n nyitotta meg 2014. október 18-án magyarországi hivatalos látogatása idején.

⁶²² A korábbi Mongol Népi Forradalmi Párt 2010-ben változtatta (vissza) nevét Mongol Néppártra, aminek 1921-es létrejöttkor is nevezték. Jelenleg létezik Mongóliában a Mongol Népi Forradalmi Párt is, melyet Nambariin Enkhbayar korábbi államelnök vezetésével a névváltoztatással egyet nem értő képviselők egy csoportja alapított 2010-ben, kiválva az egykori utódpartból.

ellenfél, az MNP 26 képviselőjével szemben. A választások eredményeként végül koalíciós kormány jött létre, mert a győztes DP bevonta a kormányzásba az MNFP-t és a Civil Jövőt.

A 2016-os választáson 10 párt és társadalmi szervezet összesen 498 jelöltje mérette meg magát. A jelöltek közül 129 személy volt nő, tehát már itt is megvalósult a női képviselők számára előírt 20 százalékos kvóta. A majdnem 3 100 000 főt elérő mongol lakosság csaknem kétharmada, 2 004 048 állampolgár volt jogosult a választásra, akiknek 72,1%-a élt is választói jogával. A szám figyelemre méltó, és bár némiképp elmarad a rendszerváltás korai időszakában mért 80-90% körüli részvételi arányoktól, mégis magasabb, mint a négy évvel korábbi 65,2%. A növekvő politikai aktivitást magyarázza, hogy a megelőző években elsősorban a külföldi befektetések elmaradásának köszönhetően a mongol gazdaság növekedése lefékeződött. Bár a mongol kormány minden fórumon hangoztatta a modernizáció, az infrastruktúra-fejlesztés szükségességét, ezt a korábbi évektől eltérő gazdasági struktúrában kívánta megvalósítani.

A Mongóliában Ts. Elbegdorj névvel fémjelzett gazdasági nacionalizmus olyan feltételeket támasztott a külföldi befektetőkkel szemben, amelyeket azok vonakodtak vállalni, így a gazdaság motorját jelentő bányászati beruházások, koncessziós tárgyalások is megtorpantak, az érezhető gazdasági nehézségek pedig aktivizálták a választókat. Az eddig ellenzékben politizáló, és az évekkel korábbi névváltoztatást követően újjászerveződő Mongol Néppárt elsőprő győzelmet aratott. Az MNP 65 helyet szerzett, míg a DP 9, a Mongol Népi Forradalmi Párt pedig egy képviselőt tudott a parlamentbe juttatni, ahol egy független is helyet kapott. Hasonló mértékű győzelemre volt már példa a mongol demokrácia történetében, az MNP (akkor még Mongol Népi Forradalmi Pártként) 1992-ben és 2000-ben is hasonlóan szerepelt, ellenzéki pozícióból szerezve meg 70, illetve 72 helyet a 76 fős parlamentben. A választók jól reagáltak a párt jelmondatára, ami szabad fordításban így hangzik: „Mi együtt képesek vagyunk...” (Bid Khamtdaa Chadna...). Ez erősen emlékeztet Barack Obama 2008-as „Yes We Can” jelszavára, s az MNP Mongóliában elsősorban a gazdaságélénkítést és a nagy társadalmi különbségek, a szegénység felszámolását tűzte ennek örvén zászlajára. A mongol belpolitikai helyzet 2017-ben azért is volt érdekes, mert az év nyarán esedékes következő elnökválasztáson a parlamenti választásokat elvesztő DP emblemikus figurája, Ts. Elbegdorj már nem indulhatott, hiszen kitöltötte két ciklusát, és az alkotmány értelmében nem jelöltethette magát újra. A parlamenti többség elvesztésével nem állt rendelkezésére az a lehetőség, hogy miniszterelnökként maradhasson a politikai élet előterében, alkotmánymódosításról pedig ekkor még szó sem volt, hiszen a mongol demokráciát épp az emelte ki a belső- és közép-ázsiai

társág posztszovjet utódállamai közül, hogy addig hasonló lépésre nem volt példa egyetlen vezető politikai hatalmának megőrzése érdekében sem.

A 2020. június 24-én tartott parlamenti választásokon az MNP ugyan három helyet veszített korábbi eredményéhez képest (62 vs. 65 képviselői hely), mégis képes volt megőrizni alkotmányozó többségét a Nagy Hurálban. Ezzel sikerült elérnie, hogy a korábbi hét választásra jellemzően a két nagy politikai tömb között ide-oda ingadozó támogatást ismét megszerezze, és megőrizze vezető politikai szerepét. A képviselők között 27 új név szerepelt, és a régi-új többség ismét miniszterelnöknek jelölte a 2017 óta hivatalban lévő Ukhnaagiin Khürelsükhöt.

A Mongol Néppárt meglehetősen turbulens politikai környezetben⁶²³ is képes volt megtartani politikai pozícióit, így már 2016 óta folyamatosan birtokolja a parlamenti többséget. A választási eredményben komoly szerepet játszhatott az a tény, hogy a választókeretek egyenlőtlen kialakítása miatt azok nem reprezentálják megfelelően a mongol választópolgárokat. Ez a jelenség gyakorlatilag az ezredforduló óta vita tárgya, de az utóbbi másfél évtizedben felgyorsuló urbanizáció miatt egyre nyilvánvalóbban torzítja a választási eredményeket. Ma a mongol lakosság csaknem fele a fővárosban él, miközben a vidéki területeken fokozatosan csökken a lakosság. Ennek ellenére a választási körzeteket érdemben mégsem alakítják át. A 76 képviselői helyből 52-t a vidék és két nagyobb város ad, annak ellenére, hogy a népesség eloszlása jelentősen változott, ahogyan arra az előbb utaltunk. Miközben a fővárosban érezhetően nagyobb a politikai aktivitás, az új jelöltek döntő többsége is itt méreteti meg magát, addig vidéken jellemzően kevesebb jelölt indul, a pártválasztás preferenciái hagyományosnak tekinthetők, amit a Mongol Néppárt a hagyományos szervezeti struktúrára támaszkodva könnyedén ki is tud használni. Ennek is köszönhető, hogy az Ulánbátoron kívüli 52 helyből 42 helyet az MNP szerzett meg a 2020-as választásokon.

A mongol elnökválasztások és az államelnökök

Az 1990-es politikai átalakulás idején az országot – a Mongol Népi Forradalmi Párt Központi Bizottságának főtítkáráként – vezető Jambiin Batmönkh (1926–1997) lemondása után az országgyűlés 1990. március 21-én jelölte Punsalmnagiin Ochirbatot (1942–) az ideiglenes államelnöki pozícióra, majd még az év júliusában a Nagy Népi Hurál újraválasztotta, így ő lett az első politikus, aki ezt a korábban nem létező hivatali pozíciót betöltötte. A tisztséget végül

⁶²³ 2019 januárjától folyamatosan napirenden volt a politikai korrupció kérdése. Az év első hónapjaiban több jelentős tüntetés is lezajlott, melyen az emberek egyes politikusok felelősségre vonásának követelése mellett a két szemben álló politikai oldalt is megvádolták azzal, hogy háttéralkukat kötöttek. BITTNER 2019.

az 1992-es új mongol alkotmányban rögzítették. Az új szabályozás alapján 1993 nyarára írták ki az első mongol elnökválasztást. Bár Ochirbat határozottan kiállt a politikai átalakulás, a piacgazdaság mellett, meggyőző rugalmassággal, kompromisszumkészséggel próbálta irányítani az országot az 1990-es évek elejét jellemző meglehetősen nehéz gazdasági helyzetben és politikai viták között, 1993 elejére komoly ideológiai konfliktusba keveredett az őt korábban támogató utódpárttal. Az MNFP ezért kihátrált Ochirbat mögül, és az *Ünen* pártfolyóirat akkori főszerkesztőjét, a keményvonalas Lodongiin Tüdevet (1935–2020)⁶²⁴ jelölte az államfői pozícióra. Az akkori ellenzék, felismerve a politikai lehetőséget, koalícióra lépve jelölte az addigi államfőt, aki a júniusi választásokon 57,8%-os szavazati aránnyal le is győzte a Forradalmi Párt jelöltjét, Mongólia ezzel elkerülte a politikai visszarendeződés és a reformok lassulásának veszélyét.⁶²⁵

Ochirbat elnöki ciklusát számos komoly gazdasági és politikai válság nehezítette. A korábbi gazdasági kapcsolatok összeomlása, az élelmiszer- és energiahiány, a magas infláció miatt jelentősen romlottak az életkörülmények. Az államelnök többször összetűzésbe került a kormánnyal is, azzal vádolva őket, hogy nem teljesítik szociális kötelezettségüket, lassan halad a gazdasági átalakulás. Többször felszólított a bürokrácia csökkentésére, és kiállt az állami eszközök privatizációja mellett. Ciklusa végére a korábbi állami vagyon csaknem 20%-át már privatizálták.

1996-ban a parlamenti választásokon az MNFP vereséget szenvedett, és a korábban őt jelölő ellenzéki pártok alakíthattak kormányt, de az egy évvel későbbi elnökválasztáson Ochirbat már nem tudott ebből tőkét kovácsolni. A romló gazdasági helyzet, a 30% körüli infláció következtében az emberek kezdtek elfordulni a kormányzópártoktól, és az MNFP által jelölt Natsagiin Bagabandit (1950–) választották meg Mongólia következő elnökének. Bagabandi 1980 óta volt tisztségviselője az MNFP-nek, 1987–1990 között a párt Központi Bizottsága mellett tevékenykedett, az 1990-es politikai átalakulás idején választották meg a Bizottság tagjává. A párt jelöltjeként került a parlamentbe, ahol 1992–1996 között frakcióvezető is volt. Első hivatali ideje alatt, 1998-ban jelentős politikai konfliktus alakult ki Tsahiagiin Elbegdorj miniszterelnöki kinevezése körül, de a fokozatosan javuló gazdasági helyzetnek köszönhetően az elnök politikai pozíciója nem ingott meg.

A 2000-es évek eleje a mongol gazdaság számára a rendszerváltás krízise utáni stabilizáció kezdete volt, ugyanakkor a belpolitikai feszültségek elsöpörték a Bagabandival

⁶²⁴ <https://www.montsame.mn/en/read/222244> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

⁶²⁵ BATBAYAR 2018: 451.

szemben álló politikai oldalt, és az MNFP földindulásszerű győzelme egy évvel később őt is hozzásegítette a második elnöki ciklusa elnyeréséhez. Jellemző az ország sajátos politikai megosztottságára, hogy bár Bagabandi a szavazatok több mint 59%-ával már az első fordulóban könnyen megszerezte az elnöki pozíciót, a fővárosban nem ő, hanem a Demokrata Párt által jelölt ellenfele birtokolta a szavazatok többségét. Kevés kivételtől eltekintve mind a parlamenti, mind az elnökválasztásokon megfigyelhető volt ez a megosztottság az országban.

Második ciklusa kitöltése után Bagabandi már nem volt jelölhető az államfői posztra, így 2005 tavaszán az MNFP azt a Nambariin Enkhbayart (1958–) jelölte Mongólia elnökének, aki Bagabandi 1997-es győzelme után lett a párt elnöke, és a 2000. évi első győzelem után az ország miniszterelnöke. A 2004. évi parlamenti választás már nem hozott ilyen sikereket az utódpártnak, de a 2005. május 22-én tartott elnökválasztáson Enkhbayar így is könnyedén maga mögé utasította a Demokrata Párt jelöltjét. Mivel a választás első körében elnyerte a szavazatok több mint 50%-át (54,2%), ezért második körre már nem volt szükség.⁶²⁶ Enkhbayar politikai pályafutása alatt törekedett arra, hogy eloszlassa az utódpárttal kapcsolatban kialakult negatív sztereotípiákat. Igyekezett jószomszédi viszonyt kialakítani mind Oroszországgal, mind Kínával. A Mongólia külpolitikáját az utóbbi évtizedben jellemző ún. „harmadik szomszéd” politika jegyében a két szomszédos nagyhatalom mellett más országokkal is megpróbálta mind szorosabbra fűzni az együttműködést. Enkhbayar megválasztását az USA akkori elnöke, George W. Bush is üdvözölte, sőt el is látogatott Mongóliába, ami az első elnöki látogatás volt az ország történetében.⁶²⁷

Ebben az időszakban indult meg a mongol GDP robbanásszerű növekedése, köszönhetően a feltárt igen jelentős ipari nyersanyag- és ásványkincsvagyonnak, mely egyre jelentősebb külföldi befektetéseket generált. Ugyanakkor Enkhbayar már miniszterelnöksége alatt is keveredett olyan sajátos tranzakciókba, melyek felvetették a korrupció gyanúját. Bár sikerült Mongólia Oroszország felé fennálló tartozásainak kérdését rendezni, ami kétségkívül nagy politikai sikere volt az akkori adminisztrációnak, a világ egyik legnagyobb réz- és aranylelőhelyének számító dél-mongóliai Oyu Tolgoi bányászati koncessziója már furcsa körülmények között került az Ivenho Mines kanadai székhelyű céghez. Az Oyu Tolgoi és általában a bányászati koncessziók az utóbbi évtized egyik legjelentősebb belpolitikai vitatémáivá váltak Mongóliában. Az egymást követő kormányok és elnökök előtt álló legfontosabb kérdés, hogyan tudják a dollár tízmilliárdokat érő ásványkincsvagyont külföldi

⁶²⁶ BATBAYAR 2018: 451–452.

⁶²⁷ SLUTZ – GOLDBECK 2020.

segítséggel bányászni úgy, hogy az ne csak egy szűk réteg, ne csak a befektetők, de a mongol állam, és így a mongol állampolgárok javát is szolgálja. A privatizációval kapcsolatos belpolitikai viták már a rendszerváltás időszakában is jellemzőek voltak, de az elmúlt évtized soha nem látott méretű beruházásainak köszönhetően látványosan felerősödtek. Közvetett módon ez is hozzájárult ahhoz, hogy az elnök csak egy ciklust tudott kitölteni, ahogyan hatással volt megítélésére a korábban már tárgyalt, a parlamenti választások eredménye kapcsán megszervezett – halálos áldozatokat követelő és szükségállapot kihirdetésével járó – 2008. júliusi ellenzéki tüntetés és annak kezelése is.

Az egy évvel később, 2009-ben lezajló elnökválasztáson a Demokrata Párt jelöltje, Tsakhiagiin Elbegdorj (1963–) szoros versenyben, a szavazatok 51,93%-ával képes volt legyőzni a korábbi elnököt. Ebben nyilvánvalóan az is közrejátszott, hogy a 2008. évi választások után kirobbant belpolitikai válság idején az akkor a Demokrata Párt elnökeként politizáló Elbegdorj határozott lépésekkel fokozatosan az akkori ellenzéki pártok vezetőjévé vált. Az egykori újságíró politikai pályáját jóval korábban kezdte. Már a rendszerváltás idején is a demokratikus ellenzék egyik vezéralakja volt, négy alkalommal (1990, 1992, 1996, 2000) szerzett képviselői mandátumot a parlamentben, 1996–1999 között a Demokrata Párt elnöke volt, 1996–2000 között vezette a Demokratikus Unió Koalíciót. Két alkalommal töltött be miniszterelnöki pozíciót: 1998-ban, illetve 2004–2006 között.

Első miniszterelnöki ciklusa alatt Elbegdorj, miközben megpróbálta megoldani a fenyegető gazdasági és strukturális problémákat, fontos szerepet játszott a sajtószabadságról szóló törvény megalkotásában és elfogadtatásában. A mongol államháztartás nehéz helyzetének kialakulásához jelentősen hozzájárult, hogy a legkomolyabb állami vállalatok, így az egyik legnagyobb adófizető, az orosz és a mongol állam kizárólagos tulajdonában álló Erdeneti Rézbányászati és -feldolgozó Vállalat sem fizette be az állami adókat. Elbegdorj sikerrel kényszerítette a vállalatot az adók megfizetésére, a bankszektor átalakítására vonatkozó terveit azonban nem sikerült megvalósítania. Ebben az időben az országba jelentős nemzetközi segélyek érkeztek, a Nemzetközi Valutaalap, a Világbank és az Ázsiai Fejlesztési Bank is alacsony kamatozású kölcsönökkel támogatta az országot. A kormányfő lépéseket tett annak érdekében, hogy eladhassák a teljesen állami tulajdonban lévő Mongol Újjáépítési Bankot, így szabadulva meg annak számottevő veszteségétől. A parlament leszavazta a miniszterelnök javaslatát, akinek elképzeléseit a későbbi események utólag igazolták, hiszen a bank csődje után Elbegdorj első miniszterelnöki ciklusa hamarosan véget ért.

2004–2006 közötti második miniszterelnöki ciklusában ő is törekedett a minél szorosabb diplomáciai és gazdasági kapcsolat kialakítására az USA-val. 2005-ben a kormány által irányított állami televíziót és rádiót egy formálisan kormányfüggetlen szervezetté alakították át, és az év őszén eltörölték azt a rendelkezést, amely megtiltotta a politikai rendezvények, tüntetések szervezését Ulánbátor főterén – ennek a rendelkezésnek a későbbi, 2008-as események különös jelentőséget adtak. Programot hirdetett a korrupció leküzdésére, hivatali ideje alatt derült fény arra, hogy a koalíciós partner MNFP korábban jelentős támogatásokhoz jutott kétes eredetű forrásokból. A koalíción belüli viszony tovább romlott, amikor Elbegdorj az időközi választásokon el kívánt indulni a Forradalmi Párt jelöltjével szemben. 2006-ban az MNFP kilépett a koalícióból, így a miniszterelnök kénytelen volt lemondani.

A 2009-es mongóliai elnökválasztás előtt nem csak Elbegdorj neve merült fel a Demokrata Párt jelöltjeként, de az elnökjelölő választáson 65,3%-os eredménnyel utasította maga mögé Erdeniin Bat-üült (1957–). Az országos választáson immár nem csak a DP, hanem a Civil Jövő (Irgenii Zorig), valamint a Zöldpárt (Nogoon Nam) támogatását is maga mögött tudta, és szoros versenyben, 51,21%-os eredménnyel az első fordulóban megnyerte a választást. Érdekes körülmény, hogy Mongólia választási térképe ekkor már sokkal kevésbé jelzett különbséget a vidéki és a városi (fővárosi) állásfoglalás között.

Győzelmét négy évvel később is meg tudta ismételni, de eredménye éppen csak meghaladta az 50%-ot az első körben. Hivatali ideje alatt elkötelezett volt a korrupció elleni küzdelemben, kiállt az ország igazságügyi reformja, a nők jogainak védelme és a halálbüntetés eltörlése mellett. Nagy hangsúlyt fektetett a gazdasági liberalizációra és a privatizáció átláthatóvá tételére, valamint a civil állampolgári véleménynyilvánítás szabadságának védelmére. Mongólia az ő hivatali ideje alatt deklarálta és fogadtatta el nemzetközi szinten az ország atomfegyvermentes övezetté nyilvánítását.

Hivatalba lépésétől kezdve kiváló érzékkel használta a médiát, akár saját politikai üzenetei megismertetése, akár tudatos nemzeti identitásépítési stratégiájának támogatása volt a célja. Első hivatali esküjét még a szokásos módon a parlament előtt tette le, de 2013-as beiktatásakor már a nemzeti jelképnek tekinthető dzsingiszi hatalmi jelvények, a kilenc jakfarkas zászló előtt esküdött, melyet nyilvánosan is megismételt. Ez volt az első hasonló, külsőségeiben is a korábbi történeti hagyományokra építő beiktatási ceremónia a mongol demokrácia történetében. Mindkét hivatali ciklusára jellemző, hogy politikai tervei megvalósítása érdekében is céltudatosan használta a nemzeti kérdést.

Elbegdorj belpolitikai lépéseinek egyik markáns eleme volt a korrupció elleni fellépés. Ezek az intézkedések korábbi, miniszterelnöki pozícióban folytatott politikájának folytatását jelentették, és fontos, a mongol belpolitikai életet jelentősen felkavaró következménye volt, hogy hivatali elődjét korrupciós vádakkal bíróság elé állították. A volt államfőt 2012 augusztusában a bíróság hivatali visszaélés és korrupció tekintetében bűnösnek találta, majd hét év börtönbüntetésre ítélte. Bár Enkhbayar alig pár hónapot töltött börtönben, és egy évvel később a regnáló államelnök rendeletben kegyelmet is adott neki, az ítélet jelentős hatással volt politikai pályájára.

Az első elnöki ciklusa végén lebonyolított igazságügyi reform a hatalmi ágak szétválasztását célozta. A mongol alkotmány a bírák kinevezésének jogát az államelnökhöz rendeli, ám a 2011-ben Elbegdorj által benyújtott és a parlament által elfogadott törvényjavaslat a bírák kijelölésének jogát egy pártatlan állami testületre bízta, továbbá minden állampolgár számára nyitottá tette a bírói eljárást, és arra kötelezte a bíróságokat, hogy az ítéleteket az interneten nyilvánossá tegyék.

Mindkét elnöki ciklusában jelentős figyelmet fordított az oktatás fejlesztésére. Törvényjavaslatot nyújtott be annak érdekében, hogy a külföldön tanuló mongol diákok állami támogatásban részesülhessenek, illetve 2011-ben javaslatára rögzítették a felsőoktatásban tanuló diákok számára fizetett ösztöndíjak kereteit is. Külkapcsolataiban is törekedett a minél szorosabb oktatási együttműködések kialakítására. Ennek eredménye, hogy a 2016 elején Magyarországgal aláírt oktatási szerződés alapján magyar állami ösztöndíjjal évente 200 mongol egyetemista tanulhat magyar felsőoktatási intézményekben.⁶²⁸

Külpolitikája egyértelmű célja volt, hogy a két szomszédos nagyhatalommal való minél kiegyensúlyozottabb viszony fenntartása mellett a lehető legszorosabb kapcsolatokat építsen ki más országokkal is. E cél érdekében Mongólia részt vett minden regionális gazdasági és politikai együttműködésben, erejéhez mérten vállalt feladatokat a nemzetközi békefenntartó missziókban Irakban, Afganisztánban, de afrikai küldetéseken is. Mongólia közvetítői szerepet töltött be az észak-koreai atomkísérletek következtében kialakult nemzetközi válság időszakában is. Kiemelt gazdasági és politikai partnerként tekintett az Európai Unióra, és benne olyan korábban a keleti blokkhoz tartozó országokra, mint Magyarország, melyhez a rendszerváltás előtt is jelentős gazdasági, tudományos és kulturális kapcsolatok kötődtek. A mongol külpolitika minden erőfeszítését egy jól meghatározható cél vezérli, ez pedig az aktív

⁶²⁸ SZILÁGYI 2021: 21.

nemzetközi jelenlét. Ezzel biztosítható, hogy az ország ne válhasson ismét a lélekszámát, gazdasági erejét tekintve is óriási fölényben lévő két szomszédos nagyhatalom játékszerévé.

Elnöki időszaka a nemzetközi gazdasági kapcsolatok, a külföldi befektetések tekintetében is fordulatot hozott. Elbegdorj második beiktatási beszédében kitért arra, hogy bár az ország nyitott a külföldi együttműködésekre, szerződéseket azonban csak akkor hajlandóak kötni, ha a befektetők igazodnak Mongólia érdekeihez. Ez a gazdasági nacionalizmus sok elemét tartalmazó új gazdaságpolitikai irány meghirdetését jelentette. A mongol gazdaság nyitott, a gazdasági teljesítmény jelentősen függ a külföldi befektetésektől, de elmondható, hogy a korábbi időszakokban kötött koncessziós és befektetői szerződések nem mindig voltak kedvezőek Mongólia számára. A legjelentősebb kérdés természetesen a volumenükben is meghatározó bányai beruházások áttekintése, újratárgyalása volt, melyek kapcsán Elbegdorj lényegében új alapokra kívánta helyezni az együttműködést. Az új elképzelésekre a külföldi befektetők először visszalépéssel reagáltak, ami azonnal meglátszott az ország gazdasági teljesítményén is. Az elmaradó állami bevételek következtében az életszínvonal stagnált, a lakosság alsóbb rétegeit sújtó szegénységet nem sikerült felszámolni, és ez olyan elégedetlenséget szült, ami meglátszott a 2016. évi parlamenti választásokon, ahol az elnök pártja jelentős vereséget szenvedett, és elvesztette parlamenti többségét. Mivel a 2017 nyarán esedékes következő elnökválasztáson Elbegdorj már nem indulhatott, az volt a kérdés, hogy ki lesz az utóda, és vajon hoz-e politikai fordulatot Mongóliában.

A 2017-es mongóliai elnökválasztáson a Demokrata Párt jelöltje az elnöki pozícióra Khalmagiin Battulga (1963–), míg a politikai paletta másik oldalán található Mongol Néppárt jelöltje Miyegombiin Enkhbold (1964–) egykori miniszterelnök (2006–2007), a párt és a parlament akkori elnöke volt. A kiegyenlített politikai erőviszonyokat jól jelezte, hogy ez volt az első alkalom a választások történetében, amikor második fordulót kellett tartani. Ugyanakkor az is nyilvánvalóvá vált, hogy a mongol választópolgárok egy részének elege van a két nagy párt – a Demokrata Párt és az egykori mongol állampárt 2010-től Mongol Néppárt néven futó utódpartja – politikai váltó gazdaságából, mert csaknem 10 000 szavazólapot üresen adtak le.⁶²⁹A választáson végül a Demokrata Párt jelöltje nyerte el a pozíciót.

Bár Battulga kampányában a Mongóliában egyre meghatározóbb gazdasági pozíciókat szerző Kínától való távolságtartást ígerte, regnálása alatt ennek komolyabb jelét nem adta. Elsősorban a két szomszédos hatalommal való kiegyensúlyozott kapcsolattartásra törekedett, és nem tudott olyan markáns politikai programokat megvalósítani, mint elődje. Hivatali

⁶²⁹ DIERKES 2017.

időszaka elsősorban annak utolsó két éve miatt érdekes. 2019-ben a Mongol Néppárt és akkori vezetője, Ukhnaagiin Khürelsükh (1969–) 2019-ben a biztos parlamenti többség birtokában olyan politikai játszmaiba kezdett, amely hatással volt az elnöki hivatalra is, és hosszú évekre meghatározhatja a mongol belpolitika jövőjét. Olyan események következtek be, melyek többek szemében épp azt a demokratikus politikai berendezkedést változtatták meg, mely elválasztotta Mongóliát a közép- és belső-ázsiai térség posztszovjet országaitól, ahol jellemzően inkább a „hibrid rezsim” kifejezést szokás használni a kialakult politikai struktúrákra.⁶³⁰

Az elnökválasztás előtt nagyjából fél évvel a kormányoldal kezdeményezésére a mongol parlament 2019. november 14-én elfogadott egy részletes alkotmánymódosítást,⁶³¹ melynek egyik fontos tétele, hogy az elnöki pozíciót nem kétszer négy évre, hanem csak egy alkalommal, hatéves időtartamra lehet elnyerni.⁶³² Ez a rendelkezés talán nem választható el azoktól a komoly vitáktól, melyek a mongol politikai réteg korrupciós botrányaival függtek össze, és eléggé megosztották a mongol társadalmat.⁶³³ Egyesek azt várták tőle, hogy olyan, korábban épp a korrupció miatt elítélt politikusok, mint N. Batbayar,⁶³⁴ ne lehessenek újra jelöltek, de mások úgy értelmezték, hogy az csak felmenő rendszerben legyen érvényes, tehát a regnáló elnök, Battulga akár indulhasson újra az újabb feltételek között.⁶³⁵

A rendelkezés komoly elméleti vitákat generált, a kérdés meghatározta a 2021. évi elnökválasztási kampányt is, hiszen ettől függött, hogy a hatalmon lévő elnök indulhat-e újra a választásokon. A viták azért is váltak különösen élessé, mert Khürelsükh miniszterelnök beiktatása után alig egy fél évvel, 2021 januárjában váratlanul lemondott miniszterelnöki tisztéről, magával rántva a kormányát is. A hirtelen lemondás okai között említette az állampolgárok szerint nem megfelelő járványkezelés miatt történő felelősségvállalást,⁶³⁶ politikai ellenfelei szerint azonban csak a felelősség elől menekült, hisz a hivatkozott megmozdulás nem volt számottevő.⁶³⁷

⁶³⁰ BENDARZSEVSZKIJ – ESZTERHAI 2019.

⁶³¹ <https://www.legalinfo.mn/additional/details/3596?lawid=367> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

⁶³² <https://www.legalinfo.mn/law/details/15826?lawid=15826> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

⁶³³ <https://www.montsame.mn/mn/read/226504> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

⁶³⁴ <https://www.bbc.com/news/world-asia-19107293> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

⁶³⁵ <https://ikon.mn/n/1i0o> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

⁶³⁶ A lemondást megelőző napokban tüntetések indultak azért, mert egy koronavírussal diagnosztizált várandós nőt nem megfelelően kezeltek a hatóságok. <https://www.reuters.com/article/uk-health-coronavirus-mongolia-idUKKBN29R0NT> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

⁶³⁷ <https://www.economist.com/asia/2021/01/28/mongolias-government-resigns-after-a-small-protest> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

A regnáló elnök, Battulga 2020 tavaszán kérelmet nyújtott be az alkotmánybírósághoz, hogy értelmezzék az alkotmánymódosítást, és nyilvánítsák ki, a törvény csak felmenő rendszerben érvényesíthető, így ő egy alkalommal még indulhat az elnökválasztáson.⁶³⁸ A mongol alkotmánybíróság azonban ezzel ellentétesen foglalt állást, így nem sokkal a választások előtt egyértelművé vált, hogy a Demokrata Párt nem indíthatja az elnököt a 2021-es választásokon. A mongol államelnök 2020. szeptember 20-án megvétózta a népszavazás lebonyolításáról és a mongol alkotmányról szóló 73. számú parlamenti határozatot, a Mongol Néppárt parlamenti többsége azonban figyelmen kívül hagyta az elnök vétóját, így a módosítás a 2019. november 14-i állapot szerint hatályba lépett. A kialakult helyzet a DP összeomlását okozta, és a 2021. június 9-i választásokon így szinte kihívó nélkül maradt Khürelsükh minden korábnál nagyobb támogatottsággal, a szavazatok 67,69%-ának elnyerésével megszerezte az elnöki pozíciót.⁶³⁹

Mongólia az átalakuló világrendben

Mongólia külkapcsolatai

A kilencvenes évek eleje óta az új mongol politikai elit arra törekedett, hogy oldja az ország elszigeteltségét. Mongólia geopolitikai helyzete sajátos következményekkel jár, amiket a 20. század eseményei is jól tükröznek. Mivel az ország két, lélekszámát és gazdasági erejét tekintve is brutális túlsúlyban lévő állam, Oroszország és Kína közé szorult, ezért Mongólia egyetlen esélye függetlensége megőrzésére az, ha a nemzetközi közösség segítségére támaszkodik, illetve ha kihasználja két szomszédja azon törekvését, hogy kétoldalú kapcsolataikban alapvetően a status quóra törekednek.

A mongolok a rendszerváltás után – érthető módon – mindent megtettek annak érdekében, hogy normalizálják kapcsolataikat a két szomszédos országgal. Ez egyrészt az oroszoktól való fokozatos távolodást, másrészt az 1980-as évek végéig elhanyagolt kínai kapcsolat felújítását jelentette. A kétezres évek első évtizedének közepére-végére azonban már egyértelművé vált az a felismerés, hogy Kína nyomozó gazdasági túlsúlya hasonló zsákutcába vezetheti a mongolokat, mint amelyet a Szovjetuniótól, illetve a KGST-től való egyoldalú függés teremtett. E helyzet megelőzése érdekében a mindenkori mongol kormányzat jelentős

⁶³⁸ <https://www.montsame.mn/mn/read/253243> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

⁶³⁹ <https://news.mn/r/2440491/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

lépéseket tett más államokkal való kapcsolatok felvételére, kiépítésére. Ezek közül kézenfekvő volt a Japán, Dél-Korea és az Európai Unió felé történő nyitás is.

A mongolok számára a felsoroltak mellett kiemelten fontos az amerikai kapcsolat, és a 2000-es években úgy is tűnt, hogy az USA szintén nagyobb figyelmet fordít az országra, mint ahogyan azt például gazdasági jelentősége indokolná.⁶⁴⁰ A két ország közös katonai partnerségi programja különös fontosságú, kiváltképp a 2001. szeptember 11-én bekövetkezett események után. Ugyanakkor a terrorizmus elleni harcban a mongolok erőn felül teljesítenek. Mongólia részt vállalt az ENSZ békefenntartó misszióiban Szudánban, Afganisztánban és Irakban is, és bár ennek katonai jelentősége csekély, de meghatározó az amerikai–mongol viszony tekintetében, hiszen az USA számon tartja szövetségeseit, és a mongol vezetés hasonló lépései a washingtoni kormányzat figyelmét is még inkább az országra irányították. Bizonyos értelemben fontos szerepet szánunk az országnak az észak-ázsiai stratégia kialakításakor. Ezzel párhuzamosan a gazdasági együttműködésük is fejlődött, s az USA fokozatosan Mongólia harmadik legnagyobb kereskedelmi partnere lett. Ebben új helyzetet teremtett, amikor a 2010-es években az Egyesült Államok egyre jobban kivonult a közép-ázsiai térségből, talán átengedve azt az orosz–kínai rivalizálás terepének. Ugyanakkor 2013-ban az USA, majd Japán is jelentős anyagi támogatásokat biztosított az országnak. Ezek a lépések a Mongóliával kapcsolatos elképzelésekre is hatással lehetnek, az amerikai stratégia azonban egyelőre ebben a kérdésben még nem körvonalazódott.

A 1992-es mongol választásokon hatalomra került új kormány Oroszországgal is rendezni kívánta a korábbi években fagyossá vált viszonyt. Ez a kínai diplomáciai offenzívát ellensúlyozni szándékozó orosz fél érdekeivel is egybeesett, így már a választások utáni évben, 1993-ban megkötötték a két ország közötti új Barátsági és Együttműködési Szerződést. Mivel a rendszerváltás előtti években a mongol gazdaság gyakorlatilag a szovjet „köldökszínőron” keresztül jutott hozzá a nyersanyagok és energiahordozók jelentős részéhez, ez a szerződés a mongol fél számára nélkülözhetetlen volt. Ezzel párhuzamosan tovább folytatódott a kínai–mongol közeledés, amely lehetőséget kínált arra, hogy a korábbi egyoldalú függéssel szemben Mongólia képes legyen diverzifikálni nemzetközi kapcsolatait.⁶⁴¹

Kína már a nyolcvanas évek végétől igen jelentős figyelmet fordított északi szomszédjára. Annak ellenére, hogy a mongol rendszerváltás épp az egypártrendszer

⁶⁴⁰ Az USA a politikai rendszerváltás korai időszakától kezdve a kormányzati intézkedések mellett társadalmi szervezeteken keresztül támogatta a politikai átalakulást.

⁶⁴¹ Ez új alapot teremtett a gazdasági kapcsolatok fejlesztéséhez is, amelyeket rendszeres beszámolók formájában közösen értékelnek. Ilyen közös egyeztetésekre került sor 1998-ban, illetve 2003–2005 között évente.

felszámolását, a kínaitól részben idegen gazdasági modell kialakítását célozta, a kínai vezetők siettek elismerni Mongólia teljes függetlenségét és önállóságát.⁶⁴² Kína kijelentette, hogy tiszteletben tartja a demokratikus átalakulást, s ezután felvették a kapcsolatot a legfontosabb mongol politikai erőkkel, így a Mongol Népi Forradalmi Párttal és a Mongol Demokrata Párttal is. A korábban az országban domináns szovjet gazdasági kapcsolatok, pozíciók helyét az 1990-es évek közepétől fokozatosan a kínai érdekeltségek vették át.

1994-ben – egy évvel a hasonló orosz–mongol megállapodás után – megszületett az új államközi szerződés Kína és Mongólia között is, amit ulánbátori látogatása idején írt alá Li Peng miniszterelnök, aki egyúttal vázolta Kína elképzeléseit Mongóliával kapcsolatban. Ezek szerint Kína elismeri Mongólia függetlenségét, önállóságát, területi integritását, kölcsönös előnyökön alapuló kereskedelmi és gazdasági kapcsolat fejlesztésére törekszik, támogatja Mongólia atomfegyvermentes státuszát, továbbá megfigyelői szerepet kíván betölteni Mongólia harmadik országokkal kötött szerződéseivel kapcsolatban, és segíteni szeretné ezek létrejöttét.⁶⁴³ Egyúttal kijelentette azt is, hogy korábbi ütközőállam szerepe miatt Mongólia kiemelt fontosságú a térségben.⁶⁴⁴

Kína és Mongólia között található az ország leghosszabb összefüggő határvonala. A mongol területek közvetlenül határosak Belső-Mongóliával, de a nyugati területen olyan, gyakran belpolitikai kockázatokat rejtő tartományokkal is, mint Xinjiang. Ezért Kína belső stabilitása, illetve a kínai biztonságpolitika szempontjából is alapvetően fontos ez a kapcsolat. A kínai–mongol határmegállapodásokat már az 1980-as években is felülvizsgálták, de 1996-ban egy háromoldalú szerződésben rögzítették is az aktuális egyezséget.⁶⁴⁵ 2001-ben és 2003-ban ismét felülvizsgálták a kínai–mongol határt, mely jelenleg több mint négyezer kilométer hosszú.⁶⁴⁶ 2004-ben N. Bagabandi államelnök pekingsi látogatásakor született megállapodás arról, hogy a közös határon összesen 13 határátkelőt építenek.⁶⁴⁷

⁶⁴² Már az 1991-ben hivatalos látogatásra Mongóliába érkező kínai delegáció is biztosította erről az új mongol kormányt.

⁶⁴³ A kínai kormányzat a térség vezető hatalmaként több az ázsiai és csendes-óceáni országokat összekötő kereskedelmi, és gazdasági szövetség tagja. Támogatásával Mongólia több ilyen jellegű szervezetben is teljes jogú, illetve megfigyelői pozíciót kapott. Ilyen például az APTA (Asia Pacific Trade Agreement), az Asia Pacific Economic Cooperation Council, az SCO (Sanghai Cooperation Organization), melyben a mongolok Kína, Oroszország, Kazaksztán, Üzbegisztán, Kirgizisztán, Tadzsiszisztán mellett megfigyelői státuszt birtokolnak, csakúgy, mint az ASEAN biztonságpolitikai fórumában (ASEAN Regional Forum on Security).

⁶⁴⁴ BATBAYAR 2002.

⁶⁴⁵ Orosz–kínai–mongol háromoldalú szerződésben, ahogyan az 1914–1915 folyamán szintén mindhárom ország képviselőinek részvételével lezajlott – Mongólia akkori státuszát és határait meghatározó – kjahtai konferencián is tették.

⁶⁴⁶ 4767 km.

⁶⁴⁷ Ezek közül jelenleg 6 működik, de nem mindegyiken engedélyezték a nemzetközi forgalmat. Ilyen határátkelő a teljes rendszer megvalósulása esetén összesen 5 létesül.

Kína az új politikai környezetben vezető pozícióra tört, ezért egy stabil és kínai vezetés alatt álló ázsiai szövetségi rendszer kiépítésére törekedett, amellyel egyúttal a kínai nagyhatalmi státuszt is megalapozhatja. Érdekeit gazdasági eszközökkel is megpróbálja védeni, ugyanakkor igyekszik más nagyhatalmak szerepét és pozícióit gyengíteni a térségben. Ilyen értelemben az 1994-ben aláírt Kínai–Mongol Barátsági és Együttműködési Szerződés nem csupán a korábbi orosz dominancia megakadályozását, illetve pozícióinak megszerzését jelentette, de legalább annyira célja volt az USA megelőzése is. Kína hozzáállását alapvetően befolyásolta Oroszország, az USA és Japán reagálása.

2001. szeptember 11. után természetesen jelentősen változtak a nemzetközi politika prioritásai is. A biztonságpolitika a kínai kormányzat kiemelt programjai közé emelkedett, s ilyen értelemben Mongólia regionális szerepe is felértékelődött. Ez új lendületet adott a két ország közeledéséhez, ugyanakkor ehhez jelentően hozzájárult az a tény is, hogy a mongol kormányzat számára gyakorlatilag nem létezett a „két Kína” kérdés,⁶⁴⁸ az egyetlen tárgyaló félnek a Kínai Népköztársaságot tekintette.

A következő évtizedben a kínai–mongol kapcsolatoknak elsősorban a gazdasági vetülete fejlődött korábban nem látott mértékben, miként arra a későbbi fejezetben is kitérünk. A régóta hiányos infrastruktúrával és elenyésző belső tőkével rendelkező Mongólia számára nélkülözhetetlenek voltak azok a források, melyeket a kínai befektetők hoztak (hoznak) az országba. Ugyanakkor a hagyományosan nyersanyaghiánnyal küzdő Kína számára kecsegtető lehetőség, hogy a szomszédságában ilyen jelentős mennyiségben rendelkezésre álló ipari nyersanyag, illetve energiahordozók kitermelésében részt vállaljon.

Mint említettük, az orosz és kínai kapcsolatok ellensúlyozása a rendszerváltás utáni mongol külpolitika egyik legfontosabb célkitűzése volt. Ebben jelentős előrelépést hozott a kétezres évek első évtizedének közepe. 2004-ben a folyamatosan fejlődő mongol–amerikai kapcsolatoknak köszönhetően az ország ígéretet kapott arra, hogy csatlakozhat egy az USA-kormány által baráti országoknak nyújtott felzárkóztatási programhoz. A mongol államelnök, N. Bagabandi az év júliusában az Egyesült Államokba látogatott, a látogatást egy évvel később G. W. Bush,⁶⁴⁹ majd később védelmi minisztere, Donald Ramsfeld is viszonzta.

Mongólia sikeresen építette kapcsolatait közvetlen szomszédain kívül Kelet-Ázsia meghatározó gazdasági hatalmaival, Japánnal, Dél-Koreával éppúgy, mint az Európai Unióval.

⁶⁴⁸ A tajvani kormányzat, illetve annak tibeti és mongol ügyekkel foglalkozó hivatala – mely a mandzsu kori Lifan Yuan közvetlen utóda – csak 2002-en járult hozzá, hogy a mongolok saját útlevelüket használva léphessenek a szigetre. Ameddig a tajvani kormányzat nem ismeri el Mongóliát önálló államként, addig nem is kérdéses, hogy a mongol kormányzat is csak a Kínai Népköztársaság kormányát tekintheti tárgyaló félnek.

⁶⁴⁹ SLUTZ – GOLDBECK 2020.

Az évtized végére minden jelentős ázsiai politikai, gazdasági fórumnak tagja lett az ország. 2012-ben a világ öt atomhatalma elfogadta Mongólia deklarált atomfegyvermentes státusát,⁶⁵⁰ 2013-ban pedig Ts. Elbegdorj államelnök kezdeményezte az északkelet-ázsiai biztonsági fórum megszervezését, mely feladatának tekinti a térség politikai stabilitásának megőrzését.

Mongólia ebben az időszakban kezdte megalapozni az ún. „harmadik szomszéd” külpolitikáját, mely egyrészt a korábban említett „harapófogóból” való kiszabadulást célozta, másrészt az ország nemzetközi diplomáciában betöltött szerepét, súlyát kívánta hangsúlyozni. Ehhez 2004-ben az ország új „terepet” talált. Augusztusban váratlanul ismét megnyílt Észak-Korea ulánbátori nagykövetsége, majd még az év vége előtt a mongol államfő hivatalos látogatást tett az országban. Mint ahogyan a későbbi évek eseményei bizonyították, a magas szintű diplomáciai kapcsolatfelvétel célja az volt, hogy a mongol diplomácia egyfajta közvetítőként jelenjen, jelenhessen meg az észak-koreai rezsim és a külföld közötti tárgyalásokon, ezzel is növelve saját politikai súlyát. A következő években érezhetően nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy Mongólia az ázsiai kontinensen egy semleges, közvetítői státust töltsön be. Észak-Korea a 2006-ban elvégzett kísérleti atomrobbantása következtében egyre jelentősebb mértékben elszigetelődött, így Mongólia közvetítői szerepe is felértékelődött. Ugyanakkor a mongol parlament épp ebben az évben döntött arról a törvénytervezetről, mely kimondja az ország atomfegyvermentes övezetté nyilvánítását. Ezt a térségben elsőként tette meg az ország. A diplomáciai kapcsolatok fejlesztése szempontjából további jelentős esemény volt, hogy a Sanghai Együttműködési Szervezet ekkor ismerte el Mongóliát megfigyelői státusban.

Mongólia diplomáciai ambíciói a következő években sem csökkentek. Érezhetően sikerült nagyobb figyelmet generálnia, és képes volt közvetítői státusát nem csak megalapozni, de elfogadtatni is. Az ország a kelet-, északkelet-ázsiai politikai diskurzus megkerülhetetlen szereplője lett.

A harmadik szomszéd politika

Az 1990-es évek elejétől a mongol diplomácia számára kiemelt feladat a fejlett nyugati országokkal, Európával, az USA-val, Dél-Koreával és Japánnal való szoros politikai és gazdasági együttműködés kialakítása. A két szomszédos nagyhatalom szorításából való kitörés egyik legfontosabb lépése a mongol kormányzat által már az 1990-es évek legvégén

⁶⁵⁰ JAKAB 2013.

meghirdetett, de lényegében inkább az utóbbi másfél évtizedet jellemző ún. „harmadik szomszéd” politika (*gurav dakh' khörshiin bodlogo*).

Az ötlet nem mongol „találmány”, de az ezredforduló után a mongol diplomácia meghatározó elve lett, amit igen sikeresen alkalmaznak is. A cél az, hogy Mongólia kitörjön az „üllő és a kalapács”⁶⁵¹ közül, és ez a lassan doktrinává formálódó program azt célozza, hogy az ország önálló, független külpolitikát folytatva „láthatóvá váljon” a nemzetközi porondon, melynek eszköze, hogy jelentős gazdasági, politikai erőt képviselő harmadik országokkal alakítson ki önálló kapcsolatokat.

Az elképzelést először az 1990-ben Mongóliába látogató James Baker amerikai külügyminiszter fogalmazta meg, amikor arra utalt, hogy a mongolok gondoljanak nyugodtan úgy az USA-ra, mint harmadik szomszédjukra. Ezt a pillanatot elevenítette fel 2013-ban B. Ganbold, Mongólia Dél-Koreába delegált nagykövete, amikor egy nyilvános előadáson vázolta a mongol külpolitika aktuális koncepcióját.⁶⁵² Baker megnyilvánulását nyilvánvalóan retorikai fordulatnak szánta, mely azt volt hivatott jelezni, hogy a demokratikus átmenet során a mongolok számíthatnak az USA segítségére. Később azonban egy egész külpolitikai koncepció névadójává vált.

Ebben a tekintetben a mongol külpolitika kiemelt partnerei Japán, Dél-Korea, az USA, és az EU is. Egyúttal a mongolok is létrehozták a stratégiai partnerség intézményét, és Oroszország (2006), Japán (2010), Kína (2014), India (2015) után 2019-ben az USA vált Mongólia ötödik stratégiai partnerévé.⁶⁵³

Mongólia tehát aktív kisállami külpolitikát kíván megvalósítani, egyértelmű célja, hogy a két szomszédos nagyhatalommal való minél kiegyensúlyozottabb kapcsolat fenntartása mellett a lehető legszorosabb együttműködések építsen ki harmadik országokkal is. E cél érdekében Mongólia részt vesz minden regionális gazdasági és politikai együttműködésben, erejéhez mérten vállal feladatokat a nemzetközi békefenntartói missziókban.

Ahogy fentebb már utaltunk rá, Mongólia közvetítői státuszt vállalt magára az észak-koreai atomkísérletek következtében kialakult nemzetközi válság időszakában is, de hasonló lépés volt a 11. ASEM (Asia-Europe Meeting) csúcstalálkozó 2016. május 12–13-ai megrendezése Ulánbátorban. Az Ázsia és Európa között kialakított kétoldalú együttműködések szervezetét 1996-ban hozták létre Bangkokban, amelyhez alapításakor az EU akkori tagjai

⁶⁵¹ EWING 1980.

⁶⁵² Asia Society. <https://asiasociety.org/korea/mongolias-third-neighbor-foreign-policy> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 26.)

⁶⁵³ BOLOR 2019.

mellett hét ASEAN (Association of Southeast Asian Nations) tagállam, illetve Kína, Japán és Dél-Korea, majd 2008-ban Mongólia is csatlakozott.

Az ország kiemelt gazdasági és politikai partnerként tekint az Európai Unióra és benne olyan korábban a keleti blokkhoz tartozó országokra, mint Magyarország, melyhez a rendszerváltás előtt is fontos gazdasági, tudományos és kulturális kapcsolatok kötődtek. Ma az Európai Unió Mongólia harmadik legnagyobb kereskedelmi partnere. Az együttműködések alapja egy először 1993-ban megkötött, majd 2003. április 30-án ismét aláírt szerződés. Az alapvetőnek tekinthető gazdasági, kereskedelmi együttműködések mellett az EU–mongol kétoldalú kapcsolatok kitérnek a fenntartható fejlődés, az éghajlatváltozás okozta problémák kezelésének kérdésére is, ahogyan a biztonságpolitikai, tudományos és technológiai együttműködések területére is. A kétoldalú Partnerségi és Együttműködési Szerződést legutóbb 2017. november 1-én újították meg, ekkor hozta létre az EU önálló képviseleti irodáját is Ulánbátorban.⁶⁵⁴ Az Európai Unió Generalised Scheme of Preferences (GSP) programjának keretében 2011. július 1-e óta esik Mongólia kedvezményes megítélés alá a külkereskedelem adóztatását illetően, mely a Mongóliából az Európai Unióba irányuló exporttermékek vámmentességet biztosítja.

Az ezredfordulón, és az azóta eltelt évtizedekben szemtanúi lehetünk a diplomácia fokozatos átalakulásának. Miközben alapvető prioritásai nem változnak, egyes részterületei – így a kultúrdiplomácia, a klasszikus értelemben vett soft és smart power – egyre fontosabbá válnak. Emellett a nemzetközi kapcsolatok színterének olyan ázsiai országok is meghatározó szereplői lettek, amelyek a mongol külpolitika számára is fontosak.⁶⁵⁵ Kína, de különösen Dél-Korea rendkívül sikeres a soft power alkalmazásában, és mintáikat követve a mongol diplomácia számára is meghatározó cél lett a kulturális, tudományos és oktatási kapcsolatok – tehát a klasszikus soft power – megerősítése. Ennek érdekében a lehetőségekhez mérten jelentős állami támogatással fejlesztik az intézményi kapcsolataikat, új kutatási műhelyeket hoznak létre,⁶⁵⁶ más államok hasonló intézeteinek mintájára elkezdtek kiépíteni a mongolisztikai kutatásokkal foglalkozó intézetek hálózatát,⁶⁵⁷ egyúttal kiemelt támogatásban részesül a Nemzetközi Mongolisztikai Társaság is.⁶⁵⁸ Ebbe a trendbe illeszkedik, hogy a

⁶⁵⁴ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_17_4183 (utolsó megtekintés: 2022. 06. 27.)

⁶⁵⁵ SZILÁGYI 2020.

⁶⁵⁶ <https://www.montsame.mn/en/read/210084> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 26.)

⁶⁵⁷ 2014-ben Tsakhiagiin Elbegdorj akkori államfő agyarországi látogatásakor az ELTE-n nyitotta meg az első ilyen Mongolisztikai Kutatóközpontot.

⁶⁵⁸ International Association for Mongolian Studies. <http://iams.org.mn/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 26.) A kormányzati támogatást jól jelzi, hogy a szervezet főtájkára, Sampildondov Chuluun 2020. július 8-án az új mongol

Magyarországgal kialakított kétoldalú oktatási, tudományos kapcsolatok keretein belül 2016 óta a magyar állam támogatásával 200 mongol diák tanulhat magyar felsőoktatási intézményekben.

A mongol gazdaság

A mongol rendszerváltást követő években az oroszok kivonulása, a korábbi KGST-kapcsolatok megszűnése igen jelentős következményekkel járt, a mongol gazdaság gyakorlatilag az összeomlás szélére került. 1991-re lényegében megszűntek azok a struktúrák, amelyeken keresztül a korábbi évtizedekben a Szovjetunió és a kelet-európai államok támogatták a mongol gazdaságot. A városokban akadozott az élelmiszer-ellátás, bevezették a jegyrendszert, és bár a nomád területeken az életmód sajátosságaiból adódóan az élelmiszer biztosítva volt ugyan, más termékek, iparcikkek utánpótlása azonban kérdéses volt. Az infláció óriási mértékben emelkedett. A megfelelő mennyiségű konvertibilis valuta hiányában a cserekereskedelem vált a bel- és külföldi kapcsolatok egyik olyan eszközévé, ami segítette az átmeneti nehézségek áthidalásában.

A mongol rendszerváltás és politikai átalakulás időszakában utáni kormányok egyik legjelentősebb feladata a gazdasági helyzet normalizálása volt. A korábbi stratégiai partner – a Szovjetunió és a KGST – kivonulása egy csupán kismértékben iparosított, elsősorban a korábbi szövetségesek igényei szerint kialakított, és számottevő infrastruktúrával nem rendelkező, így önmagában szinte életképtelen gazdaságot hagyott hátra. A helyzetet nehezítette, hogy a szocializmusra jellemző tulajdonviszonyok miatt nem épült ki az államon kívüli alapvető pénzügyi és gazdasági infrastruktúra. Ebben a helyzetben a mongolok a sokterápia-szerű átszervezés útját választották, amit nem övezett egyértelmű támogatás sem bel-, sem külföldön. Jó bizonyíték erre, hogy a rendszerváltás időszakában kialakult sokszínű mongol pártpaletta minden képviselője kiemelt figyelemmel, és változatos ötletekkel fordult ezen kérdések megoldása felé.

A piacgazdaság bevezetésének egyik hatása volt a fentebb már tárgyalt vidék felé meginduló vándorlás. A városban élő mongol lakosság jelentős része tartott fenn kapcsolatokat vidéki rokonaival, ami egyrészt az élelmiszer-ellátás magánúton történő megszervezésének

kormány kulturális minisztere lett. 2021 januárjában a kormányválság idején kénytelen volt lemondani. Jelenleg az újonnan alapított Dzsingisz Kán múzeum főigazgatója.

gyakorlatát hozta, másrészt azt, hogy sokan ezen kapcsolatok felhasználásával adták föl városi életüket, és költöztek vidékre.

Ebben a környezetben kellett, szinte a nulláról kezdve, a gazdaság bővülésének feltételeit megteremteni. A nemzetközi közösség nem hagyta magára ezzel a problémával az országot – a '90-es évek közepén Mongólia volt a világ egyik legnagyobb hitelfelvevője. Az így rendelkezésre álló forrásokat azonban közel sem tudták megfelelően felhasználni. 1998-ban már a második bankkrízis söpört végig az országon, és a privatizációt sem sikerült elég körültekintően véghezvinni. A vidéki szövetkezetek privatizációja valójában már az 1980-as évek levégén megkezdődött, gyakorlatilag megelőzve a politikai változásokat. Ezek eleinte a negdel-adminisztráció és a pásztorok közötti megállapodásokat jelentették a termelési kvótákkal és a pásztoroknak fizetett bérekkel kapcsolatban. 1989-től ezeket az egyezségeket bérleti szerződések váltották fel, majd ezt követte a tényleges privatizáció az 1990-es évek elején, amely 1991–1992-től gyakorlatilag teljesen piaci alapon működött, ellehetetlenítve a hagyományosan meglehetősen kevés pénzbeli megtakarítással és forrással rendelkező nomádok jelentős részét.⁶⁵⁹

Mongóliában – számos kelet-európai országhoz hasonlóan – egy viszonylag szűk csoport lett az állami vagyon kiárulásának haszonélvezője. Bár a külső források lehetőséget biztosítottak volna arra, hogy a mongol bankrendszer kiépítésével megteremtsék a gazdaság finanszírozásának feltételeit, ám a rendelkezésre álló kereteket rosszul használták fel. A külső források – jellemzően segélyek, illetve nemzetközi pénzügyi rendszer intézményeinek támogatásai – eltűntek a bankrendszer útvesztőiben, egy szűk elit érdekeit szolgálva. Ugyanakkor – a posztszovjet politikai és gazdasági átalakulásokra nem csak itt jellemző módon – ez a gazdasági csoport a politikai réteggel, elsősorban az 1996-os választásokon győztes Demokrata Unióval szoros kapcsolatokat ápolt. Nem véletlen, hogy nem sokkal a hatalom megszerzése után már a külföld elvtelen kiszolgálójának bélyegezték őket.

Ebben a választási ciklusban érte el mélypontját a gazdasági visszaesés is. Az 1990-es évek elején elvesztett piacok helyett ekkor még nem sikerült újakat kiépíteni, így a mongol gazdaság hagyományosan jól teljesítő szegmense – elsősorban az állati eredetű nyersanyagokra (pl. bőr) épülő iparágak – is drámai visszaesést produkált.⁶⁶⁰ Az infláció jelentős mértékben

⁶⁵⁹ DILLION 2020: 141.

⁶⁶⁰ ROSSABI 2005: 85.

megugrott, a mongol fizetőeszköz, a tugrik dollárhoz viszonyított árfolyama 1996-ban fél év alatt csaknem 36%-kal esett.⁶⁶¹

A kormány ilyen környezetben az 1990-es évek utolsó harmadában képtelen volt sikeres gazdaságpolitikát folytatni. Az állami bevételek növelése érdekében gyakran egymásnak ellentmondó, illetve népszerűtlen döntéseket hozott. Jellemző a helyzetre a személy- és teherszállításra előírt különadót szabályozó 1997. áprilisi törvény, illetve az azzal szemben kialakult ellenállás, amelyről már az előző fejezetben is szó esett. A kormányzat 130-160 ezer tugrik különadót⁶⁶² vetett ki a személyi tulajdonban lévő gépjárművekre. Ez az intézkedés közvetlenül vagy közvetett módon gyakorlatilag az egész mongol társadalmat érintette: nem csak a helyi, de a helyközi közlekedésre és az áruszállításra is hatással volt. Mongóliában a nem megfelelő közlekedési infrastruktúra a belföldi kereskedelmet, áruszállítást is korlátozta. A vidék és a főváros közötti áru- és személyszállítást a leghatékonyabban mindmáig a jórészt magántulajdonban – gyakran a sofőr egyszemélyes vállalkozásaként – működő kisebb fuvarozó cégek bonyolítják. A rendszerváltás után, a közösségi közlekedés hiányosságait kihasználva, a városokban is egyre-másra alakultak a kis, személyfuvarozással foglalkozó vállalkozások. Ezek megadóztatása országos méretű ellenállást váltott ki, a fővárosban utcai blokáddal akadályozták a forgalmat, a Sühkhaatar téren többezres tüntetésekkel követelték az intézkedés visszavonását. A demonstrációk el is érték céljukat, Ochirbat államelnök megvétózta a törvényt.

Az ellentmondásos gazdasági döntések következtében a kívülálló számára is könnyen megfigyelhető sajátos gazdálkodási formák alakultak ki az országban a 20. század utolsó évtizedében. A különböző kisvállalkozások létrejöttét a fent említett fuvarozó cégek is jól szemléltetik, de a mongolok kreativitására, illetve a gazdasági jellegű magánkezdemenyvezésekre még számos más példát is találhatunk. A piacgazdaság (*jax jeeliin üye*) bevezetése, az állami vállalatok fokozatos visszaszorulása, az állam által irányított kereskedelem visszaesése nyomán egyre-másra jelentek meg a kisebb – gyakran csak alkalmi társulásként működő – magánvállalkozások. Ezek gyakran a törvényi kereteket feszegették, és az állandó munkahely mellett inkább csak fizetés-kiegészítést biztosítottak a nem főállású vállalkozók számára.

A '90-es évek végén az utazó számára úgy tűnhetett, hogy egész Mongólia kereskedik. Az állami- és magánkézen lévő vállalati szintű kereskedelem hiányosságait kihasználva egyre-másra nyíltak a kisebb boltok, trafikok, amelyek áruellátásáról sajátos módon gondoskodtak.

⁶⁶¹ ROSSABI 2005: 77. A kedvezőtlen gazdasági környezet következtében a GDP növekedése a korábbi 6,3 százalékról alig 3 százalékra esett 1996 végére.

⁶⁶² ROSSABI 2005: 76.

Gyakran fordult elő, hogy kisebb közösségek, saját anyagi forrásait összeadva, megvásároltak egy-egy vagonnyi szállítmányt a legkülönbözőbb termékekből. Ezt vasúton Kínából vagy Európából a fővárosba szállították, és szintén „kisipari” módszerekkel – például barátok segítségével vagy a vidékre induló postajáratokkal, buszokkal⁶⁶³ – terítették a fővárosban, illetve az egész országban. A kisebb boltok, trafikok ugyan önállóan kicsi, de összességében megfelelő méretű piacot teremtettek az így érkezett árucikkeknek. A szerény hasznot azután, ismét kalákában, újabb szállítmány beszerzésére fordították. Ebben az időben gyakran fordult elő, hogy a mongol határokon szinte képtelenség volt kishatárforgalommal vasúton átkelni, mert a helyi „kereskedők” minden kupét lefoglaltak áruik számára. Az utazó ilyenkor éppúgy megoszthatta fülkáját egy banánszállítmánnyal, mint egy ülőgarnitúra terebélyes foteljeivel. Az ilyen jellegű tevékenység elsősorban a városi lakosság körében volt elterjedt. A vidék ekkor is megmaradt hagyományos gazdálkodási formáinál, és abban az időszakban népességszáma sem csökkent jelentős mértékben. Ez a tény biztosította a mongol gazdaság túlélését.

Az említett kereskedelmi formák később, az ezredforduló környékén, fokozatosan visszaszorultak. A gazdaság ezen szegmensében is megjelentek a nagyvállalkozások, amelyek elég tőkeerősek voltak a nagy tételben történő kereskedelmi forgalom lebonyolításához. Ez jelentős változásokat is generált. Egyre több külföldi, multinacionális cég jelent meg, kínai, dél-koreai, japán vállalatok nyitottak kirendeltségeket, kínáltak áruikat és szolgáltatásaikat – a mongóliai piacszerzés érdekében gyakran nyomott áron –, és a városokban is folyamatosan nőtt a fizetőképes kereslet. Az új körülmények hatására az ezredforduló tájékán az árubőség robbanásszerűen megnőtt, ebben az értelemben a mongol főváros napjainkban semmiben sem különbözik a világ más nagyvárosaitól.

A kétezres évek közepére fokozatosan kezdtek beérni a gazdaság átalakítását célzó intézkedések. 2004-ben a bányászat, az építő-, illetve a szolgáltató ipar területén csaknem 65%-os növekedést regisztráltak. Tovább folytatódott a privatizáció, 2004-ben magánkézbe került az ország legfontosabb kőolaj-forgalmazója, és tervben volt a nemzeti légitársaság, valamint az ország legnagyobb kasmír kereskedelemmel foglalkozó vállalata, a Gobi Cashmer privatizációja is. Az évtized közepére a nemzeti össztermék csaknem 80%-át magáncégek adták.

⁶⁶³ Nem egyszer fordult elő, hogy a szerző vidéki terepmunkáján úttalan-utakon zötykölődve az épp utolért postabusz hátsó ablakában magyar Balaton szelet-, vagy étolaj-szállítmányt látott. Ekkor valószínűleg épp ilyen konténer érkezett az országba.

Látványos eredményeket hozott a bányaiipar fejlesztése is. Az energiahordozók kitermelése mellett jelentős bevételeket eredményezett az egyik legfontosabb ipari nyersanyagnak számító réz bányászata is, melynek világpiaci ára folyamatosan emelkedett. Az ipari termelésnek ekkor csaknem 60%-át a bányászat adta.

A mongol gazdaság motorja az évtized végén is a bányaiipar volt. Ebben – a harmadik fél bevonását célzó rendszeres mongol kísérletek ellenére is – Kína volt és maradt Mongólia legjelentősebb partnere. A 2010 nyarán Mongóliába látogató Wen Jiabao kínai kormányfő megbeszélésein is a mongol ásványkincsek kitermelése és az infrastruktúra-beruházások fejlesztése kapcsán állapodtak meg szorosabb együttműködésről. Kína elsősorban az ország délkeleti területein található feketeszén-, arany- és rézbányákban szerzett érdekeltségeket. A kétoldalú tárgyalásokon a két ország kereskedelmi kapcsolatainak fejlesztése és egy estleges kínai–mongol szabadkereskedelmi térség megvalósításának lehetősége is szóba került.⁶⁶⁴

A kétezres évek első évtizedében Mongólia a világ egyik legdinamikusabban növekvő gazdaságával rendelkezett, és ezt a fejlődést a 2008-as nemzetközi gazdasági krízis is csak rövid időre tudta megakasztani.⁶⁶⁵ Az éves GDP-növekedés 2010-ben 6,4%, 2011-ben már világrekord, 17,3% volt. A növekedés elsősorban a külföldi befektetéseknek volt köszönhető. Miközben az építő- és gyáripar, az energia- és szolgáltató szektor is jelentős növekedést produkált, a Mongóliába érkező külföldi befektetések döntő többsége az egyre jelentősebb ütemben bővülő bányászati ágazatba érkezett. Mongólia az eddig ismert készletek alapján igen jelentős mennyiséggel rendelkezik arany, réz, urán és szén tekintetében is úgy, hogy a mongolok álláspontja szerint eddig az ország készleteinek alig 15%-át sikerült feltérképezni.

A mongol bányászati beruházások két ikonikus példája napjainkban az Oyu Tolgoi és a Tavan Tolgoi bánya. Az Oyu Tolgoi a Dél-Góbiban található, mindössze 80 kilométerre a mongol–kínai határtól, elsősorban réz-, arany- és ezüstlelőhely, míg a tőle nagyjából 100 kilométerre északra fekvő Tavan Tolgoi a világ egyik legnagyobb szénlelőhelyével büszkélkedhet. A bányászati szektorba érkező beruházások egyrészt jelentős mértékben pörgetik a mongol gazdaságot, ugyanakkor ezekkel kapcsolatban folyamatosan erősödnek a kritikák is.

A mongol bányák általában külszíni fejtéssel működnek, ami óriási terhelést jelent a környezet számára. Vízfelhasználásuk, a kitermelés és a – többnyire nem vasúton, hanem a

⁶⁶⁴ MTI 2010. június 2. http://galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=12664:kina-melyiti-gazdasagi-egyuttmkoedeset-mongoliaval-12436&catid=92&Itemid=232 (utolsó megtekintés: 2022. 06.18.)

⁶⁶⁵ 2009-ben mínusz 1,27 százalék. <https://www.worldometers.info/gdp/mongolia-gdp/> (utolsó megtekintés: 2022. június 25.) Eben az évben Mongólia kénytelen volt az IMF-hez is támogatásért fordulni. DILLION 2020: 145.

mongol körülményekre jellemző módon teherautóval, a kiépítetlen utakon zajló – szállítás miatt a területet ellepő por a környező legelőket is használhatatlanná teszi. A bányák így tényleges területüknél jóval szélesebb körben teszik lehetetlenné a nomád állattartást és a hagyományos életmódot, ami miatt a környezetvédelem részéről is egyre több kritika éri a tulajdonosokat és a mongol államot is. A bányászati beruházások mongol gazdaságon belüli túlsúlya azt is eredményezi, hogy az állam bevétele egyre inkább függ az ipari nyersanyagok világpiaci keresletétől, illetve árától. Ha az árak csökkennek, vagy a korábban óriási mennyiségű szenet Mongóliából importáló Kína inkább az afrikai behozatal felé fordul, a mongol gazdaság jelentős bevételkiesést szenved el.

A külföldi befektetések növekedésének más negatív hatását is megfigyelhetjük. Tőkeerős mongol befektetők hiányában az igazán nagy volumenű beruházások jellemzően külföldi tőkéből, illetve külföldi hitelekkel valósultak meg. Ennek köszönhetően a befolyt nyereség jelentős része nem mongol kézben realizálódik, akár a magánbefektetőket, akár az állam jövedelmeit vizsgáljuk. Ráadásul az állam a piacgazdaság és a privatizáció korai szakaszában – a befektetések ösztönzése érdekében – a költségvetés számára hosszú távon meglehetősen rossz szerződéseket is kötött. Jelentős állami területek kerültek külföldi kézre, nyereséges és a globális konjunktúrában hosszú távon is nagy jövedelemmel kecsegtető iparágak, mint az említett bányászat, nemesfém- és ipari nyersanyag kitermelés – jellemzően nagy bekerülési költségeik miatt – rendre külföldi többségi tulajdonú vállalatokhoz kerültek, amelyek gyakran még adókedvezményeket is kaptak. Az ágazat hozzájárulása a nemzeti össztermékhez a 2020-as évek elején is igen jelentős. A mongol kivitel nagyjából 80%-a már a bányászati szektorból származik, és a GDP nagyjából egynegyedét adja.⁶⁶⁶ A fő felvevőpiacok a szomszédos államok, elsősorban Kína, ami tovább növeli a mongol gazdaság kitettséget déli szomszédja felé.

Az 1990-es évek közepén az orosz–mongol gazdasági kapcsolatok visszaszorulásával megüresedett piaci pozíciókat Kína könnyedén be tudta tölteni. 1995-ben Kína már a második legnagyobb kereskedelmi partnere volt Mongóliának, 1999-re pedig a vezető szerepet is megszerezte. 2004-ben a mongol export 48%-a irányult Kínába, míg a Mongóliába irányuló külföldi befektetések 38%-a származott onnan. Ez Kína északkeleti és északnyugati tartományainak egyaránt jövedelmező lépés volt, ugyanakkor a kínai külpolitika is jelentősen

⁶⁶⁶

<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/37298/P173631074c7de069090eb01f85e276b405.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 26.)

profitált belőle. A gazdasági befolyás kialakításával, az egyre nyomasztóbb gazdasági erőfölény felhasználásával mindjobban lehetősége nyílt a kétoldalú kapcsolatok irányítására is.

Gazdasági értelemben Mongólia számára Kína közelsége áldás és átok is egyben. A kínai gazdaság szinte kielégíthetetlen nyersanyagigénye komoly lehetőségeket rejt a mongol gazdaság számára. Mongólia olyan ipari nyersanyagokkal, szénkészletekkel rendelkezik, ami fontos a kínai gazdaság számára, így annak felvevőpiaca lehet, ugyanakkor ezek kitermelésében is részt vállalhat a déli szomszéd. A szovjet befolyás időszakában az infrastrukturális fejlesztések Mongóliában korántsem voltak átfogóak. Elsősorban a városi lakosság körülményeinek szerény javítását, illetve a szovjet ipar szükségleteinek kiszolgálását célozták. Ennek köszönhetően nem épült ki olyan út- és vasúthálózat, energiagazdálkodás, mely lehetővé tenné az új lelőhelyek gyors kiaknázását. A bányaalapításoknak, illetve a kitermelés megindításának pedig alapfeltétele a megfelelő infrastruktúra kiépítése. Ehhez Mongóliában nincs megfelelő tőke. A kínai befektetők így jó lehetőséghez jutnak, amit a két ország kormányzata is támogat.

2003-ban első külföldi útján – mely szintén a kiemelt kínai figyelem bizonyítéka – Hu Jintao, akkori kínai pártfőtitkár hivatalosan is megerősítette, hogy Kína érdekelt a mongóliai beruházások fokozásában, a gazdasági kapcsolat megerősítésében. Egy évvel később a mongol államfő, N. Bagabandi pekingi viszontlátogatásakor szintén üdvözölte a kínai befektetéseket. A két ország együttműködésének köszönhetően a 2003-as 23 millió dollárnyi kínai bányászati beruházás egy évvel később már 3,7 szeresére, 86 millió dollárra nőtt. A kínai részesedés a külföldi bányászati beruházások 30%-a volt.⁶⁶⁷ Ugyanakkor még 2003-ban egy 300 millió dolláros kedvezményes kölcsönt is kilátásba helyeztek a mongol bányászat mint kiemelten fontos gazdasági tényező fejlesztése érdekében.

A bányaiipar gazdasági túlsúlya által okozott problémák 2016-ban váltak kézzelfoghatóvá, amikor az ipari nyersanyagok világpiaci árának csökkenése komoly bevételkiesést jelentett a mongoloknak is. A GDP-növekedés drámai mértékben, alig 1%-ra csökkent,⁶⁶⁸ így az ország kénytelen volt külső finanszírozásért előbb déli szomszédjához⁶⁶⁹, majd az IMF-hez és az Ázsiai Fejlesztési Bankhoz fordulni. A Világbank 2017-es elemzésében a mongol gazdaság komoly szerkezeti átalakítását és a bányászati szektor diverzifikálását javasolta.⁶⁷⁰ Ennek a kérdésnek a megoldása ma a mongol kormányzat egyik legfontosabb

⁶⁶⁷ BATCHIMEG 2005: 2.

⁶⁶⁸ <https://www.worldometers.info/gdp/mongolia-gdp/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 26.)

⁶⁶⁹ A dalai láma 2016-os látogatása miatt kialakult krízisről, és végül megghiúsuló kínai kölcsönfelvételtől fentebb már szóltunk

⁶⁷⁰ DILLION 2020: 145.

feladata, és évek óta komoly viták zajlanak róla. A kormányzati programok rendszeresen visszatérő eleme a koncessziós szerződések átalakításának, a mongol részesedés növelésének, a vállalatok adóztatásának kérdése, ugyanakkor az is, hogyan lehetne a mongol gazdaság hagyományos ágazatait, például a nomád állattartást jelentősebb súllyal megjeleníteni a gazdasági portfólióban.

Az egyre növekvő igény a pénzbeli jövedelem megszerzésére vidéken is új stratégiák megjelenését eredményezi. Ez megfigyelhető olyan új vállalkozások megjelenésében, mint a kasmír iránti növekvő keresleten alapuló kecsketenyésztés, vagy más állati eredetű termékek nagybani felvásárlása. Az utóbbi nem jelent feltétlenül fokozódó környezeti terhelést, így a hagyományos nomád életmóddal jól összeegyeztethető, az előbbi azonban már most kimutathatóan jelentős befolyással van a legelőterületekre.

Jelenleg Mongólia birtokolja a világ kasmír termelésének nagyjából 20%-át. A jelentős termelési kapacitásokat és a növekvő keresletet kihasználva kínai kereskedők már az ezredforduló előtt jó lehetőséget láttak ebben, és a kilencvenes évek végén kezdték számottevő mennyiségben, már az országhatáron belül felvásárolni a kasmírt. A nyersanyagot azonban kivitték az országból, így a kínai feldolgozás fejlesztésével Mongólia piacokat veszít, nem tudja saját kapacitásait megfelelő mértékben kihasználni. Ugyanakkor a növekvő kereslet miatt egyre több mongol pásztor alakítja át állatállományát egyoldalúan kasmír előállításra. A tendencia elsősorban a kínai–mongol határhoz közeli déli területeken, a Góbi sivatag környékén figyelhető meg. Ez a lépés azonban felborítja az évszázados hagyományok alapján az adott területen kialakult, az ottani eltartóképességnek megfelelő állatállomány összetételét – csökken a birka, míg nő a kecskék aránya –, így az már nem optimális e terület legeltetéséhez, fokozatosan feléli a természeti erőforrásokat, a legelőterület elveszti ellenálló képességét, és ez hosszú távon jelentős negatív változásokat is eredményezhet.

A mongol gazdaságot természetesen nem csak Kínához fűzik szoros szálak. A 2010-es évek közepétől ismét élnkülőben vannak az északi szomszédokkal kötött együttműködések is. Ezek között kiemelt szerepet játszik az üzemanyag-kereskedelem, az üzemanyag gyakorlatilag ma is elsősorban – szinte kizárólag – Oroszországból érkezik Mongóliába. Ez a helyzet nem könnyen teszi lehetővé a mongolok számára, hogy kereskedelmi együttműködéseiket képesek legyenek jelentősen befolyásolni. A két nagyhatalom sajátos, ambivalens kapcsolata érezhető itt is, hiszen miközben Oroszország egyre határozottabban próbálja megtartani, visszaszerezni a szovjet korszakban kiépített belső- és közép-ázsiai pozícióit, addig Kína elsöprő gazdasági

túlsúlyával könnyedén visszazorítja ezeket a kezdeményezéseket, feltéve, ha érdekei úgy kívánják.

2013 után a kínai kormányzat által meghirdetett Új Selyemút kezdeményezés nem csak felértékelte a régiót, de új kontextusba is helyezte azt. Megjelent az „Új Selyemút Övezet” kifejezés is.⁶⁷¹ A program egy olyan új geopolitikai, geostratégiai fogalmat hozott létre, melyet immár számos állami és független elemzés, adatbázis, portál használ,⁶⁷² és jóval szélesebb régiót jelöl, mint a történeti Selyemút által érintett terület. Nem pusztán a kínai Chang’an-t (a mai Xi’an) Bizánccal összekötő egykori Selyemút területét érinti, hanem hat, egymástól részben független, de összefüggő koncepció alapján meghatározott gazdasági folyosót, illetve a „tengeri Selyemutat”.⁶⁷³ Ezek egyike a Kína–Mongólia–Oroszország Gazdasági Folyosó, ami elviekben a háromoldalú együttműködések lehetőségét is bővíti. Kérdés, hogy a 2020-as évek elején egyre egyértelműbbé váló orosz geopolitikai törekvések, a 2022. januári kazah válságba való beavatkozásuk, vagy az ukrajnai háború hogyan befolyásolja majd a két- és háromoldalú kapcsolatokat a térségben.

Mongólia gazdasági kapcsolatait terén is igyekszik a minél széleskörűbb együttműködések kialakítására. Mivel gyakorlatilag két nagyhatalom közé szorult, így az infrastrukturális feltételek sem adták ahhoz, hogy ezt könnyedén megtehesse egyéb országokkal, illetve ezeknek az együttműködéseknek a körét jelentősen befolyásolja az, hogy a mongol területeket vagy légi úton, vagy az orosz, illetve a kínai szállítási infrastruktúra igénybevételével lehet csak elérni. Ennek ellenére a mongolok komoly erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy ezeket az akadályokat leküzdve a lehető legnagyobb mértékben diverzifikálják gazdasági kapcsolataikat.

Ahogy korábban jeleztük, a bányászati beruházások kapcsán jelentős működő tőke áramlott be az országba nem csak kínai, de más befektetőktől is, így az angol–ausztrál Rio Tinto vállalattól, az amerikai Peabody Energy, vagy a japán Itochu, Mitsui, Mitsubishi vállalatoktól. Gazdasági együttműködések terén Mongólia számára egyaránt kézenfekvő kitörési pontot jelenthet a közép-ázsiai térség, az Európai Unió vagy a kelet-ázsiai területek meghatározó gazdasági szereplői, Japán és Dél-Korea. Utóbbiak stratégiai szempontból is fontos együttműködő partnernek tekinthetők.

⁶⁷¹ Jeney – Varga 2017.

⁶⁷² A teljesség igénye nélkül csak az említés szintjén: <https://www.beltroad-initiative.com/>, <https://www.ebrd.com/what-we-do/belt-and-road/overview.html> ; (utolsó megtekintés: 2020. 05. 21.)

⁶⁷³ Az említett hat folyosó a következő: China-Mongolia-Russia Economic Corridor, New Eurasia Land Bridge Economic Corridor, China-Central Asia-West Asia Economic Corridor, China-Pakistan Economic Corridor, Bangladesh-China-India-Myanmar Economic Corridor, China-Indochina Peninsula Economic Corridor.

Az 1972-ben létrejött, és immár ötvenéves múlta visszatekintő japán–mongol kapcsolatoknak egyik hangsúlyos része a japánok által szervezett, a mongol piacgazdaság és a bankrendszer kialakításához támogatást nyújtó donorkonferenciák és gazdasági támogatások. A diplomáciai kapcsolatok korai szakaszában ez még kevésbé volt jellemző, ennek ellenére 1977-ben Japán még korlátozott piaci hozzáférés mellett is befektetett a Gobi Cashmere Factory technológiájába, gyártásába és forgalmazásába, ezzel elindítva a mongol kasmíragazatot. A változást a rendszerváltás hozta meg. 1991-ben Japán finanszírozta Mongólia szállítási, energia- és bányászati ágazatát olyan befektetésekkel, mint a vasúti közlekedés két ütemű helyreállítási projektje, az ulánbátori 4. hőerőmű rehabilitációs projektje, valamint a Baganuur és Shivee-ovoo szénbánya fejlesztése. 2005-ig Japán 391,07 millió dollárt fektetett be Mongólia fejlesztésébe.⁶⁷⁴

2010-ben Mongólia és Japán stratégiai partnerségi együttműködés kialakítását tűzte ki célul. Ez a kapcsolat számos új beruházás megvalósítását tette lehetővé. Ezek közül az egyik legfontosabb, hogy 2013-ban a Mitsubishi Corp. és a Nigoya Corp. elnyerte a Mongólia második nemzetközi repülőtérének megépítésére kiírt pályázatot. A munkálatokat a Covid-19 járvány is hátráltatta, de 2022 tavaszán végül átadták a forgalomnak a repteret. A két ország 2015. március 10-én írta alá az új, átfogó gazdasági kapcsolatokról szóló egyezményt.

Mongólia számára hasonló lehetőségeket jelenthet a dél-koreai kapcsolat. A két ország között viszonylag későn, csak 1990-ben jött létre a diplomáciai kapcsolat, és az első koreai befektetések csak 1994-ben érkeztek Mongóliába. A következő két évtizedben az összes Mongóliába érkező dél-koreai befektetés nagyjából 428 millió dollárra rúgott, ami mongol viszonylatban jelentős összeg, bár az összes külföldre irányuló dél-koreai beruházás alig 0,1%-át teszi ki.⁶⁷⁵ A koreai pénzügyi támogatások a kétezres évek közepén emelkedtek meg jelentősen, de az idővel lassuló mongol gazdaság, az ipari nyersanyagok árának csökkenése az évtized végére visszafogta azokat. A két ország viszonyában lényeges szerepet játszik, hogy Dél-Korea a mongol munkavállalók külföldi célpontjai között előkelő helyen szerepel. Jelentős számú mongol dolgozik és tanul az országban, és ez a kétoldalú kapcsolatok fontos pillére lehet.

⁶⁷⁴ BOLOR 2017.

⁶⁷⁵ LEE 2016: 2.

A mongol társadalom az új évezred elején

A 20. század utolsó évtizede a politikai fordulatot követően korábban nem látott mértékű és sebességű gazdasági, társadalmi átalakulást hozott Mongóliában. A többpártrendszerre való áttérés, illetve a piacgazdaság bevezetése nagyon rövid idő alatt hozott létre olyan struktúrákat, amelyek alapvető hatással voltak a mongol társadalomra, nem csak a városi, de a nomád életmódra is.

A mandzsu korszak inkább konzerválta a nomád területekre jellemző életmódot, társadalmi viszonyokat, és elsősorban a buddhista kolostori rendszer támogatásával, illetve a mongol kiváltságos réteg központi hatalomhoz való viszonyán keresztül hatott a mongol társadalomra. A szocializmus alapvetően új ideológia mentén, és meglehetősen ambiciózusan látott hozzá a hagyományos nomád társadalom átalakításához. Célja elsősorban a régi struktúrák lebontása és egy új társadalmi rendszer kialakítása volt. A korszak első két évtizede a párton belüli politikai csatározásokkal párhuzamosan egyértelműen a régi társadalmi elit háttérbe szorításáról, adott esetben elpusztításáról szólt, és ezzel nagyjából egy időben tudatos építkezés zajlott egy új hatalmi elit kialakítása érdekében. Ennek a folyamatnak köszönhetően jött létre a minden korábbinál jelentősebb mértékben urbanizált, részlegesen iparosodott társadalom, amely iskolázottsági, foglalkozásszerkezeti, jövedelmi és életszínvonalbeli jellemzőit tekintve is rétegzett, és amelynek sajátosságai a nomád gyökerek fokozatos eltűnésével egyre inkább hasonlítottak a modern ipari –letelepült – társadalmakéhoz. Ugyanakkor ennek is köszönhetően alakult ki az a réteg is, amely a politikai változások fő társadalmi bázisát adta.

A mongol társadalom formálódása a 20. század végén, 21. század elején részben a korábbi korszakban kialakult vektorok mentén zajlott, részben spontán folyamatokon alapulva vett új irányt, vagy gyorsult fel. A politika már nem irányítja tudatosan a társadalmi változásokat, csak kezelni próbálta/próbálja azt. Mongóliában a 20. század utolsó évtizedét bevezető politikai átalakulás, illetve annak következményei jórészt egybeestek azzal a mongol életre (is) rendkívül jelentős hatást gyakorló, a nyugati kultúrából kiinduló és az egész világot érintő egységesítő gazdasági, társadalmi és kulturális folyamattal, amelyet ma globalizációként ismerünk.⁶⁷⁶ E változás fokozott hatása visszavezethető arra, hogy az 1990-es évek előtt az országban lezajlott és eddig vázolt társadalmi-, életmódbeli változások ellenére a vidéki mongol lakosság még mindig számottevő része élt a hagyományos életforma, kultúra keretei között,

⁶⁷⁶ Cséfalvay 2004.

amelyet legelőváltó nomád gazdálkodásként, illetve nomád kultúraként ismerünk, és amelyre sokan asszociálnak mind a mai napig, ha Mongólia szóba kerül.

Az ország a korábbi évtizedekben épp a zárt, ideológiailag meghatározott politikai környezet miatt változott lassú ütemben. Volt egyfajta erősen kontrollált, felülről irányított – épp ezért vidéken csak részleges sikert ért – modernizáció, ez azonban a társadalomnak elsősorban az urbanizált környezetben élő csoportját érintette. Ennek is köszönhető, hogy a nyilvánvaló szándékok ellenére az ország jelentős részén megmaradt az évszázadok óta jellemző nagyállattartó nomád gazdálkodás, még akkor is, ha ideológiai alapon a hagyományos nomád kultúra bizonyos elemeit megpróbálták háttérbe szorítani, esetleg átalakítani. Ez a folyamat a politikai hatalom vallásellenes lépéseivel már az 1930-as években megkezdődött, de kulturális téren igazán csak a század közepétől érvényesítette hatását. Bár Mongóliában a nemzeti hagyományok leépítése nem olyan drasztikus módszerekkel történt, mint Kínában az 1966–1976 között lezajlott kulturális forradalom időszakában,⁶⁷⁷ a kommunista ideológia és a politikai szövetségi rendszer elvárásai itt is azt a célt jelölték ki, hogy a nemzeti sajátosságok háttérbe szorításával a mongol társadalmat egy tőle idegen rendszerbe integrálják.

Ezek a törekvések azonban azt eredményezték, hogy a rendszerváltás után a globalizáció kihívásaival egy olyan mongol társadalom találta magát szemben, mely alapvető kulturális hagyományait is kénytelen volt újjászervezni, bizonyos értelemben újratanulni. A posztszovjet korszakban kialakult új környezetben a mongol, vagy nomád hagyományok felelevenítése ugyanakkor nem csak a mongol kultúra újjáépítését jelenti, de adott esetben a korszak kihívásaira adott sajátos gazdasági válaszként is értelmezhető.

A rendszerváltás idején a szocialista iparosítás és kollektivizálás következtében kialakított nagyobb települések a felpezsdülő politikai élet, és az ebből fakadó változások központjai voltak, de a drasztikusan romló gazdasági helyzet, a csökkenő munkalehetőségek miatt az 1990-es évek első felében meglehetősen szűkös lehetőséget biztosítottak a mindennapi megélhetésre. Az állam a szociális juttatásokat jelentős mértékben visszavágta, a reálbér zuhant, így a gazdasági krízisnek köszönhetően a lakosság csaknem egyharmada volt kénytelen a létminimum alatti jövedelemből élni.⁶⁷⁸ Ennek a ténynek is köszönhetően a rendszerváltást követő években megindult egy kisebb mértékű belső migráció a városokból a vidék felé.

⁶⁷⁷ A kulturális forradalmat az 1965 őszi bekövetkezett események – a kulturális miniszter és helyettesének leváltása – vezették be, de a mozgalom 1966 nyarán vette kezdetét. Kisebbségi megszakításokkal tíz évig, Mao haláláig tartott, és rendkívül súlyos politikai és társadalmi válságot eredményezett. Egyes vélemények szerint csaknem 36 millió embert fogtak perbe, és közülük 750 000, más számítások szerint 1 millió embert gyilkoltak meg. [MACFARQUHAR](#) – SCHOENHALS 2006: 262; GERNET 2001: 501–503.

⁶⁷⁸ SNEATH 2006: 150; ROBINSON 1996: 4.

Kialakult a nomád életmód egyfajta reneszánsza, amit gyakran a kényszerűség is táplált. 1991-ben országos program indult az állami vagyon privatizálására, melyet állami kötvények (*tasalbar*) kibocsátásával, kölcsönök folyósításával kívántak megvalósítani, ösztönözni. A vidéki területeken ez a program elsősorban a korábban létrehozott állami gazdaságok (*sangiin aj akhui*) és szövetkezetek (*negdel*) felszámolását jelentette.⁶⁷⁹

A városokból vidékre költözve sokan visszatértek a hagyományos nomád állattartáshoz, mert ez a megváltozott keretek között is megélhetést biztosíthatott a családjuknak. Az 1992-es új alkotmány ismét lehetővé tette az országban a szabad lakhelyválasztást, így jogi akadály sem volt annak, ha valaki az egyre szegényedő városi környezetből vidékre kívánt költözni. 1990 és 1993 között a mongol pásztorok lélekszáma 136 százalékkal nőtt a teljes népességen belül.⁶⁸⁰

A kiköltözők kisebb részét vezérelte az urbanizációtól való elfordulás, illetve a hagyományos nomád értékek és életmód tudatos választása. Az 1935–1985 között eltelt ötven év alatt Ulánbátor lélekszáma csaknem ötvenszeresére emelkedett,⁶⁸¹ és a '70-es, '80-as években kialakult két másik fontos ipari központtal (Erdenet és Darkhan) együtt immár a mongol lakosság több mint 50 százaléka urbanizált környezetben élt. Ennek ellenére a főváros teljes mongol lakossághoz viszonyított lélekszáma, illetve gazdasági túlsúlya ebben a korszakban még nem volt olyan elsöprő, mint az utóbbi években. A 20. század utolsó évtizedének elején a mongolok jelentős része még nomadizált, a főváros lakossága alig haladta meg a 25%-ot⁶⁸² a teljes népességre vetítve.

A vidékre költözés, a nomád életmódot választók számának növekedése azonban csak látszólag jelentette a hagyományos életmódhoz való teljes visszatérést. Miközben a nomád gazdálkodásból élők száma a hivatalos adatokban is szignifikánsan emelkedett – számuk 1989-ben 135 420 fő, az aktív keresők kevesebb, mint 18 százaléka, addig 2001-ben már több mint 50%, 407 030 fő –, területi eloszlásuk nem volt ideálisnak mondható. A legtöbben csak részben adták fel a városi életmód nyújtotta kényelmet.⁶⁸³

Sokan a járásközpontok környezetében legeltették állataikat, az őszi, téli szállásokon sokszor több család közösen hajtotta legelőre jószágait. Ez a gyakorlat korábban is megfigyelhető volt, nem volt idegen a nomád hagyományoktól, de ilyen mértékben sosem volt jellemző. Sokan önerejükben egyszerűen képtelenek voltak megoldani az évszakonkénti

⁶⁷⁹ SNEATH 2006: 149.

⁶⁸⁰ Anqin Shi 2011.

⁶⁸¹ SNEATH 2006: 147.

⁶⁸² Gilbert – Svantesson 1996: 21.

⁶⁸³ Humprey – Sneath 1995: 11–13.

költözést, ezért gyakran az általuk legjobbnak ítélt legelőn töltötték az egész évet. Ez alapvető változás a nomadizmus történetében, hasonlóra kevés példa akadt a korábbi évszázadokban. Ez a gyakorlat a 21. század második évtizedére még elterjedtebbé vált. Ma már az is megfigyelhető, hogy nem csak a terület eltartóképesége, a rendelkezésre álló víz a meghatározó egy legelőterület kiválasztásakor, hanem az is, hogy van-e térerő, elérhetőek-e a mobiltelefon-hálózatok vagy a médiaszolgáltatások. Ez még inkább korlátozza a használt legelőterületek körét.

Az állatállomány ilyen nagy tömegben, viszonylag szűk területen történő tartása óhatatlanul túllegeltetést eredményez, amely nem csak a legelők kimerülésével, de ennek következtében az állomány kondíciójának csökkenésével, a mostoha természeti körülményekkel szembeni ellenálló képesség romlásával járhat. Az ezredfordulón megfigyelhető jelentős veszteségek ezekre az okokra is visszavezethetőek. Az 1999-ben 33,6 millió egyed számú állatállomány óriási csökkenést szenvedett el: létszáma alig három év alatt csaknem tízmillióval lett kevesebb, 2002-ban 23,9 millió adatot rögzítettek.⁶⁸⁴ A mélypontot követően azonban az elmúlt másfél évtizedben a fenti körülmények ellenére fokozatosan felgyorsult, mára kritikus mértékűvé vált az állatállomány növekedése, amelynek összlétszáma 2010-re immár a 45 millió darabot is megközelítette,⁶⁸⁵ tíz évvel később pedig már a 70 milliót is meghaladta.⁶⁸⁶

Az új politikai, és elsősorban az új gazdasági környezet hatására felbomlani látszanak a mongol társadalomnak azon struktúrái, amelyben a szocializmus éveit követően is a hagyományos nomád életmódot folytató élnek.⁶⁸⁷ A mai Mongóliában az elmúlt három évtizedben két – részben lakóhelyi adottságok alapján – markánsan elkülönülő társadalmi csoport körvonalazódott. Ha szélesebb perspektívában vizsgáljuk, akkor egy alapvetően a mongol járásközpontokban, városokban – elsősorban a fővárosban – élő, letelepült életmódot folytató, ehhez a gazdasági környezethez alkalmazkodó csoportot látunk egyfelől, akik az egzisztenciális érvényesülést már egyértelműen az urbanizált környezetben (és nem is feltétlenül a „városban”, hanem egyre gyakrabban külföldön) képzelik el. Ha ezt a közösséget közelebbről vizsgáljuk meg, akkor elkülöníthetünk egy „nyugati” mintákat követő, „valódi” urbánus közösséget, illetve a vidéki kistelepüléseken, járásközpontokban láthatunk olyan csoportokat is, amelyek a nomád életmód bizonyos elemeit megtartva és csak időszakosan

⁶⁸⁴ SNEATH 2006: 153.

⁶⁸⁵ AVAR 2014: 11.

⁶⁸⁶ <https://montsame.mn/en/read/211029> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 22.)

⁶⁸⁷ SZILÁGYI 2017.

élnék letelepült környezetben. Mellettük találjuk másfelől a mai mongol társadalom nagyjából egyharmadát kitevő, és folyamatosan zsugorodó szegmensét, amelynek megélhetését nagy vonalakban ma is a hagyományos nomád nagyállattartás biztosítja.

Mára a mongol társadalom bő kétharmada városokban él. A folyamatos betelepülés következtében a mongol főváros lakossága az elmúlt két évtizedben drasztikusan emelkedett. Míg az ezredforduló környékén a főváros lakossága nagyjából 800 000 főt számlált, addig a regisztrált lakosság a 21. század első évtizedének végére – a 2011-es népszámlálási adatok alapján⁶⁸⁸ – jóval meghaladta az egymillió főt,⁶⁸⁹ mára inkább a másfél milliót közelíti, vagy meg is haladja azt.⁶⁹⁰ Évről évre szemmel is jól követhető, ahogyan a fővárost körül ölelő dombokon a betelepülők által épített jurtanegyedek fokozatosan egyre magasabbra kúsznak, sőt az északra eső területen már át is nyúlnak a dombok túloldalára.

A 21. század első két évtizedében a betelepülők száma jóval gyorsabban növekedett, mint az egyre-másra épülő lakásoké, amiket gyakran nem is voltak képesek megfizetni a vidékről beköltözők. Mivel a törvények lehetővé teszik, hogy minden mongol állampolgár ingyen nevére írathasson és bekeríthessen egy néhány száz négyzetméteres területet, sokan a letelepülésnek ezt a módját választották. A főváros környéke e rendelkezés következtében kezdetleges fakerítésekkel körülvett parcellákon álló jurtákkal és faházakkal népesült be. Bár a telepeken az áramellátás általában megoldott, folyóvíz és csatornázás gyakran nincs, így a hatóságok képtelenek a megfelelő higiénés körülményeket biztosítani az itt élőknek. A terület sajátosságainak köszönhetően az infrastruktúrát igen nehéz kiépíteni, a létrejövő településrészekben semmilyen tervezés nem biztosítja a megfelelő utcaszerkezet kialakítását. Az utóbbi évek nagy nyári esőzése nem egy jurtat elmostak, a katasztrófák számos halálos áldozatot is követeltek. Az első generációs betelepülők tehát korántsem találnak olyan körülményeket, melyek elérése érdekében elhagyták vidéki otthonaikat.⁶⁹¹

Az Ázsiai Fejlesztési Bank beszámolója szerint napjainkban a városi lakosság nagyjából az ország 3,3 milliós népességének 70%-át teszi ki, miközben Ázsiában az átlagos urbanizációs arány 50%. A mongol főváros túlsúlyát jól jellemzi, hogy Ulánbátor adja a mongol nemzeti

⁶⁸⁸ Az Ulánbátori Statisztikai Hivatal adatai alapján 2011-ben a főváros regisztrált lakosainak száma 1 206 000 fő. <http://www.ubstat.mn/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 22.)

⁶⁸⁹ SZILÁGYI 2009: 242–256.

⁶⁹⁰ <https://worldpopulationreview.com/world-cities/ulaanbaatar-population> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 26.)

⁶⁹¹ Janzen – Bat-Ochir 2011: 309–313.

össztermék 63%-át, miközben a városi lakosság nagyjából 66%-a, és az ország lakosságának hozzávetőlegesen fele él itt.⁶⁹²

Ugyanakkor itt kell megemlítenünk azt, hogy több tényező is a nomád szállásterület elhagyására kényszerít egyes családokat. A mai Mongóliában sajnos még mindig nem megoldott a vidéki lakosság alapvető megélhetését biztosító állatállomány megfelelő orvosi ellátása, téli takarmányozása, amelyet sok helyen a természeti környezet sem tesz lehetővé. Ennek következtében esetenként az állatállomány jelentősebb pusztulása is bekövetkezhet, még napjainkban is előfordul tömeges téli elhullás (*zud*), ami gyakran a teljes anyagi ellehetetlenülést jelenti az egyes családok számára, akik ilyenkor kénytelenek legelőiket is elhagyni.⁶⁹³

A beköltözés üteme napjainkban sem csökken, miközben már évek óta nincs megfelelő munkalehetőség az első generációs városiak nagy tömegei számára. A növekvő munkanélküliség jelentős társadalmi feszültséget is generál – jól bizonyítják ezt a 2008 nyarán bekövetkezett zavargások –,⁶⁹⁴ ugyanakkor az elnéptelenedő vidék a hagyományos nagyállattartó nomád gazdálkodás végét is jelentheti. Nem véletlen, hogy napjainkban egyre több szó esik arról, hogyan lehetne a hagyományos nomád életmódot a 21. század gazdasági környezetébe integrálni.

A modernizáció vidéken egyre gyakrabban tetten érhető másik példája, hogy a jurták mellett mind több helyen figyelhető meg egy-egy napelem, vagy kisebb teljesítményű szélgenerátor. Az ezekkel termelt áram elsősorban a tv, rádió működtetését szolgálja, de napjainkban szinte általános eset, hogy a jurta tetőtartó rúdjai alatt – a hagyományos nomád használati tárgyak között – már mobiltelefont is találunk.⁶⁹⁵ A kérdés számos problémát is felvet.⁶⁹⁶ Vannak, akik a nomadizmus „végét” sem tartják elképzelhetetlennek,⁶⁹⁷ mások a nomádokat egy fokozatosan marginalizálódó csoportként írják le.⁶⁹⁸ A nomád körülmények

⁶⁹² <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/404296/mongolia-urban-sector-fact-sheet.pdf> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 22.)

⁶⁹³ Ilyen tömeges elhullás következett be 2001–2002 telén, de legutóbb 2010-ben is. A 2010-re vonatkozó tudósítások több mint kétmillió állat elhullásáról beszéltek. Egyes területeken az állomány szinte teljesen elpusztult. Hasonló adatok jellemezték a 2012-es és a 2016-os téli elhullást is. <https://www.bbc.com/news/world-asia-35983912> (utolsó megtekintés: 2022. június 22.)

⁶⁹⁴ A szavazatok újraszámolását követelő tüntetés, és az abból kibontakozó zavargás és véres összecsapások. Lásd fentebb a parlamenti választásokról szóló részt. SZILÁGYI 2010: 116.

⁶⁹⁵ Az infokommunikációs technológia tekintetében Mongólia a regionális rangsorban csak két hellyel lemaradva követi a mindenhol példaként emlegetett Kínát, és olyan országokat előz meg, mint Irán vagy Vietnám. Ma csaknem másfél millió mobil-előfizető van az országban, ami azt jelenti, hogy a lakosság fele eléri ezeket a szolgáltatásokat. BATBAYAR 2015.

⁶⁹⁶ CAMPI 2011.

⁶⁹⁷ HUMPREY – SNEATH 1999.

⁶⁹⁸ DYER 2001.

között nem biztosítható a megfelelő oktatás, ez kielégítő színvonalon csak a városokban megoldható, ami azonban erősíti az elvándorlást. Az infokommunikációs eszközök, a tv és online média elérhetőségének lehetősége a fiatal vidéki népesség életmódjára, hosszabb távú egzisztenciális terveire jelentős hatással van. Ma a vidékről a városias települések, megyei központok, és még inkább a főváros felé irányuló migráció jelentős részét nem csak a munkát kereső népesség, hanem a városokba tanulni induló fiatalok teszik ki. Mivel a Mongóliában elérhető több mint másfélszáz felsőoktatási intézmény 64%-a fővárosban található,⁶⁹⁹ sok vidéki fiatal költözik Ulánbátorba, akik tanulmányaik befejezése után már nem térnek vissza a nomád környezetbe.

A folyamatban a vidéki népesség csökkenése mellett még az a negatív következmény is megfigyelhető, hogy a felsőoktatásban egyre jelentősebb a nemek közötti eltérés a nők javára. A nomád körülmények között a fiúk általában korán a család férfi tagjai mellé szegődnek az állatokkal kapcsolatos munkák elvégzésére. Munkaerejük nehezen nélkülözhető, ezért amennyiben a család megélhetése a nomád állattartástól függ, jóval kisebb esélyük van arra, hogy ezt az életmódot feladva a városba költözzenek. Ma a felsőoktatásban a nők aránya nagyjából másfélszerese a férfi hallgatókénak, és ez a tendencia a 2000-es évek második felétől kezdődően jól megfigyelhető, mértéke szignifikánsan nem csökken.⁷⁰⁰ Ennek köszönhetően a fiatal mongol népesség magasan kvalifikált rétegében fokozatosan növekszik a nők túlsúlya, a nemek közötti arány egyensúlya felbomlik, és lassacskán kulturális értelemben is eltávolodnak egymástól.⁷⁰¹

Ugyanakkor az edukációs lehetőségek korlátozottsága egy további alapvető problémára is felhívja a figyelmet. A rendszerváltás előtti évtizedekben általános volt, hogy a nomádok gyermekeit vidéki járásközpontok bentlakásos iskoláiban oktatták, ahol alapfokú képzettséget szerezhettek. A közép- és felsőfokú képzés csak kevesek kiváltsága volt, amit az állam finanszírozott. Napjainkban az oktatás már jóval szélesebb rétegek számára hozzáférhető, azonban meghatározó felsőoktatási intézmények csak a fővárosban, illetve egy-két vidéki központban – például Khovd, Darkhan – találhatóak. Jelentős ösztöndíjak hiányában azonban a városi élet, illetve a felsőoktatási tanulmányok komoly anyagi ráfordítást igényelnek a

⁶⁹⁹ ADIYA 2010: 6.

⁷⁰⁰ ADIYA 2010: 7.

⁷⁰¹ A 14-25 éves nők között az írástudók aránya, és a középiskolát végzettek arányai is meghaladta a férfiakét. Ugyanakkor 2018-as adatok szerint Ulánbátorban a nemek közötti munkaerőpiaci részesedés tekintetében a különbség meghaladta a 12,6%-ot a férfiak javára. A nők jövedelme a világban megfigyelhető tendenciákhoz igazodva Mongóliában is alacsonyabb, mint a férfiaké. <https://borgenproject.org/top-10-facts-about-girls-education-in-mongolia/> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 26.)

nomádoktól, akik azonban általában nem birtokolnak jelentős pénzösszegeket. A nomád életmód ugyan alkalmas arra, hogy akár háromgenerációs nagycsaládokat is eltartson, az így megtermelt jövedelem azonban ritkán ad lehetőséget a felhalmozásra, arra, hogy jelentősebb pénzbeli tartalékot biztosítson a családok számára. Pontosabban jelen pillanatban még nem mindenki számára elérhetőek azok az infrastrukturális feltételek, felvevőpiacok, amelyek az előállított árucikkek kereskedelméből pénzbeli jövedelmet generálnának a nomádok számára.

A városban élő fiatalok jelentős része teljesen új, a hagyományos mongol kulturális mintától eltérő utakat követ. Számukra a globalizált kultúra, az Egyesült Államok, vagy az ázsiai gazdasági központok által diktált divat, zenei kultúra, életmód a példa. Fokozatosan elvesztik kapcsolatukat a mongol hagyományokkal, szüleik, nagyszüleik tradicionális életmódja számukra semmiképpen nem követendő minta. Ennek következtében egyre jelentősebb az elvándorlás, ami nem csak a vidékről a város irányába tartó migrációt, de gyakran a külföldre költözést is jelenti.⁷⁰² Sokan már tendenciaként emlegetik azt a sajátos helyzetet, hogy a városi lakosság – elsősorban a fiatalabb korosztály – külföldre megy tanulni vagy dolgozni,⁷⁰³ és „helyükre” vidékről érkeznek lakók a fővárosba. Jórészt ennek a folyamatnak köszönhető a mongol vidék elnéptelenedése, a hagyományos életmód visszaszorulása.

A mongol gazdaság átalakításában az 1990-es években alkalmazott sokkterápia, az ugrásszerű mértékben és sebességgel zajló urbanizáció az ezredforduló környékén az életkörülmények markáns megváltozását, bizonyos értelemben romlását is hozta. 1995-re a mongol átlagjövedelem 30%-kal csökkent, a szegénység 27%-kal, a bűnözési ráta 166%-kal nőtt.⁷⁰⁴ A megélhetés nehézségei, a költözés okozta kihívások, a nomád és városi életmód közötti szembeűnő különbség, a munkahelyek bizonytalansága az új piaci környezetben jelentős mértékben emelte a városban élő népességre nehezedő stresszt. Ennek következtében a posztszovjet korszak mongol társadalmában is megjelent a *yadarga* jelensége,⁷⁰⁵ amit már a 20. század közepének fokozódó urbanizációs programjaival kapcsolatban is leírtak.⁷⁰⁶ Ez tulajdonképpen egy a krónikus fáradtságra hasonlító tünetegyüttes, ami elsősorban a vidékről beköltöző, jellemzően szegényebb társadalmi csoportok körében figyelhető meg. A városi környezetbe került nomád népesség nehezen tudja feldolgozni azt a sokkot, amit a letelepült

⁷⁰² https://1212.mn/BookLibraryDownload.aspx?url=Census2020_Mongolia_Eng.pdf&ln=En (utolsó megtekintés: 2022. 06. 22.)

⁷⁰³ 2015-ben nagyjából 120 000 ember, a lakosság mintegy 4%-a élt külföldön. BATBAYAR 2018: 515.

⁷⁰⁴ KOHRT (et al.) 2004: 473; GRIFFIN 1995.

⁷⁰⁵ A mongol *yadrakh* („el/ki/megfárad”) szóból képződik.

⁷⁰⁶ MOROZOVA 2009: 108.

életmód, a modern munkakörnyezet – a gyárok, az építkezések, az adminisztráció, közigazgatás működésének feltételei – által megkívánt kötött időbeosztás jelent, és ami markánsan eltérő életvezetési stratégiákat kíván meg, mint a nomád életmódban kialakult látszólagos szabadság. A fentiek által okozott mentális és egészségi problémák komoly rizikót jelentettek a posztszovjet társadalom számára is, a jelenség szinte járványszerű terjedése számottevő problémákat okozott még az ezredfordulón is.⁷⁰⁷

A piacgazdaság bevezetése óta Mongóliában is jól érzékelhető, hogy az egyes társadalmi csoportok jövedelme, életszínvonala között folyamatosan nő a különbség. A jellemzően nomád körülmények között élő legszegényebb háztartások fogyasztása nagyjából 7,2%-a volt a teljes mongol fogyasztásnak, miközben a leggazdagabb – döntően városi – réteg a teljes fogyasztás kb. 42%-át mondhatja magáénak.⁷⁰⁸ Az elmúlt másfél-két évtizedben az országban fokozatosan alakult ki két, azonos kulturális hagyományokat magáénak valló, de a mindennapi életvitelét, lakhatási körülményeit, kulturális preferenciáit tekintve határozottan elkülönülő társadalmi csoport. A rendszerváltást követően létrejött új kulturális környezet más és más mértékben hatott a nomád és városi lakosságra, és ennek köszönhetően az egyes csoportok alkalmazkodási stratégiája is más lett.

A vidéki nomád népesség többsége a modernizáció nyújtotta lehetőségeket fokozatosan építi be a mindennapjaiba, de ezek alapvetően nem szervezik át az életvitelét, változást elsősorban az eszközhasználatban figyelhetünk meg. A motorizáció hatása már nem csak a városokban érzékelhető, de vidéken is lépten-nyomon találkozhatunk vele. A jószágot gyakran nem lovon, hanem motoron ülve terelik, az évszakonkénti legelőváltáskor, költözéskor már inkább teherautókat használnak. A teherhordó állatok kevésbé játszanak szerepet, egyre többször találkozhatunk olyan nomád szállásokkal, ahol nem látunk ilyeneket. Bár a hétköznapi életben például a motor fokozatosan kezdi átvenni a lovak szerepét, ugyanakkor ezek eltűnésétől, a lóállomány számának drasztikus csökkenésétől nem kell tartani, hiszen birtoklásuk alapvetően összefügg a mongol hagyományokkal, a nomád mongol identitás része, birtoklásuknak presztízsszerepe is van. Ugyanakkor ma a versenyló tenyésztés reneszánszát éli Mongóliában, jelentős bevételeket generál a híres tenyésztők számára.

Az egyre növekvő igény a pénzbeli jövedelem megszerzésére vidéken is új stratégiák megjelenését eredményezi. Egyre-másra létesülnek „jurtatáborok”, ahol a nomád életkörülményeket imitálva kínálnak szállást az arra utazóknak, de arra is látunk példát, hogy

⁷⁰⁷ KOHRT (et al.) 2004.

⁷⁰⁸ BATBAYAR 2018: 515.

elsősorban a kiemelt turisztikai célpontok körüli területeken a nomádok a turisták számára kis „skanzen” hoznak létre. A család ugyan látszólag éli hagyományos életét, de a fő megélhetési forrás mégis a turistáktól fotókért vagy más szolgáltatásért kapott pénz. A Khövsgöl-tó Mongólia turisták által egyik leglátogatottabb célpontja. A tó partja minden tavasszal és nyáron benépesül az említett nomád családokkal, akik egymás között meghatározott területet „ellenőriznek”. Nem ritka a „kartellezés”, amikor egy vállalkozó által épített jurtatábor vendégeit fogadják, vagy a területet jól ismerő sofőrök mindig az adott családhoz viszik a fotózni vágyó külföldieket.

Itt akár jelentős közvetlen pénzbevételekről lehet szó, miközben a család elvileg hagyott fel nomád életmódjával sem. Ősszel-télen a téli szálláson legeltetik az állataikat, nyáron a tó mellé vonulnak a „nyári szállásra”, fő bevételi forrásuk azonban mégis a fotókért kapott pénz. Ilyen közegben néha találkozhatunk önjelölt, „megélhetési sámánokkal” is, akik nem hagyományos módon váltak a közösség szakrális vezetőjévé – ilyen szerepet nem is kívánnak betölteni –, pusztán a „piaci lehetőséget” felismerve – nem ritkán könyvből vagy hallomásból szerzett információkat követve – tartanak szertartásokat az oda utazóknak.⁷⁰⁹

Napjainkban a városlakó mongol népesség előszeretettel utazgat vidéken. Ezek az utak nem csak azt jelentik, hogy egy kis pihenésre kilátogatnak a városból, vagy épp vidéken élő nomád rokonaikhoz utaznak. A mongol pusztá, a hagyományos mongol életmód a nemzeti identitás fontos elemei, így a városokban élők is szívesen és nagy büszkeséggel látogatják országuk vidéki területeit. Egy ilyen csoport számára a Khövsgöl partján táborozó, a fényképekért pénzt kérő nomád család negatív élmény még akkor is, ha a városiak a család rénjeivel, vagy épp lovaival fotózkodnak. Nem ritkán hallani „az én országom, minek fizessek” mondatokat.

Ahogy korábban már utaltunk rá, a piacgazdaság bevezetésével és a privatizáció jóvoltából a mongol társadalom egy szűk rétege jelentős vagyonokat halmozott fel. Ez a jellemzően városlakó társadalmi réteg nem a hagyományos mongol gazdasági formáknak köszönheti vagyonát. Elsősorban a rendszerváltás után kiépülő bankszektorban, a privatizációval magánkézbe kerülő kereskedelmi hálózatokban, illetve a mongol gazdaságra történeti távlatokban egyáltalán nem jellemző, csupán az elmúlt húsz évben kialakuló bányászati szektorban szerezte vagyonát. Erre az igen tehetős, vagyonával kérkedő új társadalmi csoportra már külön szó is kialakult a mongol nyelvben: *shine mongol*nak („új

⁷⁰⁹ Hasonló témában forgatott filmet Letitica Merli antropológus. *Shaman tour* című dokumentumfilmjét 2011. október 7-én mutatták be a 10. Nemzetközi Sámántudományi Konferencián Varsóban.

mongoloknak”) nevezik őket, a kifejezést egyértelműen pejoratív értelemben használva. A jelentős társadalmi egyenlőtlenségekkel küzdő Mongóliában ez a megnevezés lett a külföldöt majmoló, a mongol hagyományokat kevésbé tisztelő, sőt – a hétköznapi mongol közbeszédben megnyilvánuló vélemények alapján – a mongol társadalom romlását okozó, korrupcióra hajlamos egyének elnevezése.⁷¹⁰

A mongol nyelv meglehetősen gyorsan reagál a közgondolkodás ilyen jellegű változásaira. Ahogyan napjainkban tapasztalható a mongol nemzeti hagyományok egyre erősebb hangsúlyozása mint a társadalmi, kulturális válságra adott válasz, úgy érezhető az is, hogy kialakultak ezzel szemben szkeptikus társadalmi csoportok is. Megfigyelhetőek olyan, elsősorban fiatal közösségek, akik tudatosan kifigurázzák a mongol hagyományokat, nem tartják be a megszokott társadalmi kommunikációs formákat, például nem adják meg a kellő tiszteletet az idősebbeknek, ami a hagyományos mongol társadalmi normák alapvető áthágása. A közösségi médiában hangsúlyozzák, hogy ők már egy „modern”, „új” Mongóliában élnek, a városi életmódot preferálják, a „nyugati”, jellemzően amerikai, dél-koreai, japán kulturális mintákat követik. Rájuk alkalmazzák a *nutgiin indian* („vidéki indián”)⁷¹¹ kifejezést, mely kétségtelenül negatív jelentésű. Ez a csoport a vidéki, hagyományos nomád életmód kereteit feszegeti, miközben nincs egyértelmű alternatívája a más típusú megélhetési formákra. E negatív társadalmi jelenségekkel szemben ugyanakkor fokozatosan kialakult és egyre erősödik az az elképzelés, mely épp a mongol hagyományok megőrzésében látja az ország gazdasági megerősödésének, kulturális felemelkedésének eszközét.

A kétezres évek második évtizedében érezhetően felerősödött, és a kormányzati retorika szintjére emelkedett az a narratíva, amely szerint a mongol történeti, kulturális hagyománynak a nemzeti egység, a mongol identitás meghatározó elemévé kell válnia. Ezzel kapcsolatban elindult egy új emlékezetpolitikai diskurzus is, amiben már nem csupán a dzsingiszi államalapítás és a Nagy Mongol Birodalom jelenti az igazodási pontot, hanem jóval szélesebb történeti távlatokra tekint. A mongol kulturális hagyományt összemossa a nomád hagyományokkal, és ezen keresztül teremt kapcsolatot a mongolok és az első leírt nomád birodalom alapítói, a xiongnuk között. Ebben a kontextusban a mongolok saját kulturális identitásuk kapcsán immár nem csak a Dzsingisz által alapított államuk nyolcszáz éves történetére hivatkoznak, hanem a „nomád államiság” Xiongnu Birodalommal kezdődő több mint 2200 éves történetére is. A 2011-es X. Nemzetközi Mongolisztikai Konferencia

⁷¹⁰ Ezzel kapcsolatos témában a szerző témavezetésével Halász Ádám végzett kutatásokat az ELTE Mongol és Belső-ázsiai Tanszékének Mongolisztikai Doktori Programjában.

⁷¹¹ Halász Ádám még nem publikált 2006-os gyűjtése.

megnyitóján Ts. Elbegdorj akkori mongol elnök már a xiongnu állam alapításának 2220., a teokratikus mongol állam alapításának 100. és a mongol (bolsevik) forradalom kirobbanásának 90. évfordulójára hivatkozva köszöntötte a vendégeket. E három dátum is jelzi, hogy a mai mongol emlékezetpolitika rendhagyóan értelmezi a múlt eseményeit, azokat alapvetően saját perspektívájából vizsgálja. Így ünnepelheti közösen a nomád államiság első megjelenését, az önmagát függetlennek tekintő, de csupán autonómiát élvező teokratikus államot és azt a forradalmat, amely a Szovjetuniótól való 70 éves függés időszakát bevezette. E két utóbbi esemény tekintetében is elsősorban a Kínától való elszakadás aktusa, a részleges mongol önrendelkezés megteremtése az ok, miközben a – jogi értelemben vett – függetlenség csak negyed évszázaddal később valósult meg. A mongol állam, a „véleményvezérnek” tekinthető média, sőt bizonyos értelemben a tudományos műhelyek egy része is aktívan használja a *public history* eszköztárát⁷¹² annak érdekében, hogy egy lényegében a nomád hagyományokon alapuló identitást építsen fel – illetve rekonstruáljon – a mai Mongóliában.

Az állami ünnepek e célok reprezentációjára kiváló alkalmat nyújtanak, amit a mai mongol kormányzat maximálisan ki is használ. A jelentős történeti események egy állami ünnepen való említése – és ezen keresztül történő összekapcsolása – az aktuális mongol emlékezetpolitika egyik legkézenfekvőbb eszköze az új identitáspolitikai koncepció megjelenítéséhez. Jó példa erre a legnagyobb állami ünnep, a minden évben június 11–13. között megrendezésre kerülő *Naadam*,⁷¹³ amelynek megünneplésekor az elmúlt évtizedben már mind a négy, fentebb említett nevezetes dátumra hivatkoznak. A 2013-as rendezvényt a nomád államiság – a Xiongnu Birodalom alapításának – 2222., a Mongol Birodalom Dzsingisz általi létrehozásának 807., a teokratikus mongol állam kikiáltásának 102. és a bolsevik forradalom 92. évfordulójának szentelték,⁷¹⁴ és ezt a szokást minden évben folytatják azóta is. Ahogyan korábban már utaltunk rá, amíg a szocialista korszakban Mongólia a dzsingiszi államalapítás jubileumi megemlékezésével kapcsolatban bírálatokat kapott, addig a forradalom évfordulóinak ünneplése az állampárti kurzus legfontosabb reprezentációs eseményei közé tartozott.

A 21. századi új mongol emlékezetpolitikai diskurzusba a mongol kormányzat ezek mellé két olyan évfordulót emelt, ami korábban nem volt e narratíva része. A Teokratikus Mongol Állam időszaka a rendszerváltás után az új értelmezési kereteket meghatározó,

⁷¹² GYÁNI 2012: 361–362.

⁷¹³ *Eriin gurban naadam* („a férfi három játéka”). Lovasversenyekkel, birkózással és íjászattal egybekötött nyári ünnep, amit korábban valószínűleg az ősök tiszteletére rendeztek, és az 1921-es bolsevik forradalom győzelme után, ennek tiszteletére rendezik július 11–13. között.

⁷¹⁴ TEREPTYEV 2014: 22.

átalakuló mongol történettudomány fontos hivatkozási pontja volt, mint az utolsó – és a több évszázados mandzsu hódoltságot követő – valódi mongol függetlenség időszaka. A xiongnu állam alapítása azonban csak a legutóbbi időszakban kapott különösen fontos hangsúlyt. Ez a gondolat bizonyos értelemben már háttérbe is szorítja a dzsingiszi mongol államalapítást.

A 20. század utolsó évtizedében, illetve gyakorlatilag az állam alapításának 800. évfordulójáig (2006) szinte minden a mongol államra vonatkozó történeti megközelítés Dzsingisszel indult, és az államalapító nagykan egy sajátos történeti, nemzeti, és ennek következtében kereskedelmi „brand” lett. Ma fentebb említett új narratíva a mongol történelmet egy sokkal tágabb, évezredes keretbe helyezi, a mai mongol államot pedig nem (csak) a Nagy Mongol Birodalom utódjának, hanem a több mint kétezer éves nomád államiság egyetlen legitim örökösének tekinti.

A VALLÁSSÁG SZEREPE A MAI MONGÓLIÁBAN

A huszadik század utolsó évtizedének politikai átalakulása ismét elhozta a szabad vallásgyakorlat korszakát Mongóliában. Ezt az 1992-es mongol alkotmány rögzíti, és kimondja az állam és az egyház szétválasztását is. A rendszerváltás egyrészt szabad utat engedett a sámánizmus újjáéledésének, másrészt lehetőséget teremtett a keresztény egyházak megjelenésének is. Ez utóbbiak képviselői ekkor jellemzően a jelentős keresztény közösséggel rendelkező Dél-Koreából, illetve az Egyesült Államokból érkeztek Mongóliába.

Az 1990-es években a sámán hagyományok új lendülettel terjedtek az országban. A gyakorló sámánok immár nem csak a központtól távol eső vidékeken tevékenykedtek, hanem urbanizált környezetben is, ami az utóbbi évtizedekben e szakrális hagyomány sajátos reneszánszát eredményezte Mongóliában. Egyrészt megjelentek azok a sámánok, akik a szocializmus korszakában tetszhalott állapotban lévő hagyományt a saját közösségükben voltak képesek újjáépíteni. Ők egykori sámáncsaládok tagjai voltak, vagy olyanok, akik esetleg titokban szereztek beavatást még az üldözés időszakában. Mellettük azonban e szintéren jelen vannak olyan szereplők is, aki jellemzően korábbi leírásokból, esetleg tudományos munkákból tanulták vissza ezt a hagyományt, új környezetben, adott esetben új eszközöket, szövegeket használva, nem ritkán új rítusokat építve „váltak” sámánná. Ez utóbbiak rendszerint városi közegben működtek, és megjelenésük okai, módjai sok tekintetben emlékeztettek a világ más tájain is megfigyelhető neopogány rítusok, mozgalmak képviselőinek feltűnéséhez.⁷¹⁵

⁷¹⁵ BALOGH 2008.

A jellemzően Ulánbátorban működő sámánok kisebb-nagyobb közösségekbe szerveződnek, sámánközpontok, egyesületek jelennek meg. Ezek közül a kisebbek gyakorlatilag vállalkozásként működnek, különböző áron kínálnak szolgáltatásokat a hozzájuk látogatóknak. A nagyobb szervezetek – mint az egyik legnagyobb mongóliai sámánközpont, a *Golomt* – fő célja, hogy összefogja a hasonló hagyományok alapján működő sámánokat, egységesíti a rituálét, a használt eszközöket, a viselt ruhákat, az énekelt dalokat, tehát működésével, a rendszer szabályozásával visszahat magára a hagyományra is. A korábbi évszázadokban egymástól függetlenül működő hagyományok egységesítése és szabályozása új színt adott a modern kori sámánizmusban.⁷¹⁶

A posztszovjet korszakhoz köthető szabad vallásgyakorlat időszakában általánosan megjelenő szakrális igény „kielégítésére” egyre-másra jelennek meg olyan sámánok, akik nehezen igazolhatóan követői a hagyománynak. Miközben találhatunk a kutatók szerint is autentikusnak tekinthető sámánokat, folyamatosan gyarapszik azok száma, akik sejtetően inkább csak az említett kutatók publikációi alapján rekonstruált szertartásokat végeznek a városokban, de akár vidéken is. Ma megfigyelhetünk olyan „önjelölt” sámánokat is, akik jórészt csak imitálják a tevékenységet, céljuk alapvetően a városból vidékre látogató „turisták” kiszolgálása. A nomádokkal kapcsolatban kialakult sztereotípiákat meglovagolva a sámán-tevékenységet is egyszerű pénzforrásnak tekintve végzik munkájukat. Itt is tetten érhető az a folyamat, melyet az utóbbi években nem csak Mongóliában, de Kína és Szibéria egyes részein is megtapasztalhatunk.

Ilyen értelemben nincs ez másként a tételes vallás képviselőinek körében sem. Mongóliában az elmúlt időszak a buddhizmus virágzását is magával hozta. Miközben nyilvánvalóan sokan nagyrészt meggyőződésből vállalják a szerzetesi életet, a nagy munkanélküliséggel küzdő városi környezetben egyesek pusztán egzisztenciális okokból csatlakoznak egy kolostorhoz. Az elmúlt harminc évben az egyházi oktatási rendszer fokozatos újjáépítésével sikerült részben orvosolni a problémát, azonban teljesen megszüntetni valószínűleg nem lehet.⁷¹⁷

Ma Mongólia meghatározó vallása a buddhizmus, ami a mongol nemzeti identitás egyik alappillére, a mongol kultúra elidegeníthetetlen része. A 2011-es népszámláláson a lakosság 53%-a vallotta magát a vallás követőjének.⁷¹⁸ A mongolok számára a rendszerváltás

⁷¹⁶ BALOGH 2010.

⁷¹⁷ SZILÁGYI 2010b.

⁷¹⁸ A 2020-as népszámláláson már csak 51,7% állította, hogy a buddhista vallást követi, de a változás nem szignifikáns. https://1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=Census2020_Mongolia_Eng.pdf&ln=En (utolsó megtekintés: 2022. 06. 23.)

időszakában a vallásgyakorlat újjászerveződése a rendszer önmeghatározásának is fontos pontja lett. Az 1990-ben először közvetlenül megválasztott mongol államelnök, P. Ochirbat hivatalos levélben kérte a dalai láma állásfoglalását a mongol buddhista főláma személyét illetően, hiszen a pozíció a 8. bogd geegen halála, 1924 óta betöltetlen volt. Az 1991. szeptember 9-én született hivatalos állásfoglalás szerint a 14. dalai láma elismerte, hogy létezik a mongol főláma 9. újjászületése.⁷¹⁹ Ezzel elhárult az egyik legkomolyabb akadály a mongol buddhista kolostori rendszer – és a mongol buddhizmus – újjászervezése elől. A 9. bogd geegen végül elfoglalta hivatalát, de politikai okokból – mivel a tibeti emigrációhoz kötődött, és a kínaiak nem nézték jó szemmel megjelenését – csak 2010-ben költözhetett Mongóliába, és alig két évet élhetett a mongol buddhista hívei között.⁷²⁰

A mongol társadalomban spontán felszínre kerülő, a vallásos élet és a buddhizmus iránti elkötelezettség mellett a hivatalos politika is lehetővé tette a kolostori rendszer újjászervezését, adminisztratív kereteinek kiépítését. A látszat szerint a buddhista vallás újjáéledésének legfontosabb feltételei adottak voltak Mongóliában, és ez a folyamat robbanásszerű változást generálva meg is indult, azonban a gyakorlatban több tényező is hátráltatta. Ezek közül meghatározó volt, hogy a szocialista korszakban a buddhizmussal és követőivel szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetés, a brutális leszámolások következtében a rendszerváltás után egyre-másra újjáalakuló kolostorok irányítására nem volt megfelelő számú képzett szerzetes. A buddhista edukációs rendszer megszervezése vált tehát az egyik legfontosabb feladattá. Ez jórészt külföldi buddhista szervezetek támogatásával meg is történt, azonban hatása nem elhanyagolható a mai mongol buddhista gyakorlat szempontjából.

Az elmúlt harminc évben a mongol lámák meghatározó része kapta képzését határon túli központokban, elsősorban a tibeti emigráció mérvadó intézményeiben. Tibeti nyelvű képzésük következtében ma a mongol szertartásokon jellemzően tibeti szövegeket recitálnak, annak ellenére, hogy a második mongol buddhista megtérés után elindult fordítási munkáknak – vagy épp a mongol történelem és kultúrtörténet ma is meghatározó alakjaként tisztelt Öndör Geegen munkásságának – köszönhetően rendelkezésre állnak a fontos szakrális szövegek, szútrák mongol változatai is. A mongol buddhizmus tehát épp virágzásának e mai, igen fontos korszakában – amelyet sokan a harmadik megtérésként is emlegetnek – bizonyos értelemben letér arról az útról, amelyre a második megtérés idején, a szövegfordítások korszakában lépett.

⁷¹⁹ SZILÁGYI 2008.

⁷²⁰ Az ulánbátori Gandan kolostorban élt, 2012. március 1-én hagyta el ezt a megtestesülést. Életének korábbi szakaszáról röviden lásd: SZILÁGYI 2008d.

A tibeti buddhizmussal való összeköttetés sajátos módon politikai kérdéseket is felvet ma, ami elsősorban Mongólia nemzetközi – és ezeken keresztül akár gazdasági – kapcsolataira is kihatással van. Ahogyan fentebb már utaltunk rá, a mongol buddhizmus és kolostori rendszer újjászervezése szempontjából kiemelkedő a dalai láma szerepe. Ez történeti távlatban abszolút érthető, hiszen nem csak a dalai láma cím mongol eredetű, de a vallás belső-ázsiai terjedésében, a buddhizmus mongol államvallássá válásában Tibetnek is meghatározó szerepe volt. Ennek köszönhetően a mongol buddhizmus szorosan kötődik a tibetihez, bizonyos tekintetben a buddhista hierarchia is összekapcsolódik. A vallás rendszerváltás utáni újjáéledésében figyelemre méltó szerepe volt a 14. dalai láma látogatásainak, de ezt a kapcsolatot a kínai diplomácia mindig is rosszálló tekintettel figyelte. A dalai láma mongol útjai után rendszerezek voltak a kínai tiltakozások, amelyek a kínai–mongol gazdasági kapcsolatok miatt nagyobb jelentőséggel bírtak, mint egy egyszerű véleménykülönbség. Az eszkalációra végül 2016-ban került sor, épp egy olyan pillanatban, ami a mongol buddhizmus történetének szempontjából is kulcsfontosságú.

A dalai láma novemberben Mongóliába érkezett, hogy bejelentse, megtalálták a mongol buddhizmus fő lámájának 10. megtestesülését. A közvéleménnyel annyi információt osztottak meg, hogy egy hároméves mongol gyermekről van szó, de a nevét nem hozták nyilvánosságra. Ezzel megvalósulni látszott az, amire 1757 óta nem volt példa: a bogd gegeen „visszatér” Mongóliába, és egy mongol gyermekben születik újjá. Amennyiben a gyermeket beavatják, úgy több mint két és fél évszázad után újra mongol születésű személy fogja irányítani a kolostori rendszert. A lehetőség azonban csak egy pillanatra került elérhető közelségbe. A gyermeket hivatalosan is be kell iktatni tisztségébe, amihez a buddhista hagyomány szerint egy magasabb rangú, idősebb lámára van szükség. A dalai láma mongóliai látogatására adott nagyon heves politikai reakciók azonban megakadályozták ezt.

Kína már novemberben a legmagasabb politikai fórumokon élesen tiltakozott amiatt, mert Mongólia engedélyezte a dalai láma beutazását. A kínai Külügyminisztérium szóvivője, Geng Shuan még novemberben tájékoztatta a közvéleményt arról, hogy Kína határozottan ellenzi a mongol lépést. A látogatás következménye végül az lett, hogy Kína felmondta a Mongóliának szánt 4,2 milliárd dolláros kölcsönről szóló, gyakorlatilag már letárgyalt, csupán aláírásra váró egyezményt.

A mongolok a Kínával való kapcsolatok normalizálása érdekében sajátos lépésre szánták el magukat. Tsend Mönkh-Orgil mongol külügyminiszter decemberben bejelentette, hogy a regnáló mongol kormány hivatali ideje alatt megtiltják a dalai lámának, hogy az

országba léphessen. Ez gyakorlatilag történelmi pillanat volt, hiszen a dalai lámák tisztsége ezer szállal kötődik a mongol történelemhez. A cím mongol eredetű, a dalai lámák 1642 után a mongoloknak köszönhették teokratikus hatalmukat Tibetben. Az 1904-es brit betörés idején a 13. dalai láma Mongóliába menekült, és itt vészelte át azt az időszakot, míg az angolok kivonultak országából. Ezen előzmények és a mongol kormány reakcióinak ismeretében kijelenthető, hogy ma a buddhizmus a mindennapi szakrális gyakorlat tekintetében független ugyan a politikától, de ez a tény nem vonatkozik az intézményes működésére. A döntő mértékű kínai gazdasági befolyás miatt a mongol kormány a buddhista kolostori rendszerrel való kapcsolatában kénytelen figyelembe venni déli szomszédja véleményét.

Mongolok a 21. században: nomád hagyomány és identitás

Mongólia a 2010-es évekre egy politikailag önálló, független állammá vált. A világ és az ázsiai térség jelentős nemzetközi szervezeteinek teljes jogú vagy társult tagja. Földrajzi elhelyezkedése következtében a geopolitikai, geostratégiai kérdésekben megkerülhetetlen tényező. Bár a kínai gazdaság irányában kialakult túlzott kitettsége miatt a teljes gazdasági függetlenség ténye talán vitatható, az kétségtelen, hogy képes önálló víziókat megfogalmazni az ország fejlesztése, további modernizálása tekintetében, és e téren már teljesen önálló szerződéseket köt. Ugyanakkor nyilvánvalóan nem függetlenítheti magát a kelet-ázsiai térségben az utóbbi évtizedekben tapasztalható politikai, de még inkább gazdasági átrendeződés hatásaitól sem. A fenti tények alapján azonban kijelenthető, hogy mára jórészt sikerült elérni azokat a célokat, melyeket a teokratikus állam 1911-es kikiáltása, az 1921-es mongol forradalom, vagy épp az 1990-es politikai rendszerváltás idején megfogalmaztak. Mongólia mára független állammá vált.

Ebben az új Mongóliában azonban egyre fokozódó erővel tört felszínre a nemzeti önazonosság meghatározásának igénye, és megindult a mongol nemzeti identitás újrafogalmazásának folyamata. Ez azért is volt alapvető fontosságú feladat, mert a mandzsu uralom és a szocialista rendszer is épp a mongol önállóság, önazonosság ellen ható időszakok voltak. A mandzsu korszakban minden intézkedés a mongol területek adminisztratív és kulturális integrációját erősítette a birodalommal, és bár a szovjet korszakban az ország névleg önálló volt, az uralkodó – és a Szovjetunióból sügött – kormányzati ideológia jórészt a nemzeti

sajátosságok háttérbe szorítása felé hatott. Kétségtelen, hogy a mai értelemben vett nemzeti identitás korai gyökerei az 1920-as évek elején kezdtek formálódni, amikor a „mongol” identitást fokozatosan kiterjesztették a korábbi előkelői rétegről a köznépre is. Addig ezt a státuszt – elsősorban születési előjogaik alapján –, csak a noyonok birtokolták, és ezt a helyzetet a propaganda összemosta az elmaradottsággal, a túlhaladott korszak képével.⁷²¹ Az 1920-as évektől, de még inkább a második világháború után fokozatosan kezdett kialakulni egy új, kollektív identitás, amelyben a „mongolság”, mint identitás fogalom mellett megjelent a testvéri szocializmus és proletár internacionalizmus is. Hasonlóan ahhoz, ahogyan ezt a szovjet Közép-Ázsia területein, a SzU egyes akkori tagköztársaságaiban is láttuk elsősorban az 1930-as évek közepétől.⁷²² A mongol értelmiség számára meghatározó – és személyes beszélgetésekben is máig hivatkozott – traumatikus pillanat volt, amikor 1962-ben a Dzsingisz kán születésének 800. évfordulójára rendezett eseményeket a szovjetek a mongol nacionalizmus nem kívánt megnyilvánulásának bélyegezték. Bár a tudományos összejöveteleken a nagykánt a mongol történelemben betöltött szerepének magasztalása mellett a kor elvárásainak megfelelően – elsősorban véres háborúi, hódításai miatt – gyakran kritikával is illették, ez a távolságtartás nem volt „elég” a bolsevik vezetés számára. Az 1962 nyarán szervezett megemlékezések miatt már az év őszén politikai tisztogatás kezdődött mind a pártvezetésben, mind a tudományos életben.⁷²³

A 20. század végén kibontakozott politikai átalakulás időszakában, illetve azt követően, épp a fenti tapasztalatok miatt vált fontossá a mongol identitás újraalkotása⁷²⁴. A rendszerváltás korszakában mindkét politikai oldal kifejezte ezzel kapcsolatos célkitűzéseit, de először nem a korábbi ellenzék, hanem a szocialista utódpárt volt képes a felszínre kerülő mongol nacionalizmus jelképeit beépíteni retorikájába. A 2000-es évek elejétől erősödött fel igazán a tudatos emlékezetpolitikai építkezés folyamata, amihez mára a mongol közélet valamennyi szereplője csatlakozott. Ugyanakkor az is kijelenthető, hogy e tekintetben különösen az utóbbi egy-másfél évtized hozott olyan fejleményeket, amikor a regnáló hatalom tudatosan nyúlt az emlékezetpolitika eszközeihez részben a saját hatalma konszolidálása, részben a mongol nemzeti identitás újrafogalmazása, jelképrendszerének kidolgozása érdekében. A mongol hagyományok, nemzeti jelképek a politikai kommunikáció eszköztárának állandó elemeivé

⁷²¹ SNEATH 2010: 251-252.

⁷²² BRUBAKER 2006. 32-60

⁷²³ Az MNFP Politikai Bizottságának tagja, D. Tömör-Ochir, a Mongol Tudományos Akadémia Történettudományi Osztályának akkori vezetője, Sh. Natsagdorg, Ts. Damdinsürent és más vezető kutatók is a nacionalista vádak keresztüzébe kerültek. Politikai és tudományos pályájuk is megbicsaklott. HYER 1966.

⁷²⁴ KŐSZEGI et. al 2018: 99-114; HANN – PELKMANS 2009.

váltak, a Nagy Mongol Birodalom korszakára visszavezethető „dzsingiszi” hagyományok alkotórészeit – az életmódra és történelemre utaló jelképeket, az ünnepeket, illetve azok állami reprezentációban kialakított „új változatait”⁷²⁵ a mai politikai kurzusok aktívan használják, az állami reprezentáció kellékévé tették. Az elmúlt évtizedben felerősödő folyamat jó példája, és bizonyos értelemben talán kezdőpontja volt, amikor 2011-ben a 10. Nemzetközi Mongolisztikai Konferencia megnyitóján Mongólia akkori elnöke Ts. Elbegdorj köszöntője középpontjába épp a nemzeti hagyományok megőrzésének fontosságát helyezte, mint Mongólia megerősödésének alapvető zálogát.

Itt talán érdemes megjegyezni, hogy a beszéd helye és ideje is jelképes volt. Elbegdorj elnöki ciklusai alatt folyamatosan erősödött a mongol történeti, kulturális hagyomány elemeinek használata az állam reprezentációjában, érezhető határozottsággal valósították meg a kurzus emlékezetpolitikai lépéseit. Ugyanakkor a Nemzetközi Mongolisztikai Társaság, amelynek rendezvényén a beszéd elhangzott, a mongol kultúra kutatásának ad fontos intézményi keretet, egyúttal az ezzel foglalkozó tudományosságot emeli nemzetközi szintre.⁷²⁶

A mongol nemzeti identitás (re)konstrukciójában a hagyományos nagyállattartó nomád életmód és kultúra meghatározó szerepet játszik, ugyanakkor a mai Mongólia etnikai, nyelvi összetételét tekintve is sokkal egységesebb képet mutat, mint a szomszédos országok, akár Oroszország, akár Kína. Ugyanakkor Kínában épp az utóbbi években erősödött fel az a folyamat, ami az egységes „kínai” nemzet és kultúra kialakítását célozza. Ez jelentős mértékben összefügg az ország gazdasági felemelkedésével, nemzetközi súlyának megerősödésével. Napjainkban egyre gyakrabban hangoztatott törekvés, hogy az 55 elismert nemzeti kisebbség és a han kultúra elemeiből mozaikszerűen összeállított egységes „kínai” kultúra – és a hasonló módon kreált „kínai nemzet” – kialakítása a cél.

A mai mongol nemzeti identitás kialakítása során meghatározó szerepet játszik a lakosság etnikai összetétele, ami a nyelvi állapotnak megfelelően viszonylag egységes képet mutat, kialakulását alapvetően a dzsingiszi korszaktól szokták eredeztetni. A korai mongol társadalom összetételére vonatkozó legkorábbi forrás a 13. században született *A mongolok*

⁷²⁵ Az utóbbi években a mongol államelnökök hivatalos vendégeiket sajtónyilvánosan egy stilizált jurtaban fogadták, ahol az életmódra való utalások mellett az államalapító képe, hagyományos nomád fegyvere, de lófejes hegedű (*moriin khuur*) is megtalálható. Minden, ami ezeket a hagyományokat egy átlagos érdeklődő számára „kézzelfoghatóvá” teszi. Az ünnepeknél a *naadam* mellett, a hivatalos állami beiktatási ceremóniát is érdemes megemlíteni, ahol az állam pecsétjének átadása jelenti a szimbolikus aktust. Akárcsak a Qing korszakban.

⁷²⁶ Az első Nemzetközi Mongolisztikai Konferenciát, amelyen Magyarországot Köhalmi Katalin képviselte, 1959-ben szervezték. A Nemzetközi Mongolisztikai Társaságot (*Olon Ulsiin Mongol Sudlaliin Kholboo*) az 1970-ben rendezett konferencián alapították.

titkos története,⁷²⁷ amelyet ma is a Dzsingisztől származó mongol történeti, kulturális hagyomány alapvető forrásának tekintenek. A mai modern Mongóliában élő mongol etnikai csoportok nyelvét, kultúráját már számos cikkben elemezték,⁷²⁸ és ezen feldolgozások alapján kijelenthető, hogy a nyelvi csoportosítással párhuzamosan a mai mongolságot etnikai értelemben is a három nagy – nyugati, vagy ojrát, középső (halha) és keleti – csoport egyikébe sorolják. Ezek a csoportok nagy vonalakban megfeleltethetők azon politikai központoknak, amelyek a dzsingiszi birodalom felbomlása után a mongolok által lakott belső-ázsiai területen kialakultak.

A szocialista korszakban az állami ideológia nem kedvezett a különböző etnikai csoportok önálló megnyilvánulásának. Ennek következtében ez az időszak a nagyjából a 17. század óta tartó folyamatnak megfelelően a halha népesség túlsúlyának további erősödését hozta.⁷²⁹ Ez eredményezte többek között azt is, hogy a modern mongol irodalmi nyelv alapja a halha dialektus lett. Az 1990-es rendszerváltás ilyen értelemben is új helyzetet teremtett. A mongolok a személyes kommunikációban korábban is számon tartották, milyen mongol népcsoporthoz tartoznak, és a részben újjászerveződő adminisztrációban az is felmerült, hogy az egyes személyek regisztrálásakor személyes okmányaikban ne csak nevüket, de nemzetségüket is feltüntessék.⁷³⁰ Bár ezt a módosítást később nem vezették be, sajátos emléke e próbálkozásnak, hogy az 1990-es évek közepén ugrásszerűen megnőtt azoknak a száma, akik magukat bordzsin nemzetséghez tartozónak vallották, így eredetüket közvetlenül a dzsingiszi hagyományhoz kötötték. Ezzel párhuzamosan azt is meg kell említeni, hogy ugyanebben az időben a fiatal városi lakosság körében nem volt ritka, hogy a származást firtató kérdésre büszkén a „tisza, valódi halha” (halha *jinkhene khalkh*) kifejezéssel válaszoltak. Ez egyrészt természetesen egy érvényes válasz, ugyanakkor az itt tapasztalható büszkeségben már felsejlik az a lehetőség is, hogy egy urbanizálódott mongol fiatal számára ez a városi életmódot, illetve a modernséghez mint értékhez való kapcsolatot is szimbolizálja, mind a modern Mongólia legfőbb államalkotó népességéhez kötődés bizonyítéka.

Ahogy már említettük, a rendszerváltás előtt a szovjet korszak ideológiájának megfelelően a Nagy Mongol Birodalmat létrehozó Dzsingisz kánt – mint az önálló mongol

⁷²⁷ Magyar fordítását Ligeti Lajos adta közre először. LIGETI 1962.

⁷²⁸ NACAGDORJ 1963; BADAMKHATAN 1965, 1987, 1996; OKADA 1987.

⁷²⁹ Ma a mongol lakosság közel 85%-a tartozik a halha közösséghez.

https://www.indexmundi.com/mongolia/demographics_profile.html (utolsó megtekintés: 2022. 08. 10.)

⁷³⁰ Ez az ötlet azért is merülhetett fel, mert a mongoloknál nincs a hagyományos értelemben vett családnév. Az apa nevének birtokos esetű ragozott változatát használják az *ovog ner* („családi név”) funkcióban. A hétköznapi kommunikációban általában mindenkit az adott (kereszt)neve alapján jelölnek. Ezt használják a névjegyen, tudományos publikációkban, hétköznapi beszélgetésekben.

államiság, függetlenség és hatalom jelképét – nem lehetett hangsúlyos környezetben említeni. Történelmi szerepét nem a történelemhamisítás, inkább az elhallgatás homályosította el. Nem véletlen, hogy a mongol függetlenség kikiáltása után az államalapító lett a mongol közbeszéd és a történelmi kutatások egyik legfontosabb témája. Számptalan könyv látott és lát napvilágot napjainkban is, mely Dzsingisz életével, történelmi szerepével foglalkozik. A nagykan Mongólia jelképévé vált, egyúttal azonban személye kissé degradálódott is, Dzsingisz neve Mongólia határain túl is jól ismert kereskedelmi védjeggyé vált. A legkülönbözőbb termékeket nevezték el róla, legyen az sör, vodka, utazási iroda, arcképével díszítették a rendszerváltás után kiadott mongol bankjegyeket, de nevét viseli már a mongol főváros repülőtere is. Egyúttal fokozatosan megjelentek a hétköznapi nacionalizmus⁷³¹ egyéb megnyilvánulási formái, ami a nomád életmód, az ahhoz kapcsolódó kulturális hagyomány, a mongol történelem – vagy egyre inkább a nomád birodalmak történelmének – egy-egy elemét tűzte zászlajára. A populáris kultúra mindennapi életre gyakorolt egyre erőteljesebb hatásának köszönhetően annak elemei is felértékelődnek ebben a tekintetben. Erre épp úgy példát jelent a *Mongol (Mongol: the rise of Genghis khan*, rend. Szergei Bodrov) című film megjelenése után létrejött konfliktus – jelesül, hogy miért oly kevés a mongol színész a meghatározó szerepekben –, mint a részben a film hatására kialakult jelentős figyelem a mongol folkrock iránt. Részben ennek a hullámnak is köszönhető a *The Hu* együttes utóbbi években tapasztalt világsikere is. A mongol hatalom sietett e sikereket megfelelően honorálni, és 2019-ban az együttes kapta Mongólia legmagasabb állami kitüntetését, a Dzsingisz érmet, a mongol kultúra nemzetközi megismertetéséért. Egy rockegyüttes, a hagyományos mongol kultúra terjesztéséért. Ezen keresztül tehát a populáris kultúra egyértelmű szerephez jutott az állami örökségésítési törekvésekben is.⁷³² Ehhez a jelenséghez – és a történelmi távlat napjainkban Mongóliában megfigyelhető kiszélesedéséhez kapcsolódik –, hogy itt is létrejöttek az olyan – jórészt nyugati mintákat követő – társadalmi kezdeményezések, mit a motoros klubok, amelyek egy sajátos szubkultúra jelképrendszerébe visznek be egyes történelmi elemeket,⁷³³ vagy olyan cégek – Hunnu Air, például –, amelyek brandjük kialakításakor tudatosan nyúlnak ezekhez az eszközökhöz.

⁷³¹ FEISCHMIDT 2014: 7–48; DESEFFY – MEZEI 2018.

⁷³² <https://montsame.mn/mn/read/208229> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 28.)

⁷³³ Ilyen a Hunnu International Motorcycle Club <https://www.facebook.com/groups/485454832009260>, vagy a Hunnu Women Riders (Chapter Club) <https://www.facebook.com/groups/353379496520285> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 28.)

Miközben az egykori nagykán mellett ezekben a konstrukciókban más jelképek is megjelentek, Dzsingisz személyét nem csak a mai Mongóliában övezi sajátos tisztelet.⁷³⁴ Belső-Mongóliában kialakult egy szakrális Dzsingisz-kultusz is.⁷³⁵ Dzsingisz kán kultusza a 13. század óta jelen van Belső-Mongóliában az Ordosz-vidéken, ahol a legenda szerint a halott nagykánt eltemették. Bár a kultusz, és annak szerepe is sokat változott,⁷³⁶ érdekes adalék, hogy mára – épp a kínai kultúra egységesítését célzó központ törekvések miatt – Dzsingisz személyét a kínai császárok panteonjába is beemelték, mint a Kínát a 13–14. században uraló mongol eredetű Yuan-dinasztia alapítóját, holott Dzsingisznak soha nem volt szándéka egy kínai császári dinasztia alapítása.

Ugyanakkor érdekes, hogy a nagyjából a 2010-es évek elejéig Kínában bekövetkezett kedvező politikai változások, és az ezzel összefüggő nyitás időszakában – a gazdasági növekedés adta kedvező finansziális feltételek mellett – egyre nagyobb figyelmet fordítottak a mongol nemzeti hagyományok megőrzésére.⁷³⁷ Ez azonban sajnálatos módon nem feltétlenül hozta közelebb egymáshoz a határ két oldalán élő mongol népet. Inkább sok esetben bizonyos versenyhelyzetet teremtett. Megfigyelhetővé vált egy sajátos szembenállás, aminek ritkán adtak ugyan hangot, de jelen van a közgondolkodásban. Ma a mongóliai lakosság és jellemző módon a városlakó mongolok egy része meglehetősen ellenséges a belső-mongolokkal szemben. Annak ellenére, hogy egy kívülálló épp a szorosabb gazdasági együttműködést megalapozó kapocsként értékelné azt a tényt, hogy a napjainkban legjelentősebb kereskedelmi partnernek és befektetőnek tekinthető Kínában a mai Mongólia lakosságánál több, mintegy 4 millió mongol ajkú él,⁷³⁸ a hétköznapiakban ez nem erősíti a két népesség közötti kapcsolatot. A Mongóliában ma megfigyelhető Kína-ellenesség – mely jól nyomon követhető például az internetes közösségi oldalakon egymásnak felelgető fiatalok kommunikációjában is – a belső-mongolokat is negatív színben tünteti fel.⁷³⁹ Nem egyszer hallani olyat a mongol fővárosban, hogy a Góbitól délre élő mongol ajkú népesség nem is tekinthető mongolnak, hiszen „kínai”. Ugyanakkor Belső-Mongóliában járva többször tapasztalja az ember, hogy az ulánbátori

⁷³⁴ Meglepő adalék, hogy az ulánbátori repülőteret azért kellett viszonylag sietve átkeresztelni, mert Kazahsztánban is tervezték, hogy az ország egyik repülőterét Dzsingiszről nevezzék el, amit természetesen a mongolok nem hagyhattak.

⁷³⁵ BIRTALAN 2001.

⁷³⁶ HURCHA 1999.

⁷³⁷ Ahogyan ezt a Dzsingisz kegyhely gondozása, a 2008-ban Hohhotban (a 16. század közepén a tümet mongol Altan kán által alapított uralkodói székhely, ma a kínai Belső-Mongol Autonóm Tartomány központja) épült hatalmas belső-mongol múzeum is bizonyítja.

⁷³⁸ Belső-Mongólia területe 1 200 000 négyzetkilométer. A 2000. évi népszámlálás alapján az itt élők csupán 17,13%-a, tehát nagyjából 4 millió ember vallotta magát mongolnak. Mongolok élnek még Északkelet-Kínában, továbbá Qinghaiban, Gansuban és Xinjiangban is.

⁷³⁹ BILLÉ 2015.

„városi mongolokat” egy egyszerű legyintéssel minősítették, amelyben kimondatlan negatív kritika fogalmazódik meg. E vélemény okára irányuló kérdésre az a válasz, hogy ők már nem „igazi mongolok”, a városban élnek, kereskednek, a Nyugatot utánozzák, nem tekinthetőek a mongol hagyományok örökösének. Mongólia vidéki lakossága talán még igen, de az ulánbátoriak semmiképp.

A külső szemlélő számára úgy tűnik, mintha a két csoport között kialakult volna egyfajta rivalizálás a mongol, illetve nomád hagyományok megőrzése kapcsán. Mindkét oldalt egy sajátosan értelmezett nemzeti öntudat vezérli. Mongólia lakói számára épp a nemzeti identitás megerősítése, a hagyományok megőrzése lehet a társadalmi stabilitás egyik biztosítéka. A Kínában élő mongol népességnek alapvető érdeke, hogy kulturális hagyományait megtartsa, hiszen az elsöprő han kínai többségben csak így őrizheti meg önazonosságát.⁷⁴⁰ Ebben a tekintetben meghatározó például a hagyományos mongol írásrendszer fennmaradása, amit már csak itt használnak, hiszen Mongólia 1941-ben bevezette a módosított cirill ábécét. Ugyanakkor Kína kisebbségi politikája az elmúlt évtizedben alapvetően változott. A Xi Jinping érában érezhetően nőtt a kínai állam magabiztossága, egyre határozottabban képviseli saját érdekeit a külvilág felé, ezzel párhuzamosan egyre céltudatosabb lépéseket tesz a korábban már említett egységes „kínai nemzet” megteremtése érdekében is. Ez jelentős hatással van a kisebbségi politikára is, amely komolyan érinti Kína mongol nyelvű nemzeti kisebbségét is. Legutóbb 2020 őszén hozott olyan intézkedéseket a pekingi kormányzat, amelyek negatívan befolyásolják a mongol kisebbség helyzetét. Az év őszétől jelentősen csökkentették a mongol kisebbségi iskolák férőhelyeit, az irodalom, a politikatudomány és a történelem kötelező tanítási nyelveként a mandarint határozták meg, súlyosan korlátozva ezzel a mongol nyelvű oktatás lehetőségeit.⁷⁴¹ A kínai cél egyértelmű, a válasz azonban meglehetősen mérsékelt maradt a mongol kormány részéről. Bár Belső-Mongóliában jelentős zavargások törtek ki, és mongóliai állampolgárok is tiltakoztak a lépések ellen, a hivatalban lévő mongol kormány nem sokat tett – nem sokat tehetett – az intézkedések ellen. Ez egyrészt a két ország közötti egyenlőtlen erőviszonyok újabb példája – ahogyan ezt a dalai láma 2016-os mongóliai látogatása körül kirobbant konfliktus következményei is bizonyították –, másrészt jelzés a mongol kisebbség megmaradási esélyeit illetően, amely vélhetően később mégis befolyásolhatja a két ország kapcsolatait.

⁷⁴⁰ Ebben valószínűleg az is szerepet játszik, hogy a Kínában hatályos törvények értelmében a kisebbségeknek jár bizonyos kedvezmény a gyerekvállalást illetően, amit a han lakosság körében köztudott módon korlátoznak.

⁷⁴¹ <https://thediplomat.com/2020/09/chinas-crackdown-on-mongolian-culture/> (utolsó megtekintés: 2020. 08.10.)

Az utóbbi években rendszeresen felmerülő kérdés, vajon lehet-e a nomád életmódot a 21. század viszonyai közé integrálni.⁷⁴² A válasz nem egyértelmű, és számos gazdasági jellegű problémát is felvet. Ahogy fentebb már utaltunk rá, a mai mongol gazdaság egyik meghatározó ágazata a bányaipar, ami főleg a ma Mongóliában túlnyomó többségben alkalmazott külszíni művelés által okozott környezeti terhelés miatt teljesen összeegyeztethetetlen a nomád életmóddal. A bányák és a hozzájuk tartozó infrastruktúra a beruházások nettó területénél jóval nagyobb térségben lehetetlenítik el az állattenyésztést, egyúttal óriási vízigényük számottevő negatív hatással van a terület vízgazdálkodására. Jelentős gazdasági hasznuk ellenére épp a fenti okok miatt egyre nagyobb azoknak a száma, akik a bányászati szektor részbeni visszaszorítását, és a hagyományos mongol gazdasági területek ismételt fejlesztését szorgalmazzák. A nomád gazdálkodás az egyik ilyen meghatározó elem, ami nem csak a gazdasági szükségszerűség szempontjából lehet fontos, de illeszkedik az önálló, független, mongol „nemzeti” gazdaság megteremtésének narratívájába is. Az is kétségtelen, hogy a világban megfigyelhető trendeknek – a fenntartható fejlődés megteremtésének igénye, ökológiai gazdálkodás, és az abból származó termékek iránti keresletnövekedés – köszönhetően igenis van létjogosultsága azoknak a terveknek, amelyek a nomád állattenyésztésből származó termékek piaci részesedésének növelését célozzák. Az évszázados tapasztalatok bebizonyították, hogy a nomád gazdálkodásnál semmi nem fenntarthatóbb. Természetesen annak hagyományos módja tekintetében, hiszen a ma Mongóliában jelenlévő állatállomány létszáma, összetétele és területi elhelyezkedése sem nevezhető hagyományosnak.

Visszatérve a mai mongol nemzeti identitás – illetve annak történelmi hivatkozási pontjainak – kérdéséhez, érdemes felidézni ismét a 2011-es Nemzetközi Mongolisztikai Konferencia megnyitóját. A rendezvényt nem csak a Teokratikus Mongol Állam kikiáltásának 100. évfordulójára dedikálták, de az 1921-es bolsevik forradalom 90. évfordulójára is, ami ugyan ideológiai szempontból nem összeegyeztethető a mai politikai kurzussal, de a mongolok ettől számítják a Kínától való elszakadást még akkor is, ha jogi értelemben nem ekkorra datálható.⁷⁴³ E két évforduló és dátum még könnyen magyarázható, az azonban, hogy az eseményt a nomád államiság 2220. évfordulójára időzítették, már némi magyarázatra szorul. Azzal, hogy a mongolok az ázsiai hun (Xiongnu) állam alapítását⁷⁴⁴ a mongol államisággal kapcsolták össze, már azt bizonyítja, hogy kormányzati szinten is megjelent – illetve újból

⁷⁴² BOLD 2001; ENKHTÖVSHIN 2011.

⁷⁴³ 1921 nyarán a szovjet Vörös Hadsereg segítségével a mongolok valóban kiűzték a köztársasági Kína csapatait a mongol fővárosból, de Kína jogi értelemben csak 1946. január 5-én ismerte el tőle függetlennek Mongóliát.

⁷⁴⁴ A Xiongnu államot Tuoman, illetve fia Maotun (Modu) hozta létre a Kr. e. 3 század végén, 209-ben. VÁSÁRY 2003.

felerősödött – egy tudatos emlékezetpolitikai konstrukció, amely a mongol (nomád) hagyományokat, és így a mai állam gyökereit is a dzsingiszida korszaknál jóval korábbra vezeti vissza. Az állítás helyességével itt nem kívánunk foglalkozni,⁷⁴⁵ jelen pillanatban talán érdekesebb azt megemlíteni, hogy nem a Mongóliában működő kormány az egyetlen, mely a xiongnu (mongolul hunnu) eredet lehetőségét politikai szinten is használja. E téma iránt számos mongol és belső-mongol kutató is komolyan érdeklődik, és immár a határ mindkét oldalán a kormányzati retorika szintjére emelték, hogy a Kr. e. 4. században a térségben megjelenő, az első nomád államalakulatot létrehozó, és először részletesen a kínai forrásokban leírt nomád népesség a mongolság egyfajta kulturális elődjének tekinthető. Sőt, ma már e tekintetben fokozatosan elmosódik a határ a nomád, valamint a mongol történeti és kulturális hagyomány között, a hunnu állam megjelenését a mongol államiság (*mongoliin tulgar tör*) első megjelenéseként emlegetik, és erre a 2010-es évek eleje óta hivatalos állami nyilatkozatokban is hivatkoznak.⁷⁴⁶

Ma a hunnu kutatásba a mongol tudományosság meghatározó része – történészek, régészek – bekapcsolódik. Valami hasonló tapasztalható, mint amikor az 1990-es években egyre-másra jelentek meg a Dzsingisszel, illetve a Nagy Mongol Birodalommal, *A mongolok titkos történetével* foglalkozó publikációk. Ma ezt a témát a xiongnuk (hunnuk) jelentik. Miközben a Mongol Kulturális Minisztérium épp 2019-ben hozta létre a Dzsingisz kán Örökség és Kultúra Intézetet (*Chingis khaani Öv, Soyoliin Khüreelelen*),⁷⁴⁷ illetve alapította meg a Dzsingisz Kán Múzeumot, mint a hagyományos mongol kultúra vizsgálatának, megőrzésének akadémiai és egyetemi kutatóhelyek mellett működő fontos intézményeit, a mongolok már jóval távolabb tekintenek vissza kulturális örökségük gyökereinek keresése során.

⁷⁴⁵ Talán annyit érdemes megemlíteni, hogy a kérdés támogatói azt a sajátos érvelést alkalmazzák, mely szerint a mongolok megjelenését a Xiongnu Birodalomban épp az bizonyíthatja, hogy nincs egyértelmű ellenérv. Azt tudjuk, hogy az első nomád állam – ahogyan az azt követők is – a mai értelemben egy „soknemzetiségű”, laza törzsszövetségi rendszerben felépülő nomád birodalom volt. A xiongnuk fennhatósága alatt így korai mongol nyelvet beszélő népek is lehettek, akiknek egyébként kínai forrásokon alapuló dokumentált megjelenését egyes kutatók már a Kr. u. második századra teszik, amennyiben a Xiongnu Birodalmat legyőző xienpi és az Észak-Kínában Kr. u. 386–538 között a Vej-dinasztiát megalapító topák mongol nyelvet beszéltek. PELLIOU 1912; LIGETI 1970.

⁷⁴⁶ Talán az ezek közül az első Ts. Elbegdorj 2010 őszi kiadott nyilatkozata, amelyben a xiongnu állam Kr. e. 209-es alapítására a dzsingiszi mongol állam elődjeként hivatkozik. <https://news.mn/r/34630/> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 10.) [Eddig nem i. e. formulát használtál?]

⁷⁴⁷ <https://chinggisinstitute.gov.mn/en/page/introduction-61> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 10.)

BIBLIOGRÁFIA

Források, forráskiadványok:

Mongol Ulsiin Töv Arkhiv [Mongol Állami Központi Levéltár] F.1. – FA.4.

Mongol Ulsiin Töv Arkhiv FN. A3.

Mongol Ulsiin Töv Arkhiv FN. M77. T-1, XH-1.

Mongol Ulsiin Töv Arkhiv FN. M85, T-2, T-3.

Mongol Ulsiin Ündesnii Töv Nomiin San [Mongol Állami Központi Könyvtár], Gar Bichmeliin San [Kézirattár, rövidítése: MUNS, GBS]

Külgazdasági és Külügyminisztérium Archívuma 11-2/AMD/1995.

Külgazdasági és Külügyminisztérium Archívuma 2423/T/1995.

Külgazdasági és Külügyminisztérium Archívuma 3860-2/1995.

Külgazdasági és Külügyminisztérium Archívuma 6831/1995.

Külgazdasági és Külügyminisztérium Archívuma 6862/1995.

Külgazdasági és Külügyminisztérium Archívuma 7729/1995.

Külgazdasági és Külügyminisztérium Archívuma MONG-042/0/A.

Külgazdasági és Külügyminisztérium Archívuma MONG-043/0/A.

Külgazdasági és Külügyminisztérium Archívuma MONG-47/0/A.

Külgazdasági és Külügyminisztérium Archívuma MONG-48/0/A.

BATCHIMEG, M.

2001 *Oros-Mongoliin geree, khelelceerüüdiin emkhtgel. I.* (1689-1949). Ulaanbaatar. [Orosz-kínai szerződések gyűjteménye.]

BELOV, Je. A.

2005 *Rossija i Tibet. Sbornik Russkch archivnih dokumentov 1900-1914.* Nauka, Moskva. [Россия и Тибет. Сборник Русских архивных документов]

DUMAN, L. I.

1969 *Russko-kitajskije otnoshenija v XVII. veke. Materiali i dokumenti. Tom. I. 1608-1683.* Nauka, Moszkva. [Русско-китайские отношения в XVII, веке материалы и документы 1608-1683]

GERELBADRAKH, J. – DELGERMAA, Ü. – JAVZANDULAM, E. (szerk.):

2003 *Mongol Ulsiin Deed Dood Khural barimt bichgiin emkhtgel 1914-1916.* Ulaanbaatar. [A Mongol Parlament Alsó- és Felsőházának dokumentumai 1914-1916]

2005 *Mongol Ulsiin Deed Dood Khural barimt bichgiin emkhtgel 1917-1918*. Ulaanbaatar. [A Mongol Parliament Alsó- és Felsőházának dokumentumai 1917-1918]

2005 *Mongol Ulsiin Deed Dood Khural barimt bichgiin emkhtgel 1919*. Ulaanbaatar. [A Mongol Parliament Alsó- és Felsőházának dokumentumai 1919]

GOL'MAN, M. I. – SLESARCHUK, G. I. (szerk.)

1966 *Sovetsko-mongol'skije otnoshenija 1921- 1966*. Nauka, Moszkva. [Советско-монгольские отношения, 1966: Советско-монгольские отношения. 1921—1966.]

SZILÁGYI, Zsolt

2004 *Manchu-Mongol Diplomatic Correspondence 1635-1896*. Treasures of Mongolian Culture and Tibeto-Mongolian Buddhism Vol 1. Ed. by Géza Bethlenfalvy. State Central Library of Mongolia – Research Group for Altaic Studies Hungarian Academy of Sciences, Budapest.

SLESARCHUK, G. I. – GOL'MAN, M. I. (szerk.)

1959 *Russko-mongol'skie otnoshenija 1607-1636*. Vost. Lit. Publ., Moskva. [Русско-монгольские отношения. 1607—1636]

1974 *Russko-mongol'skie otnoshenija 1636-1654*. Vost. Lit. Publ., Moskva. [Русско-монгольские отношения. 1636—1654]

SLESARCHUK, G. I. – DEMIDOVA, N. F. (szerk.)

1996 *Russko-mongol'skie otnoshenija 1654-1685*. Vost. Lit. Publ., Moskva., Moskva. [Русско-монгольские отношения, 1654-1685 : сборник документов]

2000 *Russko-mongol'skie otnoshenija 1685-1691*. Vost. Lit. Publ., Moskva., Moskva. [Русско-монгольские отношения, 1654-1685 : сборник документов]

Szakirodalom:

AD'SHAA, Sh.

2006 *Galdan boshigt*. Ulaanbaatar.

ADIYA, ENXJARGAL

2010 *Gender Equity in Access to Higher Education in Mongolia*. University of Pittsburg
<http://d-scholarship.pitt.edu/8631/1/enkhjargaladiya.pdf> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 22.)

ALTAI, DULBAA. (ed.)

2020 *The Journal of Central and Eastern Europe. Special Edition: Mongolian Hungarian Relationship*. (2020) No 5.

AGVAN DORZHIJEV

2003 *Zanimatel'nye zametki. Opisanije puteshestvija vokrug sveta.* A. D. Cendina (ford.)
Moskva. [Занимательные заметки. Описание путешествия вокруг света]

AGVAANPRINLEIJAMTS

2001 *Mongol Ulsiin Olnoo Örgögdsön Bogd khaanii tükh.* Mongol Ulsiin Sinjlekh Ukhaanii
Akademi Tüükhiin Khüreelin, Ulaanbaatar. [Mongólia Sokak Által trónraemelt kánjának
története.]

AGVANDORJ, B.

2002 *Avral itgelt yesdügeer Bogd Javzandamba khuutagiin tovch hamtar.* Ulaanbaatar. [Az
oltalmat adó kilencedik bogd dzsebcundamba rövid életrajza]

AHMAD, Z. (ford.)

1995 *A History of Tibet by Nag-dBan Blo-bZan rGya-mTSHo, Fifth Dalai Lama of Tibet.*
Indiana University, Bloomington.

ALTANTSETSEG, KH.

2002 Mongoliin 1911 onii үндесний эрх чөлөөний төмтслийн түүхийг БНКХАУ-ийн судалж
багша н'. In *Mongoliin үндесний хув'сгалийн түүхийн асуудаал.* Ulaanbaatar, 158-167.
[Az 1911-es mongóliai függetlenségi mozgalommal foglalkozó történeti munkák a Kínai
Népköztársaságban. In *A mongol nemzeti forradalom történetével kapcsolatos kérdések*]

ANQING SHI.

2012 *Rural Out-Migration and Family Life in Cities in Mongolia.* (Background Paper) East
Asian and Pacific Region/CMU The World Bank (May 12, 2011)
<https://elibrary.worldbank.org/doi/epdf/10.1596/27412> (utolsó megnézés: 2022. 06. 22.)

AMARSANAA, J. – BATSAIKHAN, O. – ТӨВШИНТУЛГА, А.

2013 *Mongol Ulsiin засгийн газар. (1911-2012).* Ulaanbaatar. [A mongol kormányzati rendszer
1911-2012]

ARIUNGUA, N.

1996 *XIV-XVI. зуunii Mongol-Khyatad khariltsaa.* Ulaanbaatar. [14–16. századi mongol-kínai
kapcsolat]

APOR BALÁZS

2006 Vezérkultusz Sztálin módra. *Aetas.* 21. évf. 1, 211–220.

APOR, BALÁZS – BEHREND, JAN. C. – JONES, POLLY – REES, E. A. (szerk.)

2005 *Stalin and the Lesser Gods: The Leader Cult in Communist Dictatorship in Comparative
Perspective.* Stalin and the Eastern Bloc. London, Palgrave Macmillan.

ATWOOD, CHRISTOPHER P.

1990 *Nationalism and Localism*. Indiana University, Bloomington. (disszertáció, kézirat)

1999 Sino-Soviet Diplomacy and the Second Partition of Mongolia, 1945-46. In KOTKIN, S. – ELLEMAN B. A. (eds.): *Mongolia in the Twentieth Century*. M. E. Sharpe, New York – London, 137-161.

2004 *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*. Facts in File Inc., New York.

AVAR ÁKOS.

2014 *A természet és az állatok a hagyományos mongol gondolkodásban*. Budapest, Equinter Kiadó.

BAATAR, TS.

1995 *Khyatad-Orosiin khariltsaa tüükhen dekh Mongol Uls*. Ulaanbaatar. [Mongólia a kínai-orosz párbeszéd történetében]

BADAMKHATAN, S.

1965 *Khövsgöliin darkhad yastan*. Shinjlekh Ukhaanii Akademiin Khevel, Ulaanbaatar [A Khövsgöli darkhatok.].

1987 *Ethnography of Mongolia. Vol. 1*. Mongolian Academy of Science Press, Ulaanbaatar.

1996 *Ethnography of Mongolia. Vol. 2*. Mongolian Academy of Science Press, Ulaanbaatar.

1996 *Ethnography of Mongolia. Vol. 3*. Mongolian Academy of Science Press, Ulaanbaatar.

BADARCHIN, TS. – DUGARSÜREN, N. – TÜDEV, L.

2000 *Bogd khaanii am'draliin on daraalliin tovchoon*. Ulaanbaatar. [A Szent kán életének összefoglalója]

BALOGH MÁTYÁS

2008 Shamanism in Present-day Mongolia and a Review of Some Related Books. *Shaman*. Vol. 16. Nos. 1-2. (Spring/Autumn) 95-105.

2010 Contemporary Shamanism in Mongolia. *Asian Ethnicity*. Vol. 11. No. 2. (June) 229–238.

BALOGH PÉTER

2004 *A huszadik századi mongol történelem egy igaz forrása*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. (PhD. értekezés kézirat)

BANZRAGCH, CH. – SAINKHÜÜ, B. (szerk.)

2004 *Mongoliin khüree khiidiin tüükh*. Ulaanbaatar. [A mongol kolostorok, templomok története]

BARKMAN, UDO. B.

1993 Erste Bemerkungen zu einem traurigen Kapite mongolischer Geschichte – die dreißiger Jahre. *Asien, Africa, Lateinamerika*. Vol. 20. (6/1993) 1045–1049.

2013 The Position of Mongolia in Regional Security. In *Mongoliin түүх, улс төрийн асуудлин тухай өгүүлүүд*. Mongol Ulsiin Ikh Surguul', Mongol Sudlaliin Khüreeleen, Ulaanbaatar. [Tanulmányok az állam és a mongol történelem kérdéskörében]

BATBAYAR, B.

1996 *XX. зүүний Монгол*. Ulaanbaatar. [A huszadik század Mongóliája]

1999 *Twentieth Century Mongolia*. The White Horse Press, Cambridge.

BATBAYAR, V.

2015 *Satellit communication in Mongolia*. https://www.itu.int/en/ITU-D/Regional-Presence/AsiaPacific/Documents/Events/2015/October-IISS-2015/Presentations/S4_Batbayar_Vandansambuu.pdf (utolsó megtekintés: 2022. 06. 22.)

BATBAYAR, TS.

2002a *Mongolia's Foreign Policy in the 1990's: New Identity and New Challenges*. Institute for Strategic Studies, Ulaanbaatar.

2002b *Modern Mongolia: A Concise History*. Mongolian Center for Scientific and Technological Information, Ulaanbaatar

2006 *Mongol ба их гүрнүүд XX. зуunii ekhiin khagast*. Ulaanbaatar. [Mongólia és a nagyhatalmak a 20. század első felében]

2011 *Bogd Khaant Mongol Uls guravdakh' khörshiin ereld*. Ulaanbaatar. [A Szentkáni Mongólia a három szomszéd szemében]

BATBAYAR, TS. – GOMBOSÜREN, D.

2004 *Mongol Manjukogiin khilnii kheleltsee 1935-1941 on*. Ulaanbaatar. [Mongol-mandzsuko határ-tárgyalások 1935-1941]

2007 *Modern Mongolia: A Conside History*. (3. ed.) Pentagon Press, New Delhi.

BATCHIMEG, M.

2005 „Future Challenges for the PRC and Mongolia: A Mongolian Perspective.” *China Brief*. Vol. 5. Issue 10. <https://jamestown.org/program/future-challenges-for-the-prc-and-mongolia-a-mongolian-perspective/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 13.)

BATCHULUUN, YEMBUU – KHULAAN, MUNKH-ERDENE

2006 *Literacy Country Study: Mongolia*. Background paper prepared for the Education for All Global Monitoring Report 2006. UN. 2006/ED/EFA/MRT/PI/101. <file:///C:/Users/ZSzilagyi/Downloads/146207eng.pdf> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 19.)

BATSAIKHAN, O. OOKHNOI (ed.)

2017 *The History of Modern Mongolia. 1911-2017*. Mongolian Scientific and Research Institute for National Freedom – The Konrad-Adenauer-Stiftung Mongolia, Ulaanbaatar.

BATSAIKHAN, O.

1999 *Khyatad, Oros, Mongol gurban ulsiin 1915 onii Khiagtiin geree*. Ulaanbaatar. [Az 1915-ös kínai-orosz-mongol háromoldalú kjahtai szerződés]

2002 *Mongoliin tusgaar tognol ba Khyatad, Oros, Mongol gurban ulsiin 1915 onii Khiagtiin geree (1911-1916)*. Ulaanbaatar. [A mongol önállóság és az 1915-ös kínai-orosz-mongol háromoldalú kjahtai szerződés]

2008 *Mongoliin süülchiin ezen khaan VIII. Bogd Javzandamba*. Ulaanbaatar. [Mongólia utolsó uralkodója, a 8. dzsebcundamba]

BATSAIKHAN, O. (szerk.)

2003 *XX. züünii Mongoliin tüükhiin ekh survalj (1911-1921)*. Ulaanbaatar. [A huszadik századi Mongólia történetének forrásai]

BATTÖR, J.

1998 *„Khan Ulsiin mökhsön tüükh” khemeen negen ikh bichig*, Ulaanbaatar. [„A kánság elveszett története” című írás]

BAWDEN, Ch. R.

1961 *The Jebtsundampa Khutugtus of Urga*. O. Harrasowitz, Wiesbaden.

1968 *Modern History of Mongolia*. Frederick A. Praeger Publishers, New York.

BAYARKHÜÜ, D.

2004 *Mongol uls: Kommunizmaas kapitalizm ruu*. Monsudar, Ulaanbaatar. [Mongólia a kommunizmusból a kapitalizmus felé]

BAZAROV, V. B.

2012 *Mongolia in the Post-Soviet Space*. In Sengupta, Anita – Chatterjee, Suchandana – Bhattacharya, Susmita (eds.): *Eurasia Twenty Years After*. Shipra Publications, Kolkata, 504-511.

BIRTALAN, Á.

1985 Geschichte der heiligen Götterbilder der drei Klöster unseres Jaqachin-Volks. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 39. (2-3), 177-191.

2001 Die Mythologie der mongolischen Volksreligion. In SCHMALZRIEDT, E. - HAUSSIG H. W.: *Wörterbuch der Mythologie* 34.. Klett-Cotta Verlag, Stuttgart, 879-1097.

BLAGOV, S.

2005 „Mongolia Drifts Away From Russia to China” *China Brief*. Vol. 5. Issue 10. <https://jamestown.org/program/mongolia-drifts-away-from-russia-toward-china/> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 13.)

KOHRТ, B.A. (et al.)

2004 Distribution of distress in post-socialist Mongolia: a Cultural epidemiology of yadargaa. *Social Science & Medicine* 58 (2004) 471–485

BELL, C.

1991 *Tibet Past and Present*. Motilal Banarsidass, Delhi.

BELOV, YE. A.

1997 О поездке японца Кодамы в Ургу в 1913. г. In *VII. Mezhdunarodnoi kongress mongolovedov. Dokladi rossiiskoi delegacii*. Nauka, Moskva, 5-7. [О поездке японца Кодамы в Ургу в 1913. г. VII. Международной конгресс монголоведов. Доклады российской делегации]

1997 *Rossiya i Kitai v nachale XX. veka*. Nauka, Moskva. [Росся и Китай в начале XX. века.]

BERDARZSEVSZKIJ ANTON – ESZTERHAI VIKTOR

2019 *Az új „Nagy játszma” Közép-Ázsiában*. PAGEO Geopolitikai Kutatóintézet 2019. <http://www.geopolitika.hu/hu/2019/01/22/az-uj-nagy-jatszma-kozep-azsiaban/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

BERHOLZ, FRED W.

1993 *The Partition of the Steppe*. Peter Lang Publishing, New York.

BITTNER, P.

2019 Mongolia’s Crisis of Democracy Continues. *The Diplomat*. (January 31). <https://thediplomat.com/2019/01/mongolias-crisis-of-democracy-continues/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

BLOCH, M.

2002 *A feudális társadalom*. Osiris Kiadó, Budapest.

BOIKOVA, E. A.

1997 Sozdanie bazy dannyh po Rossiiskim ékspedicijam v Mongoliju v konce XIX - nachale XX v. In *VII. Mezhdunarodnoj kongress mongolovedov. Dokladi rossiskoj delegacii*. Moskva, 8-10. [Создание базы даннч по Российским éкспедициям в Монголию в конце XIX - начале XX века. VII. Международной конгресс монголоведов. Доклады российской делегации]

1999 Soviet-Mongolian Relations 1929-1939. In KOTKIN, S. – ELLEMAN B. A. (eds.): *Mongolia in the Twentieth Century*. M. E. Sharpe, New York – London, 107-121.

BOLD, B.

2001 *Mongolian Nomadic Society. A Reconstruction of the 'Medieval' History of Mongolia*. St. Martin's Press, New York.

BOLOR, LKH.

2017 Far East Affairs: Mongolia and Japan. *The Diplomat*. (2017.március 10.) <https://thediplomat.com/2017/03/far-east-affairs-mongolia-and-japan/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 26.)

2019 US Becomes Mongolia's 5th Strategic partner. *The Diplomat*. (2019. augusztus 5.) <https://thediplomat.com/2019/08/us-becomes-mongolias-5th-strategic-partner/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

BOR, J.

1998 *Mongoliin uls төрийн гадаад бодлого*. Ulaanbaatar. [A mongol külpolitika]

2004 *Mongoliin diplomat товчоон*. Ulaanbaatar. [A mongol diplomácia összefoglalása]

BOYD, JAMES

2010 *Japanese-Mongolian Relations 1873-1945*. E-book, Brill.

BROWER, DANIEL R. – LAZZERINI, EDWARD J. (eds.)

1997 *Russia's Orient. Imperial Borderlands and Peoples 1700-1917*. Indiana University Press, Bloomington.

BRUBAKER, ROGERS

2006 A nemzeti mivolt és a nemzeti kérdés a Szu-ban és utódállamaiban - egy institutionalista elemzés tükrében. In BRUBAKER, ROGERS: *Nacionalizmus új keretek között*. L'Harmattan – Atelier, Budapest, 32-60

BUSHKOVITCH, P.

2006 Peter the Dreat and the Norther War. In LIEVEN, D. (ed.): *The Cambridge History of Russia. Vol. II. 1689-1917*. Cambridge University Press, Cambridge, 489-503.

BÜRNEE, D. – ENKHTÖR, D.

2004 *Mongoliin burkhanii shashnii tүүikhen survalj*. Ulaanbaatar 2004. [A mongol buddhizmus történetének forrása]

CAMPI, ALICIA J.

2011 Problems Integrating Mongolia's Nomads into 21th Century Nation State. In Enkhtuvshin, E. (ed.): *Nomadic Civilizations in Cross-Cultural Dialogue* International Institute for the Study of Nomadic Civilizations, Ulaanbaatar, 383-391.

2005 „Sino-Mongolian Relations from Beijing's Viewpoint” *China Brief*. Vol. 5. (2005) Issue 10 <https://jamestown.org/program/sino-mongolian-relations-from-beijings-viewpoint/> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 13.)

CHANGHE, SU.

2013 Soft Power. In COOPER, ANDREW F. – HEINE, JORGE – THAKUR, RAMESH (eds.): *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*. <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199588862.001.0001/oxfordhb-9780199588862> (utolsó megtekintés: 2021. június. 25.)

COOMBS, PHILIP H.

1964 *The Fourth Dimension of Foreign Policy: Educational and Cultural Affairs*. New York, Harper & Rows.

TSEDENDAMBAA, C. (szerk.)

2009 *Mongol sum khiidiin түүikhen товчоо*. Ulaanbaatar 2009. [A mongol kolostorok rövid története]

TSENDEN, B.

1976 *Mongol-Zövlöltiin khariltsaa 1921-1974 I-II*. Nauka, Moskva-Ulaanbaatar. [Mongol-szovjet kapcsolatok 1921-1974]

CROSSLEY, P. K.

1997 *The Manchus*. Blackwell Publishers, Oxford-Cambridge.

CHIGMIDDORJ, E.

2007 *XVII-XX. зуunii ekhen үйеiin mongoliin түүikhiig судалсан бүтеелин ном зүү*. Ulaanbaatar. [A 18–20. századi mongol történelem bibliográfiája]

CHIMED, O.

195. *Ikh Khüreenii сüm khiidiin möngөн khuuliin tukhai (1810-1918)*. Ulaanbaatar. [Ikh Khüре templomainak és kolostorainak pénzügyi törvényeiről]

CHIMITDORZHIEV, Sh. B.

1974 *Antimanchzhurskaya osvoboditel'naya borba mongol'skogo naroda (XVII-XVIII. vv.)*. Burjatskoe Knizhnoe Izdatel'stvo, Ulan-Ude 1974. [Антиманчжурская освободительная борьба монгольского народа XVII-XVIII. вв.]

1974 *Vzaimootnosheniya Mongolii i Rossii v XVII-XVIII. v.* Nauka, Moskva 1979. [Взаимоотношения Монголии и России в XVII–XVIII.. в.]

CHOINKHOR, J.

1995 *Öndör Gegeen Zanabazar*. Ulaanbaatar. [Öndör Gegén Zanabazar]

CSOMA MÓZES

2010 *Háborús konfliktusok és megosztottság a Koreai-félszigeten*. ELTE, Budapest. (habilitációs dolgozat, kéirat).

2018 *Korea története*. Antal József Tudásközpont, Budapest.

DASH, D. (szerk.)

1979 *Mongol ardiin үндэсний хув'сгалийн анх үүсэж байгуулагдсан товч түүikh*. Ulaanbaatar. [A mongol népi forradalom kezdeteinek rövid története]

DASHNYAM, L. (szerk.)

1999 *Mongol nutag dakh' tүүikh soyoliin dursгал*. Ulaanbaatar.

DAVIES, B.

2006 Muscovy at War and Peace. In PERRIE, M. (ed.): *The Cambridge History of Russia*. Cambridge University Press, Cambridge, 486-519.

DENDEV, L.

1934 *Mongoliin товч түүikh. (Mongyol-un tobči teūke)*. Ulaanbaatar. [Mongólia rövid története]

DESSEWFFY TIBOR – MEZEI MIKES

2019 Kedvelik-e a nemzeti rockerek a McDonald's-ot? *Szociológiai Szemle* 29. (3), 98–114.

DI COSMO, NIKOLA

1998 Qing Colonial Administration in Inner Asia. *The International History Review* Vol. 20, No. 2 (June), 287-309

DI COSMO, NICOLA – BAO, DALIZHABU

2003 *Manchu-Mongol Relations on the Eve of the Qing Conquest*. Brill, Leiden-Boston 2003.

Dierkes, Julian

2017 Mongolia Just Chose a New President. What Now? *The diplomat*. (July 08) <https://thedi diplomat.com/2017/07/mongolia-just-chose-a-new-president-what-now/>
(utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

DILLION, MICHAEL

2020 *Mongolia. A Political History of the Land and Its People*. I. B. Tauris, London – New York

DIÓSZEGI, ISTVÁN

1994 *A nagyhatalmi politika másfél évszázada 1789-1939*. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest 1994.

DIVAASAMBUU, G. – TAIVANSAIKHAN, D.

2005 *Mongoliin burkhan shashnii tiiikhen toim*. Ulaanbaatar. [A mongol buddhizmus történeti összefoglalója]

DOGSOM, D.

1928 *Mongol Ardiin Namiin ankh üüssen tukhai yavdal*. In *Mongol Ardiin Khuv'sgaalt Namiin tiiikhend kholbogdol bükhii züülüüd*. Ulaanbaatar. (1979) [A Mongol Népi Párt megalapításának története]

DR. SZAMUELY TIBOR

1962 *Az újkori egyetemes történelem dokumentumokban (1870-1918)*. Tankönyvkiadó, Budapest.

DUGARSÜREN, H.

2002 *Bogdiin lünden*. Ulaanbaatar. [A Bogd próféciái]

DUMAN, L. I.

1977. *Politika dinastii Cin v otnošenii džungarov. Vnešnaja politika gosudartsva Cin v XVII. veke*. Moskva.

DÜRR BÉLA (szerk.)

1995 *20. századi egyetemes történet. 1890-1945*. Korona Kiadó, Budapest.

DYER, CAROLINE

2001 *Nomads and Education for All: Education for Development or Domestication? Comperative Education*, 37. No 3. 315-327.

EKAI, K.

1909 *Three Years in Tibet*. London. <https://www.gutenberg.org/files/52594/52594-h/52594-h.htm> (utolsó megtekintés: 2022. 05. 27.)

ELVERSKOG, J.

2006 *Our Great Qing: The Mongols, Buddhism, and the State in Late Imperial China*. University of Hawaii Press, Honolulu.

ENDICOTT, E.

1999 Russian Merchants in Mongolia: The 1910 Moscow Trade expedition. In KOTKIN, S. – ELLEMAN, B. A. (ed.): *Mongolia in the Twentieth Century*. M. E. Sharpe, New York – London, 59-68.

2012 *A History of Land Use in Mongolia. The Thirteenth Century to Present*. Palgrave McMillan, New York.

Enkhtuvshin, B.

2011 Globalization and Security of Civilizations. In Enkhtuvshin, E. (ed.): *Nomadic Civilizations in Cross-Cultural Dialogue*. International Institute for the Study of Nomadic Civilizations, 323-332.

ERDENEBILEG, B.

2012 *Mongoliin sum khiidiin tүүкhees*. Tagnuuliin Yerönkhii Gazar, Ulaanbaatar. [A mongol kolostorok történetéből...]

ERDÉLYI ISTVÁN

2017 *Archaeological Expeditions in Mongolia*. Budapest, Mundus Kiadó.

ERMACHENKO, I. S.

1974 *Politika manchzhurskoi dinastii Cin v juzhnoi Severnoi Mongolii v XVII v.* Nauka, Moskva. [Политика манчжурской династии Цин в южной Северной Монголии в XVII в.]

EROFEEV, NIKOLAY – STANEK, LUKASZ

2021 Integrate, Adapt, Collaborate: Comecon Architecture in Socialist Mongolia. *Abe Journal*. No. 19. (2021) <https://journals.openedition.org/abe/12604> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 22.)

EWING, TOMAS E.

1980 *Between the Hammer and the Anvil. Chinese and Russian Policies in Outer Mongolia 1911-1921*. Ural and Altaic Series. Indiana University, Bloomington.

FARKAS ILDIKÓ

1993. „A turánizmus” *Magyar Tudomány*. (1993.) No. 7.: 860-867.

FEISCHMIDT MARGIT

2014 Nemzeti diskurzis a mindennapokban és a nacionalizmus populáris kultúrája. In FEISCHMIDT MARGIT – GLÓZER RITA – ILYÉS ZOLTÁN – KASZNÁR VERONIKA KATALIN – ZAKARIÁS ILDIKÓ: *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. L'Harmattan – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, 7–48.

FORBATH, LÁSZLÓ – GELETA, JÓZSEF

1934. *A megújhodott Mongólia*. Franklin Társulat, Budapest.

FRITERS, GERHARD M.

1974. *Outher Mongolia an its International Position*. Octagon Books, Baltimore 1974.

GANTULGA, TS.

2002 1911 onii ündesnii khuv'sgal ba Khovdiin khyazgaar. In *Mongoliin ündesnii khuv'sgaliin tүүкhiin asuudaal*. Ulaanbaatar, 107-122. [Az 1911-es forradalom és a hovdi határterület. In *A mongol nemzeti forradalom történetével kapcsolatos kérdések*]

GAZDAGH ISTVÁN

1967 „Szambajno!” *Iffúsági Magazin* 3.9, 40–42. URL: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/IffusagiMagazin_1967/?pg=543&layout=s (utolsó megtekintés: 2022. június 7.).

GERELBADRAKH, J.

2002 *Mongoliin nutag devsger, khil khyazgaariin түүкh*. Ulaanbaatar. [Mongólia területének és határainak története]

2009 1727 onii Byyriin geree ba Ar Mongoliin nutag devsger. In DASHDAVAA, TS. – OKA HIROKI (szerk): *Mongoliin түүкhiin sudlaliin shine khandlaga, tulgasan asuudal*. Tohuko University, Sendai, 79-86. [Az 1727-es Bura-i szerződés és Külső-Mongólia területe. In: *A mongol történetírás új irányvonalai*]

GERNET, JACQUES

2001 *A kínai civilizáció története*. Osiris Kiadó, Budapest.

GILES, HERBERT, A.

1912 *China and the Manchus*. Cambridge University Press, Cambridge.

GILBERG, ROLF – SVANTESSON, JAN OLOF

1996 The Mongols, Their Land and History. In BRUUN, O. – ODGAARD, O. (eds.): *Mongolia in Transition: new patterns, new challenges*. Nordic Institute of Asian Studies, Studies in Asian Topics, No. 22. Richmond, Curzon Press. 5-22.

GOMBO, L.

1958 *Avtonomit Mongoliin tsergiin baidal.(1911-1919)*. Ulaanbaatar. [Az Autonóm Mongólia hadserege]

GOMBOJAV, S. (szerk.)

1981 *Buddhism in Mongolia*. Section of Studies of Galdanthechenling Monastery, Ulaanbaatar.

GOMBOSÜREN, D.

2002 Olnoo Örgögdsön Mongol Ulsiin tsereg. In *Mongoliin ündesnii xuw'sgaliin tүүxiin asuudaal*. Ulaanbaatar, 133-140. [A Sokak által Trónraemelt Mongóliájának hadserege. In *A mongol nemzeti forradalom történetével kapcsolatos kérdések*]

GREEN, ELIZABETH E.

1986 China and Mongolia: Recurring Trends and Prospects for Change. *Asian Survey*, Vol. 26, No. 12 (Dec., 1986) 1337-1363.

GREKOV, B. D. – SHIRENDEV, B. (szerk.)

1955 *Bүгд Nairamdakh Mongol Ard Ulsiin түүkh*. Ulaanbaatar 1955. [A mongol Népköztársaság története]

GRIFFIN, K.

1995 Poverty: concepts and measurements. In GRIFFIN, K. (ed.): *Poverty and the transition to a market economy in Mongolia*. St. Martin's Press, New York. 27–44.

GUBÁNYI KÁROLY

1907 *Öt év mandzsországban*. Franklin Társulat, Budapest 1907.

GYÁNI GÁBOR

2012 Nemzet, kollektív emlékezet és public history. *Történelmi Szemle* 54. 357–375

HALKOVIC, Stephen A.

1985 *The Mongols of the West*. Indiana University, Bloomington.

HALMOSY DÉNES

1983 *Nemzetközi szerződések 1918-1945*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

HANN, CHRIS – PELKMANS, MATHIJS

2009 Realigning Religion and Power in Central Asia: Islam, Nation-State and (Post)Socialism. *Europe Asia Studies*. Vol. 61, No. 9, November 2009, 1517-1541.

HEISSIG, W.

1979 *Die Zeit des letzten mongolischen Großkhans Ligdan (1604-1634)*. Westdeutscher Verlag, Opladen.

HEGEDŰS FERENC

1973 „Barátok földjén. A Szonginói Biokombinát.” *Somogyi Néplap* 29.233. URL: [https://library.hungaricana.hu/hu/view/SomogyMegyeiHirlap_1973_10/?query=SZO%3D\(garay%20tiber\)&pg=160&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/SomogyMegyeiHirlap_1973_10/?query=SZO%3D(garay%20tiber)&pg=160&layout=s) (utolsó megtekintés: 2022. július 7.).

HELLER, M. – NYEKRICHS, A.

2003 *Orosz történelem II. A Szovjetunió története*. Osiris Kiadó, Budapest.

HELLER, M.

2003 *Orosz történelem I. Az orosz birodalom története*. Osiris Kiadó, Budapest.

HOFFMAN, H.

1986 *Tibet. A Handbook*. Indiana University, Bloomington, Indiana 1986. (*A tibeti műveltség kézikönyve*. Terebess Kiadó, Budapest 2001.)

HOWARD, M. – LUIS, WM. R. (szerk.)

2002 *Világtörténet a XX. században*. Napvilág Kiadó, Budapest.

HUMPREY, C. – SNEATH, D.

1999 *The End of Nomadism?* Duke University Press, Durham.

HURCHA, N.

1999 Attempts to Buddhicise the Cult of Chinggis Khan. *Inner Asia*. Vol. 1. No. 1. 45-57.

HYPER, P.

1966 The Re-Evaluation of Chinggis Khan: Its Role in the Sino-Soviet Dispute. *Asian Survey*. Vol. 5. No. 12. (1966 Dec.), 696-705.

HYER, P. – SECIN JAGCHID

1983 *A Mongolian Living Buddha. Biography of the Kanjurwa Khutughtu*. State University of New York Press, Albany.

ICHINNOROV, S.

2005 *Öndör Gegeen Zanabazar. Namtar, büteeliin zarim asuudal*. Ulaanbaatar 2005. [Öndör Gegen Dzanabadzar, és művészetének néhány kérdése]

IKOMA, M.

1994 Ja lama ba Khovd asuudal. *Mongolica*, Vol. 5. (26), 262-266. [A Ja láma és Khovd kérdése]

JAKAB LÁSZLÓ

2013 Óriások árnyékában. a Non-proliferáció mongol módra. *Hadtudományi Szemle*. 6. évf. 2. 68-78.

JANZEN, JOERG – BAT-OCHIR, EN.

2011 Rural-urban Migration of Pastoral Nomads in Mongolia-Causes, Course and Consequences for the Country's Development. In ENKHTUVSHIN, E. (ed.): *Nomadic Civilizations in Cross-Cultural Dialogue*. International Institute for the Study of Nomadic Civilizations, Ulaanbaatar, 309-313.

JENEY LÁSZLÓ – VARGA ÁGNES

2017 Az Új Selyemút Övezet gazdaságföldrajza. In.: PÉTI MÁRTON (szerk.). Az Új Selyemút Gazdasági Övezet geostratégiai és földrajzi dimenziói. Corvinus Geographia, Geopolitica, Geoeconomia. Budapesti Corvinus Egyetem Gazdaságföldrajz, Geoökonómia és Fenntartható Fejlődés Intézet, Budapest.

JORDÁN GYULA

1999 *Kína története*. Aula Könyvkiadó, Budapest.

JORDÁN GYULA – TÁLAS BARNA

2002 *Kína a modernizáció útján a XIX-XX. században*. Napvilág Kiadó, Budapest.

JUZEFOVICH, T.

2005 *Dogovory Rossii c Vostokom*. Nauka, Moskva. [Договоры России ц Востоком]

JAMSRAN, L.

1970 *Khalkh goliin baidal*. Ulaanbaatar. [A Halhin-gol-i állapot (helyzet)]

1992 *Mongol tüükhiin deej bichig. 4*. Ulaanbaatar. [Mongol történeti szöveggyűjtemény]

1992 *Mongoliin sergen mandaltin exen (1911-13)*. Ulaanbaatar. [A mongol felvirágzás kezdete]

2000 1911 onii ündesnii erkh chölöönii khödölgöönii udirdagkh. In *Mongol tüükh sudlaliin ögüllüüd I*. Ulaanbaatar, 50-65. [A mongol állami függetlenségi mozgalom vezetője. In *Mongol történeti tanulmányok*.]

JAMSRANJAV, G.

1998 *VIII. Bogd khaan*. Ulaanbaatar. [A VIII. szent kán]

JIGMEDSÜREN, S. – BALJIRGARMAA, B. (szerk.)

1966 *Mongoliin avtonomit üyeiin surguul' (1911-1920)*. Ulsiin Khevleliin Khereg Erkhlekh Gazar, Ulaanbaatar. [Iskolák a mongol autonómia időszakában 1911-1921]

JÜGDER, Ch.

2002 *Mongold feodaliin togtokh üyeiin niigem uls tör, gün ukhaanii setgelgee*. Ulaanbaatar 2002. [A mongol társadalom, állam, filozófia a feudalizmus korában]

KONAGAYA, Yuki

2010 Modernisation in Mongolia as Narrated after Socoalism. *Inner Asia*. Vol. 12. No. 1. Special Issue: Oral Histories of Socialist Modernities in Central and Inner Asia, 5–23.

KARA GYÖRGY

1971 *Mongol iratok a népi forradalom idejéből*. Körösi Csoma Kiskönyvtár, Budapest.

1998 *Mongol-Magyar kéziszótár*. Terebess Kiadó, Budapest.

KARAKAS GYULA – ZSILLE ANTAL – KREMSZNER MIKLÓS

1968 „Tájékoztató a magyar geofizikusok 1967. évi mongóliai kutatásairól.” *Magyar Geofizika* IX.3, 113–119.

URL: http://epa.oszk.hu/03400/03436/00023/pdf/EPA03436_geofizika_1968_03_113-119.pdf (utolsó meg-tekintés: 2022. június 13.).

KENNEDY, PAUL

1987 *The Rise and Fall of the Great Powers*. Vintage Books, New York.

KHISHINGT, N.

2002 Khaant Mongol Ulsiin töriin surguul’. In *Mongoliin үндэсний хув’сгалийн түүхийн асуудаал*. Ulaanbaatar. 141-147. [A Káni Mongolország állami iskolája. In *A mongol nemzeti forradalom történetével kapcsolatos kérdések*]

KHODARKOVSKY, M.

1992 *Where two Worlds Met. The Russian State and the Kalmyk Nomads, 1600-1771*. Cornell University Press, Ithaca – London.

2006a Non-Russian Subjects. In PERRIE, M. (ed.): *The Cambridge History of Russia*. Cambridge University Press, Cambridge.

2006b The Non-Christian Peoples on the Muscovite Frontiers. In PERRIE, M. (ed.): *The Cambridge History of Russia*. Cambridge University Press, Cambridge.

KINDER, H. – HILGEMANN, W.

1994 *Világtörténelem*. Springer-Verlag, Budapest-Berlin.

KLJUCSEVSZKIJ, V. O.

2009 *Az orosz történelem terminológiája*. Ruszisztikai Könyvek XXI. Russica Pannonicana, Budapest.

KOTKIN, S. – WOLFF, D. (eds.)

1995 *Rediscovering Russia in Asia*. M.E. Sharpe, New York – London.

KOVÁCS ATTILA ENDRE

2001a A Mongol rendszerváltás és társadalmi háttere. In BIRTALAN Ágnes – YAMAJI Masanori (szerk.) *Orientalista Nap 2000*. MTA Orientalisztikai Bizottság – ELTE Orientalisztikai Intézet, Budapest, 96-106.

2001b A mongol demokratizálódás rövid története. *Új Keleti Szemle*, 3. évf. 1-2. 48-68.

KOZLOV, P. K.

1950 *Mongólia és Kám*. Hungária Könyvkiadó, Budapest.

- 1923 *Mongolija Amdo i mertvii v nagornoj Azii. 1907-1909 g.* Leningrad. [Монголия Амдо и мертвый в нагорной Азии. 1907-1909 г]
- KÓSZEGI MARGIT – BARTA GÉZA – ILLÉS TAMÁS – BERKI MÁRTON (szerk.)
- 2018 *Etnikai földrajzi kutatások a poszt-szovjet térségben.* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Budapest.
- KUNT Gergely
- 2009 Komparatív vezérkultusz történet. *Múltunk.* 4. 289–292.
- KUZ'MIN, Ju. V.
- 1994 Russko-mongol'skie otnosheniya v 1911-1912 godach i pozicija obshchestvennih krugov Rossii. *Mongolica III.* 75-79.[Русско-монгольские отношения в 1911-1912 годах и позиция общественных кругов России]
- KUZMIN, S. L.
- 2001 Baron R. F. fon Ungern-Shternberg – Mongoliin chölöölögch. [Báró R. F. von Ungern-Sternberg, Mongólia felszabadítója.] In BATSAIKHAN, O. – KUZMIN, Sz. L. (szerk.): *Mongoliin tüükhen dekh baron R.F fon Ungern-Shternberg.* [A mongol történelemben résztvevő báró R. F. von Ungern-Sternberg.] Bitpress, Ulaanbaatar, 61-81.
- KUZMIN, S. L. – OYUNCHIMEG, J.
- 2014 *Socializm esreg 1932 oni Mongol dakh' boslogo.* Mönkhiin Üseg KhKhk., Ulaanbaatar. [A szocializmus ellenes 1932-es mongóliai felkelés]
- LATTIMORE, O.
- 1950 *Pivot of Asia, Sinkiang and Inner Asian Frontiers of China and Russia.* AMS Press, Boston.
- 1962 *Nomads and Commisars.* Oxford University Press, New York.
- LEE, JAE-YUNG
- 2016 Korea-Mongolia Economic Relations: How Can They Be Reinforced? *World Economic Brief.* Vol. 6. No. 21. (17. August) 1–5.
- LI BAOWEN, M.
- 2004 Dayiching ulus ba mongyol-un qalq-a qayantu ulus – 1655 on-du. In FUTAKI, H. – ULZIIBAATAR, D. (eds.): *Researching Archival documents on Mongolian History: Observations on the Present and Plans for teh future.* Tokio University of Foreign Studies, Tokio, 89-158.
- LIGETI LAJOS (ford.)
- 2004 *A mongolok titkos története.* (KARA GYÖRGY utószavával) Osiris Kiadó, Budapest.

- 1970 Le tabgatch, un dialecte de la langue sien-pi. *Mongolian Studies*. (1970), 265–308.
- LINCOLN, W. Bruce
- 1994 *The Conquest of a Continent. Siberia and the Russians*. Cornell University Press, Ithaca – London.
- LOMAKINA, I. I.
- 1994 V. A. Kazakevič kak mongolist i jego materialy o Dža-lame. *Mongolica III.*, 35-37.
- LŐRINCZ LÁSZLÓ
- 1977 *Mongólia története*, Gondolat, Budapest.
- LUOIANOV, I. V.
- 2007 The First Russo-Chinese Allied Treaty of 1896. *International Journal of Korean History*. Vol. 11. (Dec. 2007.), 151-169.
- LUZANIN S. G.
- 1998 *XX. зуunii 20-30-аад онii Орос, Монгол, Кhyatad khariltsaanii түүкhees*. Ulaanbaatar. [A 20. század 20-30-as évei orosz, mongol, kínai párbeszédének történetéből]
- LKHAGVASÜREN G. – DASHJAMTS, D.
- 2001 *Mongoliin filosofiin түүkh*. Ulaanbaatar. [A mongol filozófia története]
- LKHAM, P. (szerk.)
- 2011 *Niigem jurmiin daraakh mongolchuud*. Mongol Ulsiin Shinjlekh Ukhaanii Akademi, Түүкhen Khüreeleen, Ulaanbaatar. [A szocializmus utáni mongolok]
- MAGSARJAV, N.
- 1994 *Mongol ulsiin shine түүkh*. Monsudar, Ulaanbaatar. [Mongólia új története]
- [MACFARQUHAR, RODERICK](#) – SCHOENHALS, MICHAEL
- 2006 *Mao's Last Revolution*. [Harvard University Press](#), Cambridge.
- MAJSKIИ, I. M.
- 1959 *Mongolija nakanune revoljucii*. Oriental Literature Press, Moskva. [Монголия накануне революции]
- MANTANOV, V. V.
- 1983 *Lamaizm v Burjatii XVIII – nachala XX v.* Nauka, Novosibirsk. [Ламаизм в Бурятии XVIII– начала XX в.]
- MARCH, G. PATRICK
- 1996 *Eastern Desteny. Russia in Asia and the North Pacific*. Praeger, Wesport – Cunnecticut – London.

MARZLUF, PHILLIP P.

2017a The Mongolian Cultural Campaigns. *The Journal of Asian Studies*, Vol. 76, No. 1 (February 2017), 135-157

MASATO, MATSIU

1972 The Russo-Japanese agreement of 1907. Its Causes and the Progress of Negotiations. *Modern Asian Studies* 6. I. (1972), 33-48.

MCCLELLAN, MICHAEL

2004 *Public Diplomacy in the Context of Traditional Diplomacy*. <http://www.publicdiplomacy.org/45.htm> (utolsó megtekintés: 2021. november. 15.)

MCCONNELL, FIONA – MOREAU, TERRI – DITTMER, JASON

2012 Mimicking state diplomacy: The legitimizing strategies of unofficial diplomacies. *Geoforum* 43, 804–814.

MEI-HUA LAN

1999 China's „New Administration” in Mongolia. In KOTKIN, Stephen – ELLEMAN Bruce A. (eds.): *Mongolia in the Twentieth Century*. M. E. Sharpe, New York – London, 39-58.

MELICHOV, M. V.

1999 Dvizheniye Rossii na vostok i Nerchinskii dogovor s Kitaem. In PREOBRAZHENSKII, A. A. – CANIN, G. A. (szerk.): *Istoriya vneshnei politiki Rossii konec XV- XVII. vek*. Nauka, Moskva, 247-276. [Движение России на восток и Нерчинский договор с Китаем. История внешней политики России конец XV.–XVII.. век.]

MICHAEL, FRANZ

1965 *The Origin of Manchu Rule in China, Frontier, and Bureaucracy as Interacting Forces in the Chinese Empire*. Oxtagon Books Inc. New York.

MIYAWAKI, JUNKO

Évszám nélkül *How Legends Developed about the First Jebtsundamba*. Különnyomat.

1995 On the Oyirad Khanship. In SINOR, D. (ed.): *Aspects of Altaic Civilisation III. Proceedings of the Thirtieth Meeting of the Permanent International Altaic Conference Indiana University, Bloomington, Indiana June 19-25, 1987*. Bloomington, Indiana, 142-153.

MJASNIKOV, V. S.

1980 *Imperija Cin i Russkoje gosudarstvo v XVII. veke*. Nauka, Moskva.

MONTGOMERY, Y-H. – MONTGOMERY, R.

1999 The Buriat Alphabet of Agvan Dorzhiev. In KOTKIN, S. – ELLEMAN B. A. (eds.): *Mongolia in the Twentieth Century*. M. E. Sharpe, New York – London, 79-97.

MORIKAWA, TETSUO

2008 Memory of the Da Yuan Ulus (The Great Yuan dynasty). *Bulletin of the Graduate School of Social and Cultural Studies, Kyushu University*. Vol. 14. (2008), 65-81.

MOROZOVA, IRINA Y.

2009 *Socialist revolution in Asia. The Social history of Mongolian in the twentieth century*. Routledge, Abington – New York.

MOSES, L. – HALKOVIC, S. A. JR.

1985 *Introduction to Mongolian History and Culture*. Uralic and Altaic Series Vol. 149. Indiana University, Bloomington 1985.

MOSES, L. W.

1977 *The Political Role of Mongol Buddhism*. Indiana University, Bloomington.

MYADAR, O.

2017 In the Soviet Shadow: Soviet colonial politics in Mongolia. *Inner Asia*. Vol. 19. No. 1. 5-28.

NATSAGDORJ, B.

1960 Mongol Ulsiin avtonomit gedeg öörtöö ezerkhekh zasakh. *Studia Historica*, (1960), 14-28. [Az autonóm Mongólia önálló kormányzata]

NATSAGDORJ, SH. – SHIRENDEB B. (szerk.)

1968 *Bügd Nairamdakh Mongol Ard Ulsiin Tüükh*. Ulaanbaatar. [A Mongol Népköztársaság története]

NATSAGDORJ, SH.

1963 *Khalkhin tüükh*. Ulsiin Kheveleliin Khereg Erkhlekh, Ulaanbaatar. [A halhák története]

NAKAMI, TATSUO

1999 Russian Diplomats and Mongol Independence. In KOTKIN, S. – ELLEMAN B. A. (eds.): *Mongolia in the Twentieth Century*. M. E. Sharpe, New York – London, 69-78.

2021 Fon Ungern-Shternbergiin armiin yaponchuudiin tukhai. [Az von Ungern-Sternberg seregében szolgáló japánokról.] In BATSAIKHAN, O. – KUZMIN, Sz. L. (eds): *Mongoliin tüükhen dekh baron R.F fon Ungern-Shternberg*. [A mongol történelemben résztvevő báró R. F. von Ungern-Sternberg.] Bitpress, Ulaanbaatar, 105-108.

NARAN, D.

2009 XVII. zuunii ekhen yeiin Mongol, Min, Khoit Altan ulsiin kharilcaa. In DASHDAVAA, Ch. – OKA, Hiroki (szerk.): *Mongoliin tüükhiin sudlaliin shine khandlaga, tulgasan asuudal*. Tohuko University, Sendai, 19-28. [A 17. század eleji mongol, Ming, északi Altan (országai) párbeszéd. In *A mongol történetírás új irányai*]

NASANBALJIR, Ts.

1964 *Ar Mongoloos Manj Chin ulsad zalguulj baisan alba 1691-1911*. Ulaanbaatar. [Külső-Mongóliából a Mandzsu birodalomba juttatott adók 1691-1911]

NYABOO, KH.

1993 *Olnoo Örgögsön Bogd khaant Mongol Ulsiin töriin yos, yoslol*. Ulaanbaatar. [A Sokak által Trónraemelt Szent Káni Mongólia szertartási rendje]

NEUMANN, IVER B

2012 *Diplomatic sites: a critical enquiry*. New York, Columbia University Press.

NORMANN, KARL-ERIK

2013 *Definitions, Ideas, Visions and Challenges for Cultural Diplomacy*. E-International Relations. <https://www.e-ir.info/2013/01/03/definitions-ideas-visions-and-challenges-for-cultural-diplomacy/> (utolsó megtekintés: 2021. július. 06.)

NYE, JOSEPH S., JR.

1990a *Bound To Lead. The Changing Nature Of American Power*. New York, Basic Books.

1990b „Soft Power” *Foreign Policy* 80. (1990. Autumn), 153–171.

2004a *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. New York, Public Affairs Press.

2008 Public Diplomacy and Soft Power. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 616, No. 2. 94-109.

OCHIR. A.

1992 *Mongoliin oiraduudiin tүүкhiin товчоо*. Ulaanbaatar. [Az ojrát-mongolok rövid története]

OCHIR. A. (et al. szerk.)

2004 *Mongol Ulsiin түүх. I-V*. Ulaanbaatar. [Mongólia története 1-4 kötet.]

OCHIR. T.

1995 *Mongol-khyatadiin khudaldaanii khariltsaa. (XIX-XX. zuunii ekhen)*. Ulaanbaatar. [A kínai-mongol kereskedelmi kapcsolatok a XIX. században és a XX. század elején]

Okada, H.

1987 Origin of the Dörben Oyirad. *Ural-Altäische jahrbücher Neue Folge* 7, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 181-211.

ONON, U. – PRITCHATT, D.

1989 *Asia's first Modern Revolution*, E. J. Brill New York.

ORBACH, DANNY

2017 *Curse on thi Country. The rebellious Army of Imperial Japan*. Cornell University Press, Ithaca – London.

PANTSOV, A. V.

2005 *Zövlölt-Khyatadiin khariltsaanii nuuts tüükh. (Bolshevikchuud ba khyatadiin khuv'sgal. 1919-1927.)* Ulaanbaatar. [A szovjet-kínai párbeszéd titkos története. A bolsevikok és a kínai forradalom 1919-1927]

PÁPAY GYULA – RUZICKA JÓZSEFNÉ (szerk.)

1957 *Mongólia*. (diafilm). Budapest, Magyar Diafilmgyártó Vállalat.

PELLIOT, P.

1912 L'origine du nom de la „Chine”. *T'oung Pao* 13. (1912), 727–742.

PERDUE, PETER. C.

2005 *China Marches West. The Qing Counquest of Central Eurasia*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge – London.

PERSHIN, D. P.

2003 *Baron Ungern Örtöö Altanbulag*. Ulaanbaatar. [Ungern báró, Urga és Altanbulag]

PETECH, L.

1972 *China and Tibet in the Early 18th Century, History of Establishment of the Chinese Protectorate in Tibet*. E. J. Brill, Leiden.

PHILLIPPS, G. D. R.

1942 *Russia, Japan and Mongolia*. Frederick Muller Ltd. London.

POLONYI PÉTER

1994 *Kína története*. Maecenas Könyvkiadó, Budapest.

POPOV, I.

2004 *Rossija i Kitai. 300 let na grani vojni*. Izdatel'stvo Astrel, Moskva 2004. [Россия и Китай. 300 лет на грани войны.]

POZDNEYEV, A. M.

1971 *Mongolia and the Mongols*. Uralic and Altaic Series Vol. 61. Indiana University Publications, Bloomington.

PREOBRAZHENSKIJ, A. A.

1972 *Ural i Zapadnaja Sibir v konce XVI – nachale XVIII. veke*. Izdatel'stvo Nauka, Moskva.[Урал и Западная Сибир в конце XVI. – начале XVIII. веке.]

PUNTSAGNOROV, TS.

1955 *Mongoliin Avtonomit üyeiin tүүikh 1911-1919*. Ulaanbaatar. [Mongólia autonómia kori története]

1994 Bogt khaan ulsiin gadaad bodlogiin tukhai. *Mongolica*. vol. 5. (26), 277-282. [A szent kán országának külpolitikájáról]

PÜREV, O.

1991 *BNMAU-iin tүүikhiin zarim ner tomyoo*. Ulaanbaatar. [Mongol történeti fogalomtár]

PÜREVJAV, S. – DASHJAMC, D.

1965 *Bүгд Nairamdakh Mongol Ard Ulsd сүм khiid, lam nariin asuudliig shiidverlesen n' 1921-1940*. Ulsiin Kheveleiin Kheherg Erkhlekh Khoroo, Ulaanbaatar. [A kolostorokkal és lámákkal kapcsolatos döntések a Mongol Népköztársaságban 1921-194]

PÜREVJAV, S.

1961 *Khuv'sgaliin ömnөkh Ikh khüree*. Ulaanbaatar. (A forradalom előtti Ih хүрэ.)

1968 *Mongol dakh' sharin shashnii khuraangui tүүikh*. Ulaanbaatar. [A mongóliai buddhizmus összefoglaló története]

RALEIGH, D. J.

2006 The Russian Civil War, 1917-1922. In SUNY, R. G. (ed.): *The Cambridge History of Russia. Vol. III*. Cambridge University Press, Cambridge, 140-167.

RÄTTIG, U.

1974 Einige Bemerkungen zu den Schulen in Zeit der Autonomie der Mongolei (1911-1921). In HAZAI, Georg und ZIEME, Peter (eds.): *Sprache, geschichte und Kultur der Altaischen Völker*. ed.. Akademie Verlag, Berlin, 489-495.

REISCHAUER, EDWIN. O.

1995 *Japán története*. Maecenas Kiadó, Budapest.

RHOADS, E. J. M.

2000 *Manchu and Han. Ethnic Relations and Political Power in Late Qing and Early Republican China, 1861-1928*. University of Washington Press, Seattle – London.

RICHARDSON, H.

1962 *A Short History of Tibet*. E. P. Dutton and Co., New York.

ROCKHILL, W. W.

1988 *The Dalai Lamas of Lhasa and their Relations with the Manchu Emperors of China. 1644-1908*. Library of Tibetan Works and Archives, Dharamsala.

ROSENBERG, DANIEL

1981 The Collectivization of Mongolia's Pastoral Production. *Nomadic Peoples*. No. 9 (September 1981), 23-39.

ROSSAABI, MORRIS

2005 *Modern Mongolia. From Khans to Commissars to Capitalists*. University of California Press, Berkeley.

ROSTUNOVA, I. I.

1977 *Istorija Russko-japonskoj vojny. 1904-1905. gg.* Nauka, Moskva.

RÓZSA ISTVÁN (ford.)

1952 *A Mongol Népi Forradalom harminc éve 1921-195*. Szikra, Budapest.

RUPEN, R. A.

1964 *Mongols of the Twentieth Century*. Indiana University, Bloomington.

RYNIEJSKA–KIELDANOWICZ, MARTA

2009 *Cultural Diplomacy as a Form of International Relations*.
<https://instituteforpr.org/cultural-diplomacy-international-communication/> (utolsó megtekintés: 2021. július. 06.)

SALÁT GERGELY

2009 „Budapesttől Pekingig.” *Konfuciusz Krónika*. 3. évf. 2.: 8-11.

2010a „Kína puha ereje.” *Kommentár*, (2010) 6.: 100–113.

2010b *A régi Kína története*. ELTE Konfuciusz Intézet, Budapest.

2018 „A Harci farkas 2. és az új kínai önkép.” *Filmszem: filmelméleti és filmtörténeti online folyóirat*. VIII. évf. 3. sz. 20–43.

SALGÓ LÁSZLÓ – BALOGH ANDRÁS

1980 *A gyarmati rendszer története. (1870-1955)* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

SANJMYATAV, B.

1991 *Gurwan ulsiin Khiagtiin gereenii tukhai tüükhen ün*. Ulaanbaatar. [Történeti igazság a háromoldalú kjahtai szerződésről]

SANDAG, SH. (szerk)

1971 *Mongol uls töriin gadaad khariltsaa 1850-1919*. Ulaanbaatar. [Mongol állami külpolitika 1850-1919]

1982 *Mongoliin ard түмний 1911 оний үндэсний эрх чөлөө, тусгаар тогтнолын төлөө төмөр*. Бүгд Найрамдах Mongol Ard Улсийн Синжлэх Ухааны Академи, Улсийн Төв Архив, Ulaanbaatar. [A mongol nép 1911-es függetlenségi- és szabadságharca]

SANDERS, ALAN J. K.

1974 Mongolia from Sambuu to Tsedenbal *Asian Survey*. Vol. 14. No. 11. 971-984.

1985 Mongolia in 1984: From Tsedenbal to Batmönh. *Asian Survey*. Vol. 25. No. 1. 122–130.

1987 *Mongolia: Politics Economics and Society*. Frances Pinter Publishers – Lynne Rienner Publishers Inc., London – Boulder.

1996 *Historical Dictionary of Mongolia*. The Scarecrow Press, Boston.

SÁNTHA ISTVÁN – SOMFAI KARA DÁVID

2021 *Levelek és fényképek Ázsia szívéből*. Lakitelek, Antológia Kiadó.

SÁRKÖZI, ALICE

1992 *Political Profecies in Mongolia in the 17-20th Centuries*. Otto Harrassowitz Wiesbaden.

SÁRKÖZI ILDIKÓ GYÖNGYVÉR

2019 „Hová lettek a babonák? A kínai sibék sirim *mamába* vetett hitének örökségesítése globális kihívások és nemzeti érdekek keresztútján.” *Ethno-Lore*, XXXVI. Budapest, BTK Néprajztudományi Intézet. 247-275.

SHASTINA, N. P.

1957 *Russko-mongol'skie posolskiye otnosheniya XVII. veka*. Nauka, Moskva.[Русско-монгольские посольские отношения XVIII. века.]

SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE, D.

2006 Russian Foreign Policy: 1815-1917. In LIEVEN, D. (ed.): *The Cambridge History of Russia. Vol. II. 1689-1917*. Cambridge University Press, Cambridge, 519-540.

SENDING, OLE J. – POULIOT, VINCENT – NEUMANN, IVER B.

2011 The Future of Diplomacy Changing Practices, Evolving Relationships. *International Journal*, Vol. 66, Nr. 3. 527–542

SENNETT, RICHARD

2012 *Together: the rituals, pleasures and politics of cooperation*. New Haven, Yale University Press.

SHAKABPA, TSEPON W. D.

2000 *Tibet története*. Osiris-Bódhiszattva, Budapest.

SHIRENDEB, B.

1967 A NOSZF hatása Mongóliában. *Történelmi szemle*. 10. évf. 4. 400-415.

1968 *Mongol ardiin xuw 'sgaliin tüüx*. Ulaanbaatar 1968. [A mongol népi forradalom története]

1980 *Khatanbaatar Magsarjav*. Moskva 1980. [Hatanbátor Magszardzsav]

1999 *Mongol ardiin khuv 'sgaliin tüükh*. Ulaanbaatar. [A mongol népi forradalom története]

SHIRENDEB, B. (szerk.)

1980 *Ardiin Khatanbaatar Magsarjaviin amidral üil ajillagand kholbogdokh barimt bichgüüd*. BNMAU-iin ShUA-iin Tüükhen Khüreelen, Ulaanbaatar. [Hatanbátor Magszardzsav életével és munkájával kapcsolatos iratok]

SLUTZ, PAMELA J. – GOLDBECK, BRIAN L.

2020 President Bush's 2005 Mongolia Visit. *American Diplomacy*. (August 2020) <https://americandiplomacy.web.unc.edu/2020/08/president-bushs-2005-mongolia-visit/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 18.)

SNEATH, DAVID

2006 The Rural and the Urban in Pastoral Mongolia. In BRUUN, OLE – NARANGO, LI (eds.): *Mongols from Country to City. Floating Boundaries, Pastoralism and City Life in the Mongol Lands*. Copenhagen, Nordic Institute of Asian Studies Press. 140-161.

2010 Political mobilization and the construction of collective identity in Mongolia. *Central Asian Survey* Vol. 29, No. 3. (September 2010), 251–267

SONOMDAGVA, TS.

1961 *Manjiin zakhirgaand baisan üyeiin ar mongoliin zasag zakhirgaanii zokhion bayguulalt (1691-1911)*. Ulaanbaatar. [A mongol közigazgatás a mandzsu igazgatás időszakában]

SUNDERLAND, WILLIARD

2004 *Taming the Wild Field. Colonization and Empire on the Russian Steppe*. Cornell University Press, Ithaca – London.

SHURTUU, D.

2005 Khyatadiin shine diplomat bodlogo ba mongol-khyatadiin kharilcaa. *Unuugiin khyatad*. Vol. 1. 12-17. [Az új kínai diplomáciai elképzelések és a mongol-kínai kapcsolatok]

SZALONTAI, BALÁZS

2005 Tsedenbal's Mongolia and Communist Aid Donors: A Reappraisal. *The Mongolian Journal of International Affairs* No. 12. 91-95.

SZILÁGYI ZSOLT

2001 Társadalmi változások a Teokratikus Mongol Állam időszakában In BIRTALAN Ágnes – YAMAJI Masanori (szerk.): *Orientalista nap. 2000*. MTA Orientalisztika Bizottság, ELTE Orientalisztikai Intézet, Budapest, 202-209.

2003 Some Remarks about Mongol-Tibetan Treaty, 1913. In SÁRKÖZI, A. – RÁKOS, A. (eds): *Altaica Budapestinensia MMII. Proceedings of the 45th Permanent International Altaistic*

- Conference*. Research Group for Altaic Studies – Department of Inner Asian Studies, ELTE, Budapest, 312-318.
- 2004 A mongol buddhista egyház feje, a VIII. Bogd geegen élete és politikai szerepvállalása. In BIRTALAN Ágnes (szerk.): *Őseink nyomán Belső-Ázsiában III*. Új Mandátum Kiadó, Budapest 2004, pp. 261-284.
- 2008a A buddhista egyház a modern mongol társadalomban. *Kérékonyomok No. 4.* (2008), 60-73.
- 2008b Legitimáció. A mongol buddhista egyház szerepe a világi hatalom legitimációjában. In BERTA Péter (szerk.): *Ethno-lore. XXV*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 54-70.
- 2008c The Nomadic Culture, Society and the Founder of the Mongolian Buddhist Church. *Acta Mongolica*. Vol. 8 (306). 289-296.
- 2008d A IX. Halgha Bogdo gegen rinpocse rövid életrajza és napjainkban betöltött szerepe. *Kérékonyomok*. No. 3. (2008/tél), 86-94.
- 2009 Kínai-mongol kapcsolatok a 20-21. század fordulóján. In HAMAR Imre – SALÁT Gergely (szerk.): *Kínai történelem és kultúra. Tanulmányok Ecsedy Ildikó emlékére*. Balassi Kiadó, Budapest, 242-256.
- 2010a *A mongol főllámák rövid története*. Magyar Vallástudományi Társaság, Budapest 2010.
- 2010b The Status and Political Role of Mongolian Buddhism after the Political Transformation. In: Birtalan, Ágnes (ed.): *Mongolian Studies in Europe. Proceedings of the Conference held on 24–25, November in Budapest*. Department of Inner Asian Studies of ELTE, Budapest, 117–127.
- 2010c Városlakó nomádok. A politikai változás és a globalizáció hatása a mongol társadalomban. In Berta Péter (szerk.) *Ethno-lore XXVII*. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve. Akadémiai Kiadó, Budapest, 325-337.
- 2010d Is the Post-Communist Transition Over? Economic and Social Factors Influencing the Mongolian Democratisation Process. In Csaplár-Degovics, Krisztián – Mitrovits, Miklós – Zahorán, Csaba (eds.): *After Twenty Years. Reasons and Consequences of the Transformation in Central and Eastern Europe*. Osteuropa-Zentrum Berlin – Terra Cognita Foundation, Berlin, 116-141.
- 2013 A modern mongol állam kezdetei. Mongólia önállósodási törekvései a 20. század második évtizedében *Világtörténet*. (35.) évf. 2-3. 333-363.
- 2017 Városlakó nomádok 2.0. A mongóliai terepmunka új perspektívái a 21. században. *Távol-keleti Tanulmányok*. 9. évf. No.1. 125–148.

- 2020 A kultúra a legélesebb fegyver. Kutatás és kooperáció a nemzetközi kapcsolatok átalakuló terében. In Borsos Balázs – Cseh Frizsuna – Mészáros Csaba (szerk.): *Számvetés és tervezés. a néprajztudomány helyzete és jövője a 21. században*. L' Harmattan Kiadó – MTA BTK Néprajztudományi intézete, Budapest. 87-122.
- 2020 „A 70 éves magyar-mongol diplomáciai kapcsolatok történetének első szakasza. 1950-1990.” *PEACH Műhelytanulmányok 24*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Modern Kelet-Ázsia Kutatócsoport.
https://btk.ppke.hu/uploads/articles/1690590/file/peach_wp_24_szilagyi_magyar_mongol_1.pdf (utolsó megtekintés: 2021. november 20.)
- 2021 „Magyar-mongol kapcsolatok a politikai átalakulások után 1990-2020.” *PEACH Műhelytanulmányok 27*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Modern Kelet-Ázsia Kutatócsoport.
https://btk.ppke.hu/uploads/articles/1690590/file/Szilagyi_Magyar-mongol_%20diplomacia_%201990-2020.pdf (utolsó megtekintés: 2021. november 20.)
- SZILI SÁNDOR (szerk.)
- 2005 *A középkori orosz történelem forrásai*. Főszerk. SZVÁK GYULA. Pannonica Kiadó, Budapest.
- 2005 *Szibéria birtokbavételének koncepciói az orosz és a szovjet történetírásban*. Magyar Ruszisztikai Intézet, Budapest.
- SMELE, JONATHAN, D.
- 1996 *Civil War in Siberia. The anti-Bolshevik Government of Admiral Kolchak, 1918-1920*. Cambridge University Press, Cambridge.
- STARY, GIOVANNI
- 1999 „Abahai” Hong Taiji: A Definitive Answer to an Old Question? *Central Asiatic Journal*. Vol. 43, No. 2 (1999), 259-265
- SUTTON-SMITH, MAYA
- 2017 Remembering negdels: Nostalgia, Memory and Soviet-Era Herding Collectives. *Study Project(ISP) Collection*. 2569. https://digitalcollections.sit.edu/isp_collection/2569/ (utolsó megtekintés: 2022. 08. 24.)
- SZVÁK GYULA – FONT MÁRTA – KRAUSZ TAMÁS – NIEDERHAUSER EMIL
- 1997 *Oroszország története – a Szovjetunió története*. Maecenas, Budapest 1997.

TAUPIER, R.

2015 The Western Mongolian Clear Scriptan the Making of a Buddhist State. In WALLACE, V. (ed.) *Buddhism in Mongolia. History, Culture and Society*. Oxford University Press, New York, 23-36.

TELEKI, KRISZTINA

2012 *Monasteries and Temples of Bogdiin Khüree*. Institute of History, Mongolian Academy of Sciences, Ulaanbaatar.

TERENTYEV, V.I.

2014 Mongolija: Sovremennije Mechanizmi Natsionalnoi Konsolidatsii. *Azia i Afrika segodnya*. No. 5. 20-26. [Монголия: Современные Мечанизмы Натсиональной Консолидатсии. *Азия и Африка сегодня*.]

TOTMAN, CONRAD

2006 *Japán története*. Osiris Kiadó, Budapest.

TÜDEV, L. – JAMBALSÜREN, TS.-N.

2016 Tsedenbal and His Legacy. *The Mongolian Observer*, No. 18, (Szeptember 7, 2016.)

TÜMENJARGAL, D. – BATSAIKHAN, D.

2009 *Mongol-Tuvagiin khariltsaanii tüükhiiin kholbogdoltoi arkhiviin barimtuud*. Ulaanbaatar. [A mongol-tuva párbeszéd történetével kapcsolatos archívumi iratok]

URANGUA, J.

1997 *XX zuunii ekhen üyeiin Ar Mongol dakh' shinetgel*. Ulaanbaatar. [Megújulás Külső-Mongóliában a huszadik század elején]

2006 *XX. zuunii ekhen üyeiin Mongol Uls (1911-1919)*. Ulaanbaatar. [Mongólia a 20. század elején]

2009 Manj Chin ulsiin shine zasgiin bodlogo ba Mongol oron. In DASHDAVAA, Ch. – OKA Hiroki (szerk.): *Mongoliin tüükhiiin sudlaliin shine khandlaga, tulgasan asuudal*. Tohuko University, Sendai, 175-193. [A mandzsu "új kormányzati elképzelés/politika" és Mongólia. In *A mongol történetírás új irányai*]

URAY-KÖHALMI, K.

1989 Das zentralasiatische Kultursyndrom. In HEISSIG, W. – MÜLLER, C. C. (eds.): *Die Mongolen*. Pinguin-Verlag, Innsbruck, 47-51.

YA HANZHANG

1991 *The Biographies of the Dalai Lamas*. Foreign Languages Press, Beijing.

VÁMOS PÉTER

2010 „Kína is változik, úgy látszik, nekünk is változnunk kell.” Magyar-kínai kapcsolatok az 1980-as években. *Történeti Szemle*. LII. évf. No. 1. 99-124.

Vásáry István

2003 *A régi Belső-Ázsia története*. Balassi Kiadó, Budapest.

VEIT, V.

1990 Die vier Qanqe von Qalqa. *Asiatische Forschungen*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

VINKOVICS JUDIT – BALOGH PÉTER

1982 Életrajzok a mongol népi forradalom korából. *Világtörténet*. (1983/2.), 113-125.

VITTE, S. Ju.

1922 *Vospominanija. II*. Slovo, Berlin.

VLADIMIRCOV, B.

1934 *Obshchestvennyj stroj mongolov*. Izd. Akademia Nauk, Leningrad. [Общественный строй монголов]

WALLACE, VESNA

2012 Surviving Modernity in Mongolia. In KANUFT, BRUCE M. – TAUPIER, RICHARD (eds.): *Mongolians After Socialism: Politics, Economy, Religion*. Admon Press, Ulaanbaatar.

WANG XIANGYUN

2000 The Qing Court's Tibet Connection. Lcang skya rol pa'i rdo rje and the Qianlong Emperor. *Harvard Journal of Asiatic Studies*. Vol. 60. No. 1. (June, 2000). 125-163.

WANG WEIFANG

2005 „Pan-Mongolism” and U.S.-China-Mongolia Relation.” *China Brief*, Vol. 5. Issue 10. [HTTPS://JAMESTOWN.ORG/PROGRAM/PAN-MONGOLISM-AND-U-S-CHINA-MONGOLIA-RELATIONS/](https://jamestown.org/program/pan-mongolism-and-u-s-china-mongolia-relations/) (utolsó megtekintés: 2022. 08. 13.)

WESSELS, C.

1998. *Early Jesuit Travellers in Central Asia. 1603-1721*. Book Faith India, Dharamsala.

WU, SARINA

2019 „To share or not to share: contested heritage in Inner Mongolia, China – A case of overtone singing (*khoomei*).” *Int. Journal of Heritage Studies*, Vol. 26, Nr. 3. 267–280.

ZAANKHÜÜ, J. – ALTANTSETSEEG, T.

2014 *Mongoliin түүхийн лектүүд*. Soembo printing KhKhk, Ulaanbaatar. [Mongol történeti előadások]

ZATSEPINE, VICTOR

2017 *Beyond the Amur. Frontier Encounters between Russia and China, 1850-1930*. UBC Press
Vancouver – Toronto.

ZLATKIN, I. JA.

1950 *Mongol'skaja Narodnaja Respublika – strana novoi demokracii*. Moskva-Leningrad.
[Монгольская Народная Республика – страна новой демократии]

1957 *Oчерки novoj i novejshei istorii Mongolii*. Moskva. [Очерки новой и новейшей
истории Монголии]

1964 *Istoriya Dzhungarskogo hanstva*. Nauka, Moskva 1964. (II. kiadás, 1983) [История
Джунгарского ханства]

JASKINA, G. S. (szerk.)

2007. *Istoriya Mongolii XX vek*. IV. Ran. Moskva. [История Монголии XX. век.]